

ARDEA

TIJDSCHRIFT DER NEDERLANDSCHE
ORNITHOLOGISCHE VEREENIGING

JAARGANG 41

JANUARI 195³

JUBILEUMNUMMER

Historische gegevens
over onze vroegere ornithologen en over de
avifauna van Nederland

door

G. A. BROUWER

(Met Plaat I t/m XXXV en 12 afbeeldingen)

(De cijfers in den tekst verwijzen naar de aanteekeningen aan het slot)

Inleiding

Nederland met zijn riviermonden, wadden, plassen en moerassen is van ouds een zeer vogelrijk land geweest. Het ligt dus voor de hand, dat de vogels in velerlei opzichten de belangstelling van onze voorouders hebben gewekt: niet alleen werden jacht en vogelvangst door velen beoefend, ook kunstenaars en mannen van wetenschap voelden zich tot de vogels aangetrokken.

Bovendien was er, dank zij de scheepvaartverbindingen met andere werelddeelen en de koloniale betrekkingen met Oost- en West-Indië, ook voor de „uitlandsche” vogelsoorten reeds vroeg een groote belangstelling ontstaan; deze bereikte haar hoogtepunt in de 17e en 18e eeuw, toen er nergens in Europa zoo vele menagerieën en naturaliënkabinetten werden aangetroffen als hier te lande.

Het 50-jarig bestaan van de Nederlandsche Ornithologische Vereeniging biedt een goede gelegenheid de voornaamste vogelliefhebbers uit vorige eeuwen te herdenken en iets mede te deelen over hun persoon en hun werkzaamheden en tevens over de avifauna van onze gewesten. Daarbij was het helaas onvermijdelijk af en toe in herhaling te vervallen

van hetgeen o.a. VAN PELT LECHNER, SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, SWAEN en schrijver dezes reeds over onze vroegere ornithologen te boek hebben gesteld, maar ook ten aanzien van deze thans „bekende” vogelkundigen is getracht zoo mogelijk nieuwe wetenswaardigheden te vermelden.

Hoewel het de bedoeling was in deze bijdrage alleen de voornaamste Nederlandsche vogelliefhebbers en ornithologen te noemen, bleek bij het schiften der gegevens, dat ook verscheidene buitenlanders, o.a. PALLAS, LINNAEUS, CHARLES LUCIEN BONAPARTE, FINSCH en EDMUND SELOUS, in ons land belangrijke ornithologische onderzoekingen op systematisch en ander gebied hebben verricht, zoodat hun namen en werkzaamheden niet geheel verzwegen mochten worden. Is het artikel dientengevolge sterker uitgegroeid dan bij den oorspronkelijken opzet was voorzien, zoo staat daar tegenover, dat aan andere onderzoekers, i.c. de anatomen, embryologen enz., wier nasporingen voor de ornithologie van fundamenteel belang zijn geweest, te kort is gedaan. Dit is een gevolg van het feit, dat onder de liefhebbers, die zich tot de groep der vogels aange trokken voelen, de „natuurminnende leeken” verre in de meerderheid zijn, waardoor de aantrekkelijke vogelfaunistiek bij de beoefening der vogelstudie een veel te groote plaats inneemt. VERWEY (1925) heeft daar lang geleden reeds een hartig woordje over gezegd. Maar, aangezien het niet in de bedoeling lag een geschiedenis van de ornithologie in Nederland te schrijven en de volgende hoofdstukken slechts bouwstoffen bevatten, die verzameld werden voor een bijdrage ter gelegenheid van het gouden jubileum van de N.O.V., is aan het werk van mannen als COITER, FÜRBRINGER en HOFFMANN bewust weinig aandacht geschonken.

Toen het manuscript voor deze bijdrage ten deele gereed was, verscheen STRESEMANN's „Die Entwicklung der Ornithologie”, waarin niet alleen enkele van onze vaderlandsche ornithologen, o.a. TEMMINCK en SCHLEGEL uitvoerig worden besproken, maar waarin ook heel het ornithologisch gebeuren, dat zich hier te lande gedurende de 19e en het eind van de 18e eeuw afspeelde, op meesterlijke wijze is beschreven. Dit was een gelukkige omstandigheid, want dientengevolge ben ik in de gelegenheid geweest om in mijn tekst talrijke verbeteringen en aanvullingen aan te brengen; ik kon zelfs de verleiding niet weerstaan een aantal passages, die op TEMMINCK betrekking hebben, woordelijk te citeren. Men kan er uit opmaken hoe goed STRESEMANN zijn stof beheerscht en hoe aantrekkelijk hij haar weet voor te dragen; ik wil dan ook niet nalaten hier de aandacht op zijn boek te vestigen.

Mijn hartelijke dank gaat uit naar den heer P. A. HENS te Valkenburg (L.), Jhr. F. J. E. VAN LENNEP te Amsterdam, Dr. R. LORENTZ te Haarlem, Mejuffrouw JOH^A SCHEFFER te Amsterdam en Mevrouw W. H. F. STORM VAN 'S GRAVESANDE—VAN DER FELTZ te Den Haag voor de medewerking, die zij mij verleend hebben bij het raadplegen van de zich onder hunne berusting bevindende manuscripten en zeldzame boeken en plaatwerken.

De dertiende t/m vijftiende eeuw (1200-1500)

Ongetwijfeld zullen nasporingen in oude archieven nog verschillende gegevens betreffende de avifauna der „Lage Landen” uit de 13e t/m 15e eeuw aan het licht brengen. Thans weten wij uit de jaren vóór 1500 maar zeer weinig. Enkele feiten zou ik hier in herinnering kunnen brengen, bv. de twist over het reigerbosch bij Bindelmeerbroek, die in 1298 gerezen was tusschen Graaf JAN van Holland en Bisschop WILLEM van Utrecht. Honderd jaar later schijnt dit reigerbosch nog intact te zijn geweest, want in 1396 is de Heer IOHAN VAN CROONENBURCH de bewaarder daarvan (MERULA I, p. 2). Ook het Goudsche bosch wordt in de 14e eeuw genoemd; dit lag ten Westen van de stad Gouda (Tergouw) en strekte zich uit van de Raam tot Moordrecht en langs de Gouwe tot Waddinxveen (SCHEYGROND 1937). Uit rekeningen over de jaren 1359 en 1361 blijkt, dat er Blauwe Reigers, Kwakken en Lepelaars voorkwamen en verder „witte reijghers” en „witvogels” (VAN PELT LECHNER 1919). Volgens een andere bron zouden er in 1357 uit dit bosch verkocht zijn: 564 Reigers en 2000 Kwakken. Van het even westelijker gelegen bosch van Zevenhuizen, dat hieronder nog uitvoerig ter sprake komt, vernemen wij pas in 1472, dat het „seer vol gevogelte” was. Ook „Berkenrode” bij Haarlem herbergde toen een beroemde reigerkolonie.

Verder is bekend, dat men in het Westen van het land prijs stelde op de aanwezigheid van den Ooievaar, wat moge blijken uit de volgende verbodsbepalingen: in 1462 en 1471 werd aan de inwoners van Utrecht verboden om deze vogels op het nest of in de vlucht met pijl en boog te schieten; op 13 April 1549 verbood de Leidsche magistraat eveneens het schieten van Ooievaars en bovendien het bij hoopen vangen van de jongen met netten, als zij in den nazomer op hun vertrek stonden (HALLEMA 1952). Gezien deze laatste bepaling, moet het aantal Ooievaars in die contreien vierhonderd jaar geleden dus nog vrij belangrijk zijn geweest.

Intusschen mogen wij ons wel realiseeren, dat de uitvinding van de

boekdrukkunst, die groote veranderingen te weeg bracht, pas dateert van omstreeks 1420; wat er vóórdien omtrent de kennis der natuur mag zijn vastgelegd, was opgeteekend in handschriften en dus weinig verbreid.

De zestiende eeuw (1500—1600)

LONGOLIUS' „Dialogus de Avibus” — plakkat en op het gebied van jacht en vogelvangst — PAULLUS MERULA — VOLCHER COITER's anatomisch werk — CAROLUS CLUSIUS' „Exoticorum libri decem” — losse avifaunistische gegevens bij kroniekschrijvers en in de werken der encyclopedisten — COLLAERT's „Avium vivae icones”.

Over de 16e eeuw zijn wij aanmerkelijk beter ingelicht. Omstreeks 1550 vond er in de studie der natuurlijke historie een algemeene opleving plaats, waarbij de ornithologie niet achterbleef, zooals uit het verschijnen van de werken van TURNER, BELON en GESNER moge blijken. Ook een geschrift van Nederlandsche herkomst zag in 1544 het licht, t.w. de „Dialogus de Avibus” van GYBERTUS LONGOLIUS, dat echter van weinig beteekenis is en slechts zelden (cf. o.a. VINCENT 1715; HOUTTUYN, dl. 5, 1763, p. 384) wordt aangehaald. Het bevat een samenspraak naar het genre van MARTINET's „Katechismus der Natuur”, waarin eerst over de kippen en daarna over eenige in het wild levende hoenderachtigen (o.a. *Phasianus*, *Lyrurus*, *Tetrastes*, *Perdix*, *Coturnix*) en andere jachtvogels (*Tetrao*, *Crex*, *Gallinago*, *Charadrius*, *Turdus pilaris*, *Alauda*, *Galerida*) gesproken wordt. Het werd een jaar na LONGOLIUS' dood door zijn vriend TURNER te Keulen uitgegeven en is meestal bij diens „Avium Praecipuarum . . . historia” ingebonden ¹.

Van meer belang voor de kennis van onze avifauna zijn de plakkat en, die betrekking hebben op jacht en vogelvangst. Deze wetten, die in de 16e en 17e eeuw door de landsregeering, i.c. de graven van Holland, werden uitgevaardigd, verboden in den regel het verrichten van bepaalde handelingen op verbeurte van bv. het corpus delicti of „op Peyne” (= boete) van een zeker aantal Ponden of Carolus guldens. Sommige plakkat en golden voor een geheele provincie, andere slechts voor een bepaald distrikt of zelfs voor een bepaald bosch of duincomplex.

Voor de ornithologen zal de naam van PAULLUS MERULA (1558-1607) wel altijd verbonden blijven met de plakkat en, die betrekking hadden op de wildernissen, de jacht en de valkerij, want deze historieschrijver heeft zich in zijn laatste levensjaren de moeite getroost om de desbetreffende stukken uit de 16e eeuw, voor zoover zij op Holland en West-Friesland betrekking hadden, bijeen te brengen en, voorzien van

niet te missen
Turner editie
(van Evans)

1. Deel van de

korte toelichtingen, uit te geven. Zijn werk, dat tot titel draagt: „Placaten ende Ordonnancien op 't stuck vande Wildernissen”, verscheen in 1605 en bestaat uit een drietal boeken. Hiervan zijn vooral het eerste en derde boek, die resp. het toezicht op de jachtterreinen en het vluchtbedrijf behandelen, voor ons van belang; het tweede boek, dat aan het jachtbedrijf is gewijd, is van aanmerkelijk minder gehalte. Bovendien valt het, aangezien alleen viervoetige dieren „gejaagd” werden (vogels werden „gevolgen” met valk of havik), geheel buiten ons onderwerp.

Om een denkbeeld te geven van hun ornithologischen inhoud wil ik hier een aantal fragmenten uit de plakATEN laten volgen *).

Eerst eenige voorbeelden, die doen zien welke vogelsoorten destijds tot het vederwild werden gerekend. Daarvan geeft het „Placact opt stuck vande Wildernisse” van 27 Maart 1502, dat van toepassing was in de „Haerlemmerhout, ende over al 't Duynmeyerschap van Noort-hollant”, de volgende opsomming: „Perdrysen, Fesanen, Putoren, ^{kerhoen} Moerhoenderen, Cranen, Trap-ganzen, Swanen, Reygeren, Quacken, Schollevaers, Lepelaers, Berch-Eenden, ende andere diergelijcke” (MERULA I, pp. 53/54).

Het „Placact Generael opt stuck vande Hout-vesterie” van 26 December 1517, dat betrekking had op de bosschen en wildernissen van „Hollandt ende (West)-Vrieslandt” verbiedt in art. 22 het vangen en schieten van dezelfde soorten van „edele Voghelen” als hierboven genoemd, maar Schollevaer, Lepelaer en Berch-Eend ontbreken in de opsomming (Merula I, pp. 61/62).

Uit de laatste (18e) renovatie van dit plakkaat, die op 17 Maart 1595 gedateerd is, blijkt, dat 78 jaar later „Patrijsen, Fesanen, Poitours, Reygheren, Moerhoenderen, Cranen, wilde Swanen, Trapgansen ofte diergelijcke” nog steeds op de lijst van het „vlieghende Wildt” voorkomen (MERULA I, p. 120).

Dat Moer-hoenderen toen waarschijnlijk ook in het grensgebied van Holland en Utrecht werden aangetroffen, zou men kunnen opmaken uit een plakkaat over de jacht binnen de Jurisdicte van Woerden van 14 November 1530, dat „Velt-hoenderen, Moer-hoenderen, Fesanen, ende diergelijcke Wildt” in bescherming neemt (MERULA I, pp. 177/178).

Wat de plakATEN op het Haagsche bosch betreft, in 1498 wordt daar gesproken van „Lamoighen, Vesanen, Velt-hoenderen” e.a., in 1547 over

*) Minder algemeene uitdrukkingen en namen zijn verklaard in Aant. 2.

„Reyghers, Phesanen, Duyven” e.a. en zoo zijn er allerhande plaatselijke en tijdelijke variaties.

Speciale bepalingen bestonden er in Holland voor de jacht op den Roerdomp en voor de vangst van de Houtsnip, terwijl in Friesland ook de vangst van Grutto's en Kemphanen aan banden was gelegd.

Zoo leest men in art. 8 van de laatste (18e) renovatie van het „Placaet-Generael”, dd. 17 Maart 1595: „Sullen oock de ghene ter jacht ghequalificeert zijnde, die 'tWeydt-spel mette Voghel hanteren, 't selve niet moghen doen dan buyten de voedende tijdt; Te weten, mede van S. Iacob af tot Lichtmisse toe, sonder eer oft langher; wtghesondert alleenlick de vlucht op de Poictoir, diemen in de Pomtijdt naer ouder gewoonte sal moghen vlieghen, ende dat op ghelijcke boete, elcke reyse als voren.” (MERULA I, p. 116).

Wat het vangen van Houtsnippen betreft, richtten de bezwaren zich vooral tegen het kappen van de vliegbanen door het bosch, noodig om er de flouwen in te plaatsen. Art. 25 van het Placaet Generael van 26 Dec. 1517 zegt daarvan:

„... , overmidts dat onse Bosschen seer vergaen zijn, midts datmen aldaer ghedoocht heeft te snippen, die *) aldaer houden ende hacken om groote Tochten te hebben: Soo hebben wy gheordonneert, ... , dat niemant, ... , hem en vervordere in de selve onse Bosschen Snip-hanghen te maken ofte te houden, ... : Wtghedaen alleenlick de ghene van den Edelen, ... , die daer van oorlof hebben sullen van onsen Stadt-houder inder tijdt wesende, die de Snip-hanghen selver sullen moeten doen wachten, ofte by heure ghebroude Dienaers ende anders niet, ... Ordonnerende onsen ... Stadt-houder ... , een seker ghetal van Sniphangen, by advijse van onsen voorschreven Hout-vester te ordonneren, ende die niet te excederen in eenigher manieren.” (MERULA I, p. 62).

Ook in de verordeningen betreffende het Haagsche bosch werd het „snippen” steeds gereguleerd:

„Ende oock dat niemant hem en vervordere te snippen met Vluwen ofte andere Netten, sonder daer af te hebben specialen consent ...” (4e renovatie, dd. 6 April 1547; MERULA I, p. 142).

In een plakkaat voor de provincie Friesland van 9 October 1628 komt met betrekking tot de vangst van weidevogels, de volgende bepaling voor:

„terwylen oock mede in de Schryevanghst, ende andere Ghevoghelte, groote misbruycken werden ^{apriet} ghepleeght, contrarie de Ordonnantie, statueren Wy, dat deselve nae desen niet sullen uytghevoert moghen worden, op de poene van vyftich gouden Friesche ryders: doch wordt den Houdtvester toegelaten, volghens syne commissie, tot dienste van den Coninck van Groot Britannien

*) Dit „die” slaat op de snippenvangers!

twee mael in 't jaer, telckens vyffhondert Schryen ende Hoincken te mogen senden, op alsulcken tyt als hy, Hondtvester deselve alhier in 't Landt best sal connen vanghen," (Gr. Plac. & Charter-boek v. Vriesland, dl. 5, p. 319).

Tegen het zoeken van eieren werd in de plakكاتen herhaaldelijk opgekomen, zooals uit de volgende aanhalingen blijkt.

Art. 9 van de 1e renovatie van het meer genoemde „Placaet Generael" luidt dd. 27 Maart 1524:

„Ende alsomen bevindt dat inde voedende Tijd, dattet vlieghende Wildt, als wilde Gansen, wilde Voghelen, Kievitten, Plevieren, ende dierghelicke heure eyeren legghen, de selve eyeren op ghenomen werden in groote menichte, ende die vercoopen: Soo verbietmen 'tselve oock niet meer te doene, op de boete van twee Carolus guldens telcken alst ghebeuren sal, ende indient by eenighe Ionghers ghedaen wordt, sullen die Ouders daer voren betalen; ende die niet en hebben te gheven, sullen met roeden daer voren ghegeesselt worden." (MERULA I, p. 67).

Ruim 70 jaar later luidt de redactie van dit artikel:

„Ende alsomen bevindt dat in de voedende tijdt veel nesten van Perdrijsen ende andere vlieghende Wildt, ghestoort ende die Eyeren berooft worden, onder dexel van Kievits ofte andere Eyeren te soecken: So wort by desen oock verboden cenige Kievits, Maerlen, Wulpen, ofte andere Voghelen eyeren te rooven, daer naer te soecken, ofte die te vercoopen, op een boete van drie pondt te verbeuren, so wel by den Cooper als by den ghenen die de selve ghestoort, ghesocht ofte vercocht sal hebben." (MERULA I, p. 121).

Het is haast overbodig te vermelden, dat het berooven van de nesten van Reygers, Quacken, Lepelaers en Scholfers (welke soorten dikwijls tezamen genoemd worden) ook verboden was. Men zie bv. het Groot placaatboek . . . van Utrecht, dl. 2, 386a) en de mededeelingen over het Zevenhuizensche bosch, die hieronder op pp. 16-19 volgen.

In Friesland bevat het oudste plakkaat tegen „Wiltshieten en Eyerensoecken" dd. 3 Januari 1542 de bepalingen: „dat geen Huysluyden hen en veruorderen eenyge entvogels, kievyts of eenygerley andere vogels eyeren te soecken ofte raepen op andere landen, dan op huer eygen; ende aengaende den eyeren van swanen, velthoenderen, craenen, reygers, moerhoenderen, putoeren ende dyergelycke voegelen, interdiceert hemluyden, te soecken, roouen oft raepen, in wat plaetsen dattet sy;" (Gr. Plac. & Charter-boek v. Vriesland, dl. 2, p. 838).

Het is verleidelijk nog meer teksten aan te halen en te wijzen op de plakكاتen „op de Voghel-koyen" (MERULA III, p. 46), „op 't verstoren van de Voghelrien", w.o. het verbod om „Ruyd-voghel te jaghden, ofte vanghen" (MERULA III, pp. 49-54), op het verbod om in het Haagsche bosch „de Nesten van eenich Ghevogelt cleyn oft groot, noch oock van Wildt te rooven, die Eyeren oft Iongen daer uyt te nemen" (MERULA I,

p. 139) en op de plicht van de plattelandsbewoners (in 't Rijck van Nymegen) „die nesten van kraeyen, exters ende roecken van hare bomen (te) verstoren, by verbeurte van ses stuyver voor yeder nest, soo op syn eygen ofte gepacht Landt sal bevonden worden niet gestoort te syn, sonder dat hier onder begrepen worden nesten in bossen ende bomen, die niet te beklimmen syn.” (Gr. Gelders Placaet-Boeck, kol. 377)³. Maar wij moeten ons beperken en daarom zij hier alleen nog melding gemaakt van enkele bepalingen ten aanzien van de zgn. zwanendriften, omdat die een licht werpen op de positie van *Cygnus olor*. Eenige plakaten, die betrekking hebben op het Zevenhuizensche bosch komen verderop nog ter sprake.

Het houden van tamme Knobbelzwanen was in de 16e eeuw zeer in zwang; het vormde een privilegie van den edelman en den eigenerfde en deze zaak was bij bijzondere keuren zorgvuldig geregeld; het toezicht op de naleying daarvan berustte bij den pluimgraaf. Behalve in de laatste renovaties op het „Placaet Generael” vinden wij in een „Placaet aengaende de Duynen in den Lande van Voorne” van 11 Januari 1552 de volgende opmerkingen:

Om te zorgen, „dat onse Swanen inden lande van Voorne in heuren wesen ende rechten onderhouden worden”, zoo is het aan een ieder verboden „eenighe wilde ofte tamme Swanen te schieten”. Verder is alle schieten in het veld verboden „ten tijde als die Swanen sitten en broeden, te weten vanden eersten dach van Maerte tot uytganck Meye, omme de selve Swanen niet te verschricken op de boete van thien Karolus guldens. Ook mag „niemandt eenighe Swanen-eyeren uyt en rove, die eyeren in stucken en smijten, ofte jonge Swanen en rove ofte doot en smijte, ..” En ten slotte dient er op toegezien, „dat niemandt sijn Honden en hest op eenighe Swanen broedende ofte int water swemmende, ...” (MERULA I, p. 180).

Over de situatie in Kennemerland verschaft een ander plakkaat (van 18 Mei 1548) ons de volgende inlichtingen:

„Alsoo op de klachte by den Pachter van de Pluymgraefschap in Oostvrieslandt ... t' onser kennisse ghekomen is, dat in Wieringhen, Texel, Grootenbrouck, Medenblick, Nyerdorperrogge, Schagercagge, Sinte Maertens, ende daer ontrent op de Zuyder-Zee aende Hollandtsche sijde, vele gemerckte jonghe ende oude Swanen daghelicks ghevanghen worden ende ghedoot, ende dat 'tselve meest gheschiet, .. by den ghenen die van onsen Rentmeester van Kermerlandt en Vrieslant van onsen 'twegen, ofte van andere Swanerie hebben, in pachte ghenomen hebben alle de Ionge grauwe ende onghemerckte Swanen. Onder dexel van welcke pachte sy pogen met listen, laghen ofte anders te vangen, te schieten, ende te dooden, soo wel de ghemerckte, als de onghemerckte Swanen, toecomende meest alsulcke ghemerckte Swanen dien van Worinchem, al' Hinloopen, Staveren, Molqueren, ende andere daer ontrent op de Suyder-zee aen de kuste van Oostvrieslandt geseten, alwaer binnen korten

tijdt herwaerts uyt oorsaecke voorsz, de opvoedinghe ende bedrijvinghe vande Swanen merckelick vergaen ende gedepeupleert is, ..." (MERULA III, p. 55).

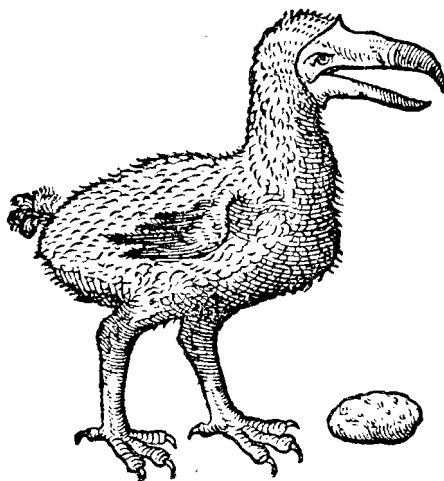
Een korte nabeschouwing over de plakkaten is hier wellicht op zijn plaats, want men gaat er gemakkelijk toe over aan deze zorgvuldig gestelde stukken een te groote waarde als ornithologische documenten toe te kennen. Ongetwijfeld geven zij ons een kijk op de maatregelen, die destijds werden genomen zoowel in het belang van de jacht en de vogelvangst als in dat van den wild- en vogelstapel. Maar om in alle gevallen op grond van de plakkaten faunistische conclusies te trekken en bv. aan te nemen, dat het Korhoen nog in 1593 in de omgeving van het Haagsche bosch werd aangetroffen, is stellig niet verantwoord. Men leze in dit verband maar eens wat in het „Jacht-Bedryff” dienaangaande geschreven werd (zie hieronder op p. 13).

Wat MERULA betreft, deze was op het gebied van de jacht en de ornithologie een volslagen leek. Hij had aanvankelijk klassieke letteren en daarna rechten gestudeerd en tijdens een 8-jarige „peregrinatio academica” in het buitenland 8 universiteiten bezocht. Op 33-jarigen leeftijd werd hij benoemd tot hoogleeraar te Leiden, in 1598 tot historieschrijver van de Staten-Generaal en in het jaar daarop werd hem ook de post van bibliothecaris toevertrouwd. Hij bezat een buitengewone werkkraft, maar was op en top een kamergeleerde. Daaruit is het te verklaren, dat hij bv. vogelsoorten als Kwartel en Kwak door elkaar haalt (cf. Vlucht-Bedryf, pp. 40/41). Trouwens hij maakte zelf een toespeling op de verwondering, die het verschijnen van de „Placaten ende Ordonnancien” (dat niet alleen een verzameling van bepalingen betreffende het jachtrecht was, maar tevens een handboek wilde zijn voor de beoefening van de jacht en de valkerij) ongetwijfeld bij velen zou wekken. „Mirabuntur, scio, multi, unde mihi, venationis aucupii que hactenus incurioso, tanta supellex,” *) schrijft hij aan een vriend. Wanneer wij kennis nemen van HAAK's proefschrift, waarin MERULA's levensloop beschreven wordt, dan blijkt duidelijk, dat het zijn lust tot verzamelen was, die hem tot deze compilatie heeft gebracht.

Van een geheel ander genre waren de onderzoekingen van den in Groningen geboren VOLCHER COITER (1534-1576), die van 1555 af vrijwel uitsluitend in het buitenland vertoefde. Hij promoveerde op

*) Velen zullen zich ongetwijfeld afvragen, waar ik, die tot dusverre vrij onverschillig stond tegenover de jacht en de vogelvangst, zoo'n overvloed van gegevens vandaan heb (cf. HAAK 1901, pp. 129/130).

24 Maart 1562 bij ALDROVANDI te Bologna *) en wijdde zich voornamelijk aan de vergelijkende ontleedkunde en de embryologie. De hierbij gereproduceerde plaat, die behoort bij zijn aantekeningen „De Avium Sceletis et Praecipuis musculis”, welke zijn ingebonden bij zijn in 1575 verschenen werk „Lectiones GABRIELIS FALLOPII etc.”, laat niet alleen zien, dat hij zich ook met vogels bezig hield, maar demonstreert tevens hoeveel zorg hij aan zijn anatomische afbeeldingen besteedde (cf. Plaat I). NUIJENS (1933, 1935) wijdde een tweetal studies aan hem; ELSA G. ALLEN (1951) besprak zijn ornithologische notities ⁴.

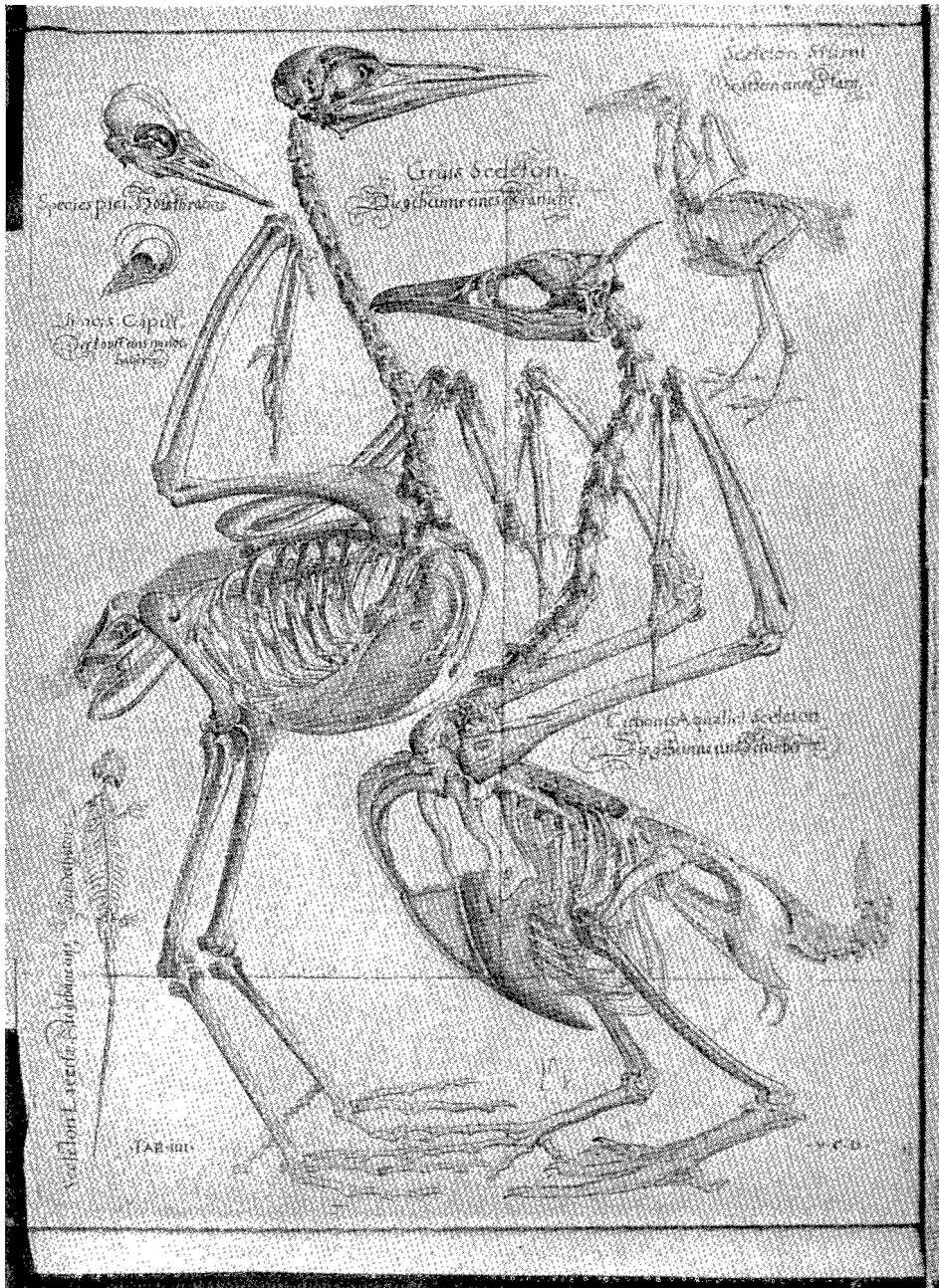

Afb. 1. Dodo (*Raphus cucullatus* L.)

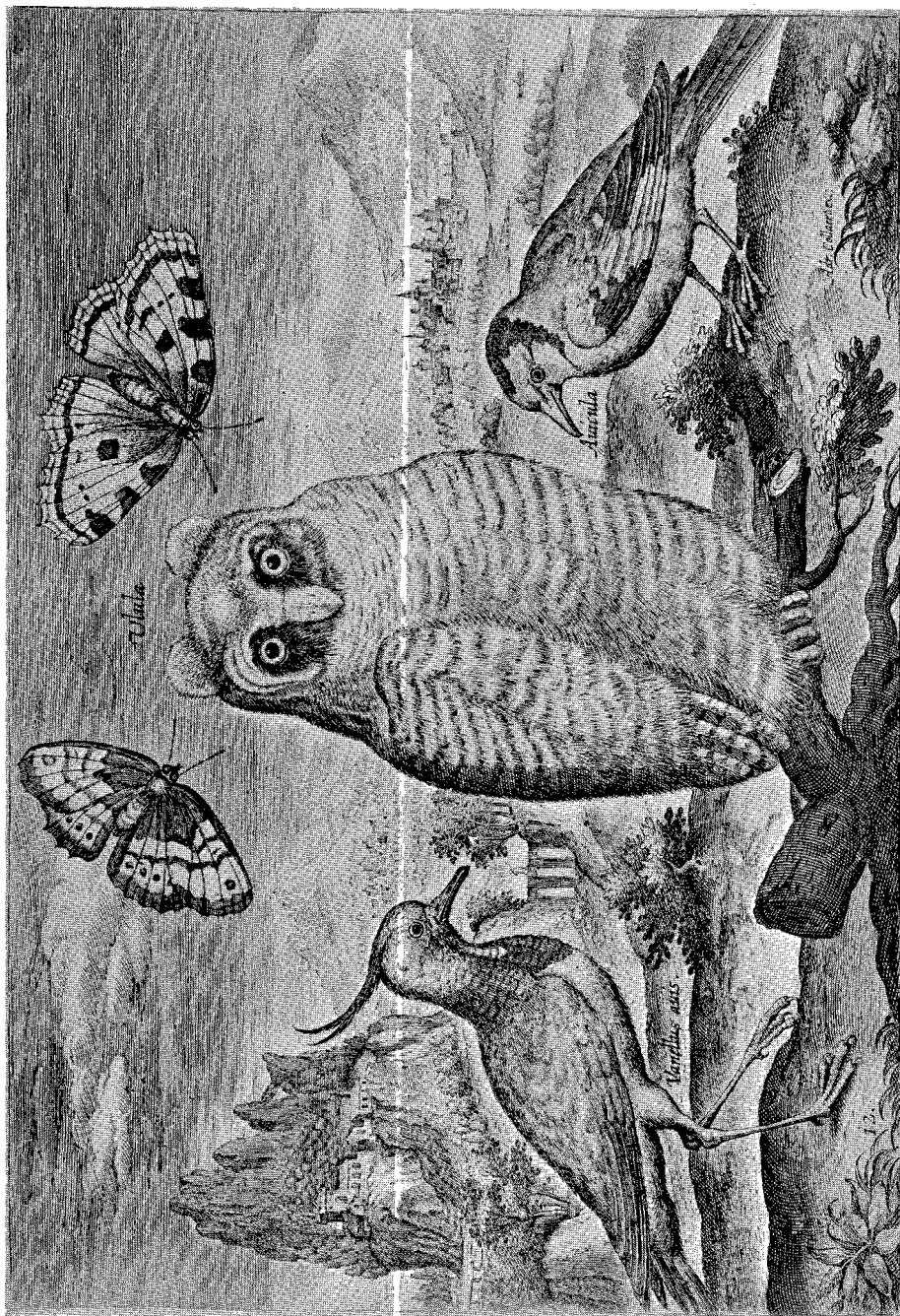
Uit: CLUSIUS' *Exoticorum libri decem* (1605). Volgens OUDEMANS (1917a) een vogel (♀?) in den rui. Duidt de afgebeelde steen op het feit, dat in den krop van deze soort wel steenen werden aangetroffen?

Weinig bekend is het, dat er ook in de geschriften van den botanicus CAROLUS CLUSIUS (1524-1609) enkele belangrijke mededeelingen over vogels voorkomen en wel in zijn „*Exoticorum libri decem*”, verschenen in 1605. CLUSIUS geeft daarin beschrijvingen en afbeeldingen van een aantal, uit andere werelddeelen aangebrachte vogels, die uit de begin-periode van de Oost-Indische Compagnie dateeren. Vandaar, dat verscheidene soorten door zijn toedoen voor het eerst bekend werden; zoo maakt hij o.a. melding van Casuaris, Dodo, Pinguin, Reuzenalk, Kroonkraan, 3 soorten Paradijsvogels, enkele soorten Papegaaien enz. Ook beschreef hij enkele arctische vogels (IJs- en Papegaaiduiker), die zijn collega PIETER PAUW uit Noorwegen ontvangen had ⁵. Zijn afbeelding van den Dodo (Afb. 1) is hierboven weergegeven.

*) Zie Aant. 4.

Anatomische afbeeldingen behorend bij VOLCHER COITER'S
 „De Avium Sceletis et Praecipuis musculis”, 1575.
 De afgebeelde vogelskeletten zijn van Kraanvogel, Aalscholver en Spreeuw;
 de schedels van Specht en Draaihals.
 V.C.D. kan betekenen VOLCHER COITER delinavit, maar ook
 VOLCHER COITER doctor.

Prent nr. 12 uit ADRIAAN COLLAERT: „Avium vivae icones”, 3e druk, 1617?
 De verhoudingen in de grootte van de afgebeelde vogels (Kievit, jonge
 Ransuil en Putter) zijn niet in acht genomen.

Wij mogen niet van de 16e eeuw afstappen alvorens er op te hebben gewezen, dat ook bij kroniekschrijvers en in de werken der encyclopedisten ⁶ soms aardige vondsten met betrekking tot de faunistiek van ons land zijn te doen.

Alom bekend is bv. het verhaal van de Ooievaar, die terugkeerend van een voedselvluucht tijdens den zwaren brand te Delft op 3 Mei 1536, ontdekte, dat haar nest door de vlammen bedreigd werd. Na alles beproefd te hebben om de vrij groote, maar nog niet vliegvaardige jongen uit de vlammen te bevrijden, stortte zij zich met uitgespreide vleugels in het nest en zag men haar gaan liggen, waarbij zij de jongen met haar geheele lichaam bedekte. Het was alsof zij alle hoop op het leven had opgegeven en tezamen met haar dierbaarsten den dood zou ingaan. Dit verhaal is te vinden bij HADRIANUS JUNIUS *) en later o.a. door SCHOOCK, MARTINET en HOUTTUYN (Ned. Vogelen II, p. 175) min of meer nauwkeurig overgenomen.

Minder bekend is de mededeeling, voorkomend in ALDROVANDI'S „Ornithologiae Libri XII”**), waarin verteld wordt, dat de Rotganzen ieder jaar in grooten getale in de omgeving van Wieringen in Holland arriveeren en daar gevangen worden. Aangezien in dezelfde alinea melding gemaakt wordt van de ontdekking van een broedplaats van deze ganzen in Groenland, waardoor de fabel, dat de jonge Rotganzen aan de boomen zouden groeien ontzenuwd wordt, heb ik de bewuste passage, die zich bevindt in cap. 23, getiteld „De Branta, sev. Bernicla” (Vol. 3, Liber 19, p. 171), aan het slot van dit artikel in haar geheel overgenomen ⁷. Een goed gelijkende afbeelding van een Rotgans, die volgens het bijschrift door D. BRANCION uit België (waaronder toen ook Nederland werd begrepen) was toegezonden, heeft ALDROVANDI hierbij in den tekst opgenomen. X
zie p. 156

In verband met het zoo juist genoemde feit, dat België en Nederland als één geheel werden beschouwd, willen wij hier ten slotte nog melding maken van den te Antwerpen wonenden graveur ADRIAAN COLLAERT (± 1560-1618), die eenige werkjes met kopergravures (zonder tekst) in het licht gaf. Een van die werkjes, „Avium vivae icones” getiteld, bevat alleen vogels en verscheen ± 1598. Het is een uitgave van oblong 8vo-formaat, welke uit een serie van 16 gravures (inclusief titelblad) bestaat; op elke plaat zijn 2 vogels afgebeeld. De meeste figuren hebben

*) Cf. Batavia, 1588, cap. XVII, pp. 261-262.

**) N.B. Het eerste deel telt 12 boeken; later verschenen nog een tweede en een derde deel, die resp. 6 en 2 boeken bevatten, zoodat het geheele werk uit 20 boeken bestaat. Men zie ook Aant. 6.

betrekking op hier te lande in het wild levende vogelsoorten, zooals Ekster, Vlaamsche Gaai, Spreeuw, Huismusch, Koolmees, Pestvogel, Hop, IJsvogel, Groene en Bonte Specht, Arend, Valk, Ooievaar, Reiger, Patrijs en Fazant. Verder zijn eenige soorten pluimvee opgenomen, terwijl de exoten vertegenwoordigd zijn door Struisvogel, Kroonkraan, Parelhoen en twee Papegaaien. Over het geheel zijn de afgebeelde soorten vrij goed te herkennen.

De „*Avium vivae icones*” hebben nadien nog drie edities beleefd. De 3e druk is gekenmerkt door het dubbele aantal (32) platen, waaronder zich de bekende prent (nr. 7) met de „*Avis Indica*” bevindt (cf OUDEMANS 1917 b); een andere prent (nr. 12) uit dezen druk is hier weergegeven op Plaat II. Men zie ook Aant. 8.

Ongeveer uit denzelfden tijd stamt de gekleurde teekening van een Fuut (*Podiceps cristatus*) met bijschrift van DODONAEUS, waarop ENGEL (1943) onze aandacht vestigde.

De zeventiende eeuw (1600—1700)

RIJCKELSMA's „Wilde Eenden Jacht” — VAN HEENVLIET's „Jacht-Bedryff” (± 1636) — het Zevenhuizensche bosch — SCHOOCK's „De Ciconiis Tractatus” — de eerste ornithologische verzamelingen — vogelschilders.

In de eerste helft van de „Gouden Eeuw” stonden jacht, vluchtbedrijf en vogelvangst nog in het centrum van de belangstelling, wanneer wij tenminste afgaan op de geschriften, die ons uit de eerste decennia bewaard zijn gebleven. Zoo verscheen in 1622 RIJCKELSMA's „Wilde Eenden Jacht, ofte Beschryvinge vande Hollandtsche Vogel-Koyen” (Plaat IV), dat in dichtvorm een zeer verdienstelijk beeld geeft van het bedrijf der eendenkooien, waarvan het aantal destijds aanmerkelijk grooter was dan tegenwoordig. Ook in die dagen was er reeds belangstelling van Engelsche zijde voor deze vanginstallaties, zooals blijkt uit het reisjournaal van Sir WILLIAM BRERETON uit Handford (East Cheshire), die in 1634 een aantal kooien in de buurt van Alphen, Den Haag, Delft en Dordrecht bezocht (HARTING 1906).

Een document van veel grooter belang is het „Jacht-Bedryff”, een handschrift uit ± 1636, dat in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage wordt bewaard. Aangezien in het tweede gedeelte van dit werk een overzicht gegeven wordt van de vogelsoorten, die destijds in Holland en West-Friesland voorkwamen, mogen wij dit handschrift, gelijk SWAEN (1934) terecht opmerkt, beschouwen als het eerste Hollandsche Vogelboek, een proeve van wetenschappelijke ornithologie. Het is

dan ook een gelukkige omstandigheid, dat Prof. SWAEN de bewerking van dit geschrift ter hand heeft genomen, zoodat het thans in gedrukten vorm verkrijgbaar is. Want al moge het handschrift in aesthetisch opzicht het gedrukte boek verre overtreffen, wat het overzicht, de leesbaarheid en het begrijpen van den inhoud betreft, verdient de uitgave van 1948, die van talrijke aantekeningen is voorzien, de voorkeur.

De schrijver van het „Jacht-Bedryff” is onbekend, maar het werk wordt toegeschreven aan CORNELIS JACOBSZ. VAN HEENVLIET. Deze was, zoover men kan nagaan, geen telg uit het bekende geslacht der Heeren VAN HEENVLIET, maar een gegoede middenstander, die niet tot de aristocratie behoorde. Zijn naam komt tusschen 8 Januari 1615 en 2 December 1636 in de acten voor, terwijl hij op 26 Januari 1639 te Den Haag in de Groote kerk begraven werd. Ongeveer twintig jaar later is het handschrift verlucht met talrijke sepia-teekeningen, die meest afkomstig zijn van den schilder A. SANTVOORT. Een proeve van diens talent en van VAN HEENVLIET's handschrift zijn op Plaat III weergegeven.

CORNELIS JACOBSZ. VAN HEENVLIET was substituut-houtvester van Holland en West-Friesland; hij was dus in de eerste plaats op de hoogte van de jacht-toestanden en van de jaagbare vogels binnen zijn ambtsgebied. Hij bespreekt echter ook de niet-jaagbare soorten en doet dat met kennis van zaken. Voor de namen en synoniemen maakte hij een trouw gebruik van HADRIANUS JUNIUS' *Nomenclator* (in quo propria rerum vocabula Gallica Belgicaque lingua explicantur), waarvan hij (volgens SWAEN) vermoedelijk de uitgave van 1632 bezigde. Verder blijkt hij goed op de hoogte te zijn van MERULA's „Placaten ende Ordonnancien op 't stuck vande Wildernissen”; mogelijk kende hij ook GESNER's vogelboek (*Historiae Animalium Liber III, qui est de avium natura*, 1555).

In verschillende opzichten is dit handschrift voor onze kennis van de avifauna van belang. Om te beginnen vormt het min of meer een correctie op den inhoud van de plakATEN, die hierboven ter sprake kwamen. Want nu ervaren wij eerst hoe het in werkelijkheid gesteld was met het voorkomen van vogelsoorten als Korhoen, Grauwe Gans, Trapgans en Kraanvogel. De uitspraken luiden meestal, dat er „in Hollandt bynae geene meer zijn of voeden (= broeden), omdat de landen soo gepopuleert zijn”⁹.

Ons vermoeden, dat de plakATEN als ornithologische documenten niet geheel bruikbaar waren, wordt dus door de mededeelingen in het „Jacht-Bedryff” ruimschoots bevestigd.

Verder willen wij een oogenblik de aandacht vragen voor de wijze,

waarop de schrijver de Nederlandsche vogels heeft ingedeeld. Hij neemt namelijk 3 categorieën aan, t.w.:

1. de „Vogelen van dit Landt” *), d.w.z. de standvogels, die gedurende zomer en winter zijn aan te treffen; pp. 30-54 **).

2. de „Somertocht-vogelen”, d.w.z. de zomergasten, die hier „meest voeden ende broeden maer des winters vertrecken weer, daer se van daen comen”; pp. 55-66.

3. de „Wintertocht-vogelen”, d.w.z. de wintergasten, waarbij hij doet opmerken, dat het voorkomt, dat „die hier te Lande overblijven wel een broet voort-brengen, maer selden”; pp. 67-78.

Een scherpe indeeling is niet onder alle omstandigheden door te voeren, vandaar dan ook, dat sommige soorten, bv. Kievit en Veldleeuwrik, op twee plaatsen in den tekst ter sprake komen. Bovendien heeft de schrijver zich er zelf niet steeds aan gehouden en somt hij bij verwante soorten soms zomer- en wintergasten achter elkaar op, cf. de eenden op pp. 44-47.

In een afzonderlijk hoofdstuk (pp. 86-90) bespreekt hij daarna de roofvogels, die voor de valkerij gebruikt worden; daaronder zijn ook eenige soorten, zooals de Giervalken en de Blaet (*Falco biarmicus feldeggii* Schleg.), die uit het buitenland werden ingevoerd, hetgeen trouwens ook met de meeste Slechtvalken en Haviken het geval was. In een soort aanhangsel (pp. 91-92) worden nog een 4-tal scherpvogelen genoemd, nl. Bruine Kuikendief, Torenvalk, (Zwarte) Kraai en Kauw.

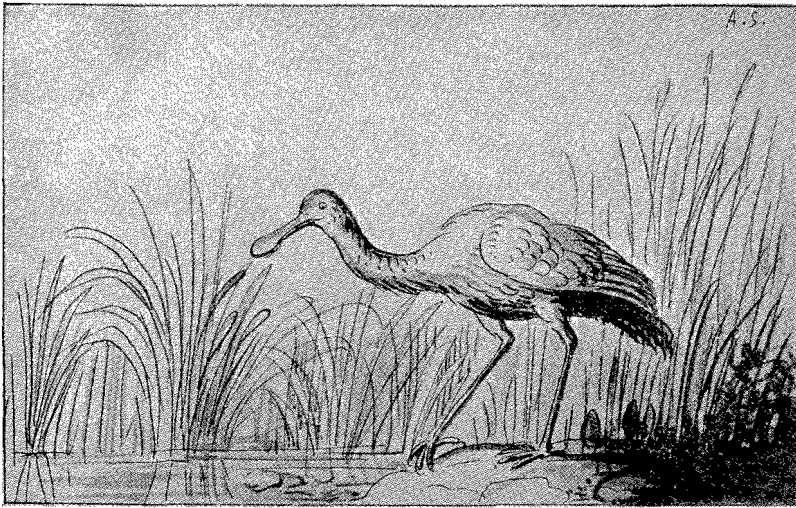
Het zou te ver voeren om een volledige opsomming te geven van alle vogels, die in het „Jacht-Bedryff” ter sprake komen, want hun aantal belooft in totaal \pm 124 soorten, afgezien van 7 soorten pluimvee en 4 geïmporteerde roofvogels, inclusief de Ochoe. Van die \pm 124 in het wild levende vogelsoorten zijn er circa 15 niet precies thuis te brengen, doordat hun naam ons niets zegt en de beschrijving ontbreekt of de diagnose onvoldoende is of verward (cf. o.a. Duijn-exte, Knuijte, Meijsangers, Maethoen, Koete enz.).

Alles wel beschouwd kan men zeggen, dat VAN HEENVLIET een vrij uitgebreide kennis bezat van de vogels, die destijds in onze kustprovin-

*) De „Vogelen van dit Landt” vormen niet, gelijk de „Somertocht-vogelen” en de „Wintertocht-vogelen” een afzonderlijk hoofdstuk, voorafgegaan door een opschrift in sierlijke krulletters, maar deze categorie is, vermengd met een aantal jachtvogels en met verschillende soorten pluimvee, feitelijk ten onrechte opgenomen onder „t Vliegende Wildt”. In SWAEN's uitgave wordt deze fout nog geaccentueerd door den typografischen opmaak, aangezien de woorden „t Vliegende Wildt” bovenaan de bladzijden 31 t/m 54 steeds zijn herhaald.

**) De pagineering heeft betrekking op het in 1948 uitgegeven boek.

Lepelaer, Lat Pelleranus,
 Platea, Gal: Pale, Truble, Poche,
 Angl. Schovelard, Schotler

Is een spoor van Anachis, gebouwd langs de wijk platte
 bocker is forme van een lepel daar sij des waer, af voorde.

Woods, broeds, ende zouds haer hier in de laagte lande, als de
 Anachis doer, is volde in't Sorduyfferske bosse

Elwaer sij tot driemaal toe in't jaer oerse op de wijk
 zy, in'te boone, gescht noerde, diens dat in'tte water
 met schijtes daer toe geroet vifst, newent de jongelste ygerde
 Anachis, Scholwerde, is sommige ditse Vogen toonajes, is
 waer

*Argentus timidus quid cristas erigis? ecce
 Sic anatem insidijs garrula ducit anas
 Exemplo praecit. et fallaci subdola cantu
 Donec inescatam perdomiare canes.*

VERTALING VAN HET ONDERSCHRIFT

„Wat kwaak je en maak je de kuif bol? Zie,
 zoo lokt de eene eend de andere in de val onder gesnap
 En gaat haar listig voor met zijn voorbeeld en met bedriegelijk gesnater,
 Totdat de honden de aangelokte onder hun ban hebben gebracht.”

Oude prent uit RIJCKELSMAS „Wilde Eenden Jacht, ofte Beschryvinge vande
 Hollandsche Vogel-Koyen”, 1622.

N.B. De afgebeelde hondjes moeten achter het scherm juist in tegengestelde
 richting loopen!

cies werden aangetroffen. Van de jaag- en vangbare soorten en van de opmerkelijke verschijningen, zooals Koekoek, IJsvogel, Hop, Wielewaal, is hij uit den aard der zaak beter op de hoogte dan van de pluvier-tjes, strandloopers, meeuwen en sterns of van de kleine zangers.

Zeer uitvoerig weidt hij uit over de verschillende methoden, waarop men Patrijzen kan jagen en vangen, maar bij de andere soorten vederwild, o.a. bij Kwartel, Houtsnip, Veldleeuwerik en Vink, is hij dienaangaande veel beknopter; bij de zwemeenden geeft hij een duidelijke beschrijving van een eendenkooi.

Tot slot willen wij hier enkele feiten van faunistisch belang vermelden, waaruit moge blijken, dat er ook in dit opzicht uit het „Jacht-Bedryff” het een en ander valt te putten. Zoo blijkt o.a., dat zich omstreeks 1630 te Den Haag reeds een reigerkolonie bevond, want VAN HEENVLIET maakt er melding van, dat het verboden was (ten einde het broedverloop niet te storen) „ontrent de Horst vanden Hage inden voedende tijdt te vliegen te weten van ’t hujs te Persijn af, tot half Monster toe”. Verder schrijft hij, dat er wel Kwakken „op de Horst vande Reijger inden Hage” kwamen, maar dat die gewoonlijk weer spoedig koers zetten „naer t geboomte in ’t laege landt inde veenen, als in ’t Sevenhuijsense bos”. Dit bosch vermeldt hij ook bij den Aalscholver en den Lepelaar, want die broedden daar in groot aantal; een deel van de jonge Lepelaars, die men uit de nesten schudde (hetgeen driemaal in het seizoen plaats had) werd naar Engeland verzonden. Van de Bergeend schrijft hij: „Als de jongen soo groot zijn datse afloopen cunnen, soo brengt de Moer die aende Zeecant, inde swinden *) en dan soo allencxkens voort nae de Maes toe tot dat se op de wijck comen, dat laet is”. Bij den Nachtegaal maakt hij de opmerking: „Zijn t’sedert thien a twaelf jaeren eerst in groot getal in ’t Haeghsche bosch gecomen.” Van den Grutto zegt hij: „Werden veel uijt dese landen naer Engelandt gevoert alwaer die dier betaelt ende veel geacht werden.” Dat de sternkolonies van „de Beer” (Hoek van Holland) al bestonden, zou men kunnen opmaken uit een mededeeling op folio 158v. (p. 76), waar sprake is van een „seeckere soorte (van meeuw) diemen *Hicstaert* noemt, die hier te Lande nu en dan voeden, en een schraveltjen aen strandt tegens de duijnen aen in ’t caele sant neer maecken en haere eijeren in leggen, . . . Aen de Hil bujten op de gars van Terheijde nae de Maes vintmen veel van die eijeren, die daer veel werden gehacht ende gegeten.” Over de yinkenbanen en de daar gedane vangsten zegt hij: „De beste leghplaetsen zijn aende duijn

*) zwinnen.

cant daer sij veeltijts al hangende langhs trecken. Daer zijnder die in een teelt oft in eenen vinckentijdt die ordinaris ses weecken duijrt vijftien duijsent vincken hebben gevangen gehadt waer van sij het hondert verkoopen tot . . . zijn de vijftien duijsent . . .” De bedragen zijn niet ingevuld. Dergelijke open gelaten plaatsen komen ook elders in den tekst voor; zij wijzen er op, dat VAN HEENVLIET aan de „finishing touch” van zijn geschrift niet is toegekomen. Misschien is een minder goede gezondheid, die aan zijn dood voorafging, er debet aan. Van de Bonte Kraai geeft hij een aankomstdatum: „In ’t jaer 1635 heeftmen d’eerste op de schouw tot Noordwijck gesien den 10en October”; van den Kruisbek vermeldt hij, dat die zich in 1627 in troepen van 8 tot 30 stuks vertoond heeft en zoo zijn er meer wetenswaardigheden uit dit handschrift op te diepen. Het belangrijkste is echter, dat het ons zoo’n goeden kijk geeft op de kennis van en de appreciatie voor de vogels in het begin van de 17e eeuw. Dat ook de laatste zich sterk heeft gewijzigd moge blijken uit de waardeering voor Schollevaar en Blauwe Reiger. Destijds behoorden beide tot de edele vogelen, al schudde men op sommige broedplaatsen de jonge Schollevaars uit de nesten, thans rekent men hen tot de onbeschermd resp. gedeeltelijk beschermde vogels. De waardeering voor de Kauw is negatief gebleven: eertijds werd haar kwalijk genomen de schade, die zij aanrichtte op de „duijvekotten, als groote menigthe van eijeren uijt suijpende ende vernielende”; tegenwoordig, nu de agrariër de wetten stelt, duldt men haar niet op het bouwland.

Wanneer wij lezen over belangrijke vogelbroedplaatsen in ons land uit vroeger eeuwen (bv. Zevenhuizensche bosch, Schollevaarseiland, Eyerland), dan treft het ons, dat die thans vrijwel geen van alle meer bestaan, in tegenstelling tot vogelbergen als bv. de Bass Rock, die sinds ± 1450 als broedplaats van den Jan van Gent bekend is. Het verloren gaan van de bovengenoemde broedplaatsen in Nederland was vóór alles te wijten aan het in cultuur brengen, een enkele maal ook aan het vervenen van den bodem, waardoor het biotoop zoo sterk gewijzigd werd, dat de vogels moesten verdwijnen. Wij zien dan ook, dat de kolonies van onze groote moerasvogels steeds verhuizen: van het Zevenhuizensche bosch naar het Schollevaarseiland, van daar naar het Horstermeer en Lekkerkerk en ten slotte hebben de nakomelingen zich thans verzameld in het Naardermeer.

Eenige bijzonderheden over het Zevenhuizensche bosch, dat in de 17e eeuw een groote vermaardheid genoot, mogen hier niet ontbreken. Daartoe willen wij kort samenvatten hetgeen door de nasporingen van

5. 1635
 + „Dienzige bonte vogels van vintacht het jaer 1635 in de bysterkerken menig gevangen, daerop die jaer tot bezeden en de schouw gevecht is als in de tekst: Bonte kraai genomen.”

VAN PELT LECHNER (1918) en SWAEN (1943 a) bekend is geworden.

Het Zevenhuizensche bosch heeft waarschijnlijk reeds in de 14e eeuw een reigerkolonie geherbergd, want de Sate in Zevenhuizen, welke JAN

Afb. 2. Plattegrond Zevenhuizensche bosch.
Fragment van de kaart van Schieland door JAN STAMPIOEN. Herdruk 1685.

VAN DER DUIN in 1386 van den Heer VAN BREDERODE te leen hield, moet min of meer als een wachthuis bij dit reigerbosch worden beschouwd. Eenige malen zijn op verzoek van den eigenaar plakkaten uitgevaardigd, waarbij het rooven van „reygers, quacx, pittoeren, lepelaers etc.” binnen het bosch verboden werd. Het oudste desbetref-

fende plakkaat, dat VAN PELT LECHNER kon opsporen, dateert van 28 December 1554. Een plakkaat van gelijke strekking werd op 27 Juli 1593 afgekondigd, terwijl dit eind Februari 1608 nogmaals plaats vond, omdat eenige personen uit het heemraadschap „Rhijnlandt” zich er niet om bekommerden, bewerende, dat de genoemde plakkat en in hun omgeving niet behoorlijk bekend gemaakt zouden zijn ¹⁰.

Van de oppervlakte van het bosch kunnen wij ons een denkbeeld vormen bij het beschouwen van de kaarten van FLORIS BALTHASAR uit 1611 en van JAN STAMPIOEN uit 1651/1653 (Afb. 2). Op deze kaarten komt het bosch in nagenoeg denzelfden omvang voor; volgens berekening was het geheele achter het huis gelegen terrein (bosch- en moerasland) ± 750 m lang en ± 350 m breed, zoodat de oppervlakte ruim 26 ha heeft bedragen.

Volgens sommige gegevens is het bosch vóór het einde van de 17e eeuw „weggeraecht en de grondt sedert genoegzaam geheel en al weggeveent”, volgens andere geschiedde dit pas na 1700. In ieder geval blijkt uit een kaart van Schieland en Krimper Waard van 1749, dat het bosch met omgeving tegen het midden van de 18e eeuw niet meer bestond en in een plas, den zgn. Zwanlaaschen Polder, was veranderd.

In verschillende plaats- en reisbeschrijvingen vindt men bijzonderheden over het Zevenhuizensche bosch vermeld, want de talrijke daar aanwezige vogels vormden niet alleen een bezienswaardigheid voor Rotterdam en omgeving, maar lokten ook verscheidene vreemdelingen aan. Om een duidelijk beeld van het bosch en van het beheer der vogelkolonies te geven, willen wij hier een beschrijving overnemen uit een werk, dat JACOB LOIS omstreeks 1672 samenstelde; het draagt tot titel „Oude ware beschryvinge van Schielant” en is ons in handschrift bewaard gebleven. In de beschrijving van „het huys van der Duyn” op p. 122 wordt o.a. vermeld:

„Dit huys is gelegen aen de suytsyde in het midden van het dorp van Sevenhuysen aen een moerassige boschagie, dat seer dicht en wel is beplant met veel geboomten van verscheyde soorten, hetwelcke de oorsaecke is, dat hier in deese boschagie seer groote quantiteyt van reyggers, quacken, lepelaers, krayen, kauwen ende meest van alle noch schollewaers ende diergelycken gevogelten noch meer, elck in sijn quartier haer nesten maeckende ende met seer groote menichte haer jongen aldaer uytbroeyen ende voortteelen, die dan op Hemelvaertsdagh ende dat tot Pinxteren toe seer wonderleyck worden uyt haere nesten van de bomen geschudt, ende nedervallende worden alsoo gevangen ende met geheele schuyten seffens in alle steden van Hollandt vervoert ende verkoght, dat deese heeren groote profyten aenbrenght. Niemant en magh in deese boschagie komen ofte doorvaeren om

deese vogelen geen ongemack aen te doen op groote poene ende boete, uytgenomen als deese schuddinghe van deese broetvogelen geschiedt; alsdan komt 'er een groote quantiteyt van volck uyt geheel Hollant ende andere provinciën ende landen om deese schuddinghe te sien, ende elck mensch, die wilt komen sien, moet met den kasteleyn accordeeren, of komt niet in het bosch.

Dit huys is een propre gebouw, ende schijnt dat deese timmeragie is eerst gemaect tot wachten van het voorseyde bosch”.

De reisverslagen van de buitenlanders, die Zevenhuizen bezochten, leveren over het algemeen weinig aanvullend nieuws op. Toch is het wel aardig van deze bezoeken kennis te nemen en daarom zijn zij in chronologische volgorde — zij dateeren alle uit de periode 1627 t/m 1671 — hierachter opgenomen¹¹. Ook van een excursie van dijkgraaf en hoogheemraden is aldaar melding gemaakt.

Hiermede willen wij de beschrijving van het Zevenhuizensche bosch beëindigen; bij NOZEMAN komen wij er nog even op terug ten einde na te gaan, waar de vele vogels naar toe trokken, toen het bosch en zijn omgeving aan het vervenen ten offer vielen.

Alvorens over te gaan tot een bespreking van de ornithologische verzamelingen, moet hier nog genoemd worden een op zichzelf staande verhandeling over den Ooievaar, t.w. SCHOOCK's „De Ciconiis Tractatus”; waarvan twee uitgaven het licht zagen, de eerste in 1660 te Groningen, de tweede in 1661 te Amsterdam. Aangezien HAVER-SCHMIDT onlangs een uitvoerig commentaar heeft geleverd op dit miniatuur-boekje (12mo-formaat) kan hier met een verwijzing naar „Ardea” (36, 1949, pp. 257-265) worden volstaan.

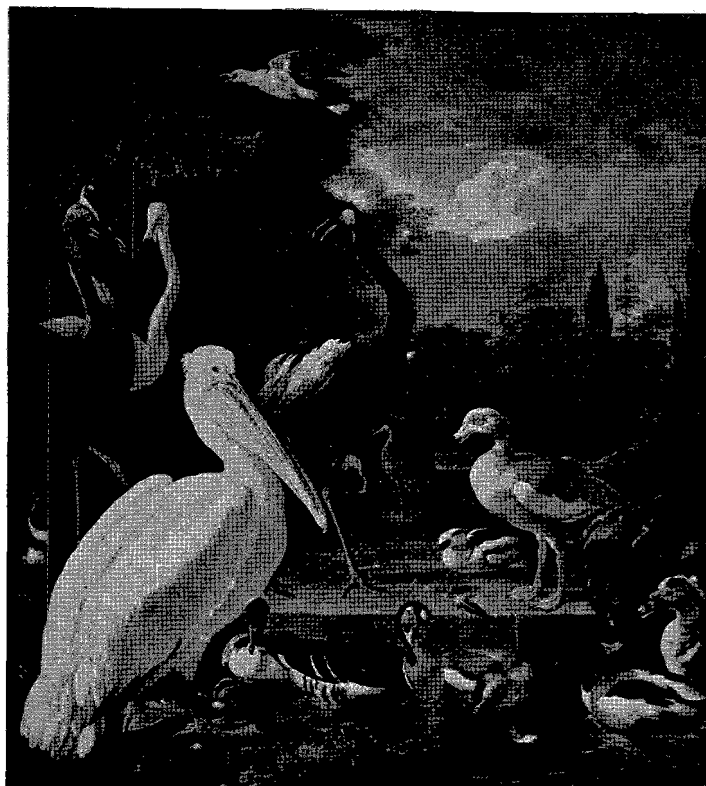
Een opsomming van de ornithologische verzamelingen kan beter worden uitgesteld tot de 18e eeuw ter sprake komt, want toen beleefden de naturaliënkabinetten en menagerieën hun blociperiode. Maar aangezien er in de 17e eeuw ook reeds verscheidene van deze verzamelingen bestonden, willen wij er thans eenige inleidende mededeelingen over doen. STRESEMANN (1923 a) heeft er in een artikel over „Die Anfänge ornithologischer Sammlungen” op gewezen, dat men in West-Europa betrekkelijk laat er toe overgegaan is om verzamelingen van vogelhuiden aan te leggen. Dit was een gevolg van het feit, dat men in de 17e eeuw de methode om vogels behoorlijk en duurzaam te praepareeren nog niet kende. Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat de voornaamste ornithologen uit de 16e en 17e eeuw, zooals TURNER,

GESNER, ALDROVANDI, WILLUGHBY & RAY geen vogelhuiden verzamelden, maar afbeeldingen van vogels en aantekeningen over vogels, die zij van hun correspondenten ontvingen. Zoo wekte TURNER in 1544 zijn lezers op (cf. Peroratio ad lectorem, pp. 152/153) om hem er van in kennis te stellen; wanneer zij een vreemd-uitzienden vogel mochten ontmoeten en daarvan tevens een contereftsel of korte beschrijving bij te voegen; van ALDROVANDI is bekend, dat hij in 1605 een groote collectie prenten van vogels naliet, die nog te Bologna wordt bewaard ¹².

In de loop van de 17e eeuw ging men zich meer en meer op het praepareeren van vogels toeleggen. Aanvankelijk geschiedde dit nog weinig zorgvuldig: men maakte in den dooden vogel eenvoudig een paar insnijdingen, haalde maag, ingewanden en hersenen er uit en liet de rest boven de kachel indrogen. Kleinere vogels bewaarde men ook wel in liquor of in moutwijn. Die gedroogde huiden hadden natuurlijk maar een korten levensduur; zij vielen spoedig aan bederf ten offer, wat temeer te betreuren valt, wanneer men bedenkt, dat Amsterdam zich in die jaren tot een internationaal handelscentrum had ontwikkeld *), zoodat behalve koloniale producten ook allerlei exotische vogels en zoogdieren in de haven van de hoofdstad werden aangevoerd, die in de naturaliënkabinetten en dierenparken (destijds menagerieën geheeten) een plaats vonden. In het volgende hoofdstuk komen wij daarop nader terug.

Hier willen wij nog melding maken van een tweetal Nederlanders met ornithologische belangstelling, die buiten het vaderland leefden of reisden, t.w. WILLEM PISO (1611-1678) en FRANÇOIS VALENTIJN (1656-1727). De eerstgenoemde was medicus en vergezelde als zoodanig den Duitschen naturalist-reiziger GEORG MARCGRAF naar Brazilië. VALENTIJN daarentegen bracht als predikant lange jaren op Ambon door en kwam daar in contact met RUMPHIUS. Na zijn repatriëring schreef hij een groot compilatiewerk, getiteld: „Oudt en Nieuw Oostindiën”, waarin een aantal bladzijden aan de vogels zijn gewijd (dl. 3, pp. 297-329). STRESEMANN (1951 c, p. 39) heeft er op gewezen, dat deze ornithologische mededeelingen stellig ontleend werden aan RUMPHIUS' „Ambonsch Dierboek”, waarvan het handschrift verloren is gegaan. Daar VALENTIJN nergens de herkomst van zijn mededeelingen vermeldt, heeft STRESEMANN hem terecht als letterdief aan de kaak gesteld.

*) De oorlog tegen Spanje (1568-1648) had tot gevolg, dat de haven van Lissabon voor onze schepen gesloten werd, waardoor de Hollanders genoodzaakt werden om zelf de producten, waaraan zij behoefte hadden, uit Indië en Amerika te gaan halen. Daartoe werden in het begin van de 17e eeuw de Oost-Indische en de West-Indische Compagnie in het leven geroepen.

MELCHIOR d'HONDECOETER

1636—1695

„Het drijvend veertje”
Rijksmuseum Amsterdam

Wij willen dit hoofdstuk besluiten met de aandacht te vragen voor eenige vogelschilders, die in de „Gouden Eeuw” hier te lande werkzaam zijn geweest en wier doeken bewijzen, dat ook zij in hooge mate door de verschijningsvorm en kleurenpracht van de vogels, die in de menagerieën leefden, werden geïnspireerd. Tot de bekendsten behooren waarschijnlijk ROELANDT SAVERY en MELCHIOR D'HONDECOETER. Van eerstgenoemde kennen wij verscheidene olieverfschilderijen, waarop de Dodo voorkomt, terwijl D'HONDECOETER vooral landschappen met gevogelte schilderde, bij voorkeur watervogels. Algemeen bekend is o.a. zijn „Drijvend veertje” in het Rijksmuseum te Amsterdam (Plaat V). Als specimen van een inlandschen kooivogel zij hier het in 1654 door FABRICIUS geschilderde Puttertje gememoreerd, dat in het Mauritshuis te Den Haag hangt.

Minder bekend, maar ornithologisch haast nog belangrijker, zijn de gekleurde vogelplaten van PIETER HOLSTEYN den Ouden (1580-1662), waarvan het meerendeel bewaard is gebleven in den vorm van twee „vogelboeken”. Het eene van deze vogelboeken bevindt zich in particulier bezit, het andere is eigendom van de gemeente Haarlem. Deze boeken bevatten, afgezien van een enkele losse opmerking, geen tekst, maar alleen platen, 170 à 180 in getal, waarop zoowel inheemsche als buitenlandsche vogels zijn afgebeeld. De afbeeldingen zijn alle zorgvuldig bewerkt en doen denken aan miniaturen; zij zijn bijna alle gesigneerd. Vijf platen van het te Haarlem aanwezige boek zijn bovendien van een jaartal voorzien, waaruit blijkt, dat zij stammen uit de jaren 1621 t/m 1656. Het Haarlemsche boek bevat voornamelijk inlandsche vogels, in het andere treden de exoten sterk op den voorgrond. In beide boeken tezamen zijn ruim 100 inlandsche vogelsoorten afgebeeld. Het is prettig, dat de schilder in vele gevallen den naam van den vogel er bij geschreven heeft, zoodat allerlei plaatselijke vogelnamen op deze platen zijn vastgelegd ¹³.

Nog meer kunstenaars, die zich op het teekenen en aquarelleeren van vogels hebben toegelegd, zooals G. en J. HOEFNAGEL, SAFTLEVEN, WEENIX *) enz., zouden hier genoemd kunnen worden, maar van geen hunner zijn mij dergelijke „vogelboeken” uit ons land bekend ¹⁴.

*) In „Ardea” is onlangs een teekening van een Steltkluut gereproduceerd, die toegeschreven werd aan JAN WEENIX (1640-1719) (SLIJPER 1951).

De achttiende eeuw (1700—1800)

Menagerieën en naturaliënkabinetten — stichting van wetenschappelijke genootschappen — activiteit op systematisch gebied (invloed van BRISSON, KLEIN, LINNAEUS, MOEHRING) — CORNELIUS NOZEMAN en MARTINUS HOUTTUYN — NOZEMAN en SEPP's „Nederlandsche Vogelen” — VAN LENNEP's vinkenjournaal — het Schollevaarseiland en het Eijerland.

In de 18e eeuw nam het aantal naturaliënkabinetten nog aanmerkelijk toe en ook de liefhebberij om levende dieren te houden breidde zich uit. Enkele verzamelaars gaven uitvoerige beschrijvingen in het licht over de voorwerpen, die zich in hun menagerie of collectie bevonden (cf. SEBA's „Thesaurus”; VINCENT's „Wondertooneel der nature”, VOSMAER's dierenbeschrijvingen enz.); omtrent den inhoud van een grooter aantal kabinetten worden wij pas uit de veilingscatalogi iets gewaar. Daar het, zooals reeds werd opgemerkt, vóór 1750 nog niet algemeen bekend was, hoe men vogels duurzaam moest conserveeren, is het te begrijpen, dat vogelhuiden slechts in een gering aantal kabinetten werden aangetroffen; in SEBA's „Thesaurus” bv. nemen zij een zeer ondergeschikte plaats in (cf. deel 1).

Het waren niet uitsluitend de landadel, welgestelde kooplieden of leden der magistratuur, die zich de luxe veroorloofden van een menagerie of kabinet, ook middenstanders legden zich toe op het verzamelen van natuurhistorische curiosa. LOISEL (1912) typeert de toestand dan ook heel aardig wanneer hij schrijft:

„La prospérité générale créée par un commerce florissant, le goût naturel que les Hollandais avaient pour l'élevage des animaux domestiques, leur esprit curieux et les facilités qu'ils avaient de communiquer avec les Indes, avec l'Afrique et avec le Brésil, firent que chaque riche citoyen rivalisa de zèle, à cette époque, pour orner son „cabinet d'histoire naturelle”, de choses rares, et son jardin de bêtes curieuses ou utiles”.

Een uitvoerige bespreking van de menagerieën en naturaliënkabinetten, die hier in de 18e eeuw gehouden werden, valt buiten het bestek van dit artikel, maar een aantal daarvan willen wij toch met name noemen, want deze collecties van levende en doode dieren zijn voor de vormenkennis en de systematiek van groote beteekenis geweest, al hebben mannen als LINNAEUS en PALLAS er misschien meer profijt van gehad dan de bezitters van de collecties zelf. Een opsomming van alle bekende menagerieën en naturaliënkabinetten vindt men in ENGEL's lijst (1939).

Onder de menagerieën waren die van de Stadhouders algemeen

bekend. De oudste *) bevond zich op het „Oude Loo” bij Apeldoorn; volgens EVERS (1912) dateerde zij van ± 1694 , zoodat het zeer twijfelachtig is of het schilderij van MELCHIOR D'HONDECOETER in het Mauritshuis (cf. LOISEL, vol. 2, pl. 2) wel op de levende have van deze menagerie betrekking heeft, want de genoemde schilder overleed in 1695. Beter bekend was de dierenverzameling, die Prinses ANNA (de Weduwe van WILLEM IV; ook „Mevrouw de Gouvernante” genoemd) omstreeks 1760 stichtte op het „Kleine Loo”, tegenover het Huis ten Bosch. Deze inrichting kon o.a. bogen op het bezit van een Secretarissvogel (*Serpentarius serpentarius*) en eenige Trompettervogels (*Psophia spec.*), gelijk uit VOSMAER's dierenbeschrijvingen, waarop wij hieronder (p. 25) nog terugkomen, blijkt.

Van de overige menagerieën in de omgeving van Den Haag willen wij nog noemen: de volièrès en vijvers met watervogels, die HANS WILLEM BARON BENTINCK (1649-1709) in het begin van de 18e eeuw op „Sorghvliet” liet aanleggen en die later door zijn zoon Graaf WILLEM BENTINCK (1704-1774) in stand werden gehouden. Laatstgenoemde zond vele exotische vogels, die in deze volièrès geleefd hadden, aan DE RÉAUMUR voor diens beroemde collectie (cf. HOUTTUYN 1762/1763). Ook op het huis Persijn, halverwege Wassenaar, bevonden zich omstreeks 1759 volièrès met zeldzame vogels; waren deze reeds het eigendom van de familie BACKER, van wier vogels TEMMINCK (1813/1815, vol. 3, p. 9) later melding maakte? Bekend zijn verder:

Dr. GEORGE CLIFFORD, die op zijn buitengoed „De Hartekamp” bij Bennebroek niet alleen vele vreemde gewassen kweekte, maar ook een aantal dieren hield;

Mr. JOAN VAN LANDSCHOT (burgemeester van Leiden en meesterknaap van Holland) en zijn zoon Mr. JOAN ALEXANDER VAN LANDSCHOT (bewindhebber van de Oost-Indische Compagnie), die in de Sleutelstad vele vreemde vogels voortkweekten;

de Gebroeders ADRIANUS en PIETER BOERS, „Bailluwen der beide Katwijken en van Voorschoten”, die zich toelegden op het acclimatiseren van vogels en andere dieren, o.a. Oostindische koeien;

Graaf DIRK VAN HOGENDORP († 1759), die een menagerie bezat op zijn buitenplaats „De tuin Sion” ten Noordwesten van Delft en

een zekere heer GEVERS te Rotterdam (wellicht de zoon van burgemeester ABRAHAM GEVERS), die aldaar, blijkens een mededeeling van

*) Afgezien van de menagerieën uit de 17e eeuw, die zich bevonden op het huis Honselaersdyk (ten tijde van FREDERIK HENDRIK) en bij het paleis te Soestdijk (ten tijde van WILLEM III).

TEMMINCK (1813-1815, vol. 1, p. 235) talrijke uitheemsche vogels hield.

Wat Amsterdam betreft, moet in de eerste plaats genoemd worden de belangrijke menagerie, die ARNOLDUS AMESHOFF op zijn buitenplaats „Amstellust” in stand hield. LEVAILLANT (1799-1808, vol. 1, pp. 34-37) gaf er een uitvoerige beschrijving van en TEMMINCK (1813/1815) vermeldde, dat men hier sommige Zuidamerikaansche hoenderachtigen, zooals Hokko's, Pauwies enz., met culinaire oogmerken aankofte en dat dit smakelijk gebrad bij bijzondere gelegenheden ter tafel kwam *). Verder bevonden zich in de hoofdstad en omgeving nog menagerieën, die het eigendom waren van MARTIN VAN DEN HEUVEL, WILLEM VAN DER MEULEN en JACOB DE CLERCQ; de laatste had zijn dieren ondergebracht op het buitengoed „Driemondt” te Gaasp en Gein. Waar de dierencollecties van Mevr. de Douairière GODYN en die van den Zeeuw A. DE KLERK zich bevonden, blijkt niet uit de literatuuropgaven (resp. TEMMINCK 1813/1815, vol. 2, p. 372 en WITKAMP 1872, p. X).

Een eigen karakter droeg de herberg „BLAAUW JAN” op de Kloveniersburgwal, welke vanwege zijn verzameling vreemde dieren een openbare bezienswaardigheid vormde (cf. LOISEL, vol. 2, pl. 3). Vooral in de zestiger jaren, toen een zekere JAN BERGMEIJER eigenaar was **), genoot deze collectie dieren een bijna Europeesche vermaardheid. In 1784 werd het perceel verkocht en moest de inrichting verdwijnen.

Ten slotte zij hier nog een opgave uit het Sticht gememoreerd, t.w. de groote volièren van den heer PEREIRA te Maarssen.

Talrijker dan de menagerieën waren de naturaliënkabinetten en legio zijn in de ornithologische literatuur de afbeeldingen en beschrijvingen van vogels, die op voorwerpen uit deze kabinetten betrekking hebben. LE FRANCOQ's uitspraak, „dat ons Holland een magazyn van zeldzaamheden, byzonder van uitheemsche voortbrengzels der Natuure is geworden” en dat er „geen Stad, geen Dorp byna is . . . of men vind'er kabinetten, of naspeurende liefhebberen” lijkt dan ook niet al te zeer overdreven.

Het is moeilijk om zonder kennisneming van de nog bewaard gebleven catalogi uit te maken welke kabinetten in ornithologisch opzicht de belangrijkste waren. Daarom willen wij hier alleen enkele mededeelingen

*) „Je me rappelle avoir assisté dans mon enfance à un diner chez M. Ameshoff, qui, pour faire étalage de la magnificence de sa ménagerie, faisoit servir sur sa table, non seulement des Paxis des Hocos et différentes espèces de Faisans exotiques; mais aussi les Sarcelles à évantails de la Chine et les Canards de la Louisiane, se trouvoient sur sa table, lors de ce festin digne des tems d'Héliogabale.” (TEMMINCK, l.c., vol. 2, p. 458 (noot)).

***) JAN BERGMEIJER was, behalve herbergier, ook blauwverver van beroep geweest, vandaar de naam van de herberg.

doen over het kabinet van Prof. PAUL HERMANN (hoogleraar in de botanie) te Leiden en over dat van den Stadhouder te 's Gravenhage; ten aanzien van de andere ornithologische kabinetten zullen wij volstaan met de namen van de eigenaars te noemen. Wat het kabinet van Prof. HERMANN betreft, dit stamde nog uit de tweede helft van de 17e eeuw en moet dus als een der voorloppers worden beschouwd. Het was ondergebracht in de wandelgang van den Leidschen hortus en bevatte behalve talrijke inheemsche vogels ook allerlei tropische en subtropische soorten, die de eigenaar tijdens een 8-jarige reis uit Zuid-Afrika, Ceylon en Indië (1672-1680) had meegebracht (cf. STRESEMANN 1923, pp. 115/116). Van het „Kabinet des Stadhouders” valt te melden, dat het in 1756 was gesticht door Prinses ANNA, die daartoe het kabinet van AERNOUT VOSMAER had aangekocht*). Sinds Sept. 1766 was deze verzameling ondergebracht op het Buitenhof tegenover het stadhouderlijk paleis, waar zij door velen bezocht werd. Ook de jonge PETER SIMON PALLAS, die van 1763 tot 1767 te Den Haag verblijf hield, behoorde tot de geregelde bezoekers.

Intusschen had Prinses ANNA niet slechts de bovengenoemde collectie aangekocht, maar zij had VOSMAER zelf tot directeur van het nieuw gestichte kabinet benoemd, niet beseffende, dat op die wijze „ein Unfähiger zu einflussreicher Stellung gelangte” (STRESEMANN 1951 c, p. 117). Eenige jaren later werd VOSMAER ook met het toezicht op de menagerie van het „Kleine Loo” belast, zoodat hij sindsdien den titel voerde van „Directeur der Vorstelyke Natuur- en Kunst-Kabinetten en Diergaarde(n)”. Tot 1795, bijna 40 jaar lang, heeft VOSMAER (1720-1799) deze functie bekleed; toen verdreven de Franschen hem uit zijn woning en werden de voornaamste dieren en collecties naar Frankrijk weggevoerd.

Van de door VOSMAER nagelaten geschriften zijn de reeds genoemde dierenbeschrijvingen, die uit de jaren 1766-1787 stammen, vermoedelijk het best bekend. Dit waren onregelmatig verschijnende afleveringen, ruim 30 in getal: telkens een beschrijving met een bijbehorende gekleurde plaat. Zij hebben betrekking op 20 soorten zoogdieren, 8 soorten vogels en 5 soorten reptielen; de meeste vogelplaten zijn van A(ERT) SCHOUMAN.

Intusschen is het verwonderlijk, dat er van PIETER BODDAERT (1730-1796) en van den Duitscher P. S. PALLAS (1741-1811) overeenkomstige uitgaven bestaan, waarin gedeeltelijk dezelfde dieren beschreven worden, verlucht door platen, die practisch identiek, soms slechts elkaars spiegel-

*) Dit kabinet bevatte o.a. het tweede kabinet van SEBA, vandaar dat VOSMAER de uitgave van de laatste 2 deelen van SEBA's „Thesaurus” verzorgde.

beeld zijn. De door BODDAERT bewerkte uitgaven dragen het karakter van een populaire bloemlezing uit de geschriften der beide anderen. Maar wanneer men de beschrijvingen van VOSMAER naast die uit PALLAS' „Spicilegia zoologica” legt, is het duidelijk, dat er ergens van plagiaat sprake moet zijn. STRESEMANN (1951 c, p. 118) verschaft ons de oplossing van deze puzzle, wanneer hij van VOSMAER schrijft: „An ihm wäre es gewesen, den Sammeltrieb seiner Landsleute in wissenschaftliche Bahnen zu lenken. Indessen, er war selber „extremely ignorant” (Pennant 1765) — ja schlimmer noch: wer ihn an Kenntnissen übertraf, den verfolgte er mit seiner Eifersucht, oder er stahl ihm gar (wie es Pallas widerfuhr) sein geistiges Eigentum”. Nadere gegevens over de betreffende werken van BODDAERT, PALLAS en VOSMAER vindt men aan het slot van dit artikel in Aant. 15.

Tot besluit willen wij hier de volgende \pm 30 personen als bezitters van een verzameling opgezette vogels memoreeren; hun namen zijn in alfabetische volgorde gerangschikt, terwijl degenen, die voorwerpen ter afbeelding afstonden voor NOZEMAN & SEPP's „Nederlandsche Vogelen”, met een * zijn aangeduid. Het zijn: BAARS, J. BARNAERT(s), BERNARD, BOERS, Mr. C. A. VAN BRAKEL *, DS. A. BUURT *, J. CALKOEN, J. G. FRANK, A. GEVERS, T. P. C. HAAG, P. HAVART *, L. F. HOLTHUYSEN ¹⁶, Dr. M. HOUTTUYN, de herberg de Keizerskroon, A. DE KLERK, Dr. J. C. KLÖCKNER *, KOPS, J. C. SYLVIVS VAN LENNEP (wiens collectie in 1777 overging in het bezit van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen *), DS. C. NOZEMAN *, C. PLOEGER, Gebr. A. & J. J. VAN RENSSELAAR *, W. DE ROO, D. S. SCHORER, J. STORM, JACOB TEMMINCK *, J. BARON DU TOUR, Dr. H. VERHEIJK *, VERMEULEN (= W. VAN DER MEULEN ?), C. B. VOET en ADRIAAN VROEG.

Volledigheidshalve willen wij er nog op wijzen, dat de behoefte tot aaneensluiting onder de vele „naspeurende liefhebberen” zich in de tweede helft van de eeuw openbaarde in de stichting van enkele geleerde genootschappen. Zoo werden opgericht in:

1752 de Hollandsche Maatschappye der Wetenschappen te Haarlem;

1769 het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen (in 1797 verhuisd naar Middelburg);

1771 het Bataefsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam;

1781 het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht;

1801

1822 het Natuurkundig Genootschap te Groningen.

Het ligt voor de hand, dat de vele nieuwe ontdekkingen een verhoogde activiteit op systematisch gebied ten gevolge hadden en inderdaad ontbrak het omstreeks 1750 niet aan zoölogen, die zich op het ontwerpen van „een welgeschikt samenstelsel” — tegenwoordig zouden wij zeggen „een deugdelijk systeem” — voor de groep van de vogels toelieden. Het waren vooral de buitenlanders BRISSON, KLEIN, LINNAEUS en MOEHRING, wier classificaties in die jaren opgeld deden. De bekendste onder hen was de Zweed CAROLUS LINNAEUS (1707-1778), die van 1735 tot 1738 in ons land vertoefde en die hier op de reeds genoemde buitenplaats „De Hartekamp” van GEORGE CLIFFORD gastvrijheid genoot. LINNAEUS schreef daar verscheidene botanische werken, w.o. in 1737 de „Hortus Cliffortianus” (500 folio-pagina's).

Wat zijn indeeling van de vogels betreft, bouwde LINNAEUS voort op WILLUGHBY en RAY (1676), die in eerste instantie onderscheid gemaakt hadden tusschen land- en watervogels. LINNAEUS stelde daarvoor 6 „ordines” (rangen) in de plaats. Maar het belangrijkste was, dat hij voor iedere soort een korte diagnose opstelde en dat hij voorts de binaire nomenclatuur invoerde, d.w.z. dat hij iedere soort met twee woorden aanduidde, waarbij het eerste woord de geslachts-, het tweede de soortnaam vormde. Reeds in 1735 had LINNAEUS te Leiden de eerste uitgave van zijn „Systema Naturae” (14 folio-pagina's) in het licht gegeven, maar pas in den 10en druk van dit werk, die van 1758 dateert, voerde hij ook voor het dierenrijk de binaire nomenclatuur consequent door. Dientengevolge is deze 10e editie het uitgangspunt geworden voor onze huidige zoölogische, dus ook ornithologische nomenclatuur.

De indeeling van den Franschman BRISSON, die 26 ordes opstelde, was ongetwijfeld beter dan die van LINNAEUS en ook zijn geslachten waren meer natuurlijk begrensde, maar helaas had BRISSON, die „demonstrateur” was van DE RÉAUMUR's befaamde kabinet, zijn „Ornithologie” (6 dln., 1760) reeds grootendeels geschreven vóór de 10e editie van de „Systema Naturae” het licht zag, zoodat de voordeelen van de binaire benoeming niet aan zijn werk ten goede zijn gekomen.

Al waren er dan geen Nederlandsche systematici, die met oorspronkelijk werk op den voorgrond traden, de geschriften van de genoemde buitenlanders werden hier te lande ijverig geraadpleegd, vertaald en als basis voor eigen uitgaven gebruikt. Twee mannen hebben zich in dit opzicht vooral verdienstelijk gemaakt, t.w. de predikant CORNELIUS NOZEMAN en de medicus MARTINUS HOUTTUYN.

Van NOZEMAN kennen wij verschillende bijdragen in de „Uitgezogte Verhandelingen”, die ontleend zijn aan KLEIN's „Historiae Avium

Prodromus” of die betrekking hebben op MOEHRING's Genera Avium en LINNAEUS' Systema Naturae, Edit. X reformata. NOZEMAN achtte het werk van MOEHRING zelfs zoo belangrijk, dat hij er een Nederlandsche vertaling in boekvorm van uitgaf, waaraan ook VOSMAER meewerkte *).

HOUTTUYN ondernam in 1761 een veel omvangrijker arbeid, toen hij zich tot taak stelde om een „Natuurlyke Historie of Uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenstel van den Heer LINNAEUS” te schrijven. Een kwart eeuw had hij noodig om dit seriewerk van 37 deelen te voltooiën. Wanneer men nu weet, dat de deelen die betrekking hebben op de dierenwereld, tezamen ruim 9800 pagina's tellen tegen 820 pagina's in de 10e editie van „Systema Naturae”, dan kan men nagaan hoezeer dit werk door HOUTTUYN, dank zij zijn groote literatuurkennis, is uitgebreid. Voor ons zijn vooral de dln. 4 en 5 (1762—1763), waarin de vogels behandeld worden, van belang.

Blijkbaar heeft ook HOUTTUYN aanvankelijk in twijfel verkeerd, welke indeeling hij moest kiezen, want hij geeft de rangschikking van BRISSON en LINNAEUS beide uitvoerig weer (dl. 4, pp. 64-95). Hij waagt het niet BRISSON's werk „in waardy te vergelyken” met dat van LINNAEUS, maar hij kiest de indeeling van laatstgenoemde, omdat die hem „eenvoudiger en ruim zo veel met de Natuur overeenkomstig” schijnt te zijn: „te meer, om dat deeze Autheur met de grootste Vogelen begint, en, in 't algemeen gesproken, met de kleinsten eindigt, zo wel in de Rangverdeling, als in die der Soorten en Geslagten.”! Voorts heeft het feit, dat van LINNAEUS een indeeling van alle diergroepen, van BRISSON slechts een van de zoogdieren en vogels **) ter beschikking stond, bij de keuze vermoedelijk een woordje mee gesproken. Hoe dit ook zij, de indeeling van Brisson was in ons land „by velen des kundigen” eveneens „zeer bemind”; Prof. ALLAMAND ***) pleitte er zelfs voor, dat dit samenstel op de Leidsche hoogeschool als „rigtsnoer” zou worden aangenomen (LE FRANCQ, III, 1, p. 234).

De systematische indeeling uit die dagen ¹⁷ kan ons tegenwoordig niet

*) VOSMAER voorzag dit werk van een voorrede en voegde verder een literatuurlijst en een aantal opmerkingen toe, wat hem er toe bracht van „myne Hollandsche uitgave van Moehring” te spreken! Van dit zeldzame werkje is bij JUNK in 1906 een facsimile-uitgave verschenen.

**) Toen kort na DE RÉAUMUR's dood (in 1757) diens collecties verworven werden door het „Cabinet du Roi”, moest BRISSON zijn systematische onderzoekingen helaas staken; in 1762 trok hij zich uit de zoölogie terug teneinde „proefondervindelijke natuurkunde” te gaan onderwijzen aan het Kollegie van Navarre.

***) J. N. S. ALLAMAND (1713-1787) was de eerste hoogleeraar, die te Leiden natuurlijke historie, speciaal zoölogie doceerde. In 1773 werd hem LE FRANCQ van BERKHEY als lector toegevoegd.

meer bevredigen, maar dit onderwerp kunnen wij verder gevoeglijk laten rusten. Wel moeten wij nog wat langer stilstaan bij de zoo juist genoemde natuurhistorici NOZEMAN en HOUTTUYN, want beider namen zijn verbonden aan het groote vogelboek, dat van 1770-1829 door de firma SEPP te Amsterdam werd uitgegeven. Dit vogelboek, dat officieel de „Nederlandsche Vogelen” heette, wordt gewoonlijk met „Nozeman en Sepp” aangeduid, in welke benaming zoowel de schrijver der eerste twee deelen als de vervaardigers van de platen gelijkelijk geëerd worden. Aangezien de „Nederlandsche Vogelen” als het eerste standaardwerk over de avifauna van Nederland moet worden beschouwd, kunnen wij ons hier aan een korte bespreking ervan niet onttrekken, al vormt het volgende min of meer een herhaling van hetgeen reeds in „Ardea” (32, 1943, pp. 74-107) te boek is gesteld. Een korte levensschets van de auteurs laten wij hier voorafgaan, omdat men, gewapend met deze kennis, beter het verschil tusschen de eerste en de latere deelen van het boek zal onderkennen.

CORNELIUS NOZEMAN, die als de voornaamste auteur van de „Nederlandsche Vogelen” moet worden beschouwd, was op 15 Aug. 1721 te Amsterdam geboren. Hij werd in 1744 predikant („Leeraer der Remonstranten”) en stond achtereenvolgens te Alkmaar (1744-'49), Haarlem (1749-'60) en Rotterdam (1760-±'85). Hij overleed te Moordrecht op 22 Juli 1786. Zijn geschilderd portret bevindt zich in de Remonstrantsche kerk te Rotterdam (Plaat VI).

NOZEMAN was in de eerste plaats theoloog; hij genoot bij zijn kerkgenootschap groot aanzien en deed vooral van zich spreken door zijn twist met HOFSTEDÉ (over de zaligheid der heidenen). Naast zijn liefde voor de theologie had hij een groote belangstelling voor de gewervelde dieren, speciaal voor de vogels en hoewel hij zich alleen in zijn snipperuren aan de natuurlijke historie kon wijden, ontwikkelde hij zich tot de voornaamste Nederlandsche vogelkundige van zijn tijd. Zijn groote belezenheid blijkt o.a. uit de artikelen, die hij bijdroeg in de „Uitgezogte Verhandelingen”; de gave zich tot de hoofdzaken te kunnen beperken treft ons in zijn in 1769 bekroonde antwoord op de prijsvraag: Wat is er tot nu toe over de natuurlijke historie van ons vaderland geschreven?

NOZEMAN's tweeslachtigheid (godgeleerdheid/vogelkunde) komt ook in zijn geschriften tot uiting, want nu eens vloeien hem hoogdravende loftuitingen over „God's groote Goedheid en Wysheid” uit de pen, dan weer bepaalt hij zich tot de critische opmerkingen van een man van wetenschap. Sommige passages in zijn geschriften (cf. „Voorreden” in MOEHRING's *Avium Genera*, „Opdracht” in WATSON's *Dierlyke Wereld*)

zijn heden ten dage vanwege de gezwollen kanseltaal schier ongenietbaar; een andere maal maakt hij met een kernachtige uitspraak weer veel goed, bv. wanneer hij schrijft (Ned. Vogelen, dl. I, p. 75):

„Men moet in de Natuurlyke Historie de Wonderen niet vermenigvuldigen: Zy zyn waerlyk, buiten de byhangsels van vertellingen, groot en talryk en verbaezende genoeg.”

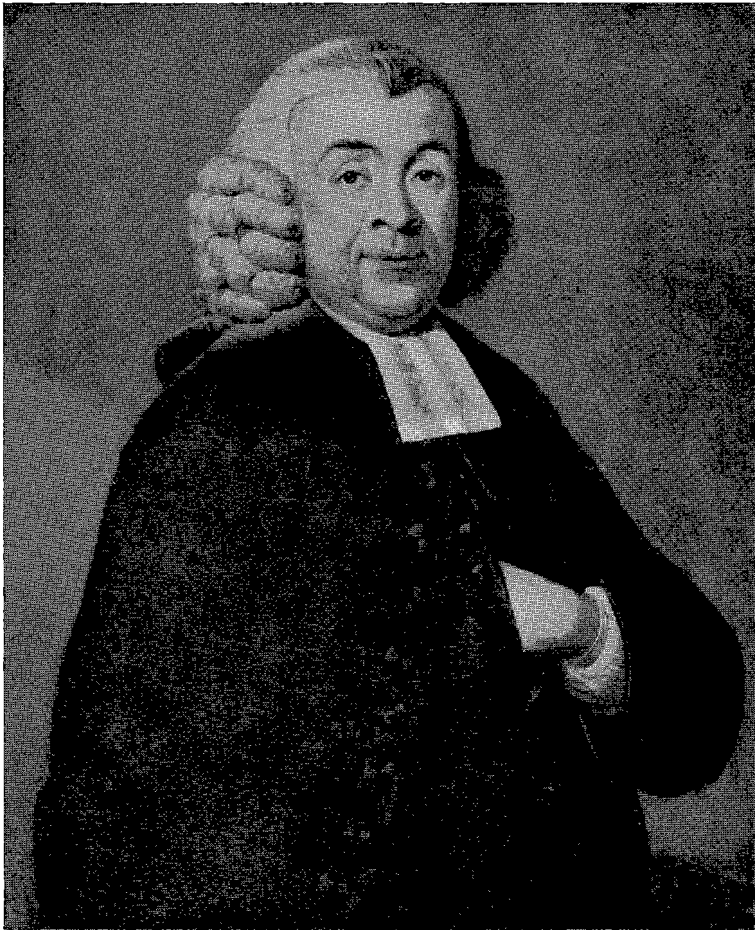
NOZEMAN bezat een groot natuurhistorisch kabinet, waarvoor hij het materiaal zelf kon verzamelen, dank zij het feit, dat Prinses ANNA hem vergunning had verleend het geheele jaar door overal in Holland vogels te schieten en te vangen. Hij was dus ook veldornitholoog, zooals uit zijn beschrijvingen van diverse, in Kennemerland, in de Wieringerwaard, op het Koe gras en op de destijds nog bestaande plassen van Schieland waargenomen vogels, duidelijk blijkt.

MARTINUS HOUTTUYN was een tijdgenoot van NOZEMAN; hij was de zoon van een medicus en werd in 1720 te Hoorn geboren. Nadat hij te Leiden medicijnen had gestudeerd en aldaar in 1749 was gepromoveerd, keerde hij naar zijn geboorteplaats terug om er zich als geneesheer te vestigen. In Januari 1753 verhuisde hij naar Amsterdam, waar hij tot zijn dood heeft gewoond en op 2 Mei 1798 is begraven. Het is nauwelijks denkbaar, schreef ik destijds, dat HOUTTUYN te Amsterdam veel praktijk heeft gedaan, als men ziet welke boeken hij allemaal van een tekst heeft voorzien.

HOUTTUYN was minder gespecialiseerd dan NOZEMAN; hij beperkte zich niet tot het dierenrijk, maar schreef ook over planten en delfstoffen. Daarvoor leveren niet slechts zijn „Natuurlyke Historie” en diverse korte bijdragen het bewijs, maar ook de folianten, die hij in den loop der jaren vertaald en bewerkt heeft. Men neme de volgende werken maar eens ter hand: EDWARDS & CATESBY: „Uitlandsche Vogelen”, HOUTTUYN'S „In- en Uitlandsche houten”, OSKAMP c.s.: „Afbeeldingen der Artseny-Gewassen” (Icones Plantarum Medicinalium) en KNORR & WALCH: „Zeldzaamheden der Natuur” (natuurlijke historie der versteeningen).

In enkele uiterlijke omstandigheden herinnert HOUTTUYN aan NOZEMAN; evenals deze bezat hij een groot kabinet en ook hij was lid van verschillende wetenschappelijke genootschappen, maar uit zijn geschriften blijkt, dat hij — in tegenstelling tot zijn collega — een uitgesproken kamergeleerde moet zijn geweest.

Van de familie SEPP, die in de 18e eeuw bekend was door de uitgave

CORNELIUS NOZEMAN

15 Augustus 1721—22 Juli 1786

Naar een schilderij van een onbekende, aanwezig
in de Remonstrantsche kerk te Rotterdam.

De Hop (*Upupa epops* L.)

Proeve van illustratie uit de „Nederlandsche Vogelen”, dl. 2, pl. 67.

Kopergravure met de hand gekleurd; formaat 38 × 25 cm.

van vele groote natuurhistorische plaatwerken, willen wij hier memoereeren, dat drie generaties, t.w. CHRISTIAAN (\pm 1700-1775), JAN CHRISTIAAN (1739-1811) en JAN (1778-1853), bij het tot stand komen van de „Nederlandsche Vogelen” betrokken zijn geweest. De beide eerstgenoemden waren kundige graveurs en etsers, die een groot aandeel in de vervaardiging van de vogelplaten hebben gehad. JAN CHRISTIAAN was tevens „boekverkooper”, in welk bedrijf zijn zoon JAN hem is opgevolgd. Een uitgesproken liefhebberij voor de entomologie, die aan alle drie de SEPP's eigen was, heeft geleid tot de uitgave van de „Nederlandsche Insecten”, wellicht het beroemdste werk uit hun fonds.

Weinig minder beroemd zijn de „Nederlandsche Vogelen”. Dit werk bestaat uit 5 deelen van elephant-folio formaat (54×38 cm), elk bevattende 50 met de hand gekleurde kopergravures met bijbehorenden tekst. Op deze platen zijn circa 192 soorten wilde vogels weergegeven, inclusief 7 leucistische kleurafwijkingen en verder 12 soorten pluimvee, w.o. 6 duivenrassen; van vele soorten zijn ook het nest en de eieren afgebeeld. De tekst, die over het geheel beknopt is gehouden en 2 à 4 pagina's onder iedere soort beslaat, geeft meestal eerst een systematische inleiding of beredeneerde synonymie, vervolgens een nauwkeurige verderkleedbeschrijving, zoo noodig van ♂ en ♀ en ten slotte een aantal aantekeningen van zeer uiteenloopenden aard over voorkomen, leefwijze, vangst, smakelijkheid als wildbraad enz.

Volgens een aanduiding in Romeinsche cijfers op het titelblad werd deel I in 1770 aangevangen en is deel V in 1829 compleet geworden. Hieruit blijkt wel, dat de uitgave in een zeer langzaam tempo plaats vond: tijdens NOZEMAN's leven verschenen er 5 à 6 platen per jaar en dit gemiddelde is door stagnatie uiteindelijk tot circa 4 gedaald. Waarschijnlijk heeft dus geen der oorspronkelijke intekenaren de voltooiing van het boek beleefd en ongetwijfeld is het daaraan te wijten, dat er zoo vele exemplaren bestaan, waaraan 1, 2 of meer deelen ontbreken ¹⁸.

NOZEMAN, die in 1770 op 49-jarigen leeftijd met het schrijven van den tekst begonnen was, overleed nog vóór de voltooiing van het 2e deel. HOUTTUYN, wien op ruim 65-jarigen leeftijd verzocht werd het boek te voltooiën, slaagde daarin evenmin. Wie er na HOUTTUYN's dood voor den tekst aansprakelijk moet worden gesteld, valt niet met zekerheid te zeggen. Ongetwijfeld had HOUTTUYN nog verschillende beschrijvingen als manuscript nagelaten, maar overigens krijgt men veeleer den indruk, dat het de uitgever SEPP is, die met hulp van TEMMINCK den tekst voor deel V en het slot van deel IV heeft geleverd. Dat deze gang van zaken

niet ten goede kwam aan de uniformiteit van het geheel, ligt voor de hand. Wij kunnen ieders aandeel in den tekst dan ook vrij goed onderscheiden ¹⁹.

Wanneer wij echter afzien van dit gebrek aan uniformiteit en tevens van de onjuistheden, die speciaal in het door HOUTTUYN verzorgde gedeelte zijn aan te treffen, dan blijft er nog één kwestie over van meer fundamenteele beteekenis, t.w. de opname (zonder nadere toelichting) van verschillende buitenlandsche soorten *) in een werk, dat aan de vogels van Nederland is gewijd. Deze groote fout is na den dood van HOUTTUYN, toen de wetenschappelijke leiding geheel ging ontbreken, door den uitgever gemaakt. Deze heeft zodoende het gestelde doel als het ware ondermijnd en is de oorzaak geweest, dat de „Nederlandsche Vogelen”, uit faunistisch oogpunt gezien, in hooge mate aan betrouwbaarheid hebben ingeboet. SCHLEGEL's uitlating (1852 a, p. 59), dat „dit boek . . . met veel omzigtigheid geraadpleegd (dient) te worden”, is dan ook volkomen juist; zij doelt ongetwijfeld in de eerste plaats op de hierboven signaleerde ontsporingen.

Gaan wij ons in de lectuur van de eerste beide deelen verdiepen, dan verschijnen allerlei landstreken van Holland, waar NOZEMAN [twee eeuwen geleden ornithologiseerde, voor ons geestesoog. Uit zijn Alkmaarschen tijd kende hij den Tapuit als een gewone verschijning langs den rijweg tusschen Haarlem en Alkmaar, „van bezyden *Heemskerke* af tot *Limmen*”, doch vooral ter hoogte „van 't *Kastriksche Duin*” (p. 163)**). Zanglijsters (p. 23) en Fazanten (p. 160) vond hij talrijk langs den binnenduintrand van Egmond tot Schoorl en de Hop vertoonde zich daar omstreeks 1745-1747 zoo geregeld, dat hij een enkel broedgeval niet uitgesloten achtte (p. 129). Van zijn omzwervingen in het duin bericht hij slechts zelden, maar Wulpen trof hij toch „eens . . ., by harden wind, in verbaezende menigte samengeschoold (aan) . . . aen de schier nooit bezochte Dobben midden in dat breeduitgestrekte Duin achter *Schoorel*” (p. 109). Nog talrijker waren deze langsnavelen destijds op het nog onbedijkte Koegras, waar ook Lepelaars en vele Kluten hun voedsel zochten. Het bedrijf van de dompelaars bij Wieringen kende NOZEMAN uit eigen aanschouwing (p. 169, noot) en op een winterdag in 1746 was hij getuige van een verbazend grooten aanvoer van Wintertalingen op

*) Als zoodanig moeten worden beschouwd: *Otus scops*, *Picus canus* en *Dryocopus martius* in dl. 4 en *Gyps fulvus*, *Prunella collaris* en *Rynchops nigra* in dl. 5.

**) De cijfers tusschen haakjes verwijzen naar de bladzijden in de „Nederlandsche Vogelen”, waar de betreffende passage te vinden is.

de Alkmaarsche markt, alle afkomstig uit de kooien van de Wieringerwaard en de Zijpe (p. 149).

In Haarlem, waar Mr. C. A. VAN BRAKEL zijn ornithologische geestverwant en medewerker was, trokken vooral de „leisterboogen” en het vinkennet zijn aandacht, zooals o.a. blijkt uit de notities voorkomend in de beschrijvingen van Vink, Goudvink, Ortolaan, Rietgors, Klapekster, Koperwiek en Zanglijster. Eind Nov. 1759, vlak vóór zijn vertrek naar Rotterdam, werd er bij een bleekerij te Bloemendaal een Noordeuropeesche Waterspreeuw gevangen, waarvan NOZEMAN in de „Uitgezogte Verhandelingen” (5, pp. 68-76) een beschrijving gaf (p. 26).

Ten slotte kwam hij op zijn laatste standplaats in contact met de avifauna van het polderland in Krimpener- en Alblasserwaard en met de watervogels, die de toenmalige plassen van Schieland bevolkten. Zijn desbetreffende mededeelingen, waarin het Schollevaarseiland eenige malen ter sprake komt (cf. pp. 89-92 en 171-174), behooren ongetwijfeld tot het bekendste van wat hij geschreven heeft. Deze gegevens zijn voor de faunistiek van blijvende waarde, evenals zijn berichten over Fuut, Kwak, Woudaapje, Roerdomp, Wintertaling, Bruine Kuikendiet, Kapmeuw, Vischdiefje, Zwarte Stern, Groote Karekiet en Baardmees; de kleine *Acrocephalus*- en *Sylvia*-soorten kent hij echter niet uit elkaar en wat hij over haar mededeelt, is in hooge mate verward (cf. platen 52 en 54 en bijbehorenden tekst). De beschrijving van het Schollevaarseiland op p. 37 is grootendeels aan zijn waarnemingen ontleend.

Een eenigszins afwijkend karakter dragen de mededeelingen van HOUTTUYN; zijn eigen observaties hebben in hoofdzaak betrekking op het waterwild en de kooivogels, die te Amsterdam bij de poeliers en de vogelkooplui werden aangebracht. Maar voor de herkomst van dit gevogelte is hij op de mededeelingen van derden aangewezen. Zoo heeft hij van een goed vriend vernomen, dat de Kol- en Rietganzen „omstreeks Campen in Overijssel ... tegen den Winter by geheele Troepen, op de eenzaame, zo binnen- als buitenlanden, komen Grazen, en ... aldaar door middel van Strikken en Schietgeweer in menigte gevangen worden*) ... In deeze ongemeen wakke Winter, 1789, 1790, kriede het Land aan de Eem, beneden Amersfoort, van Wilde Ganzen**); zo my een ander heeft verhaald” (p. 208, noot). Van Rot- en Brandgans

*) HOUTTUYN heeft dit vangen van ganzen met strikken stellig misverstaan. Wilde ganzen worden met groote slagnetten bemachtigd en men behoeft er niet aan te twijfelen, dat deze vangmethode ook bij Kampen in de tweede helft van de 18e eeuw werd toegepast.

**) Hiermede zijn ook de Kol- en Rietganzen bedoeld.

vermeldt hij, dat zij beide door de dompelaars bij het eiland Wieringen met slagnetten gevangen worden (pp. 189 en 198), evenals de Pijlstaarten (p. 177). De genoemde zachte winter van 1789/1790 wordt ook onder de Goudpluvier gememoreerd; HOUTTUYN zag die vogels toen overvloedig op de Amsterdamsche markt „en zy werden 'er niet duur verkogt” (p. 252).

Ook rechtstreeks kreeg HOUTTUYN wel eenden en steltloopers toegezonden uit de waterrijke omgeving van de hoofdstad, o.a. uit Waterland (Slob, waarschijnlijk ook de Zwarte Ruiter in zomerkleed) en uit de omgeving van Nieuwveen (Krak, Nonnetje), maar het blijft bij dergelijke incidenteele opgaven en van de verbreiding van deze vogels in ons land is hij slecht op de hoogte. Zoo kent hij de Wilde Eend bv. practisch alleen als een product onzer eendenkooien uit de maanden Augustus en September, en het is haast onbegrijpelijk, hoe hij van deze soort kan schrijven, dat er misschien eenige overblijvers in sommige deelen van ons land broeden (p. 218).

Aan SEPP's beschrijvingen (deel V) zijn ook nog enkele gegevens te ontleenen over het voorkomen van bepaalde vogels, bv. van de Groote Stern en van den Paarsen Strandlooper; het was TEMMINCK, die omstreeks 1817 de laatstgenoemde soort ontdekte als een vrij gewone (winter)gast op de golfbrekers voor Terheyde (p. 444).

Tot dusverre zeiden wij nog niets over de platen, hoewel die een zeer waardevol onderdeel van het boek vormen (cf. Plaat VII). Daarom willen wij er voor alles op wijzen, dat NOZEMAN aan de betrouwbaarheid der afbeeldingen strenge maatstaven aanlegde. Dit blijkt wel uit de volgende zinsnede: „*Op bloote berichten van anderen, wier Trouw my niet bekend is, gae ik ten aenzien van de Nesten en Eijeren niet los. 'K heb eenen knaep in myn' dienst die 't kunstje meesterlyk verstaet van de broedende vogelen op het Nest zelf te vangen. Zoo drae hy ze aenbrengt worden ze naer 't leeven uit getekend.*”

Jammer is het, dat de platen geen van alle werden gesigneerd, terwijl de toelichting, dat zij „door, en onder opzicht van CHRISTIAAN SEPP en Zoon in 't koper gebragt, en natuurlyk gekoleurd” zijn (cf. titelblad en plaat 1) te vaag is, dan dat wij daaruit kunnen opmaken wie de teekenaar van een bepaalde plaat is geweest. Dat de teekenaar S. KLAPMUTS, die NOZEMAN tijdens zijn bezoek aan den Wollefoffenpolder begeleidde, ook platen voor de „Nederlandsche Vogelen” zou hebben bijgedragen, blijkt nergens. Alleen de teekenaar N. MUIS wordt eenige malen in de dln. I en II vermeld en van W. HENDRIKS is de afbeelding van den Purperreiger (plaat 180) in deel IV. Ten slotte is de afbeelding van de

Holenduif (dl. V, pl. 207) een slechte spiegelbeeldcopie van de fraaie plaat, die PAULINE DE COURCELLES vervaardigde voor TEMMINCK's „Histoire naturelle générale des Pigeons” (cf. afl. 4, pl. 11).

Over het algemeen vertoonen de platen een groote uniformiteit, terwijl de afgebeelde vogels vrijwel alle goed zijn te herkennen. Verder onderschrijf ik graag de opmerking van SCHIERBEEK (1940)²⁰, dat de platen van „Nozeman en Sepp” een eigen bekoring bezitten, waaraan men zich moeilijk kan onttrekken, ook al laten de vogels in hun houding soms zien, dat zij in het museum zijn nageteekend. In ieder geval was NOZEMAN er trotsch op, dat zij zoo natuurgetrouw waren!

Vatten wij ons oordeel over de „Nederlandsche Vogelen” ten slotte kort samen, dan moeten wij allereerst constateeren, dat dit werk geen volledig overzicht geeft van de avifauna van Nederland. Dit is oorspronkelijk wel de bedoeling geweest, maar na het overlijden van NOZEMAN was er feitelijk niemand, die diens arbeid met energie en op gelijke wijze kon voortzetten. Zoo is ten slotte aan de zakelijke overweging om het werk met het 5e deel te beëindigen, het belangrijke element der volledigheid opgeofferd.

Maar al moge de serie vogelplaten en -beschrijvingen van „Nozeman en Sepp” dan niet representatief zijn voor de geheele avifauna van Nederland, een goed beeld van de voornaamste vogelsoorten, die in de tweede helft der 18e eeuw de tegenwoordige provincies Noord- en Zuid-Holland bevolkten, verschaffen de beide eerste deelen ons wel, en bovendien zijn hierin verschillende vogels opgenomen, die uit Friesland, Overijssel, Gelderland en de Generaliteitslanden (Brabant en Limburg) waren toegezonden.

Alles welbeschouwd kan men aan NOZEMAN's doelstelling: de vogels met hun nesten en eieren af te beelden, een zekere originaliteit niet ontzeggen, terwijl men moet toegeven, dat hij de zich gestelde opgave op prijszwaardige wijze heeft verwezenlijkt. Het is dan ook bijzonder jammer te moeten bedenken, dat de „Nederlandsche Vogelen” ongetwijfeld een standaardwerk van den eersten rang zou zijn geworden, wanneer het NOZEMAN vergund ware geweest den tekst van alle 5 deelen te schrijven.

Na deze lange uitweiding over „Nozeman en Sepp” moeten hier nog enkele op zichzelf staande ornithologische verhandelingen uit de 18e eeuw vermeld worden. Daaronder noemen wij eerst BODDAERT's register op de „Planches Enluminées d'histoire naturelle”, dat zich ten doel stelde

de 1008 platen van D'AUBENTON, waarvan er 973 op vogels betrekking hebben en die slechts van een nummer voorzien waren, volgens het systeem van LINNAEUS „op naam” te brengen. BODDAERT liet dit geschrift slechts in een 50-tal exemplaren voor zijn vrienden drukken. Omdat er verscheidene nieuwe namen in voorkomen, heeft TEGETMEIER in 1874 van dit register, dat oorspronkelijk in 1783 te Utrecht het licht zag, ten behoeve van de systematici een herdruk uitgegeven.

Van een volkomen ander karakter zijn de „Aves Frisicae”, die HEERKENS in 1787 publiceerde; de ornithologische waarde van dit werk lijkt mij gering, maar helaas ben ik niet in staat om snel de „pointe” in de lange, Latijnsche dichtregels te ontdekken.

Intusschen is het belangrijker om hier in herinnering te brengen de „Fasti fringillares”, het journaal over de vinkenvangst, dat CORNELIS VAN LENNEP (1751-1813), die een groot liefhebber van het „vinken” was en die op zijn buitenplaats „Huis te Manpadt” te Heemstede zelf een vinkenbaan exploiteerde, heeft nagelaten. Want dit journaal verschaft niet alleen gegevens over de vangsten van verscheidene vinkenbanen uit de jaren 1749-1811 ²¹, maar het bevat bovendien allerlei beschouwingen over het verloop van den trek, de herkomst van de vinken enz., waardoor het een waardevol ornithologisch document is. Dat de samensteller ervan een befaamd vinker was, blijkt ook uit de volgende anecdote. Op een goeden dag was VAN LENNEP een kijkje gaan nemen op de vinkenbaan van het landgoed „Keukenhof” te Lisse. De daar opererende vinker kende hem niet, maar de beide mannen geraakten al spoedig in een geanimeerd gesprek en wisselden wederzijds allerlei ervaringen uit. Na een tijdje was de vinker zoodanig geïmponeerd door de vakkennis van zijn bezoeker, dat hij plotseling uitriep: „Jij bent de duvel of Kees van Lennep”!

Voor nadere bijzonderheden over bovengenoemd journaal moge hier verwezen worden naar de publicaties van BIERENS DE HAAN (1921) en DEELDER (1951a en b).

In het hoofdstuk over de 17e eeuw kwam het Zevenhuizensche bosch ter sprake als de belangrijkste broedplaats voor onze groote moerasvogels. Dit bosch ging omstreeks 1700 verloren en sindsdien wist men niet precies waar deze vogels huisden. NOZEMAN, die in 1760 te Rotterdam beroepen werd, trof onder de „Liefhebber van de Natuurlyke Historie der Vogelen onzes Lands” tenminste niemand aan, die hem daaromtrent eenig zeker bericht kon geven. Maar door een goede belooning uit te loven voor een aalscholverlegsel, kwam hij de broed-

plaats op het spoor. Hoe het NOZEMAN te moede was, toen hij dit vogel-oord bezocht, weten wij uit zijn beschrijvingen in de „Nederlandsche Vogelen”; bovendien bestaat er een teekening, waarop dit bezoek is afgebeeld. *) Wij kunnen niet nalaten enkele van NOZEMAN's ontboezemingen, die men aantreft onder den Scholver, den Kwak en den Lepe-laer, hier weer te geven.

NOZEMAN dan stond versteld over het groote aantal vogels en hij zou bijna gelooven, „dat alle de Scholwers van Holland sedert de laeste twintig jaeren uit dit eene kweekschool voor den dag” kwamen. „Immers, de hoeveelheid van op den naekten grond aengelegde en bezette nesten, (met die van Reigeren door een) welke ik ter zelfder tyd aenschouwde, was onnoemlyk, en zelfs niet by gissing te begrooten. Geheele wolken of digte zwermen van Scholwers en Reigers gingen by myne aennadering op; doch Eijeren hebbende, keerden zy nae weinige minuten weder op hunne nesten. De *Lepelaers*, welken ik hier mede broedende vond, maekten verre weg den kleinsten hoop uit.” (p. 90).

„Deeze Broedplaats, wel eer een polder die drooggemaekt was, doch die sedert, ingebroken zynde, aen de verwoesting is overgelaeten gebleeven, ligt in den thands weinig bezochten en uitgeveenden *Wolle foppen-polder*, besloten binnen haeren eigen ring, op of over den welken niemand naderen mag zonder verlot van den huurder. Haer naem is *Ysselmeer*, naer alle gedachte van een klein Meer, het welk met den *Yssel*, voor zyne bedyking, gemeenschap gehad heeft, en thands binnen den evengemelden kring geleegeen is” (p. 92).

Tegenwoordig staat deze broedplaats, die nog tot in de tweede helft van de 19e eeuw in stand bleef, bekend als het „*Schollevaarseiland*”. Men zie de reproductie van de gekleurde kaart van SCHOLTEN uit 1821 op Plaat IX.

NOZEMAN vertelt verder, dat de nesten („op 4 of 5 nae, die ik in de naebyheid der plaats in laeg geboomte zag”) alle op den drijvenden bodem waren aangelegd. „Men weet van verre niet, wat men van het geheele terrein zal maeken. Ik zag het aen voor een wyd uitgestrekt Land, het welk voor den winter een groot boschaedje was geweest, van welk all het hout, tot op een voet of anderhalf van den grond, was afgehakt geworden. Dan, 't geen ik voor de stoel-einden der stammen hield, waren all te samen Nesten, en wel Nesten, die, stuk voor stuk, bezet waren; zeer veelen van broedende Reigeren, maer verre weg de meesten van Scholveren. Dit voorwerp, over het geheel genomen, is in de Natuurlyke Historie onzes Lands zoo groot en beschouwenswaardig, als ik ooit eenig in onze Provincie ontmoet heb. Om het te zien zou zig een Liefhebber dier Historie geene moeite beklagen, al moest hy 'er etlyke mylen ver om reizen.” (p. 92).

Dat de vogels hier, evenals in het Zevenhuizensche bosch, geëxploiteerd werden, blijkt uit de volgende passage: „De landhuurder van de plaats, binnen welcher kring deeze vogels wonen, laet hen ongemoeid, uitgenomen

*) Deze teekening bevindt zich in de bibliotheek van „Natura Artis Magistra”, ingeplakt in de „Nederlandsche Vogelen”, dl. I, tegenover p. 92. Men vindt haar bovendien gereproduceerd in „Schlegel met de koppen” (1868, Tafereel XVII; zie ook pp. LXIX-LXXX).

dat hy in der tyd een zeer groote voorraad van Eijeren uit de nesten ligt, en voorts, tegen dat de jongen vlug worden, eenige honderden derzelve doodt, en aen den gemeenen man helpt, om gegeten te worden. Op deeze wyze heeft hy bereids 20 of meer jaeren voordeelig gebruik gemaakt van dit gebroed: Het welk nog van jaer tot jaer by hem toeneemt." (p. 92).

Verder schrijft NOZEMAN, dat deze Aalscholwers om een voldoende hoeveelheid visch te bemachtigen, mijlen ver weg trekken, waarbij zij zich verspreiden over de Waal, den Biesbosch, de Killen, de Lek, de Maas, de IJssel, kortom over al de meren en plassen enz. Het verwondert hem dan ook, gezien de schade die zij moeten aanrichten, dat in een land als het onze, „waerin door jaerlyksch herhaelde Schouwe voorziening gedaen wordt tegen de *Kraeijen*-en *Aeksteren-teelt*, de SCHOLVERS tot hier toe zyn vrygebleeven." (p. 89).

Van de Lepelaars schrijft hij: „Jongen in 't nest hebbende, koomen 'er, by laag water, meermaelen uit den voorgeseldden Polder eenige aenvliegen in den *Goudschen Yssel*, op de slyken en in steenbakkers Zellingen, om zig van klein aes te voorzien." (p. 174).

Van den Kwak maakt NOZEMAN in zijn beschrijving van het Schollevears-eiland geen melding. Maar aangezien hij meedeelt, dat men deze soort wel „nog jaerlyks in de naebuurschap dier plaets' (i.c. Zevenhuizen) aengevlogen" aantreft, „om hun gebroedsel voorttebrengen en op te voeden" (p. 151), is het zeer waarschijnlijk, dat ook *Nycticorax nycticorax* in de laatste decennia der 18e eeuw op het eiland in kwestie gebroed heeft. Zij werden destijds, „buiten hunne Nekpennen, minder van waerde gesteld dan de *Scholwers*, want deeze worden van den gemeenen man gegeten; maer de Kwakken deugen niet tot spyze." (p. 152).

Van een geheel ander karakter is het Eijerland, dat als broedplaats van zeevogels vermaard was. Oorspronkelijk vormde deze duingroep een afzonderlijk eilandje tusschen Texel en Vlieland, maar in 1629 werd zij door een zanddijk met Texel verbonden. Behalve een enkel arbeiders-huisje, stond er slechts één flinke woning, het zgn. Eijerlandsche Huis, waar de „kastelein" woonde. De kastelein bekleedde een post van vertrouwen en moest vaak onder moeilijke omstandigheden als vertegenwoordiger van de Overheid optreden. Hij had het recht van beweiding van het eiland en oefende er de jacht, de vogelarij en de visscherij uit.

Hoe de metamorphose van het duingebied tusschen Texel en Eijerland zich sindsdien heeft voltrokken, is in Afb. 3 weergegeven.

Een vrij uitvoerige, ofschoon van weinig ornithologische kennis getuigende beschrijving van dit oord danken wij aan den kunstschilder PIETER VAN CUYCK (1720-1787), wiens aantekeningen twee jaar na zijn dood zijn uitgegeven²². VAN CUYCK, die blijkbaar een echte smulpaap was, ging naar het Eijerland om er „meeuwen-struiven" te eten. Hij geeft van zijn uitstapje, dat hij van De Koog uit per wagen ondernam

(dwars door de killen en krekten, waarbij hij den zanddijk aan de linkerhand liet „leggen”), de volgende beschrijving:

„Ter halver wege is eene zeer groote wooning van den boer, die het buitenveld, waarover de zee aan- en afloopt, gepagt heeft van Heeren Gecommitteerde Raaden; op dit buitenveld weidden wel 1200 schapen, behalve ander jongvee en paarden. ... deze ruime zeeboezem, wiens opening tegen het oosten legt, en welke van de punt van het Eijerland strekt tot tegen den oostelijken hoek van Texel, loopt met hoog water, ... geheel onder; ...” *)

Afb. 3. Hoe het natuurmonument "Binnen-, Buiten-Muy en Slufter" op Texel met behulp van stuifdijken is ontstaan. Van l. naar r.: de toestand kort na den anleg van den Zanddijk (1629/1630); de toestand bij het begin van de 19e eeuw (ten Oosten van den Zanddijk was toen een schorrenlandschap ontstaan); kort na de doorbraak (1858) van den nieuwen afsluitdijk van 1855; de huidige situatie. (Zwart = duinen, wit = strandvlakte of schorren). (Uit: De Lev. Natuur 42, 1937, p. 237).

„Nu houden onze paarden stil voor het Landshuis op het Eijerland; daar gaan de jagers naar het duin, en de vogels vliegen met duizenden rondom ons terwyl de kar met de blinkende kopere kannen, die tot aan den hals met melk gevuld zyn, uit het veld t’huis koomt; maar wy helpen de dames van den wagen, om, na wat ontbeten te hebben, op de vermaakelyke eijerjagt te gaan.

„Ongeloofelyk is het onnoemelyk getal van nesten en eijeren van allerlei soort, welke men hier aantreft; men kan zich aan geene zyde wenden, zonder om zoo te spreken, twee of drie nesten onder de hand te hebben; maar men vindt zich byna in het geval van Don Quichot by het hol van Montesinos; want men dient schier slag te leveren tegen de vogels, zoodanig koomen die dieren aanstryken op de roovers van hunne eigendommen en van de hoop van hun toekomstend geslag; de Kastelein van het Landshuis heeft in de maand

*) In 1835 werden deze gronden ingedijkt.

Mey zes of zeven menschen in zynen dienst, alléén om die eijeren te vergaderen, waar uit men van derzelver meenigte kan oordeelen; hy pleeg er dertig duizend naar Amsterdam te zenden, ten dienste van de koekbakkers.

Deze mededeelingen hebben stellig in hoofdzaak betrekking op de sterns, speciaal op de Groote Stern (*Sterna sandvicensis*), waarvan in de „Nederlandsche Vogelen” (dl. 5, pp. 429/430) gezegd wordt: „hare broeiplaats, alwaar zij met duizenden vergaderen, is het Eijerland, aldaar vind men in de maanden Meij en Junij geheele streken als het ware met de nesten van deze Vogelen bedekt; zijnde zoo dicht bij elkander, dat de broeiende vogels zich bijna aanroeren;”

Toen bleek, dat met konijnen meer geld te verdienen viel dan met eieren van meeuwen en sterns, zag het er voor de vogels minder goed uit. VAN CUYCK zegt daarover: „Een ongelooflyk getal van bergëenden pleeg alhier te broeden; maar sedert eenigen tyd zyn zy niet meer zoo overvloedig, om dat de kastelein meer voordeel vindt in het aanfokken van konynen, wier lampereijen door de groote meeuwen veel geroofd wierden, en dus moesten die verstoort worden, om de konynen te kunnen aankweeken; de meeuwen zyn sedert veelal naar het westeinde van het Vlie vertrokken; en thans worden er jaarlyks wel vyftien honderd koppel konynen van hier naar Amsterdam gezonden.”

De negentiende eeuw (1800-1900).

Herstel na de Fransche overheersching — COENRAAD JACOB TEMMINCK — TH. VAN SWINDEREN — S. H. W. VAN TRIGT, een vergeten amateur — BENNET en VAN OLIVIER — HERMANN SCHLEGEL en zijn medewerkers: A. H. VERSTER VAN WULVERHORST, A. A. VAN BEMMELEN, G. M. en H. W. DE GRAAF en J. P. VAN WICKEVOORT CROMMELIN — CHARLES LUCIEN BONAPARTE — G. F. WESTERMAN — G. A. VENEMA — J. HERMAN ALBARDA — OTTO FINSCH — J. G. KEULEMANS — Horstermeer en Rottumeroog.

De politieke toestand op het eind van de 18e eeuw was allesbehalve rustig. In 1795 kwamen de Franschen hier om ons van het stadhouderlijk gezag te „bevrijden”: WILLEM V en zijn vrouw Prinses WILHELMINA vluchtten, het „kabinet des Stadhouders” werd naar Parijs overgebracht en uit de menagerie op het Loo werden de voornaamste dieren weggehaald, w.o. de beide Indische olifanten, die eind 1797 in de Fransche hoofdstad aankwamen, waar zij weken lang het gesprek van den dag vormden en niemand rustte vóór hij die kolossale trofee der overwinning uit de Nederlanden had aanschouwd (Jaarboekje N.A.M. 1864). Intusschen beteekende de Fransche revolutie ook voor verschillende particuliere menagerieën het einde, terwijl de liefhebberij om een naturaliënkabinet aan te leggen begon te tanen.

Nà de overwinning bij Waterloo in 1815 eischte Koning WILLEM I, dat de geroofde verzameling van den Erfstadhouder zou worden teruggegeven; aan den Leidschen hoogleeraar BRUGMANS werd opgedragen naar Parijs te gaan en de natuurvoorwerpen terug te vorderen. BRUGMANS slaagde daarin slechts ten deele: men gaf voor, hetzij naar waarheid of niet, dat verschillende voorwerpen uit de stadhouderlijke verzameling naar elders in het groote Rijk waren overgebracht, terwijl men te Parijs op enkele voorwerpen, bv. op het skelet van de giraffe, een zoodanigen prijs stelde, dat BRUGMANS (die „door zachte en beleefde manieren meer terugbekwam, dan anderen op vertoon van geweld”) genoeg nam met een groot aantal doubletten van het Parijsche museum, waardoor hij toch „eene volmaakt systematisch aaneengeschieden voorraad van natuurschatten met zich terugbracht”. Deze collectie en die uit den Leidschen hortus werden nu samengevoegd en onder BRUGMANS' toezicht in het Hof van Zessen aan het Rapenburg opgesteld. Te Amsterdam was in dezelfde periode (1814) eveneens een verzameling tot stand gekomen, t.w. 's Lands Kabinet van Natuurlijke Historie, dat vanwege zijn huisvesting ook wel „de collectie uit het Trippenhuys” werd genoemd. REINWARDT was er de directeur van en toen deze in 1815 naar Nederlandsch Oost-Indië reisde, werd dit directeurschap waargenomen door TEMMINCK en VAN MARUM. Laatstgenoemde was sinds 1794 secretaris van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem; hij voerde tevens het beheer over haar naturaliën-kabinet, dat van Juni 1772 af het karakter van een openbare verzameling droeg, de eerste van dien aard in ons land. De vogelcollectie was samengesteld uit enkele legaten, o.a. van de directeuren J. C. SYLVIVS VAN LENNEP (in 1777) en W. PH. BARNAART (in 1805) (BIERENS DE HAAN 1952).

Maar al was de verzamelwoede ten aanzien van natuurhistorische curiosa ook eenigszins geluwd, toch waren er in de eerste decennia van de 19e eeuw nog verscheidene particulieren, die zich met ijver op het bijeenbrengen van een collectie opgezette vogels (en soms ook van andere gewervelde dieren) toelagden. Onder hen was COENRAAD JACOB TEMMINCK (31 Maart 1778 — 30 Januari 1858) verreweg de bekendste. Van zijn persoon en zijn levensloop zijn wij goed op de hoogte, dank zij de geschriften van DE BEAUFORT (1920), GIJZEN (1938), SUSANNA (1858) en VROLIK (1858); de recente publicaties van STRESEMANN (1951 a, b en c) vormen hierop een welkome aanvulling.

Vatten wij de bijzonderheden over TEMMINCK's leven en werken kort samen, dan dient vermeld te worden, dat hij stamde uit een Amsterdam-

sche patriciërsfamilie. Zijn vader, JACOB TEMMINCK, die het ambt van thesaurier der toenmalige Oost-Indische Compagnie bekleedde, legde een uitgesproken belangstelling voor de ornithologie aan den dag. Hij bezat niet alleen een collectie opgezette vogels, waarin zich — gezien zijn relaties met LEVAILLANT — verscheidene Zuidafrikaansche specimina bevonden, maar hij hield bij zijn huis ook een ruime volière, waarin hij o.a. verschillende weervogels kweekte. De opleiding van COENRAAD JACOB ging aanvankelijk niet in natuurwetenschappelijke richting; hij was voorbestemd om koopman te worden en na zijn eerste onderwijs te hebben genoten van een Zwitserschen gouverneur, verkreeg hij op zeventienjarigen leeftijd (door toedoen van een zijner verwanten) de functie van algemeen vendumeester bij de genoemde Compagnie. Het was ten overstaan van dezen functionaris, schrijft SUSANNA (1858), dat de veilingen der koloniale producten plaats hadden; hierbij werd aan den jongen TEMMINCK „voor elken hamerslag bij eenen toegestanen koop, ... een gouden dukaat toegelegd”. Intusschen bevredigde deze werkkring hem niet: de liefhebberij van zijn vader en LEVAILLANT'S boeken hadden de liefde voor de natuurlijke historie in hem gewekt. Toen de Oost-Indische Compagnie dan ook in 1800 werd ontbonden, kon hij zich geheel aan zijn liefhebberijen wijden en groeide zijn lust om natuurproducten te verzamelen, af te beelden en te beschrijven, uit tot een levenstaak.

Ten einde niet, gelijk zijn vader, een dilettaut te blijven, reisde hij in den zomer van 1804 met zijn jonge vrouw naar Offenbach, waar Dr. BERNHARD MEYER (1767-1836) hem de methoden van het ornithologisch onderzoek bijbracht en hem de weg wees in de literatuur. Hij bekwaamde er zich in het vergelijken en systematisch rangschikken en kwam hier ook in contact met LEISLER.

Na dezen leertijd keerde hij naar Amsterdam terug, waar hij zich beijverde de collectie van zijn vader, die inmiddels in zijn bezit was overgegaan, verder uit te breiden. Daarbij hadden vooral de exotische vogels zijn belangstelling. In 1807 verscheen als zijn eerste pennevrucht de „Catàlogue systématique du Cabinet d'Ornithologie et de la collection de Quadrumanes de Crd. Jb. TEMMINCK. Avec une courte description des oiseaux non-décrits”, een bescheiden werkje, dat een opsomming geeft van de ± 35 soorten apen en halfapen en de bijna 1100 soorten vogels, die deel uitmaakten van de genoemde verzameling *). Maar in die jaren liep TEMMINCK reeds met veel grootere

*) Cf. STRESEMANN 1953.

plannen rond: hij wilde een monographie over de hoenderachtigen doen verschijnen, als herinnering aan de beroemde faisanterieën van vóór de Fransche Revolutie, die hij in zijn jeugd gekend had. Tijdens een van zijn bezoeken aan Parijs had hij kennis gemaakt met den schilder J. G. PRÊTRE, en deze had van de 160 (?) gekleurde platen, die het tweedeelige prachtwerk moesten illustreeren, in 1806 reeds een gedeelte gereed. Dat deze monographie desondanks niet verschenen is, was hieraan te wijten, dat TEMMINCK te elfder ure een deel over de duiven er aan vooraf wilde laten gaan. Hij was namelijk bij een later bezoek aan Parijs in contact gekomen met PAULINE DE COURCELLES, een Fransche schilderes, die een serie voortreffelijke afbeeldingen van duiven had vervaardigd. Zij zocht een auteur, die daarbij een tekst zou willen schrijven. TEMMINCK, die zich deze gelegenheid blijkbaar niet wilde laten ontgaan, ging direkt aan den arbeid en reeds in 1808 verscheen de eerste aflevering van de „Histoire naturelle générale des Pigeons”, een prachtwerk van royal folio-formaat. Maar drie jaar later, toen reeds 8 afleveringen van het fraaie boek verschenen waren, kwam er een kink in den kabel. Het bleek TEMMINCK namelijk in 1811, toen hij andermaal te Parijs vertoefde ²³, dat zijn medewerkster het titelblad der laatste afleveringen op eigen houtje gewijzigd had en daarop alleen haar eigen naam had laten afdrukken. Bovendien had zij in verband daarmee bepaalde gedeelten van den tekst laten vervallen (cf. TEMMINCK 1813-1815, vol. 3, pp. 640-644). Aangezien hij er niet in slaagde inzake dit eigenmachtig optreden genoegdoening te verkrijgen, besloot TEMMINCK de voortzetting van het werk te staken, waardoor zijn duivenboek onvoltooid is gebleven ²⁴. Toen kort hierop ook de pracht en praal van het Napoleontische Rijk een einde namen, was de tijd voor dergelijke luxe-uitgaven voorbij en dientengevolge is TEMMINCK's droom van een groote „Monographie des Gallinacés” nimmer verwezenlijkt*).

Maar de tekst van het ontworpen werk ging niet verloren, want die gebruikte TEMMINCK voor zijn „Histoire naturelle générale des pigeons et des gallinacés”, een eenvoudiger uitgave in drie deelen (8vo-formaat), welke in de jaren 1813-1815 het licht zag. Bijna tegelijkertijd verscheen ook de 1e editie (in één deel) van het „Manuel d'Ornithologie”, dat men geneigd is als zijn meest bekende werk te beschou-

*) Onder de boekwerken, die Mejuffrouw C. A. VAN WICKEVOORT CROMMELIN te Bloemendaal in 1936 aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie legatcerde, bevonden zich twee folio-portefeuilles (58 × 44 cm), die 160 origineele aquarellen bevatten, welke voor TEMMINCK's „Histoire naturelle générale des Gallinacés” bestemd waren. Nadere bijzonderheden in Aant. 24.

wen. Dit handboek, dat min of meer gebaseerd is op MEYER & WOLF's Taschenbuch en, wat de systematiek betreft, op ILLIGER's Prodrômus (cf. pp. IX-X), bevat een uitmuntend overzicht van de in Europa levende vogelsoorten. Het geheel wordt gekenmerkt door een streng doorgevoerde indeeling, waarbij TEMMINCK van iedere soort een goede vederkleedbeschrijving geeft, zoo noodig van ♂ en ♀ of van oude en jonge exemplaren; daarna volgt een uitvoerige synonymie met literatuurverwijzingen en ten slotte worden mededeelingen gedaan over verbreiding, voedsel, nest en eieren. Vijf jaar later, in 1820, zag een 2e uitgave in 2 deelen het licht, gevolgd door 2 aanvullende deelen in resp. 1835 en 1840. Ten slotte is er in de jaren 1826-1842, bij wijze van supplement, nog een platenatlas uitgegeven, bevattende 530 met de hand gekleurde lithographieën door J. C. WERNER.

Deze uitgaven getuigen niet alleen van TEMMINCK's werkkraft; zij vormen evenzeer een aanwijzing voor zijn capaciteiten. Want TEMMINCK bezat ongetwijfeld verschillende eigenschappen, die hem als systematicus in hooge mate van pas kwamen. Hij paarde, schrijft SUSANNA, aan een sterk geheugen, een vlug en scherp oog en een vaardige hand. Hij legde niet alleen een bijzondere vlugheid aan den dag bij het determineeren van dieren, speciaal van vogels, maar hij wist ze ook snel in het zoölogisch stelsel onder te brengen. Tevens beoefende hij met vlijt de techniek van het praepareeren en zon hij op middelen om zijn materiaal in stand te houden. Zoo dacht hij bv. een eigen methode uit om visschen te conserveeren. Nemen wij verder in aanmerking, dat TEMMINCK's onbekrompen levensomstandigheden hem in staat stelden vele reizen te maken teneinde het materiaal in de musea te Parijs, Berlijn en Londen te raadplegen en persoonlijke contacten te onderhouden met de voornaamste buitenlandsche ornithologen²⁵, dan behoeft het ons niet te verwonderen, dat hij al spoedig een der belangrijkste vogelkundigen van zijn tijd was (Plaat VIII).

STRESEMANN (1951 a) heeft onlangs een gedeelte van de briefwisseling tusschen LICHTENSTEIN, TEMMINCK en Baron MEIFFREN LAUGIER gepubliceerd en daarmee de wijze van ontstaan van de „Planches Coloriées”, het groote plaatwerk, dat TEMMINCK en LAUGIER van 1820 tot 1839 uitgaven, aan het licht gebracht. Uit de genoemde brieven blijkt namelijk, dat het plan tot deze uitgave, die als een vervolg op de „Planches Enluminées” moet worden beschouwd, oorspronkelijk van MEIFFREN LAUGIER Baron de CHARTROUSE afkomstig was. Aangezien deze echter geen kans zag een wetenschappelijk verantwoordend tekst bij de platen te schrijven, trachtte hij daarvoor een ornitholoog van pro-

fessie te vinden. Een toevallige omstandigheid, t.w. de publieke verkoop van WILLIAM BULLOCK's museum, bracht hem in het voorjaar van 1819 in contact met TEMMINCK, die eveneens naar Londen was gekomen om verschillende desiderata voor zijn collectie te verwerven²⁶. TEMMINCK was terstond voor het plan gewonnen en reeds in September 1820 zag de eerste aflevering van het prachtige folio-werk, dat in bijna 20 jaar tijd tot een verzameling van 600 platen aangroeide, het licht.

Intusschen voltrok zich een groote verandering in TEMMINCK's leven. Al verscheidene jaren had hij de wensch gekoesterd, dat er in ons land één groot museum der natuurlijke historie zou worden gesticht, naast de bestaande universiteits-kabinetten. Ten einde dit denkbeeld te verwezenlijken zocht TEMMINCK in 1818/1819 contact met den toenmaligen Minister voor het Publieke Onderwijs FALCK, die een vriend van hem was. Toch zouden TEMMINCK's plannen vermoedelijk niet zoo'n kans van slagen hebben gehad, indien BRUGMANS niet onverwachts was overleden. Want nu kreeg hij reeds in 1820 gedaan, dat het Rijk zijn collectie overnam en dat hijzelf tot directeur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie werd benoemd.

TEMMINCK had een vast ideaal voor oogen, toen hij zijn directoraat aanvaardde, schrijft GIJZEN (1938, p. 46); dit ideaal komt tot uitdrukking in enkele van zijn brieven en verslagen. Zoo schrijft hij in Dec. 1823: „Mijn hoofd doel bij het oprigten van dit Museum is, om deeze inrigting in de meest mogelijke korten tijd en met de minst mogelijke geld-middelen op die hoogete (*sic!*) te brengen, waar op de andere Museen van Europa welke sedert een reeks van jaren bestaan, langzaam, en trapsewijze (*sic!*), egter met aanwending van veele kosten, zijn gestegen”.

De manier, waarop TEMMINCK zijn ideaal tracht te verwezenlijken, past aanvankelijk geheel in zijn tijd. Hij is tevreden met een enkel exemplaar van iedere soort en gebruikt alle du- en triplicaten als ruilmateriaal om er het aantal soorten mee uit te breiden. Vooral de volwassen dieren trekken zijn aandacht. Later gaf deze opvatting dikwijls aanleiding tot verschil van meening met zijn conservatoren, vooral met SCHLEGEL.

Overigens kunnen wij niet nalaten eenige alinea's uit STRESEMANN's boek (1951 c) hier weer te geven, omdat zij zoo fascineerend geschreven zijn en TEMMINCK als directeur uitstekend typeeren:

„Wenn es darauf ankam, die Leitung dieser neuen Anstalt, . . . , einem Sammler von grossem Format zu übertragen, so konnte keine glück-

lichere Wahl getroffen werden. Unermüdlich im Organiseren von Expeditionen, im Anfeuern der Reisenden, in der Korrespondenz mit aller Welt, im Tauschen und Verkaufen von Objekten hat TEMMINCK seinem Museum, in welchem Ordnungsliebe und Schönheitssinn herrschten, jahrzehntelang die Führung gesichert, und seine Weltgewandtheit, sein Esprit, seine heitere ungezwungene Liebenswürdigkeit haben ihm überall, nicht zum wenigsten auch in der Umgebung des Monarchen, Freunde gewonnen.

Durch solche Eigenschappen ragte Temminck künftig hervor, weit meer als durch seine wissenschaftlichen Leistungen. Für seine Geistesbildung war wenig geschehen. . . ., er konnte (was man seinen Benennungen neuer Tiere anmerkt) weder Latein noch Griechisch, und die Segnungen eines geregelten Universitätsstudiums waren ihm nie zuteil geworden. So wuchs denn das Verständnis dieses Autodidakten für die Aufgaben des Zoologen nicht viel über das blosse Sammeln und Beschreiben der Arten nach äusserlichen Merkmalen hinaus — eine Beschränkung, die freilich schon bald dazu führte, dass er, ausgestattet mit einem trefflichen Gedächtnis, als Kenner der Säugetiere und Vögel allen Zeitgenossen überlegen war und viele Jahre lang den Ruf behaupten konnte, die grösste Autorität dieses Gebietes zu sein.”

Maar gelukkig was TEMMINCK zich van zijn tekortkomingen wel bewust en daarom verbond hij enkele goede krachten aan zijn museum, t.w. in 1821 Dr. HEINRICH BOIE, in 1822 Dr. HEINRICH CHRISTIAN MACKLOT, beide uit Heidelberg. In 1823 werd daar nog de praeparateur SALOMON MÜLLER aan toegevoegd. Toen deze drie beproefde medewerkers eind 1825 naar Java vertrokken, liet TEMMINCK de jonge HERMANN SCHLEGEL komen. Hoewel ook deze hoopte eens naar Oost-Indië te zullen worden uitgezonden, is daarvan door den dood van BOIE (dien TEMMINCK als zijn opvolger had uitverkoren) niets gekomen. Zoo is SCHLEGEL te Leiden, „in het middenpunt der wetenschap”, gebleven en ten slotte TEMMINCK's opvolger geworden.

Treffend zijn ook de passages, waarin STRESEMANN ons TEMMINCK schildert op gevorderden leeftijd, wanneer zijn ster gaat dalen. Ik neem er de volgende brokstukken uit over:

„Um 1850 war TEMMINCK schon längst nicht mehr, wofür er einst nach allgemeinem Urteil gegolten hatte: der bedeutendste unter den lebenden Ornithologen. In vielen Ländern waren ihm auf seinem eigensten Gebiet, dem des Zusammentragens neuer und seltener Arten, Rivalen entstanden, die seinen Ruhm schmälerten.” Vooral de collecties

der Engelsche musea namen, dank zij de relaties met Britsch-Indië en Australië, snel in omvang toe.

En STRESEMANN schrijft verder: „Unmöglich war's geworden, mit der raschen Zunahme der Artenkenntnis noch Schritt zu halten; immer deutlicher erwies sich's als Utopie, auch nur die auffallendsten unter den neuentdeckten Spezies in den Planches coloriées abbilden zu wollen, denn ihre Zahl stieg Jahr für Jahr um Dutzende. Bis 1838 hielt TEMMINCK am alten Vorhaben fest — dann gab er's auf.“

Maar ook de omstandigheden hadden zich gewijzigd. De tijden, dat TEMMINCK „sich kaum einen Wunsch zu versagen brauchte, wo die Museen von Paris, Berlin, Wien, noch auf Neuigkeiten erpicht, grosszügig mit ihm tauschten“, waren reeds lang voorbij. De Nederlandsche regeering, die zich beriep op de groote uitgaven voor de „Natuurkundige Commissie“²⁷, was minder toeschietelijk geworden om hem speciale credieten te verleen.

„Aber nicht allein diese Einengung seines Einflusses war es, was den strahlenden Nimbus seines Namens mehr und mehr verblassen liess — die Ziele der Ornithologie waren im Laufe der Jahre immer mannigfaltiger, ihre Sprache war immer gegliederter geworden, ohne dass er diesen Wandlungen der Fragestellung und der Methodik sämtlich hätte folgen können. Den Zeitgenossen galt sein Lieblingswerk, die „Planches coloriées“ nun schon als altmodisch, hatten doch die Anforderungen der Ornithologen, besonders in England, inzwischen sehr zugenommen.“

Ten slotte citeert STRESEMANN een brief, dien LICHTENSTEIN op 27 Juli 1846 aan TEMMINCK schreef; daarin worden TEMMINCK's eigen gevoelens als het ware weerspiegeld. Enkele zinnen er uit laat ik hier volgen (l.c., pp. 152/153) „Mein lieber alter Freund . . . Obgleich ich persönlich nichts zu klagen habe, vielmehr mich körperlich noch ganz gesund und rüstig befinde, . . . so ist doch die rechte Lebensfreude und die Thatkraft mit der Jugend dahin. Mit dem Arbeiten geht es nicht mehr so flink wie sonst, und doch mehren sich die Geschäfte . . . Viele Entwürfe zu schriftstellerischen Arbeiten liegen unvollendet da und werden ruhig schlafen gehen. Die neue Zeit wächst einem über den Kopf, und wie viel man auch liest, so fühlt man doch, dass man nicht mehr mit fort-kommen kann . . .“

Daarbij laat STRESEMANN het volgende aansluiten: „Als noch „die rechte Lebensfreude und die Thatkraft“ in ihm (Temminck) wohnten, hatte er seine Helfer eifersüchtig von den Vögeln ferngehalten und einem Boie, Kaup, Schlegel die Amphibien und Fische überlassen, die ihm gleichgültig waren, ja sogar alle japanischen Tiere Siebolds sorgfältig

vor Schlegel verschlossen, so dass dieser den Stoff zur „Fauna Japonica” nur unvollständig und stückweise aus seinen Händen empfangen konnte.” ...

„Doch die in ständigem Fluss aus Java, Japan, Neuguinea, Timor, Sumatra, Borneo, Celebes, Halmahera, Ceram, Guinea ins Museum einströmenden neuen Arten hatten das Feuer seiner Leidenschaft schliesslich erstickt, statt es anzufachen. Mochten nun Schlegel und Müller sich mit der Ornithologie befassen — er zog sich immer entschiedener auf die Säugetiere zurück und hörte 1839 so gut wie ganz af, über Vögel zu arbeiten.”

Dit drong nog niet direkt naar buiten door, want op het titelblad van VON SIEBOLD's „Fauna Japonica”²⁸ — ook op het deel van de vogels — worden TEMMINCK en SCHLEGEL beide als schrijvers vermeld, niettegenstaande TEMMINCK slechts de landzoogdieren bewerkt had en hetzelfde geldt in nog sterkere mate voor de „Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen”²⁹.

Onwillekeurig vraagt men zich af of TEMMINCK's overgang naar de zoogdieren hier door STRESEMANN niet iets te dramatisch wordt voorgesteld. Immers, al van jongsaf had TEMMINCK voor deze diergroep belangstelling getoond, getuige de collectie apen vermeld in zijn catalogus van 1807. Maar ook later had hij regelmatig verhandelingen over zoogdieren gepubliceerd, welke onder den titel „Monographies de Mammalogie” (1827-1841) verschenen zijn *). Bovendien werkte hij in de jaren 1846-1849 aan een aardrijkskundige beschrijving van Nederlandsch Oost-Indië, verschenen als „Coup-d'oeil général sur les Possessions Neerlandaises dans l'Inde Archipelagique”, een werk, dat uit 3 deelen bestaat en bijna 1300 bladzijden telt. Zijn laatste publicatie, „Esquisses zoologiques sur la Côte de Guiné”, droeg weer een mammalogisch karakter en had op de zoogdieren van Guinea betrekking (1853); aan het tweede deel, waarin hij de vogels zou behandelen, is TEMMINCK niet meer toegekomen.

TEMMINCK was niet alleen een hartstochtelijk jager, hij ornithologiseerde ook graag met het geweer. In verband daarmee was hem ten behoeve van zijn onderzoek naar de „verschillende aarten der trekvogels”

*) Merkwaardig is daarbij zijn voorliefde voor de vleermuizen: 7 van de 15 monographieën zijn aan de orde der Chiroptera gewijd.

bij K.B. van 4 Mei 1816, nr. 63, „permissie” verleend tot het „schieten van zeevogels langs de zeestranden en meeren der noordelijke Provincien, doch, ten aanzien der meeren, alleen gedurende den geöpenden Jagttijd op gevogelte, en mits, daarbij, zich gedragende overeenkomstig de bepalingen op de uitoefening der jagt geëmaneerd” (GIJZEN 1938, p. 82). Dat TEMMINCK daarvan een goed gebruik heeft gemaakt, weten wij niet alleen door zijn ontdekkingen van verschillende steltloopers, meeuwen en sterns³⁰, maar ook uit zijn „Manuel d’Ornithologie”, dat, wat ons land betreft, grootendeels op eigen waarnemingen is gebaseerd. Hierin vermeldt hij onder bijna alle Nederlandsche vogels of de betreffende soort „très abondant”, „assez commun”, „rare” of „accidentellement” in Holland wordt aangetroffen. Nog op gevorderden leeftijd bleef TEMMINCK de veld-ornithologie trouw, zooals ons wordt medegedeeld door SUSANNA (1858, p. 32), die hem in 1837 op den hoogen dijk van het toen pas gegraven kanaal*) met jachtgeweer en weitasch ontmoette, „den weg nemende naar Cocksdoorp, met de vlugheid eens jongelings, niettegenstaande hij toen reeds een zestigjarige was.”

TEMMINCK bleef aanvankelijk ’s winters te Amsterdam wonen, maar ’s zomers toefde hij (wanneer hij geen buitenlandsche reis maakte) op zijn buiten „Wildlust” te Lisse. Dit nam echter niet weg, schrijft SUSANNA, dat hij in het zomergetijde schier wekelijks en in den winter om de twee of drie weken een dag naar Leiden kwam. Wanneer men bedenkt, dat alle verkeer toen per rijtuig plaats vond, is het te begrijpen, hoe veel tijd dit heen en weer reizen kostte. In 1834 verplaatste TEMMINCK zijn winterverblijf dan ook voor goed naar Leiden; hij betrok er het huis in de Breestraat, waarin tegenwoordig het café-restaurant „In den Vergulden Turk” is gevestigd. ’s Zomers reed hij van Lisse veelal per tilbury naar het Museum, waarbij hij tot op hoogen leeftijd zelf het paard mende en niet door een koetsier vergezeld werd.

Temidden van de overvloed leefde TEMMINCK voor zich zelf sober en matig. Zijn aesthetisch gevoel was of niet zeer ontwikkeld, of door vroeger overgenot afgestompt. Schouwburg- of concertzalen behoeften voor hem niet geopend te worden. Veeleer voelde hij zich thuis in het midden zijner prachtige boekerij, vooral rijk aan kostbare reisbeschrijvingen en natuurhistorische werken³¹; in zijn werkkamer in het Museum, ingesloten als het ware tusschen opgezette vogels en klein viervoetig gedierte; op zijn geliefkoosd „Wildlust” met zijn landerijen

*) De toevoeging „pas gegraven” is eenigszins misleidend, aangezien hier stellig het Noordhollandsch kanaal bedoeld wordt, dat in de jaren 1819-1824 tot stand kwam.

en zanderijen, met zijn duinen en landontginningen, met zijn faisanterie en uitgestrekte jachtvelden; dáár was hij landheer en landbouwer en jager tegelijk (SUSANNA 1858).

Wij mogen onze beschouwing over TEMMINCK niet beëindigen alvorens met een enkel woord melding te hebben gemaakt van de „kleine karakterstudie”, die W. H. DE BEAUFORT op grond van nagelaten brieven en andere geschriften samenstelde en in 1920 aan „Ardea” toevertrouwde. Want in deze karakterstudie worden ons verschillende bijzonderheden over den mensch TEMMINCK en zijn huiselijk leven medegedeeld; bij het lezen van deze bladzijden voelen wij ons een oogenblik opgenomen in de sfeer van orde en hoffelijkheid, die TEMMINCK en zijn milieu kenmerkten.

Ten slotte zij hier gememoreerd, dat op 20 October 1905 in het Rijksmuseum (Hof van Zessen) aan het Rapenburg een gedenkplaat voor TEMMINCK is onthuld, waarbij Mr. R. C. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG de herdenkingsrede heeft uitgesproken (Versl. & Meded. N.O.V. nr 2, pp. 13-19). Deze gedenkplaat is na de verhuizing van de collecties naar het gebouw aan de Lange Raamsteeg (welke verhuizing in 1914 beëindigd werd) op zolder beland, in afwachting van de definitieve voltooiing van het tegenwoordige museumgebouw, waaraan de tentoonstellingszalen en de localiteiten voor de skeletten-verzameling nog steeds ontbreken.

TEMMINCK en zijn Rijksmuseum hielden onze aandacht geruimen tijd geboeid, zoodat het hoog tijd wordt eens na te gaan, wie er in deze periode buiten Leiden op ornithologisch gebied werkzaam waren. Kijken wij daartoe eerst naar Amsterdam, dan zien wij dat hier in het begin van de 19e eeuw, naast TEMMINCK, nog eenige particulieren woonden, die zich op het verzamelen van vogels toelegden. Dit waren o.a.:

J. COCK BLOMHOF, die als „chef du commerce” geruimen tijd in Japan verblijf hield en wiens verzameling later overging in het bezit van het Zoölogisch Museum te Amsterdam;

REINDERT DRAAK, een leerling van TEMMINCK, die vergunning had gekregen zijn verzameling te bewaren op de ruime zolders van het Burgerweeshuis, aan welke inrichting hij de betrekking van suppoost vervulde. Zijn collectie kwam later aan VAN LIDTH DE JEUDE;

C. W. HEERHOLTZ, wiens verzameling op een in 1834 te Amsterdam gehouden tentoonstelling te bezichtigen was;

JOAN RAYE VAN BREUKELERWAERT, die evenals TEMMINCK op de

Heerengracht woonde en wiens collectie in Juli 1827 werd verkocht, en de boekverkooper G. F. WESTERMAN (1807-1890), wiens belangstelling voornamelijk naar exotische vogels uitging. Deze WESTERMAN is later vooral bekend geworden als oprichter en directeur van „Natura Artis Magistra”, zoodat wij hem nog vaker zullen ontmoeten.

Voorts dient hier nog vermeld te worden, dat G. J. KLINKENBERG te Utrecht een belangrijke naturaliënverzameling bezat, waarvan de vogels in 1841 overgingen in het bezit van DE KAT VAN BARENDRECHT te Dordrecht.

Langer moeten wij stilstaan bij THEODORUS VAN SWINDEREN (1784-1851), die te Groningen woonde, waar hij behalve het ambt van schoolopziener, ook dat van hoogleeraar in de dierkunde en delfstofkunde bekleedde. Hoewel VAN SWINDEREN moeilijk tot de ornithologen *sensu stricto* gerekend kan worden, heeft hij door zijn initiatief het faunistisch onderzoek van de provincie Groningen zoo zeer gestimuleerd, dat hij hier niet mag ontbreken.

Evenals TEMMINCK had VAN SWINDEREN zich de inrichting van een natuurhistorisch museum tot taak gesteld, omdat dit hem het demonstratie-materiaal moest leveren bij zijn colleges; zijn pogingen bleven niet zonder succes, want reeds krachtens Kon. Besluit van 2 Aug. 1815 werden de grondslagen ervan gelegd, zoodat ook Groningen zich kort daarna in het bezit van een universitair kabinet kon verheugen.

Uit de volgende zinsnede, die ontleend is aan den Almanak der Akademie van Groningen voor 1817, blijkt niet alleen, dat dit museum VAN SWINDEREN na aan het hart lag, maar ook, dat hij reeds van den aanvang af er voor voelde daarin tevens een representatieve verzameling van de fauna uit de omgeving op te nemen. „Voor zoo veel mij aangaat, en ik beschikking heb over eenige penningen, tot het aankopen van Naturalien voor het Akademisch Museum, zal ik geen geld liever besteden dan tot het aankopen van Vaderlandsche, in het bijzonder van Groninger producten.”

En inderdaad, VAN SWINDEREN heeft zich, behalve voor de systematische collectie, die het geheele dierenrijk omvatte, ook voor het bijebrengen van een locale verzameling ernstig moeite gegeven. Daartoe en ook om de lust tot het verzamelen van naturalia bij particulieren te bevorderen, richtte hij in 1822 „in, bij en naast het Museum” het „Genootschap ter bevordering der Natuurlijke Historie” op, welk genootschap zoowel aan leden als aan niet-leden de gelegenheid bood door onderlinge ruil of koop hun collecties uit te breiden. Het

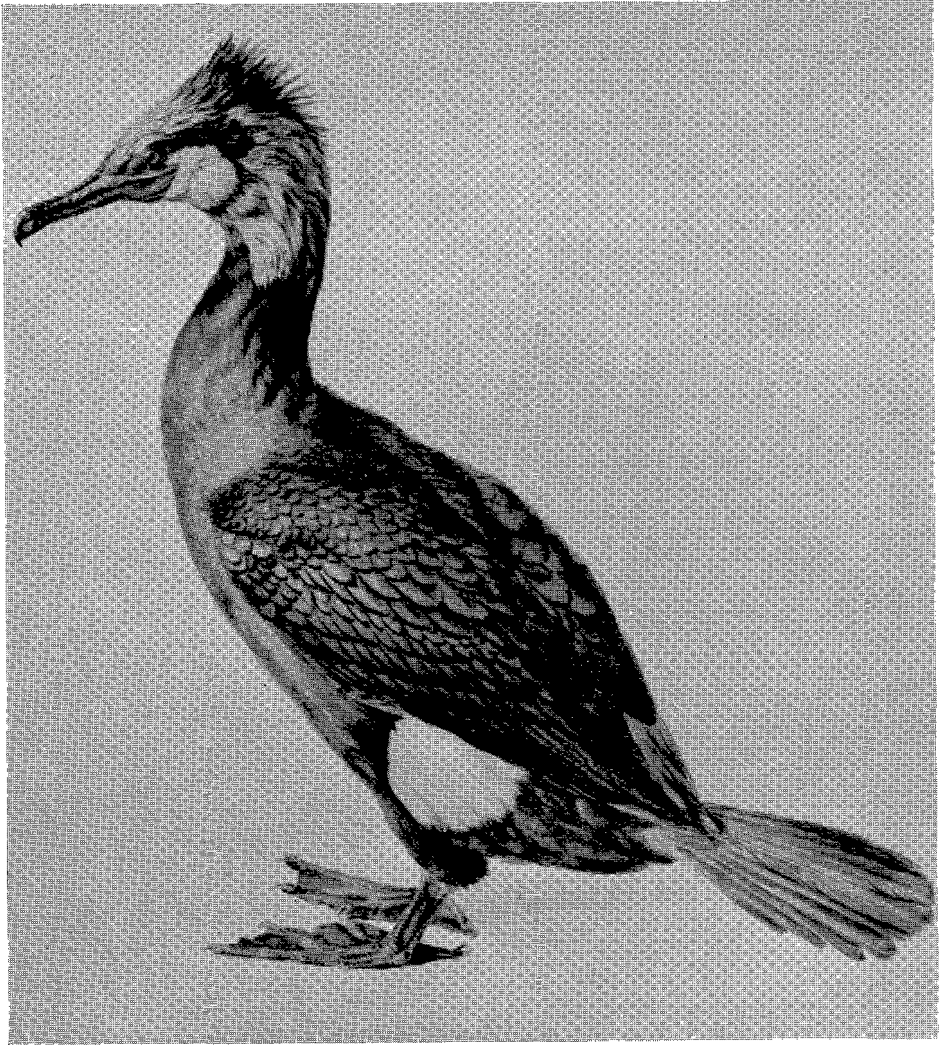
schijnt, dat men later ook van het Genootschap zelf opgezette dieren kon betrekken. Van meer belang is evenwel, dat het Genootschap de naamlijsten van de dieren, die door haar leden en medewerkers in de provincie Groningen gevonden werden, heeft laten drukken. Want deze naamlijsten, 6 stuks in getal, t.w. de „Initia Faunae Groninganae” en 5 vervolgen, die in de jaren 1825-1836 in duodecimo-formaat verschenen zijn, vormen de oudste provinciale fauna van ons land.

Tot de eigen geschriften van VAN SWINDEREN behooren, behalve twee catalogi van zijn museum-collectie³², de beide vogellijsten in de bovengenoemde „Initia” (1825/1826) en verder een artikel met eenige faunistische aanvullingen in de Natuurk. Verhandelingen v. d. Holl. Maatschappij voor 1826*). Onder de publicaties, die op zijn instigatie tot stand zijn gekomen, moeten genoemd worden een geschrift van zijn leerling J. BRAAK, getiteld: „Catalogus avium in Provincia Groningana indigenarum” (1821), en een, in hoofdzaak anatomische „Verhandeling over de Bonte Kraai (*Corvus cornix*)” door den candidaat in de medicijnen N. MEURSINGE (1851). Beide geschriften dankten hun ontstaan aan een prijsvraag, die door de wis- en natuurkundige faculteit, waarvan VAN SWINDEREN deel uitmaakte, was uitgeschreven**). Trouwens, wanneer wij lezen, dat aan TEMMINCK in 1819 door de Akademie van Groningen de titel van *doctor honoris causa* wordt verleend, komt ons onwillekeurig weer de „rusteloos werkzame, voortvarende VAN SWINDEREN” in de gedachten, die hierin stellig de hand heeft gehad. Uitvoerige gegevens over zijn persoon enz. zijn onlangs in „Ardea” (36, pp. 121-142) gepubliceerd; aldaar vindt men ook zijn portret.

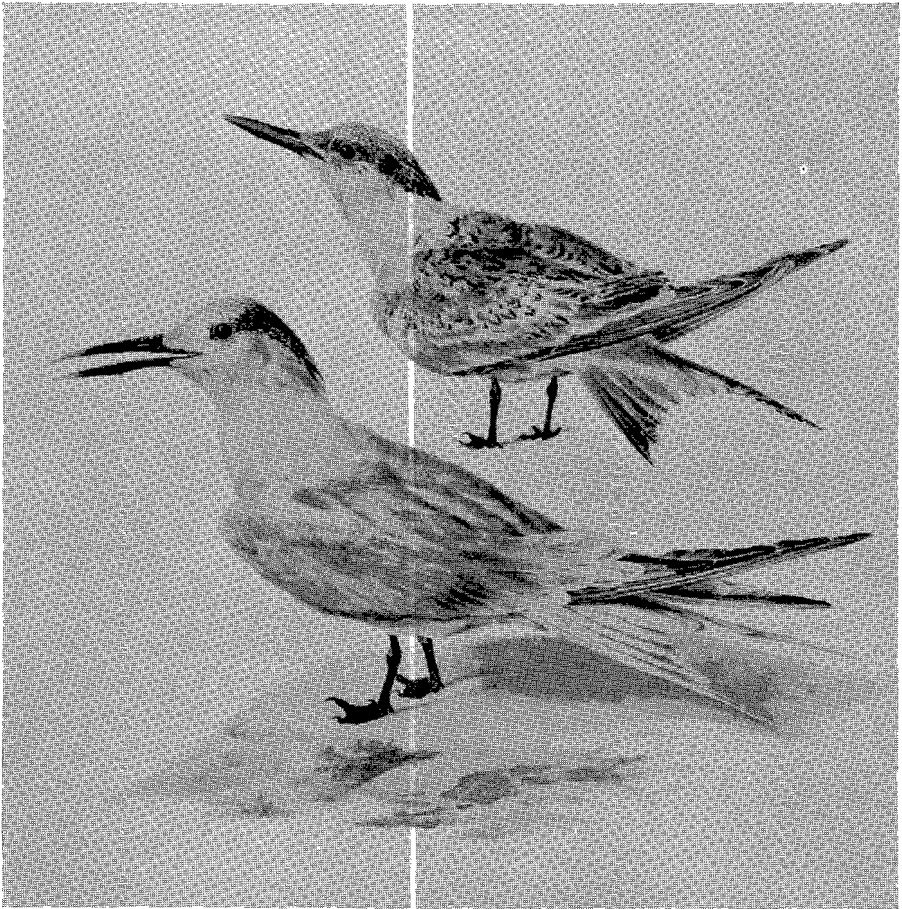
Van geheel anderen aard is de nalatenschap van den medicus S. H. W. VAN TRIGT (1790-1840), een zoo goed als onbekenden amateur — zijn collecties worden zelfs door ENGEL (1939) niet vermeld! — die te Dordrecht het beroep van chirurgijn uitoefende. Volgens VAN WALSEM (1930), waaraan ik de onderstaande bijzonderheden heb ontleend, had hij

*) Merkwaardig is, dat VAN SWINDEREN in 1820 tezamen met HEINRICH KUHLE een register op de „Planches enluminées” van d'AUBENTON samenstelde, blijkbaar onkundig van het feit, dat BODDAERT hen daarmede reeds 37 jaar voor was geweest!

**) Een geschrift van J. A. BAMPS, getiteld „*Dissertatio de migratione Avium*”, verscheen in 1824. Aangezien het in Jaarb. C. N. V. 17 (p. 109) in één adem genoemd wordt met BRAAK's catalogus (het ex. van BAMPS' werk, dat VAN DEN BRINK in de provinciale bibliotheek te Leeuwarden aantrof, was zelfs bij BRAAK's catalogus ingebonden!), wil ik er op wijzen, dat BAMPS' geschrift niet in ons land verschenen is; het is een verhandeling „proposita in certamine literario universitatis Leodiensis”, d.w.z. een antwoord op een prijsvraag uitgeschreven door de universiteit van Leodium (= Luik)!

Aalscholver (*Phalacrocorax carbo sinensis* (Shaw & Nodder))
Aquarel uit de collectie van S. H. W. VAN TRIGT (1790-1840),
aanwezig in de bibliotheek van Teyler's Stichting te Haarlem.

Groote Stern (*Sterna sandvicensis* Lath.)

Aquarel uit de collectie van S. H. W. VAN TRIGT (1790-1840),
aanwezig in de bibliotheek van Teyler's Stichting te Haarlem.

zijn naturalia en anatomische praeparaten, w.o. zich 799 opgezette vogels en 102 vogelskeletten bevonden, ondergebracht in een afzonderlijk huis naast zijn woonhuis. Na zijn dood werden deze collecties geveild ten behoeve van zijn minderjarige kinderen; de catalogus van de verkoop was in het Fransch gesteld, maar het is niet bekend, waar de vogels, die hij alle zelf had opgezet, naar toe zijn gegaan. Gelukkig echter had VAN TRIGT, die een talentvol schilder was, van de bovengenoemde vogels een serie fraaie aquarellen vervaardigd, waardoor men een goed denkbeeld krijgt van de soorten, die in zijn verzameling vertegenwoordigd waren. De meeste vogels heeft hij levensgroot weergegeven, terwijl de afbeeldingen gemonteerd zijn op cartons van 75×55 cm. De serie bestaat uit 256 platen plus nog eenige bladen met schetsen; van de platen hebben er 199 op inlandsche vogelsoorten, 57 op exoten betrekking. Om een denkbeeld te geven van hun kwaliteit moge hier de waardeering van Czaar FERDINAND van Bulgarije in herinnering worden gebracht, toen deze de platen in 1930 te Amsterdam (waar zij tijdens het VIIe Internationale Ornithologische Congres tentoongesteld waren) bezichtigde. Z.M. uitte zijn bewondering namelijk in woorden, die een variant vormden op het bekende gezegde: „Napels zien en dan sterven”. En inderdaad, deze platen, die thans in TEYLER's Museum bewaard worden, bezitten voor ornithologen een bijzondere attractie, een bekoring, die in de sterk-verkleinde reproducties op de Platen X en XI maar nauwelijks tot uiting komt.

Vóór wij ons gaan bezighouden met den persoon van SCHLEGEL, moeten wij nog kort melding maken van de zgn. „Fauna Belgica” door J. A. BENNET en G. VAN OLIVIER. Deze fauna bestaat uit een aantal „Naamlijsten” van Nederlandsche dieren, die hun ontstaan te danken hebben aan een reeks prijsvragen, uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Het overzicht van de vogels verscheen in 1822 in de Natuurkundige Verhandelingen, dl. 11 (pp. 161-401); hierin worden 240 soorten als inlandsch opgesomd. SCHLEGEL (1852 a) sprak een vernietigend oordeel uit over dit compilatiewerk, toen hij schreef: „Wat de bekende naamlijst der Nederlandsche vogels van BENNET en OLIVIER betreft, zij is zoo geheel zonder kennis van zaken zamengesteld, dat zij alleen geschikt is, dwaalbegrippen te verspreiden, en het beter ware, dat dit boek in het geheel niet in handen der liefhebbers kwam.” Wij moeten SCHLEGEL in dezen helaas gelijk geven, want de tekst van deze uitvoerige bewerking van de Nederlandsche fauna bevat werkelijk vele onjuistheden en zij is typisch een product, dat aan de schrijftafel tot stand kwam³³.

Hierboven hebben wij reeds gezien, dat TEMMINCK er op uit was bekwame medewerkers aan zijn museum te verbinden en dat hij in 1825 den jongen SCHLEGEL, die toen een klein baantje bij het Keizerlijk Naturaliënkabinet te Weenen vervulde, naar Leiden had laten komen. Te Leiden heeft SCHLEGEL de gelegenheid gekregen zijn groote gaven te ontplooiën; daarbij ontwikkelde hij zich niet alleen tot de centrale figuur onder de Nederlandsche ornithologen, maar hij verwierf zich bovendien een wereldnaam. De volgende gegevens zijn grootendeels aan zijn autobiographie en aan zijn andere geschriften ontleend.

HERMANN SCHLEGEL was op 10 Juni 1804 te Altenburg in Thüringen geboren, waar zijn vader een fabriek van messing-gietwaren had. Al vroeg toonde HERMANN belangstelling voor dieren — speciaal voor vlinders, later ook voor vogels — die hij op zijn omzwervingen verzamelde. Zijn vader had hem de 2e editie van BECHSTEIN'S „Naturgeschichte Deutschlands” geschenkt en met behulp daarvan was HERMANN van de vogels in zijn omgeving spoedig goed op de hoogte. Zijn wensch om eens een groote vogelcollectie en een meester in het vak te zien, deden hem besluiten (hoewel hij nog geen 13 jaar oud was) naar Renthendorf te reizen en daar den predikant CHRISTIAN LUDWIG BREHM te bezoeken³⁴. Deze geestige en ook nog betrekkelijk jonge man hield hem gedurende de schoolvacantie bij zich. Zij dwaalden tezamen door bosch en veld, en het deed BREHM veel genoegen te bemerken, dat zijn jeugdige vriend vlucht en stem der vogels zoo goed kende. HERMANN van zijn kant, was er niet weinig trotsch op, dat hij den „Vogelpastor” nog op enkele soorten attent kon maken, die deze tot dusverre over het hoofd had gezien. Daartoe behoorde in de eerste plaats de Boschriet-zanger (*Acrocephalus palustris*), welke tot de volgende aardige episode aanleiding gaf. Toen HERMANN den dominé op een, in de onmiddellijke omgeving van diens woning zingenden Boschrietzanger opmerkzaam maakte, hield BREHM dezen zanger voor een „knoeienden en nog niet volleerden Spotvogel”.

„Ik wenschte de zaak echter tot klaarheid te brengen, schrijft SCHLEGEL (1884), en daar het reeds begon te schemeren, beloofde ik den zanger den volgenden morgen te zullen schieten, terwijl de dominee kerk hield.

De preek was nog niet geheel ten einde, toen ik door de open kerkdeur, met mijn' vogel in de hand verborgen, binnentrad.

Een wenk gaf den meester het slagen mijner jacht te kennen. Hij had zijne kleine gemeente de almacht Gods in de wonderen der natuur geschetst; maar met eene behendige wending sloot hij zijne rede met eene uitnoodiging om de bewijzen zijner preek in zijne verzameling

te komen beschouwen, waarbij hij zijne toeschouwers op koffie en koek trakteerde. Hij was, de kerk uitgaande, vooruitgegaan en ik liep naast hem met het geweer over den schouder.

In zijne studeerkamer binnengetreden, wierp hij zijne toga af, bekeek den vogel nauwkeurig en riep uit: „Gij hebt gelijk, ik heb die soort nooit geschoten en bezit ze niet in mijne verzameling. Kom in mijne armen; in U zit een echte naturalist.” *)

Nadat HERMANN de middelbare school had afgeloopen, was er sprake van, dat hij zou gaan studeren. Maar aangezien zijn vader er op stond, dat hij een studievak zou kiezen, dat hem in staat zou stellen later zelf in zijn onderhoud te voorzien, was de studie van de natuurwetenschappen helaas uitgesloten. Daarom gaf HERMANN, die de oudste was van 11 kinderen, er de voorkeur aan bij zijn vader in de zaak te komen, want op die manier hield hij ruimschoots tijd over voor zijn liefhebberijen. Hij moest nu het bedrijf leeren en daarvan de boekhouding bijhouden. Maar zijn zelfstandig karakter en de ontredderde tijdsomstandigheden, die een gevolg waren van de Napoleontische oorlogen, maakten, dat de jonge SCHLEGEL het in zijn vaderstad spoedig te benauwd kreeg en nog voor hij ten volle 18 jaar oud was, pakte hij op een goeden dag, na een woordenwisseling met zijn vader, zijn spulletjes bijeen en verliet de ouderlijke woning. Na eenige omzwervingen kwam hij te Dresden, waar hij onderdak vond bij een vriend en waar hij met allerlei werk, o.a. met het geven van lessen, den kost verdiende. Zelfs gelukte het hem door uiterst zuinig te leven een kleine som geld bijeen te sparen, zoodat hij met Paschen 1824 een voetreis naar Weenen kon maken, aangelokt door de reputatie van het K. K. Natuurhistorisch kabinet aldaar. Dank zij eenige aanbevelingsbrieven van BREHM, o.a. voor JOS. NATTERER, verkreeg hij aan dit museum, zooals reeds gemeld, een kleine betrekking, waar hij zeer mee ingenomen was. Een jaar later ontving de directeur VON SCHREIBER een brief van zijn collega TEMMINCK, die hem vroeg of er te Weenen ook een jonge zoöloog beschikbaar was, die zijn naar Java vertrekkende conservatoren zou kunnen vervangen. SCHLEGEL, die er door VON SCHREIBER op attent was gemaakt, dat hij èn als Noordduitscher èn als protestant in het Zuidduitsche, katholieke Oostenrijk weinig of geen kans had op promotie, liet zich overhalen deze werkkring te aanvaarden en zoo kwam hij op 25 Mei 1825 te Leiden aan. Hier werd hij met ingang van 1 Juni van hetzelfde jaar tot praeparateur ad interim

*) Elders geeft SCHLEGEL een iets andere lezing van de wijze, waarop deze Boschrietzanger verzameld werd (cf. STRESEMANN 1951c, p. 193).

benoemd, waarna op 29 Nov. 1828 zijn aanstelling tot conservator volgde.

Wanneer wij SCHLEGEL's notities over zijn eerste Leidsche jaren doorlezen, valt ons op, dat hij naast zijn werk in het museum nog allerlei andere zaken entameerde. Zoo had hij zich, ten einde zijn kennis van de natuurwetenschappen te vergrooten, in Oct. 1830 als student laten inschrijven. Hij liep trouw college en voelde zich vooral aangetrokken tot Prof. REINWARDT, die chemie en botanie doceerde en in den beginne ook mineralogie en geologie; later werden deze laatste colleges door VAN BREDA gegeven *). Daarnaast werden de avonduren besteed aan privaattlessen in de Nederlandsche taal en in de hoogere wiskunde en verder aan oude talen, Engelsche letterkunde enz.

Met echte branie ging SCHLEGEL in die jaren verschillende weddenscappen aan, waarmede hij doorgaans zijn voordeel wist te doen. Zoo merkte hij tijdens een soirée eens op, dat hij er wel voor voelde een prijsvraag van de Hollandsche Maatschappij te beantwoorden, maar dat hij niet van plan was er meer dan 14 dagen aan te besteden. Op dit vermetele gezegde volgde onmiddellijk het voorstel daarover een weddenschap aan te gaan om oesters en een fijne flesch. SCHLEGEL aanvaardde de uitdaging, zijn vriend VAN LIMBURG STRUM hield contrôle en sloot hem in zijn kamer op. Het werk was op den bepaalden tijd gereed en werd zelfs met den dubbelen prijs bekroond. Bij het feestmaal merkte een der gasten op, dat een bekroning wel eens van het toeval afhing, waarop SCHLEGEL verklaarde een tweede prijsvraag op dezelfde voorwaarden te zullen beantwoorden. Op die wijze ontstonden eerst zijn „Verhandeling over het trekken der Vogels” (1828), daarna die „Over het broeden van de Koekoek” (1830).

Wanneer wij overzien, wat SCHLEGEL allemaal geschreven en geteekend heeft, dan zouden wij haast gelooven, dat hij in hetzelfde tempo is voortgegaan . . . en in feite was dit ook zoo. Want SCHLEGEL was een onvermoeibare werker; hij had een ijzeren gestel en kon met een korte nachtrust volstaan. Vandaar, dat hij meestal al om 5 uur 's morgens aan zijn schrijftafel zat en om 8 uur, gelijk hij het zelf uitdrukte, reeds zooveel gewerkt had, als een ander in een geheelen dag afdeed. Vandaar ook, dat hij naast zijn museumarbeid den tijd vond om elken Zaterdag op de jacht te gaan, de opvoeding en het onderwijs van zijn kinderen grootendeels op zich te nemen en de avonden aan het gezellig verkeer

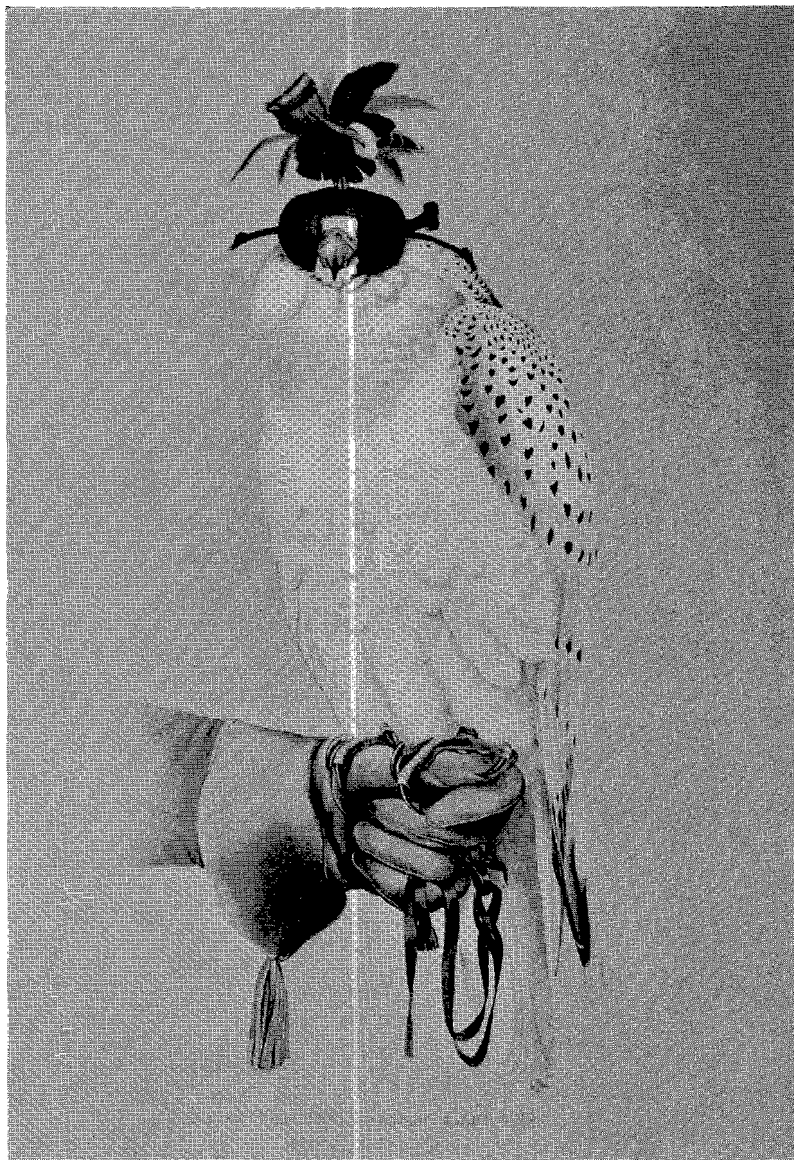
*) Van door SCHLEGEL afgelegde examens is niets bekend; hij werd echter op 2 Maart 1832 door de Universiteit van Jena tot *doctor honoris causa* benoemd.

HERMANN SCHLEGEL

10 Juni 1804—17 Januari 1884

Naar een in 1887, na zijn dood, door J. H. NEUMANN naar een fotografische geschilderd portret, aanwezig in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie.

De Groenlandsche Giervalk (*Falco rusticolus candicans* Gm.), geteekend door JOSEPH WOLF en verschenen in de „Traité de Fauconnerie”, 1844-1853.

Foto gereproduceerd op 1/4 van de plaat.

of aan de muziek te wijden. Hij werkte nooit 's avonds laat ; om 10 uur werden de boeken gesloten.

De redactie van zijn geschriften had altijd mentaliter plaats. Hij schreef nooit een klad, maar volstond met eenige losse aantekeningen en eerst als hij het geheele werk kant en klaar in zijn hoofd had, schreef hij het *currente calamo* neer. Zoo had hij voor zijn „Handleiding tot de beoefening der Dierkunde”, een werk van ruim 1000 bladzijden, slechts 8 weken noodig. Om zich de redactie van zijn geschriften zoo helder mogelijk voor de geest te kunnen stellen, had hij de gewoonte zijn werk bij stukken aan anderen te vertellen, wat vaak den schijn wekte of hij wilde doceeren en bij verscheidene van zijn toehoorders den geewlust opwekte.

Ten einde ons over SCHLEGEL (Plaat XII) als zoöloog een meening te kunnen vormen, willen wij hier eerst een korte opsomming geven van zijn geschriften en daarna kennis nemen van zijn opvattingen inzake het beheer van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie. Overzien wij SCHLEGEL's oeuvre, dat een 163-tal groote en kleinere publicaties omvat, dan valt ons op, dat hij in hoofdzaak systematische artikelen heeft geschreven, welke vrijwel uitsluitend betrekking hebben op de gewerfelde dieren. Daaronder nemen de vogels de eerste plaats in: circa 63 % van zijn geschriften zijn aan vogels, circa 17 % aan zoogdieren gewijd. Slechts een enkele maal, bv. bij zijn onderzoekingen over de speekselklieren van de slangen, begeeft hij zich op anatomisch gebied, terwijl hij soms ook zijn aandacht schenkt aan problemen van physiologischen aard, i.c. aan den groei en de kleurveranderingen van de veeren der vogels. Kenmerkend voor SCHLEGEL is verder, dat hij de platen en afbeeldingen bij zijn publicaties meestal zelf vervaardigde, want hij teekende graag en met veel talent. In 1847 schreef hij zelfs een verhandeling over de vraag: „Welke vereischten eene natuurkundige teekening moet hebben, om zoowel den natuurkundige als den kunstkenner te voldoen”.

Daar SCHLEGEL zich te Leiden aanvankelijk met de studie van de reptielen en de amfibieën bezig hield, waren zijn eerste omvangrijke werken van herpetologischen aard. Zoo verscheen in 1837 zijn „Essai sur la physionomie des Serpens”, dat een monographische bewerking van de groep der slangen vormt. Het is een werk van ruim 600 bladzijden (8°-formaat), dat vergezeld gaat van een platenatlas in groot 4°; voor deze platen, die elk een groot aantal afbeeldingen bevatten, moet de auteur heel wat teekenwerk hebben verricht. Bijna tegelijkertijd zag zijn deel over de „Reptilia” van VON SIEBOLD's

„Fauna Japonica” het licht, waarvan hij later ook de visschen, vogels en zoogdieren bewerkte, met uitzondering van de landzoogdieren, die TEMMINCK voor zich gereserveerd had. Verder schreef SCHLEGEL in die jaren, in samenwerking met SALOMON MÜLLER, verscheidene monographieën over vogels en zoogdieren voor de „Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen”, waarbij hij een aantal groote gekleurde platen vervaardigde van het grof wild als Neushoorn, Banteng enz. In 1844 liet hij zijn „Kritische Übersicht der Europäischen Vögel” (met Franschen en Duitschen tekst) verschijnen, dat min of meer bedoeld was als een „prodromus” voor den tekst, dien hij bij SUSEMIHL’s platen zou schrijven ³⁵.

De herleving van de valkerij op „Het Loo” in de jaren 1839-1852 en het contact met zijn ouderen jachtvriend A. H. VERSTER VAN WULVERHORST waren oorzaak, dat SCHLEGEL zich in het vluchtbedrijf ging verdiepen en dat de „Traité de Fauconnerie” tot stand kwam, „het mooiste werk, dat ooit over de valkerij verschenen is”. Hoewel op het titelblad de namen van SCHLEGEL en VERSTER beide vermeld worden en er ook in het voorbericht over gesproken wordt, dat: „Les auteurs, amis, compagnons d’études et tous deux grands amateurs de la chasse, se rencontrèrent, comme d’un commun accord, sur un terrain qui ne leur était connu que par la lecture d’écrits ...”, blijkt even verderop, dat SCHLEGEL zich het volledigst in de materie inwerkte: „durant les séjours réitérés et assez prolongés que l’un de nous a faits au Loo et à Valkenswaard,” en dat hij dus als de eigenlijke schrijver van het werk moet worden beschouwd; VERSTER was vermoedelijk meer tusschenpersoon *). Intusschen dankt dit boek, dat in atlas-folio formaat (70 × 53 cm) werd uitgegeven, zijn groote vermaardheid voornamelijk aan de prachtige platen, speciaal aan de levensgrootte afbeeldingen van de jachtvogels, die door JOSEPH WOLF geteekend werden. Een der bekendste, t.w. die van den Witten Giervalk, vindt men hier op Plaat XIII ongekleurd en tot op 1/4 verkleind weergegeven.

Vervolgens moeten wij melding maken van een tweetal monographieën, waaraan SCHLEGEL’s naam verbonden is, t.w. de „Monographie des Loxiens” en het folio-werk over „De Toerako’s”. De eerste monographie, die met ruim 50 fraai gekleurde platen van BÄDEKER e.a. versierd is, schreef hij tezamen met Prins CHARLES LUCIEN BONAPARTE;

*) Op een der beide platen, die J. B. SONDERLAND van de jachten der „Royal Loo Hawking Club” ontwierp, zien wij SCHLEGEL en VERSTER tezamen met den schilder P. L. DUBOURCQ onder de toeschouwers afgebeeld (cf. Traité, tegenover p. 90).

behalve het geslacht *Loxia* zijn nog verschillende andere vinkachtigen in dit werk opgenomen, o.a. de genera *Pinicola*, *Carpodacus*, *Montifringilla*, *Carduelis* (*partim*) enz. De monographie over „De Toerako's”, die in nauwe samenwerking met G. F. WESTERMAN tot stand kwam, werd uitgegeven door „Natura Artis Magistra”. Dit werk is van hetzelfde formaat als de vorengenoemde „Traité”; het kwam niet in den handel, maar was bedoeld om „als blijk van hulde te worden aangeboden aan hen, die zich jegens het Genootschap en de wetenschap in bijzondere mate verdienstelijk hadden gemaakt”. Practisch was het geheel het werk van SCHLEGEL, want ook de 17 gekleurde platen, waarop alle destijds bekende Toerako's levensgroot zijn afgebeeld, werden door hem op steen geteekend.

In aansluiting hierop moeten wij nog SCHLEGEL's aandeel noemen in de „Recherches sur la Faune de Madagascar et de ses dépendances”, gebaseerd op het materiaal, dat FRANÇOIS P. L. POLLEN en D. C. VAN DAM tijdens hun expeditie verzamelden.

Wanneer men afgaat op de literatuurlijst heeft SCHLEGEL ook twee werken over de diergaarde en het museum van „Natura Artis Magistra” geschreven. Maar de titels hiervan dekken den inhoud niet: de uitgave van 1842 geeft slechts een 25-tal losse beschrijvingen van dieren, terwijl het grootere werk uit 1872 een soort „kleine Brehm” vormt, waarin de mededeelingen over den tuin en het museum te vinden zijn in het door WITKAMP geschreven aanhangsel! Toch heeft SCHLEGEL wel gedurig contact met „Artis” gehad, getuige het mengelwerk in de „Jaarboekjes”, waaraan hij 20 jaar lang geregeld zijn medewerking heeft verleend.

Veel arbeid heeft hem ongetwijfeld de beschrijving van de in het Museum aanwezige vogelsoorten gekost. Van dit werk, dat onder den titel „Muséum d'histoire naturelle des Pays-Bas” verscheen, zagen in de jaren 1862-1876 8 deelen het licht, bevattende 23 monographiën over vogels (Non-Passerés) en één over zoogdieren (de apen). Maar aan de bewerking van de zangvogels is hij niet toegekomen. Ook zijn werk over „De vogels van Nederlandsch-Indië” bleef helaas onvoltooid; deze uitgave, waarin de Pitta's, IJsvogels en Valkvogels verschenen zijn, moest bij gebrek aan belangstelling na 3 jaar worden gestaakt.

Het spreekt van zelf, dat onder SCHLEGEL's publicaties beschrijvingen van nieuwe soorten en revisies van bepaalde systematische groepen den hoofdschotel vormen; hij publiceerde deze voornamelijk in de „Bijdragen tot de Dierkunde” (1848-1854), in het „Nederlandsch Tijdschrift voor de Dierkunde” (1863-1866) en in de „Notes from the Ley-

den Museum" (1879-1881), maar in den beginne ook wel in de „Versl. en Meded. v. d. Kon. Akademie", in „Naumannia" enz. Een volledige lijst van zijn geschriften vindt men aan het slot van zijn (door zijn zoon GUSTAV verzorgde) autobiographie (Jaarboek Kon. Akad. Wetensch. 1884).

Ondertusschen kent de tegenwoordige generatie SCHLEGEL vrijwel uitsluitend als de schrijver van twee boeken over de vogels van Nederland, waarvan het eene, dat deel uitmaakt van de „Natuurlijke Historie van Nederland" en dat bekend staat als „Schlegel met de koppen", zich in veler handen bevindt. Het is dus zaak eens na te gaan, wat SCHLEGEL voor de studie van onze avifauna beteekend heeft. Daarbij moeten wij er in de eerste plaats aan herinneren, dat SCHLEGEL eens per week een geheelen dag er op uit trok om de inheemsche fauna en flora te bestudeeren. Hij noemde dat zijn „jachtdagen", omdat hij zijn geweer steeds bij zich had, wat niet wegnam, dat hij onderweg ook schetsen maakte van de dieren, die hij zag of schoot. In de omgeving van Leiden waren het de duinen bij Noordwijk, waartoe hij zich vooral aangetrokken voelde, ook al omdat zijn oudere vriend A. H. VERSTER VAN WULVERHORST daar een uitgestrekt domein had gepacht, dat zij tezamen exploreerden. Later namen ook jeugdige liefhebbers, zooals A. A. VAN BEMMELLEN en H. W. DE GRAAF, wel aan SCHLEGEL's ornithologische jachtuitstapjes deel. In ieder geval verwierf SCHLEGEL zich een belangrijke kennis van onze avifauna, zoowel door eigen waarnemingen in de vrije natuur als door zijn werkkring bij het Museum, waardoor hij geregeld op de hoogte bleef van hetgeen daar uit de verschillende streken van ons land binnenkwam. Toen dan ook omstreeks het midden van de vorige eeuw het faunistisch onderzoek hier te lande een nieuwe stimulans kreeg door de uitgave van de „Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland", welk seriewerk geredigeerd werd door J. A. HERKLOTS (sinds 1846 conservator aan het Leidsche museum voor de Evertibrata non-Arthropoda), duurde het niet lang of SCHLEGEL kwam met een „Naamlijst der tot heden in de Nederlanden in den wilden staat waargenomen Vogels" voor den dag (April 1852). Eenige jaren later wist HERKLOTS de moeilijkheden, die de uitgave van een uitvoeriger werk van zijn collega over hetzelfde onderwerp in den weg stonden, te overwinnen, en zoo kwam in de jaren 1854-1858 SCHLEGEL's „De Vogels van Nederland beschreven en afgebeeld" van de pers. Dit werk, dat ook wel „de groote Schlegel" genoemd wordt, niettegenstaande het formaat iets kleiner is dan van „Schlegel met de koppen",

is met 362 door den schrijver gemaakte afbeeldingen geïllustreerd. SCHLEGEL vermeldt in het voorwoord, dat G. M. DE GRAAF en J. P. VAN WICKEVOORT CROMMELIN hem van dienst zijn geweest met exemplaren uit hun belangrijke verzamelingen en dat A. A. VAN BEMMELEN hem bij de uitgave trouw ter zijde heeft gestaan. Overigens ondervond dit werk een onverwachten aftrek en binnen weinige jaren was de geheele oplage uitverkocht. Zonder medeweten van SCHLEGEL is toen een tweede („helaas veelvuldig ontsierde”) uitgaaf gevolgd.

Omstreeks 1860 werd de wensch om een volledige natuurlijke historie van Nederland te bezitten steeds levendiger en toen de uitgever KRUSEMAN te Haarlem de zaak aanpakte, zag de bekende „Natuurlijke Historie van Nederland” het licht, waarin SCHLEGEL alle gewervelde dieren voor zijn rekening nam. Van de vogels leverde hij nu een nieuwe bewerking, waaraan hij een belangrijke inleiding van ruim 70 bladzijden liet voorafgaan. Daarin wijst hij er op, dat de aanwezigheid van bepaalde vogels afhankelijk is van het omringende landschap, waarbij hij dus min of meer vooruitloopt op het begrip „biotoop”. Een toepasselijke reeks van 18 landschappen, welke met de voornaamste vogelsoorten, die daarin gewoonlijk voorkomen, gestoffeerd zijn, vormen de toelichting op het geschrevene. Deze landschapstafereelen hebben o.a. betrekking op de vogels „in de stad” (2 stuks), „in de bosschen”, „op de heide”, „in het moeras”, „in de duinen”, „aan den mond der rivieren”, „aan het zee-strand” (resp. ’s zomers en ’s winters), „aan de steenen hoofden”, „op Schollevaarseiland” (resp. buiten- en binnenwateren) en „op de kust-eilanden”. Zij zijn wel in staat om de phantasie van den lezer te prikkelen. Verder zijn in deze inleiding een drietal lijsten opgenomen, o.a. van de broedvogels (164 soorten), van de trekvogels (71 soorten) en van de toevallige gasten (43 soorten), die ons met een oogopslag de samenstelling van de Nederlandsche avifauna leeren kennen. Daarna volgt het systematisch gedeelte, waarin alle bekende „inlandsche” vogels stuk voor stuk besproken worden, terwijl de meeste op de 35 platen met koppen (en soms ook pooten) zijn afgebeeld. Deze afbeeldingen, die alle zorgvuldig geteekend en gekleurd zijn, hebben dit boek niet alleen zijn populairen naam bezorgd, maar het tevens tot een zeer bruikbare en aantrekkelijke uitgave gemaakt.

Wanneer wij ten slotte nog de korte bijdrage: „Over eenige in Nederland waargenomen vreemde vogelsoorten” noemen, die opgenomen is in het „Jaarboekje” van *Natura Artis Magistra* voor 1860, dan hebben wij van SCHLEGEL’s geschriften, voor zoover die betrekking hebben op de Nederlandsche vogels, volledig melding gemaakt.

Reeds vóór 1850 had SCHLEGEL zich tot de centrale figuur van het Leidsche museum ontwikkeld, zoodat het voor de hand lag, dat hij TEMMINCK's opvolger zou worden. Aangezien echter Prof. JAN VAN DER HOEVEN van meening was, dat het directoraat van het Museum aan den hoogleeraar in de zoölogie toekwam, vond men in 1858, na TEMMINCK's overlijden, de volgende oplossing. JAN VAN DER HOEVEN werd tot opperdirecteur benoemd, terwijl men SCHLEGEL directeur maakte; deze miskenning zijner verdiensten trachtte men goed te maken door hem tevens den titel van hoogleeraar te verleenen. Dit beteekende, dat twee persoonlijkheden met geheel verschillende inzichten aan het hoofd geplaatst werden van een en dezelfde instelling. VAN DER HOEVEN, die zich voor de systematische zoölogie niet interesseerde, huldigde het principe, dat van elke soort slechts een of twee exemplaren aanwezig behoefden te zijn en verder was hij van oordeel, dat het museummateriaal voor het onderwijs gebruikt diende te worden. SCHLEGEL's denkbeelden waren hieraan volkomen tegengesteld: die wilde juist — ten einde meer inzicht te verkrijgen in het soortbegrip — van alle diersoorten complete series verzamelen, opdat alle verschillen van leeftijd, geslacht, jaargetijde, variatie, woonplaats enz. daarin volledig tot uiting zouden komen. Bovendien vreesde SCHLEGEL terecht, dat bij onbeperkt gebruik van het museummateriaal voor onderwijsdoeleinden, verscheidene belangrijke voorwerpen spoedig te gronde zouden gaan (GIJZEN 1938, pp. 211/212). Twee jaren duurde deze ongelukkige toestand, toen kreeg VAN DER HOEVEN zijn ontslag en daarmee was het gevaar, dat de „nationale en zuiver wetenschappelijke centraalverzameling” als onderwijs-collectie „verbruikt” zou worden, bezworen.

Nu had SCHLEGEL de handen vrij en kon hij zijn inzichten verwezenlijken; dat het Museum daarbij niet slecht gevaren is, moge blijken uit den inventaris, dien hij op 15 Januari 1882 aan H.H. Curatoren op hun verzoek deed toekomen. Zij bevat de volgende gegevens: zoogdieren 7500, vogels 51000, kruipende dieren 10000, visschen 34000, insecten 80000, kreeftachtigen 4655, weekdieren (hoorns, schelpen) 25000, wormen 550, straaldieren 1850, nesten 930, eieren 6000; geraamten en schedels van zoogdieren 4600, van vogels 1730, van kruipende dieren 400 en van visschen 600, alles inclusief een gering aantal duplicaten.

Voor nadere gegevens over zijn beheer van de museumcollecties en over de contacten, die hij onderhield met mannen als BERNSTEIN, HOEDT, POLLEN en VON ROSENBERG, die in Nederlandsch Oost-Indië en elders voor het Museum verzamelden, raadplege men GIJZEN 1938 en STRESEMANN 1951 c. Voor het aandeel, dat SCHLEGEL in de bewerking van het

toegezonden materiaal uit onze voormalige koloniën heeft gehad, zie men het artikel van JUNGE, dat in het jubileumnummer van „Ardea” (jrg. 41) zal verschijnen.

Vóór wij onze uiteenzetting over SCHLEGEL beëindigen, willen wij nog enkele opmerkingen maken over zijn persoon. Wie zijn autobiographie leest en tevens zijn werken kent, zal ongetwijfeld moeten beamen, dat SCHLEGEL een veelzijdig begaafd man was, die buitengewoon vlot werkte — ook in het maken van vogelhuiden was hij zeer bedreven — en die zijn gaven volledig in dienst heeft gesteld van de zoölogische wetenschap. Een twijfelende natuur had hij allerminst: hij wist altijd precies hoe iets was. Daarbij had hij helaas de neiging, werk van anderen af te keuren. Verder krijgt men niet den indruk, dat hij zich graag bescheiden op den achtergrond hield, terwijl men sommige van zijn uitlatingen met een korreltje zout dient de nemen, bv. als hij schrijft, dat hij tijdens den Belgischen opstand van 1830 „weder in het soldatenhandwerk van 1813 en 1815 terugleefde”: dit „soldaten-handwerk” had voor den toen 9 à 11 jaar ouden HERMANN o.a. bestaan in het kijken naar de vreemde troepen, waarbij de Kozakken, die er niet aan dachten den knaap kwaad te doen, hem op hunne paarden lieten rossen!

Dat de ambitieuze SCHLEGEL met een grand-seigneur als TEMMINCK was, nu en dan in botsing moest komen, laat zich begrijpen, daarvoor was het verschil in levensstijl te groot.

SCHLEGEL is op 21 Januari 1884 te Leiden op het kerkhof bij de Groenesteeg begraven; zijn bibliotheek werd in hetzelfde jaar bij BRILL te Leiden verkocht. In Altenburg (Thüringen) heeft men voor hem en voor de beide BREHM's, vader en zoon, een gedenknaald opgericht, waarvan de sokkel de koppen in bas-relief vertoont, uitgevoerd in brons (cf. foto in „Naturschutz” 11, 1930, p. 110).

Onder SCHLEGEL's medewerkers wil ik in de eerste plaats A. H. VERSTER (1796-1882) memoreeren, die in 1828, na aankoop van de heerlijkheid Wulverhorst (tusschen Woerden en Linschoten), zich VERSTER VAN WULVERHORST noemde. Deze VERSTER woonde aanvankelijk te Boxtel, maar omstreeks 1833 verplaatste hij zijn domicilie naar Noordwijk, waar hij de functie van „houtvester en inspecteur van de jacht en visscherij in Zuid-Holland” bekleedde. Hij was een jager in hart en nieren, hetgeen men niet alleen kan opmaken uit zijn geschriften³⁶, maar ook uit de karakterschets, die SCHLEGEL van hem heeft gegeven in „De wolf onder de schapen” (Jaarboekje N.A.M. 1854). Bij Noordwijk, schrijft SCHLE-

GEL, had VERSTER in eene eenzame duinstreek eene kraaienhut (Afb. 4) laten bouwen en hij gevoelde zich daar, evenals ik, zoo gelukkig, dat hij eens — met het oog op SCHILLER's gezegde „die Welt ist vollkommen überall, wo der Mensch nicht hinkommt mit seiner Qual” — in een zekere richting, waar geen dier, maar slechts een enkel man te zien was, zijn geweer op dezen aanlegde, omdat deze hem te midden van het grootsche schouwspel van een nog ongerepte natuur, storend in den weg stond. De man verdween onmiddellijk, en mijn vriend reciteerde mij toen alle op de omstandigheden toepasselijke passages uit den „Faust” van GOETHE, dien hij op zijn duimpje kende.

Behalve over verschillende jachtdieren, o.a. Houtsnip, Korhoen enz., schreef VERSTER een aardig opstel over de Griel, waarin hij er melding van maakt, dat deze soort in ons land broedde, hetgeen voordien onbekend was*); van ± 1849 af had hij een broedpaar in zijn jachtveld bij Noordwijk. Verder is van VERSTER bekend, dat hij gedurende een reeks van jaren (1829-1859) vele belangrijke vogels en andere dieren, die hem voor het geweer kwamen, aan het Rijksmuseum ten geschenke gaf; zijn naam wordt dan ook in SCHLEGEL's „Muséum d'histoire naturelle des Pays-Bas”, voor zoover het inlandsche soorten betreft, herhaaldelijk genoemd.

Zijn zoon FRITS (1826-1923), officieel FLORENTIUS ABRAHAM geheeten, die ook een groot liefhebber van de jacht was en een meester in het vak, heeft de banden met 's Rijks Museum nog nauwer aangehaald. Nadat hij aanvankelijk, evenals zijn vader, Inspecteur van de Jacht en Visserij in Zuid-Holland was geweest, koos hij, toen deze betrekking in 1857 werd opgeheven, een administratieve loopbaan. Hij werd bekleed met het rentmeesterschap van het Hoogheemraadschap Rijnland, maar aangezien dit slechts een gedeelte van zijn tijd in beslag nam, is hij in 1860 SUSANNA als administrateur van het Rijksmuseum opgevolgd. Deze betrekking heeft hij 60 jaar lang vervuld, want VERSTER junior is heel oud geworden en in 1923 op den dag, dat hij zijn 97sten verjaardag had zullen vieren, begraven. SNOUCKAERT (1929), die hem dikwijls ontmoet had, heeft eenige persoonlijke herinneringen aan hem gewijd.

Wij moeten ons relaas nu even onderbreken om enkele regels te wijden aan CHARLES LUCIEN BONAPARTE (1803-1857), een rustelooze

*) In de Eiercollectie van het Rijksmuseum bevindt zich een ei uit Nederland, gedateerd 1820, dat kennelijk aan TEMMINCK heeft toebehoord; desniettemin karakteriseert deze in zijn „Manuel d'Ornithologie” (2e édit., p. 522) de Griel als een toevallige gast: „très accidentellement en Hollande”.

te komen beschouwen, waarbij hij zijne toeschouwers op koffie en koek trakteerde. Hij was, de kerk uitgaande, vooruitgegaan en ik liep naast hem met het geweer over den schouder.

In zijne studeerkamer binnengetreden, wierp hij zijne toga af, bekeek den vogel nauwkeurig en riep uit: „Gij hebt gelijk, ik heb die soort nooit geschoten en bezit ze niet in mijne verzameling. Kom in mijne armen; in U zit een echte naturalist.” *)

Nadat HERMANN de middelbare school had afgeloopen, was er sprake van, dat hij zou gaan studeren. Maar aangezien zijn vader er op stond, dat hij een studievak zou kiezen, dat hem in staat zou stellen later zelf in zijn onderhoud te voorzien, was de studie van de natuurwetenschappen helaas uitgesloten. Daarom gaf HERMANN, die de oudste was van 11 kinderen, er de voorkeur aan bij zijn vader in de zaak te komen, want op die manier hield hij ruimschoots tijd over voor zijn liefhebberijen. Hij moest nu het bedrijf leeren en daarvan de boekhouding bijhouden. Maar zijn zelfstandig karakter en de ontredderde tijdsomstandigheden, die een gevolg waren van de Napoleontische oorlogen, maakten, dat de jonge SCHLEGEL het in zijn vaderstad spoedig te benauwd kreeg en nog voor hij ten volle 18 jaar oud was, pakte hij op een goeden dag, na een woordenwisseling met zijn vader, zijn spulletjes bijeen en verliet de ouderlijke woning. Na eenige omzwervingen kwam hij te Dresden, waar hij onderdak vond bij een vriend en waar hij met allerlei werk, o.a. met het geven van lessen, den kost verdiende. Zelfs gelukte het hem door uiterst zuinig te leven een kleine som geld bijeen te sparen, zoodat hij met Paschen 1824 een voetreis naar Weenen kon maken, aangelokt door de reputatie van het K. K. Natuurhistorisch kabinet aldaar. Dank zij eenige aanbevelingsbrieven van BREHM, o.a. voor JOS. NATTERER, verkreeg hij aan dit museum, zooals reeds gemeld, een kleine betrekking, waar hij zeer mee ingenomen was. Een jaar later ontving de directeur VON SCHREIBER een brief van zijn collega TEMMINCK, die hem vroeg of er te Weenen ook een jonge zoöloog beschikbaar was, die zijn naar Java vertrekkende conservatoren zou kunnen vervangen. SCHLEGEL, die er door VON SCHREIBER op attent was gemaakt, dat hij èn als Noordduitscher èn als protestant in het Zuidoostduitsche, katholieke Oostenrijk weinig of geen kans had op promotie, liet zich overhalen deze werkkring te aanvaarden en zoo kwam hij op 25 Mei 1825 te Leiden aan. Hier werd hij met ingang van 1 Juni van hetzelfde jaar tot praeparateur ad interim

*) Elders geeft SCHLEGEL een iets andere lezing van de wijze, waarop deze Boschriezanger verzameld werd (cf. STRESEMANN 1951c, p. 193).

benoemd, waarna op 29 Nov. 1828 zijn aanstelling tot conservator volgde.

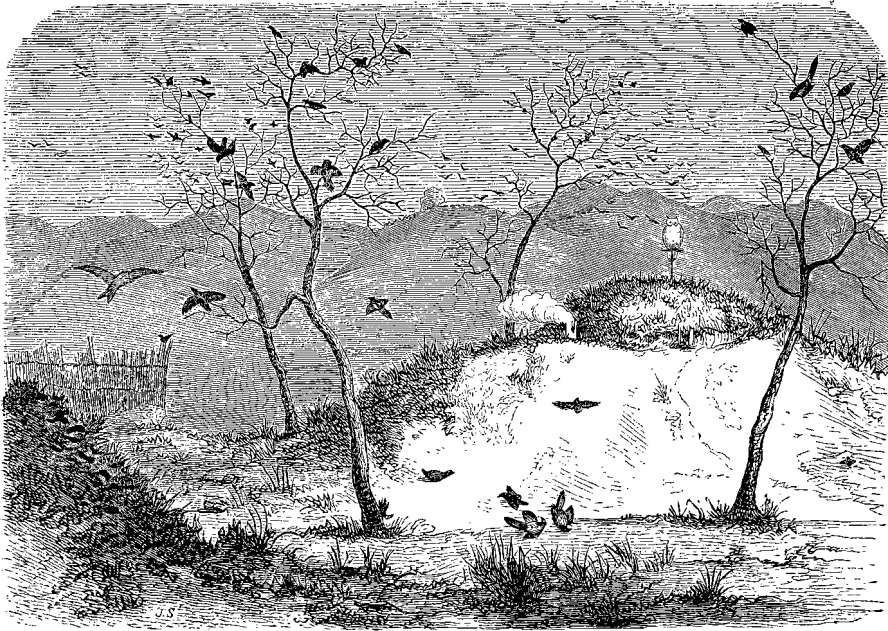
Wanneer wij SCHLEGEL's notities over zijn eerste Leidsche jaren doorlezen, valt ons op, dat hij naast zijn werk in het museum nog allerlei andere zaken entameerde. Zoo had hij zich, ten einde zijn kennis van de natuurwetenschappen te vergrooten, in Oct. 1830 als student laten inschrijven. Hij liep trouw college en voelde zich vooral aangetrokken tot Prof. REINWARDT, die chemie en botanie doceerde en in den beginne ook mineralogie en geologie; later werden deze laatste colleges door VAN BREDA gegeven *). Daarnaast werden de avonduren besteed aan privaattlessen in de Nederlandsche taal en in de hoogere wiskunde en verder aan oude talen, Engelsche letterkunde enz.

Met echte branie ging SCHLEGEL in die jaren verschillende weddenschappen aan, waarmede hij doorgaans zijn voordeel wist te doen. Zoo merkte hij tijdens een soirée eens op, dat hij er wel voor voelde een prijsvraag van de Hollandsche Maatschappij te beantwoorden, maar dat hij niet van plan was er meer dan 14 dagen aan te besteden. Op dit vermetele gezegde volgde onmiddellijk het voorstel daarover een weddenschap aan te gaan om oesters en een fijne flesch. SCHLEGEL aanvaardde de uitdaging, zijn vriend VAN LIMBURG STIRUM hield contrôle en sloot hem in zijn kamer op. Het werk was op den bepaalden tijd gereed en werd zelfs met den dubbelen prijs bekroond. Bij het feestmaal merkte een der gasten op, dat een bekroning wel eens van het toeval afhing, waarop SCHLEGEL verklaarde een tweede prijsvraag op dezelfde voorwaarden te zullen beantwoorden. Op die wijze ontstonden eerst zijn „Verhandeling over het trekken der Vogels” (1828), daarna die „Over het broeden van de Koekoek” (1830).

Wanneer wij overzien, wat SCHLEGEL allemaal geschreven en geteekend heeft, dan zouden wij haast gelooven, dat hij in hetzelfde tempo is voortgegaan . . . en in feite was dit ook zoo. Want SCHLEGEL was een onvermoeibare werker; hij had een ijzeren gestel en kon met een korte nachtrust volstaan. Vandaar, dat hij meestal al om 5 uur 's morgens aan zijn schrijftafel zat en om 8 uur, gelijk hij het zelf uitdrukte, reeds zooveel gewerkt had, als een ander in een geheelen dag afdeed. Vandaar ook, dat hij naast zijn museumarbeid den tijd vond om elken Zaterdag op de jacht te gaan, de opvoeding en het onderwijs van zijn kinderen grootendeels op zich te nemen en de avonden aan het gezellig verkeer

*) Van door SCHLEGEL afgelegde examens is niets bekend; hij werd echter op 2 Maart 1832 door de Universiteit van Jena tot *doctor honoris causa* benoemd.

geest, die bezielde was door een sterken drang om groote vogelwerken te schrijven. Op zijn reizen langs de Europeesche musca is hij eenige malen te Leiden neergestreken. In 1850, toen hij wegens politieke actie uit Italië en Frankrijk verbannen was, heeft hij zelfs een jaar in ons land gewoond en werkte hij in SCHLEGEL's kamer aan zijn „*Conspectus Avium*”. Bij de studie der vinken kwam de gedachte op om aan de roode diksnavel een boek te wijden en zoo ontstond de reeds genoemde

Afb. 4. Een voorstelling van de „hutjacht” met een levenden Oehoe op roofvogels en kraaiachtigen
(Uit: SCHLEGEL, De dierentuin van het Kon. Zoöl. Genootschap „*Natura Artis Magistra*” te Amsterdam, 1872)

„*Monographie des Loxiens*”, die BONAPARTE en SCHLEGEL tezamen uitgaven.

BONAPARTE, die na den dood van zijn vader (in 1840) den titel van „Prins van CANINO” er bij had gekregen, paarde een bijzondere scherpzinnigheid aan „een tot overdrijving opgevoerde werkzaamheid” en al heeft hij zijn lust tot het opstellen van nieuwe namen wel eens te veel den vrijen teugel gelaten, zoo heeft hij toch als systematicus een belangrijke plaats ingenomen. STRESEMANN (1951 c) heeft het bewogen leven

van dezen BONAPARTE voortreffelijk geschilderd; zijn portret, dat in 1849 door MAGUIRE in Engeland geteekend werd, doet ons zien, dat hij in uiterlijk en in postuur sterk aan zijn oom NAPOLEON I herinnerde.

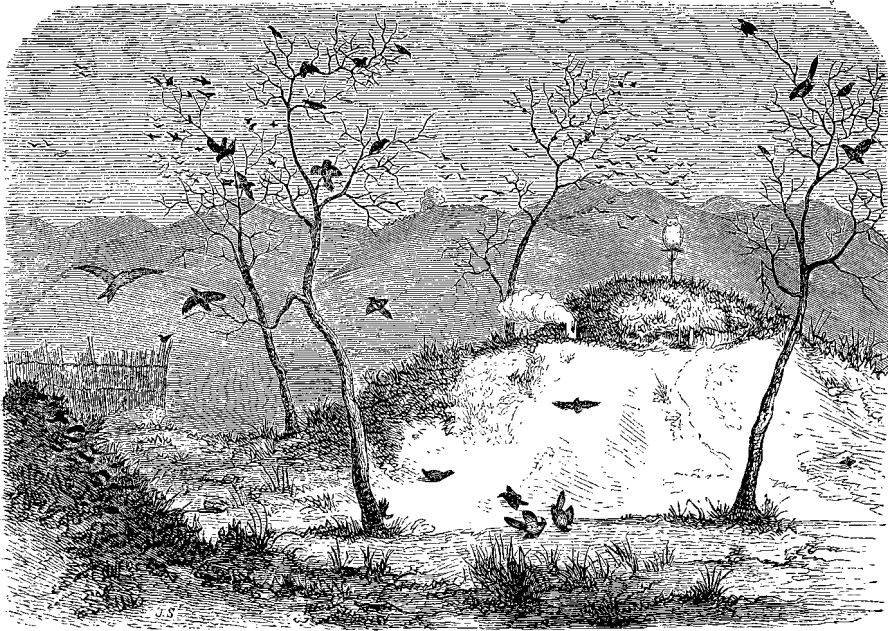
De volgende medewerkers van SCHLEGEL: A. A. VAN BEMMELEN, de gebroeders G. M. en H. W. DE GRAAF en J. P. VAN WICKEVOORT CROMMELIN, verschilden allen ongeveer een kwarteeuw met hem in leeftijd; het waren jongelui met een algemeene belangstelling voor onze fauna, de een meer voor de vogels, de ander voor de insekten. Zij woonde te Leiden bij hun ouders of studeerden er aan de universiteit en waren onderling bevriend; o.a. ontmoetten zij elkaar op de vergaderingen van de Nederlandsche Entomologische Vereeniging, die in 1845 werd opgericht. Omdat hun levensbijzonderheden al eerder te boek gesteld zijn, wil ik hen hier slechts kort karakteriseeren.

Waarschijnlijk was ADRIAAN ANTHONI VAN BEMMELEN (3 Nov. 1830 - 8 Januari 1897) degeen, die het meest van allen opging in het waarnemen en verzamelen van dieren. Op zeer jeugdigen leeftijd had hij zijn vader verloren, waarna zijn moeder, die gelukkig vrij welgesteld was, met haar vier kinderen naar Leiden verhuisde, vermoedelijk omdat zij daar familie had. Over de schooljaren van den jongen VAN BEMMELEN is weinig bekend; in 1848-1850 loopt hij eenige colleges, o.a. bij Prof. J. VAN DER HOEVEN en van 1852 af staat hij in contact met het Rijksmuseum, dat voornamelijk insecten en vogels van hem ten geschenke ontvangt. Maar dan komen zijn „Wanderjahre”, de studie wordt niet voltooid en eerst op 1 Juli 1859 wordt hij als 2e assistent bij het museum aangesteld. Hier blijft hij een achttal jaren, tot in 1867 zijn benoeming tot directeur van de Rotterdamsche Diergaarde volgt, welk ambt hij 30 jaar lang met toewijding heeft bekleed.

VAN BEMMELEN heeft verscheidene faunistische artikelen gepubliceerd, waaronder zijn lijsten over de visschen, kruipende dieren en zoogdieren, die stammen uit de jaren dat hij aan het Rijksmuseum verbonden was, de bekendste zijn. Ook voor het opsporen van de volksnamen van onze inlandsche dieren heeft hij zich veel moeite gegeven. Verder treft het ons, dat hij dikwijls anderen bij hun publicaties behulpzaam is; zoo hielp hij in de eerste plaats SCHLEGEL, later ook FINSCH, terwijl hij H. W. DE GRAAF vele gegevens kon verschaffen voor diens lijsten van de Macro- en Micro-Lepidoptera en de Hemiptera.

VAN BEMMELEN heeft heel wat rondgezworven in ons land en een zeer groot aantal gegevens omtrent de verspreiding van de gewervelde dieren

geest, die bezielde was door een sterken drang om groote vogelwerken te schrijven. Op zijn reizen langs de Europeesche musca is hij eenige malen te Leiden neergestreken. In 1850, toen hij wegens politieke actie uit Italië en Frankrijk verbannen was, heeft hij zelfs een jaar in ons land gewoond en werkte hij in SCHLEGEL's kamer aan zijn „*Conspectus Avium*”. Bij de studie der vinken kwam de gedachte op om aan de roode diksnavels een boek te wijden en zoo ontstond de reeds genoemde

Afb. 4. Een voorstelling van de „hutjacht” met een levenden Oehoe op roofvogels en kraaiachtigen
(Uit: SCHLEGEL, De dierentuin van het Kon. Zoöl. Genootschap „*Natura Artis Magistra*” te Amsterdam, 1872)

„*Monographie des Loxiens*”, die BONAPARTE en SCHLEGEL tezamen uitgaven.

BONAPARTE, die na den dood van zijn vader (in 1840) den titel van „Prins van CANINO” er bij had gekregen, paarde een bijzondere scherpzinnigheid aan „een tot overdrijving opgevoerde werkzaamheid” en al heeft hij zijn lust tot het opstellen van nieuwe namen wel eens te veel den vrijen teugel gelaten, zoo heeft hij toch als systematicus een belangrijke plaats ingenomen. STRESEMANN (1951 c) heeft het bewogen leven

van dezen BONAPARTE voortreffelijk geschilderd; zijn portret, dat in 1849 door MAGUIRE in Engeland geteekend werd, doet ons zien, dat hij in uiterlijk en in postuur sterk aan zijn oom NAPOLEON I herinnerde.

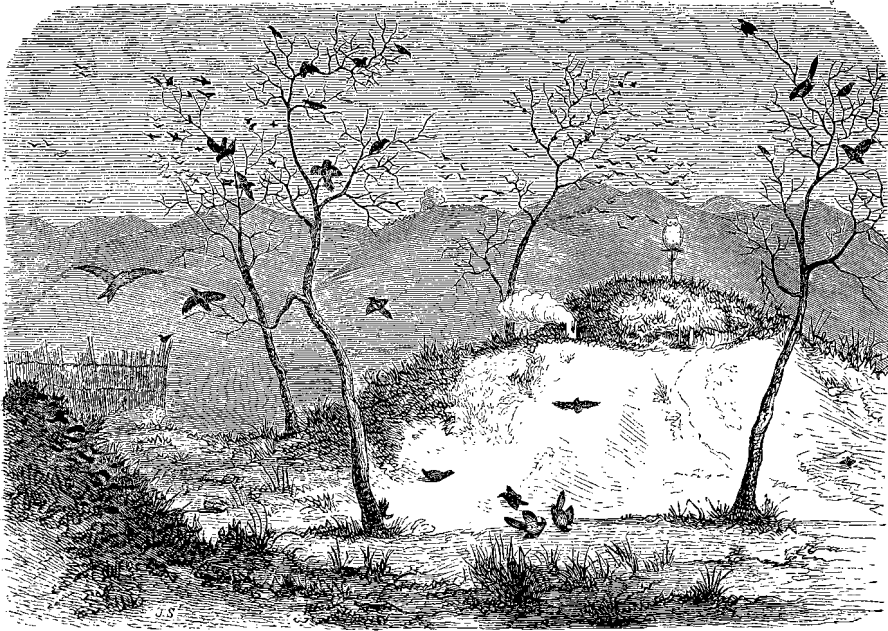
De volgende medewerkers van SCHLEGEL: A. A. VAN BEMMELEN, de gebroeders G. M. en H. W. DE GRAAF en J. P. VAN WICKEVOORT CROMMELIN, verschilden allen ongeveer een kwarteeuw met hem in leeftijd; het waren jongelui met een algemeene belangstelling voor onze fauna, de een meer voor de vogels, de ander voor de insekten. Zij woonde te Leiden bij hun ouders of studeerden er aan de universiteit en waren onderling bevriend; o.a. ontmoetten zij elkaar op de vergaderingen van de Nederlandsche Entomologische Vereeniging, die in 1845 werd opgericht. Omdat hun levensbijzonderheden al eerder te boek gesteld zijn, wil ik hen hier slechts kort karakteriseeren.

Waarschijnlijk was ADRIAAN ANTHONI VAN BEMMELEN (3 Nov. 1830 - 8 Januari 1897) degeen, die het meest van allen opging in het waarnemen en verzamelen van dieren. Op zeer jeugdigen leeftijd had hij zijn vader verloren, waarna zijn moeder, die gelukkig vrij welgesteld was, met haar vier kinderen naar Leiden verhuisde, vermoedelijk omdat zij daar familie had. Over de schooljaren van den jongen VAN BEMMELEN is weinig bekend; in 1848-1850 loopt hij eenige colleges, o.a. bij Prof. J. VAN DER HOEVEN en van 1852 af staat hij in contact met het Rijksmuseum, dat voornamelijk insecten en vogels van hem ten geschenke ontvangt. Maar dan komen zijn „Wanderjahre”, de studie wordt niet voltooid en eerst op 1 Juli 1859 wordt hij als 2e assistent bij het museum aangesteld. Hier blijft hij een achttal jaren, tot in 1867 zijn benoeming tot directeur van de Rotterdamsche Diergaarde volgt, welk ambt hij 30 jaar lang met toewijding heeft bekleed.

VAN BEMMELEN heeft verscheidene faunistische artikelen gepubliceerd, waaronder zijn lijsten over de visschen, kruipende dieren en zoogdieren, die stammen uit de jaren dat hij aan het Rijksmuseum verbonden was, de bekendste zijn. Ook voor het opsporen van de volksnamen van onze inlandsche dieren heeft hij zich veel moeite gegeven. Verder treft het ons, dat hij dikwijls anderen bij hun publicaties behulpzaam is; zoo hielp hij in de eerste plaats SCHLEGEL, later ook FINSCH, terwijl hij H. W. DE GRAAF vele gegevens kon verschaffen voor diens lijsten van de Macro- en Micro-Lepidoptera en de Hemiptera.

VAN BEMMELEN heeft heel wat rondgezworven in ons land en een zeer groot aantal gegevens omtrent de verspreiding van de gewervelde dieren

geest, die bezielde was door een sterken drang om groote vogelwerken te schrijven. Op zijn reizen langs de Europeesche musca is hij eenige malen te Leiden neergestreken. In 1850, toen hij wegens politieke actie uit Italië en Frankrijk verbannen was, heeft hij zelfs een jaar in ons land gewoond en werkte hij in SCHLEGEL's kamer aan zijn „*Conspectus Avium*”. Bij de studie der vinken kwam de gedachte op om aan de roode diksnavel een boek te wijden en zoo ontstond de reeds genoemde

Afb. 4. Een voorstelling van de „hutjacht” met een levenden Oehoe op roofvogels en kraaiachtigen
(Uit: SCHLEGEL, De dierentuin van het Kon. Zoöl. Genootschap „*Natura Artis Magistra*” te Amsterdam, 1872)

„*Monographie des Loxiens*”, die BONAPARTE en SCHLEGEL tezamen uitgaven.

BONAPARTE, die na den dood van zijn vader (in 1840) den titel van „Prins van CANINO” er bij had gekregen, paarde een bijzondere scherpzinnigheid aan „een tot overdrijving opgevoerde werkzaamheid” en al heeft hij zijn lust tot het opstellen van nieuwe namen wel eens te veel den vrijen teugel gelaten, zoo heeft hij toch als systematicus een belangrijke plaats ingenomen. STRESEMANN (1951 c) heeft het bewogen leven

van dezen BONAPARTE voortreffelijk geschilderd; zijn portret, dat in 1849 door MAGUIRE in Engeland geteekend werd, doet ons zien, dat hij in uiterlijk en in postuur sterk aan zijn oom NAPOLEON I herinnerde.

De volgende medewerkers van SCHLEGEL: A. A. VAN BEMMELEN, de gebroeders G. M. en H. W. DE GRAAF en J. P. VAN WICKEVOORT CROMMELIN, verschilden allen ongeveer een kwarteeuw met hem in leeftijd; het waren jongelui met een algemeene belangstelling voor onze fauna, de een meer voor de vogels, de ander voor de insekten. Zij woonde te Leiden bij hun ouders of studeerden er aan de universiteit en waren onderling bevriend; o.a. ontmoetten zij elkaar op de vergaderingen van de Nederlandsche Entomologische Vereeniging, die in 1845 werd opgericht. Omdat hun levensbijzonderheden al eerder te boek gesteld zijn, wil ik hen hier slechts kort karakteriseeren.

Waarschijnlijk was ADRIAAN ANTHONI VAN BEMMELEN (3 Nov. 1830 - 8 Januari 1897) degeen, die het meest van allen opging in het waarnemen en verzamelen van dieren. Op zeer jeugdigen leeftijd had hij zijn vader verloren, waarna zijn moeder, die gelukkig vrij welgesteld was, met haar vier kinderen naar Leiden verhuisde, vermoedelijk omdat zij daar familie had. Over de schooljaren van den jongen VAN BEMMELEN is weinig bekend; in 1848-1850 loopt hij eenige colleges, o.a. bij Prof. J. VAN DER HOEVEN en van 1852 af staat hij in contact met het Rijksmuseum, dat voornamelijk insecten en vogels van hem ten geschenke ontvangt. Maar dan komen zijn „Wanderjahre”, de studie wordt niet voltooid en eerst op 1 Juli 1859 wordt hij als 2e assistent bij het museum aangesteld. Hier blijft hij een achttal jaren, tot in 1867 zijn benoeming tot directeur van de Rotterdamsche Diergaarde volgt, welk ambt hij 30 jaar lang met toewijding heeft bekleed.

VAN BEMMELEN heeft verscheidene faunistische artikelen gepubliceerd, waaronder zijn lijsten over de visschen, kruipende dieren en zoogdieren, die stammen uit de jaren dat hij aan het Rijksmuseum verbonden was, de bekendste zijn. Ook voor het opsporen van de volksnamen van onze inlandsche dieren heeft hij zich veel moeite gegeven. Verder treft het ons, dat hij dikwijls anderen bij hun publicaties behulpzaam is; zoo hielp hij in de eerste plaats SCHLEGEL, later ook FINSCH, terwijl hij H. W. DE GRAAF vele gegevens kon verschaffen voor diens lijsten van de Macro- en Micro-Lepidoptera en de Hemiptera.

VAN BEMMELEN heeft heel wat rondgezworven in ons land en een zeer groot aantal gegevens omtrent de verspreiding van de gewervelde dieren

A. A. v. Bemmelen

ADRIAAN ANTHONI VAN BEMMELEN

3 November 1830—8 Januari 1897

HENDRIK WILLEM DE GRAAF
7 Februari 1823—23 Januari 1911

verzameld. In zijn jonge jaren waren zijn mededeelingen niet altijd betrouwbaar (cf. de vogellijst, die hij tezamen met C. DE GAVERE voor de provincie Groningen opstelde), maar later werd hij voorzichtiger, al kan hij zich in 1878 de zomerwaarnemingen van verschillende steltloopers nog niet anders verklaren dan door aan te nemen, dat zij in ons land broeden. In het laatst van zijn leven zond hij zijn vogelwaarnemingen aan ALBARDA. Wij danken aan VAN BEMMELEN ook een aantal berichten over voormalige en nog bestaande vogel terreinen, bv. over het Schollevaarseiland, het Horstermeer en de groote strandvlakte aan den Hoek van Holland, die tegenwoordig „de Beer” genoemd wordt, maar die destijds nog niet van het vaste land gescheiden was. Helaas is hetgeen hij hierover mededeelt in de meeste gevallen vrij summier; eenige Engelschen, die deze terreinen in de jaren 1867-1880 bezochten, vermeldden veel meer bijzonderheden (zie Aant. 42).

Uitvoeriger gegevens over zijn persoon en zijn geschriften vindt men in *Ardea* 34, 1946, pp. 299-314; zijn portret is hier op Plaat XIV weergegeven.

Van de drie gebroeders DE GRAAF hadden er twee interesse voor de natuurlijke historie. HENDRIK WILLEM, die een rechterlijke loopbaan volgde en ten slotte vice-president bij het Gerechtshof in Den Haag werd, was in de eerste plaats entomoloog en een goed kenner van de vlinders (ook van de microlepidoptera) en de wantsen; „G.M.”, die ook in de aantekeningen van zijn broer met deze initialen wordt aangeduid, werd later fabrikant te Leiden en voelde zich in hoofdzaak tot de vogels aangetrokken. Tezamen maakten zij van ± 1840 af hun aantekeningen en legden zij verzamelingen aan van vlinders en vogels; welke laatste door G. M. keurig werden opgezet. Deze vogelcollectie, die voornamelijk in de jaren 1843 t/m 1852 bijeengebracht werd (later werden slechts enkele zeldzame voorwerpen er aan toegevoegd), telde ten slotte 471 stuks, welke bijna alle in de wijdere omgeving van Leiden verzameld waren. In 1898, na het overlijden van G. M. DE GRAAF, werd zij aan „Natura Artis Magistra” geschonken, waar zij deel uitmaakt van het museum „Fauna Neerlandica”.

Over het algemeen hebben de beide heeren DE GRAAF weinig op ornithologisch gebied gepubliceerd; meestal zonden zij hun waarnemingen aan anderen, in latere jaren aan ALBARDA en SNOUCKAERT. Eenmaal heeft G. M. zelf in de „Bouwstoffen” (dl. 1) eenige aanvullingen gegeven. Daarin waagt hij zich aan critiek op SCHLEGEL's vogellijst van 1852, waarin bij de synonymie alleen naar „Nozeman en Sepp” wordt verwezen

en niet tevens naar TEMMINCK's „Manuel d'Ornithologie" (2e editie), dat veel meer algemeen verbreid was. Aangezien TEMMINCK in dit handboek voor enkele soorten afwijkende Latijnsche namen bezigt, vreesde G. M. terecht, dat dit bij de lezers verwarring zou kunnen stichten. Verder kent men van G. M. een beschrijving van *Turdus sibiricus*, gemaakt naar het jonge ♂, dat op 1 October 1856 bij Noordwijk-Binnen in een lijsterstrik gevangen werd. Hoe H. W. DE GRAAF, die van 1854 tot 1858 kantonrechter te Noordwijk was, dit voorwerp toevallig in handen kreeg, heeft hij in zijn aantekeningen vastgelegd; men vindt het weergegeven in Jaarbericht Club Ned. Vogelk., nr. 5, pp. 84/85.

H. W. DE GRAAF (Plaat XV) heeft meer gepubliceerd dan zijn jongere broer, maar zijn voornaamste geschriften zijn van entomologischen aard; dat wij van zijn avifaunistische studies toch zoo goed op de hoogte zijn, danken wij aan SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, die de uitvoerige notities, welke DE GRAAF voor zichzelf maakte, bewerkt heeft voor de in 1915 verschenen „Aanvullingen en verbeteringen" op de „Avifauna Neerlandica" (cf. Jaarbericht Club Ned. Vogelk., nr. 5, pp. 63-127).

Van H. W. DE GRAAF's aantekeningen heb ik slechts enkele kunnen inzien; deze hadden betrekking op de vogelbevolking van het Zwanenwater bij Callantsoog en op een 70-tal wandelingen naar het strand in de jaren 1886-1899 (meest bij Scheveningen, enkele bij Katwijk en verscheidene van 's Gravezande naar Hoek van Holland of omgekeerd). Op die wandelingen was DE GRAAF altijd met een binocle gewapend, hij lette op vederkleed en gedrag der vogels, zoodat wij in hem een der eersten mogen zien, die hier te lande de veldornithologie heeft beoefend.

Dat hij zoo weinig van zijn waarnemingen openbaar maakte, wijt SNOUCKAERT, die hem persoonlijk gekend heeft, voornamelijk aan een zekere traagheid: slechts twee korte bijdragen, resp. over *Muscicapa parva* (1889) *) en het broeden van *Acrocephalus aquaticus* (1898), komt men van hem tegen.

Een neef van H. W., genaamd G. S. DE GRAAF (± 1843-1914), die later als houtvester 1e klasse op Java en Madoera werkzaam was, heeft in ornithologisch opzicht ook van zich doen spreken. Tijdens zijn leerjaren aan de Landbouwschool te Haren (Gron.) heeft hij namelijk tot tweemaal toe (in 1860 en 1861) een *Sylvia nisoria* weten te bemachtigen, de eenige exemplaren, die ooit in ons land zijn aangetroffen. Geen wonder, dat SCHLEGEL opgetogen was, toen hij de eerste dezer Gestreep-

*) Hierin wordt aan het slot ook een nieuwe waarneming van *Phylloscopus inornatus* vermeld.

te Grasmusschen voor 's Rijks Museum ontving (Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. 8, 1904, pp. 96-98).

De laatste van de bovengenoemde medewerkers was JAN PIETER VAN WICKEVOORT CROMMELIN (9 Januari 1830 — 19 October 1891), een telg uit een noordfransch geslacht, dat tijdens de vervolgingen van de Hugenoten onder LODEWIJK XIV naar ons land was uitgeweken en zich te Haarlem gevestigd had. De grootvader van onzen JAN PIETER, die dezelfde voornamen droeg, had verschillende hooge ambten bekleed en was daarnaast ook directeur en later president van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen geweest. Het is dus begrijpelijk, dat de jonge CROMMELIN voor zijn algemeene vorming te Leiden rechten ging studeeren. In verband met een uitgesproken belangstelling voor de ornithologie, bleef hij na zijn promotie in 1852 nog een jaar in de Sleutelstad om de colleges in de zoölogie van JAN VAN DER HOEVEN te volgen. Verder werd hij door TEMMINCK, die met zijn vader bevriend was, in menig opzicht geholpen, want reeds als twintigjarige had CROMMELIN zich tot taak gesteld een collectie inlandsche vogels bijeen te brengen. Deze werden voor hem opgezet door J. TH. en H. H. TER MEER, die als praeparateurs aan het Rijksmuseum verbonden waren³⁷. Na zijn huwelijk in 1854 ging CROMMELIN (Plaat XVI) te Santpoort wonen en van hier verhuisde hij in 1860 naar Haarlem, waar hij een fraai huis aan de Groote Markt betrok.

Wanneer wij CROMMELIN's vogelcollectie bezichtigen — zij werd aan het Rijksmuseum gelegateerd en is aldaar afzonderlijk opgesteld — en wanneer wij kennis nemen van zijn geschriften, dan kunnen wij ons bijna niet voorstellen, dat deze verzamelaar-auteur reeds vóór zijn dertigste het licht van beide oogen heeft moeten missen. Maar al in 1852, toen H. W. DE GRAAF hem leerde kennen, leed hij aan zwakte van zijn gezichtsvermogen en deze kwaal ging weinige jaren later helaas in volkomen blindheid over. Dientengevolge was CROMMELIN voor zijn ornithologische studies geheel op zijn kamerdienaar, LUC. VAN DER HORST, aangewezen, die in ornithologische zaken zijn „generaal factotum” was. Niet alleen zijn brieven, ook zijn bijdragen, die hij meestal in de Fransche taal publiceerde, moesten onder zijn dictée geschreven worden.

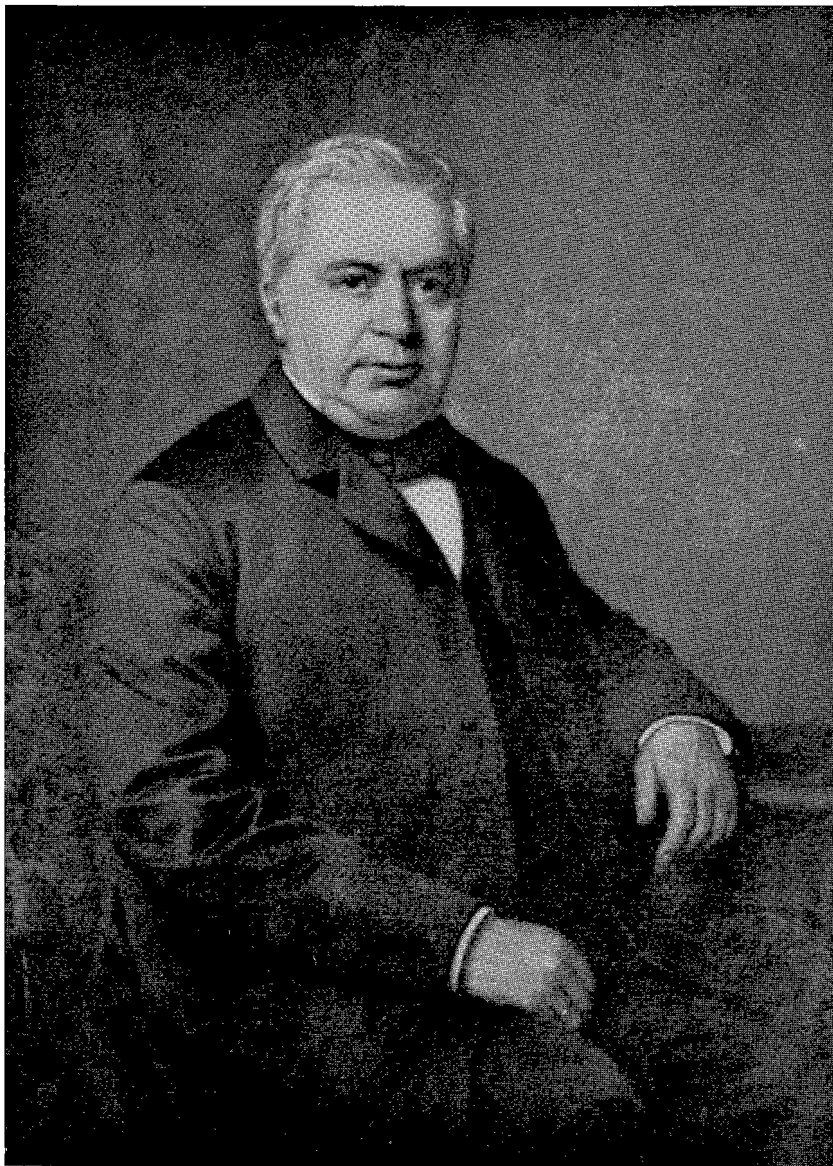
CROMMELIN's geschriften zijn in hoofdzaak van faunistischen aard; zij hebben betrekking op min of meer zeldzame vogels, die zich in Kennemerland e.o. vertoonden, of die hij voor zijn collectie had weten te verwerven. Zoo publiceerde hij o.a. over de invasie van het Steppenhoen (*Syrhaptes paradoxus*), over de kuikendief-soorten (inclusief *Circus*

macrourus), over het voorkomen van de Engelsche Gele- en de Rouwkwikstaart (de laatste broedde met een ♀ Witte Kwik), over de ralachtigen enz. Speciale belangstelling toonde hij voor eenden-hybriden, waarvan hij er verscheidene beschreef; ook bezat hij in zijn verzameling donsjongen van *Anser cinereus* × *Cygnus olor*, die in gevangenschap geboren waren. Daar CROMMELIN's publicaties over verschillende periodieken verspreid zijn en ons geen lijst van zijn geschriften bekend is, hebben wij ze in de literatuurlijst *in extenso* opgenomen.

De „Collectie Van Wickevoort Crommelin” telt 1966 inlandsche vogels, alle keurig op witte plankjes of stokjes opgezet en voorzien van opgaven over geslacht, datum en vindplaats. Bovendien zijn deze vogels alle ingeschreven in een „Sijstematische Lijst”, die in Juni 1885 werd opgemaakt. Negen jaar later (1894), toen de verzameling in het bezit van het Rijksmuseum was overgegaan, heeft JENTINK dezen catalogus van een voorwoord voorzien en in de Fransche taal laten drukken; zij is toen als deel 14 van het seriewerk „Muséum d'histoire naturelle des Pays-Bas” verschenen. Gaan wij de herkomst van de verschillende vogels na, dan blijkt het, dat ruim 90 % uit de provincies Noord- en Zuid-Holland afkomstig is; alleen de soorten, die karakteristiek zijn voor onze diluviale gronden, bv. Korhoen, Roodkopklauwier, Kuifmees enz., en ook de meeste ganzen stammen uit de andere provincies. De meening van DROSTE-HÜLSHOFF (1867), dat deze verzameling „ein vollständiges Bild der Vogelwelt der Niederlande” zou geven, is dus niet geheel juist; daarvoor is haar samenstelling iets te eenzijdig. Overigens telt de collectie verscheidene rariora en verder een tweetal unica, t.w. *Emberiza caesia* *) en *Turdus obscurus*.

Wanneer wij op de etiketten bij herhaling de namen: „Neethof”, „Boschbeek”, „Wildhoef”, „Saxenburg”, „Wijkermeer”, „Heemskerksche duinen”, „Heerenduinen”, „Zandvoortsche duinen”, „Schaependuin”, „zeestrand bij Zandvoort” enz. aflezen, gaan onze gedachten onwillekeurig terug naar de tijden van weleer, toen de duinvalleien daar nog vochtig waren, de buitenplaatsen langs den binnenduintrand een ononderbroken loofhoutgordel vormden en de waterspiegels van het IJ en het Wijkermeer opblonken in het groene polderlandschap: kortom, toen Kennemerland op het epitheton „zegepralend” nog aanspraak kon maken. Men zie het schetsje van Noord-Kennemerland omstreeks

*) Cf. VAN OORT, Zoologische Mededeelingen 10, 1927, p. 71.

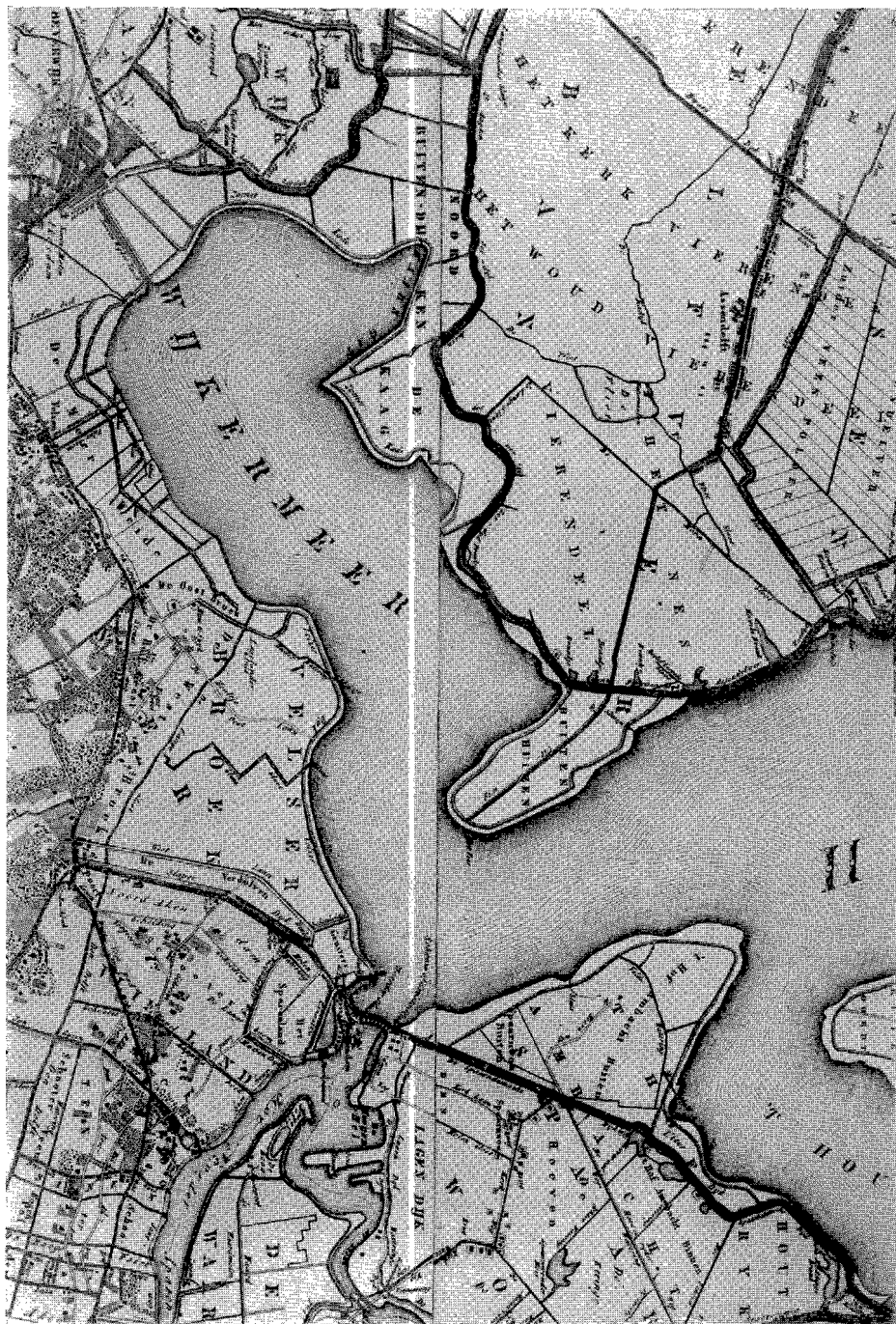

JAN PIETER VAN WICKEVOORT CROMMELIN

9 Januari 1830—19 October 1891

„Crommelin had het ongeluk blind te zijn, maar in zijn museum wist hij den weg als de scherpst ziende,”

SNOUCKAERT 1913a, p. 27.

Een gedeelte van Kennemerland in het begin van de 19e eeuw. De ligging van de buitenplaatsen „Waterland” en „Beekenstein” nabij den oever van het Wijkermeer is hierop goed te zien. „Boschbeek” en „Spaarnberg”, Zuidwest van „Zandpoort”, zijn ook nog juist zichtbaar. Ten Oosten van Beverwijk is een eendenkooi geteekend.

Fragment van de kaart van KRAYENHOFF uit 1807.

1730, dat BIJHOUWER (1942, p. 50) ontwierp en de kaart van KRAYENHOFF uit 1807 (Plaat XVII)*).

In deze omgeving heeft CROMMELIN bijkans ideale mogelijkheden tot verzamelen gehad. Weliswaar kon hij er zelf niet met het geweer op uit gaan, maar aangezien zijn familie in de omstreken van Haarlem verschillende eigendommen bezat, o.a. de buitenplaatsen „Neethof” en „Boschbeek” bij Santpoort, had hij met verscheidene boschwachters en jacht-opzichters contact. In de jaren, dat hij te Haarlem woonde, was hij penningmeester van een „Vereeniging tot Bescherming van den Wildstand” aldaar en betaalde hij de premiën uit voor het roofgedierte, dat in het belang van de jacht kort gehouden moest worden. Dit „korthouden” vatte men voor onze huidige begrippen wel wat te royaal op, getuige de vele roofvogels, die in CROMMELIN's verzameling vertegenwoordigd zijn. Ook het feit, dat hij omstreeks 1869 kon schrijven, dat hij in 7 jaar tijd 450 Sperwers had ontvangen en in 8 jaar tijd meer dan 360 exemplaren van den Bruinen Kuikendief (waaronder zich slechts één adult ♂ bevond!), geeft te denken. De Raaf broedde toen nog in deze contreien en in Mei 1870 werd te Velsen een ♀ Wespendif op het nest gedood. Naast zijn vogelcollectie bezat CROMMELIN een kostbare bibliotheek; verscheidene werken daaruit werden in 1936 door zijn eenige dochter aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie gelegateerd.

SNOUCKAERT (1929), die van 1887 tot 1896 te Lisse woonde en CROMMELIN herhaaldelijk heeft bezocht, deelt ons over die ontmoetingen de volgende bijzonderheden mee:

„Mijn bezoeken bij den grijzen ornitholoog vielen gewoonlijk, in April, samen met de jaarvergadering van de bovengenoemde Vereeniging tot bescherming van den wildstand, waarvan ik natuurlijk lid was. Na afloop der vergadering nam de gastheer mij dan mede naar zijn museum en toonde daar van alles en nu was het opmerkelijk hoe buitengewoon goed hij in zijn collectie thuis was. Hij wist letterlijk elken vogel staan. Wilde ik, om een voorbeeld te noemen, een milaan zien,

*) Sedert het midden van de 19e eeuw hebben zich hier groote veranderingen voltrokken. Het Haarlemmermeer (18 520 ha), dat een bedreiging gevormd had voor de verbinding tusschen Haarlem en Amsterdam, werd in de jaren 1848-1852 drooggemalen. Kort erop, van 1865 tot 1872, kwam het Noordzeekanaal tot stand, gevolgd door bedijking en leegmalen van de IJpolders (ruim 5 500 ha). De duinen werden tot wingebied van de waterleiding, terwijl de meeste buitenplaatsen tot villaparken verkaveld zijn. In deze eeuw wordt de genadeslag aan Kennemerland toegebracht, nu rondom de hoogovens, van IJmuiden tot Heemskerk het industriegebied „IJmond Noord” bezig is te ontstaan. Dit conglomeraat van fabrieken en woonkernen heeft niet alleen behoefte aan veel zoet water, maar tevens aan recreatieruimte voor de menschenmassa's, die hier werkzaam zullen zijn.

dan bracht hij mij naar de kast van de roofvogels en zeide dan: plank no. zooveel van boven, de zooveelste vogel rechts. En 't kwam altijd precies uit.

Hij is zelfs eens bij mij te Lisse op bezoek geweest! Bij die gelegenheid kwam hij per eigen rijtuig met zijn vriend de Graaf aan en schuwde niet in het hem geheel vreemde huis den tamelijk hoogen trap te beklimmen om naar mijn bescheiden collectie te gaan zien, waarin menig stuk stond, dat ik van hem ten geschenke had ontvangen. Haalde ik nu een vogel ter inspectie te voorschijn, dan betastte hij dezen en was spoedig, alleen door het gevoelszintuig, met de juiste determineering gereed. Men zegt, dat bij menschen, die een zintuig missen, de andere scherper worden. Zoo ooit, dan is deze stelling in Crommelin's persoon bewezen.

Na „bezichtiging” mijner vogels, moesten de heeren weer weg, want men wilde langs den straatweg tot Bennebroek kunnen rijden zonder een stoomtram te ontmoeten uit vrees voor het schrikken der paarden. Daarom moest nauwkeurig het moment van vertrek gekozen worden. De groote wegen waren destijds nog bruikbaar voor een equipage; thans, met het gruwelijke motorverkeer, zijn ze als de poorten des doods.”

Wij moeten andermaal nagaan, wat er buiten den kring van het Leidsch museum en haar adepten is voorgevallen en dan mag hier wel in de eerste plaats gememoreerd worden, dat in 1838 te Amsterdam het Koninklijk Zoölogisch Genootschap „Natura Artis Magistra” werd gesticht, welk genootschap zich de inrichting van een zoölogischen tuin en museum ten doel stelde. Klein begonnen, had men in 1869 eindelijk een oppervlakte van 8 ha in de Plantaadje kunnen verwerven. De ziel van deze onderneming was de boekhandelaar GERARDUS FREDERIK WESTERMAN (8 Dec. 1807 - 9 Mei 1890), dien wij hierboven reeds noemden als verzamelaar van exotische vogels. Hoewel zijn aandacht nu door allerlei vraagstukken van practischen aard in beslag werd genomen, zorgde hij er toch voor, dat het wetenschappelijk karakter van deze instelling niet verloren ging en zoo besloot men om in 1848 een begin te maken met de uitgave van de „Bijdragen tot de Dierkunde”, onregelmatig verschijnende afleveringen van groot-kwarto formaat, die aanvankelijk alleen beschrijvingen van onbekende of zeldzame dieren bevatten. WESTERMAN droeg daar in den beginne ook het zijne toe bij: in deel I (1848-1854) vindt men naast artikelen van TEMMINCK, SCHLEGEL en PEL, ook een 9-tal beschrijvingen van zijn hand. Eén daarvan is gewijd aan een zoogdier (*Mustela henrici*), de 8 andere hebben betrekking

op vogels *); doorgaans had TEMMINCK hem die ter beschrijving af gestaan en WESTERMAN leverde geen half werk; hij stak zelfs TEMMINCK en SCHLEGEL in een enkel opzicht de loef af, want hij liet zijn beschrijvingen van een Latijnsche diagnose vergezeld gaan! Ook aan het fraaie werk over „De Toerako's” (1860) heeft WESTERMAN zijn medewerking verleend, terwijl hij in 1872 door den Duitscher HEINRICH LEUTEMANN een serie platen liet maken van de in „Artis” aanwezige kraanvogels, tot welke groep hij zich speciaal aangetrokken voelde en waarover hij eens een monographie hoopte te kunnen schrijven. Daaryan is helaas niets gekomen en pas jaren later, in 1897, heeft BLAAUW dit plan van WESTERMAN ten uitvoer gebracht. In later jaren liet WESTERMAN op ornithologisch gebied weinig meer van zich hooren. Intusschen bood „Artis” niet alleen in de „Bijdragen” gelegenheid tot publiceeren, ook in haar „Jaarboekjes” treft men verscheidene stukjes over vogels aan, merkwaardigerwijze zijn deze echter in hoofdzaak door SCHLEGEL, VAN BEMMELEN en VERSTER geschreven! Pas bij het 50-jarig jubileum, in 1888, komen de Amsterdamsche vogelkundigen aan het woord. Dan geeft MAX FÜRBRINGER (1846-1920) zijn „Untersuchungen zur Morphologie und Systematik der Vögel” in het licht, terwijl daarnaast in het eigenlijke gedenkboek de „Naamlijst van in Nederland in den vrijen natuurstaat waargenomen Vogels” van H. KOLLER verschijnt. Het doet wat eigenaardig aan deze beide publicaties in een adem te noemen, want FÜRBRINGER heeft ons hier in twee dikke deelen een klassiek werk gegeven, waarin zeer belangrijke nieuwe inzichten over de verwantschap en afstamming van de verschillende vogelvormen (o.a. van de Ratitae) ontwikkeld worden. KOLLER's lijst daarentegen geeft een opsomming van de vogels, die in de bijzondere collectie „Nederlandsche Dieren” (Fauna Neerlandica) aanwezig waren. Helaas heeft KOLLER, die als adjunct-conservator en praeparateur aan „Artis” verbonden was, deze lijst niet zeer nauwkeurig samengesteld of gecorrigeerd, want afgezien van een enkele drukfout is in bijna 150 gevallen de datum, de vindplaats of het geslacht onjuist weergegeven.

Om nog kort op FÜRBRINGER terug te komen — in de inleiding is reeds gezegd, waarom hier niet uitvoerig op zijn werk zal worden ingegaan — deze jonge medicus werd in 1879 naar ons land geroepen ten einde aan de universiteit van Amsterdam den leerstoel in de anatomie

*) Hieronder bevindt zich ook een beschrijving met plaat van *Garrulus Lidthi*, de mooi-gekleurde gaai, die BONAPARTE op 1 Mei 1850 te Utrecht in het kabinet van VAN LIDTH DE JEUDE ontdekte.

te bezetten. FÜRBRINGER had in zijn gymnasiumtijd te Gera een uitgesproken belangstelling voor vogels getoond en hij zou te Jena zeker wiskunde en natuurwetenschappen zijn gaan studeeren, als CARL GEGENBAUR hem niet had overgehaald de medische studie te kiezen en zich in de vergelijkende anatomie te bekwamen. Negen jaren is FÜRBRINGER te Amsterdam gebleven, toen keerde hij (in 1888) naar Jena terug, waar hij de opvolger werd van OSKAR HERTWIG en ten slotte is hij in 1901 te Heidelberg zijn beroemden leermeester GEGENBAUR opgevolgd.

Te Amsterdam werkte FÜRBRINGER onder zeer gunstige omstandigheden; hij was in contact gekomen met G. F. WESTERMAN en deze had hem in zoodanige mate zoölogisch materiaal uit „Artis” ter beschikking kunnen stellen, dat het voor een groot deel daaraan te danken is, dat FÜRBRINGER's „opus magnum” zulk een omvang heeft aangenomen.

In navolging van Amsterdam hebben ook Rotterdam en Den Haag resp. in 1857 en 1863 een dierentuin gekregen, terwijl te Utrecht een dergelijke tuin gedurende een aantal jaren in „Tivoli” was ondergebracht. Voor enkele particuliere menagerieën in deze eeuw zie men Aant. 38.

Aan de musea, die bij de meeste van deze dierentuinen werden ingericht, zijn in den loop der jaren door schenking of erfstelling belangrijke vogelcollecties van particulieren vermaakt. Zoo kwam de Rotterdamsche Diergaarde in 1882 in het bezit van de fraaie verzameling van J. E. CRIELLAERT³⁹, terwijl de collectie in Den Haag uit verschillende verzamelingen was samengesteld, o.a. uit die van den majoor b. d. cavalerie E. VAN WICKEVOORT CROMMELIN.

Nu wij toch over verzamelingen schrijven, willen wij er nog enkele noemen, die zich elders in het land bevonden, t.w.:

de collectie van Prof. Dr. THEODOOR GERARD VAN LIDTH DE JEUDE (8 Juli 1788-23 Dec. 1863) te Utrecht, waarin o.a. de collecties van DRAAK en KLINKENBERG opgenomen waren; later is deze verzameling grotendeels door het Britsch Museum aangekocht;

de collectie van de Gebr. A. en F. VAN DIJCK te St. Michielsgestel (N.-Br.), welke in de jaren 1850-1880 bijeengebracht werd en ten slotte uit ± 2000 exemplaren bestond. Zij is later beland in het klein-seminarie „Beekvlied” ter plaatse, waar zij in den Tweeden Wereldoorlog ernstig gehavend werd. Na den oorlog is het restant opnieuw opgesteld; schrijver dezes heeft de verzameling op 8 Dec. '48 bezichtigd en kunnen constateeren, dat nog een belangrijk gedeelte gespaard is gebleven, w.o. het exemplaar van *Cursorius cursor*, dat in 1876 op de Oirschotsche

heide werd buitgemaakt. De mededeelingen omtrent de oorspronkelijke grootte van de collectie (± 4000 stuks!) en haar verspreiding na den dood van de eigenaars (BENTHEM 1941), achtte de tegenwoordige beheerder van de verzameling, de Eerwaarde heer H. W. TH. KNIPPENBERG, onjuist;

de collectie van LAMBERT C. H. VAN DEN BOGAERT ($\pm 1835 - 3$ Mei 1911) te 's Hertogenbosch, die vooral veel vogels uit de moerassige streek bij Vlijmen bevatte. Helaas waren deze vogels, die de eigenaar alle zelf had opgezet, niet voorzien van etiketten met opgaven over hun herkomst. De verzameling is later overgegaan in het bezit van het Instituut St. Louis te Oudenbosch; zij bevatte o.a. de eenige exemplaren van *Himantopus himantopus* en *Glareola pratincola*, die destijds uit ons land bekend waren.

Van minder belang zijn:

de collectie van N. GROENEWEGEN te Haarlem (o.a. vermeld in de „Bouwstoffen”, dl. 2, p. 288), die na het overlijden van den eigenaar in 1860 werd verkocht en verspreid is geraakt;

een tweetal verzamelingen in de provincie Utrecht, t.w. een van Jhr. J. C. MARTENS (1817-1872) te De Meern en een van de Dames WILLINK VAN COLLEN, die op het huis „Gunterstein” te Breukelen bewaard werd; beide collecties zijn later aan het Zoölogisch Museum te Amsterdam ten geschenke gegeven;

de collectie van het „Genootschap ter beoefening der Natuurkundige Wetenschappen” („het Physika”) te Zutphen, bijeengebracht door den instrumentarius en bibliothecaris GRONEMAN in de jaren 1817-1882 (cf. Lev. Natuur 7, 1902, p. 20).

Het aanleggen van een collectie opgezette vogels vergde altijd wel vrij wat ruimte, maar veel geld behoefde men er destijds nog niet aan te spendeeren. Zoo maakt bv. het „Genootschap ter bevordering der Natuurlijke Historie” te Groningen in 1825 bekend, dat het de inheemsche vogels opgezet kan leveren: de grootte voor $f 0.75$, de kleine voor $f 0.50$. Een kwarteeuw later zijn de prijzen al iets gestegen; dan adverteert G. H. W. VAN DEN BERGH te Rotterdam in „Naumannia” (Bd. 2, Heft 3, 1852), dat hij de huiden van ruim 70 vogelsoorten in voorraad heeft; de prijzen varieeren van $f 0.75$ tot $f 4$.—; alleen voor de *Cygnus*-soorten moet men $f 7$.—, voor een Krooneend $f 8$.— betalen. VAN DEN BERGH's prijzen worden dus niet slechts door de grootte van den vogel bepaald, ook zeldzaamheid en handelswaarde zijn daarin verdisconteerd. Zoo staat bv. de Snor voor $f 1.80$ in de lijst genoteerd, terwijl

de Groote Karekiet *f* 1.— kost. Dat men voor een Fuut *f* 4.— moest betalen, tegen slechts *f* 1.— voor een Meerkoet, zal wel aan de marktwaarde van futenbont te wijten zijn. Meer bijzonderheden zijn vermeld in Aant. 40.

Al ging de beoefening van de ornithologie in de 19e eeuw bijna altijd gepaard met het aanleggen van een collectie opgezette vogels, toch hebben wij ook aan niet-verzamelaars belangrijke gegevens te danken. Van hen moeten wij er hier twee noemen, t.w. Dr. G. A. VENEMA en Mr. J. HERMAN ALBARDA.

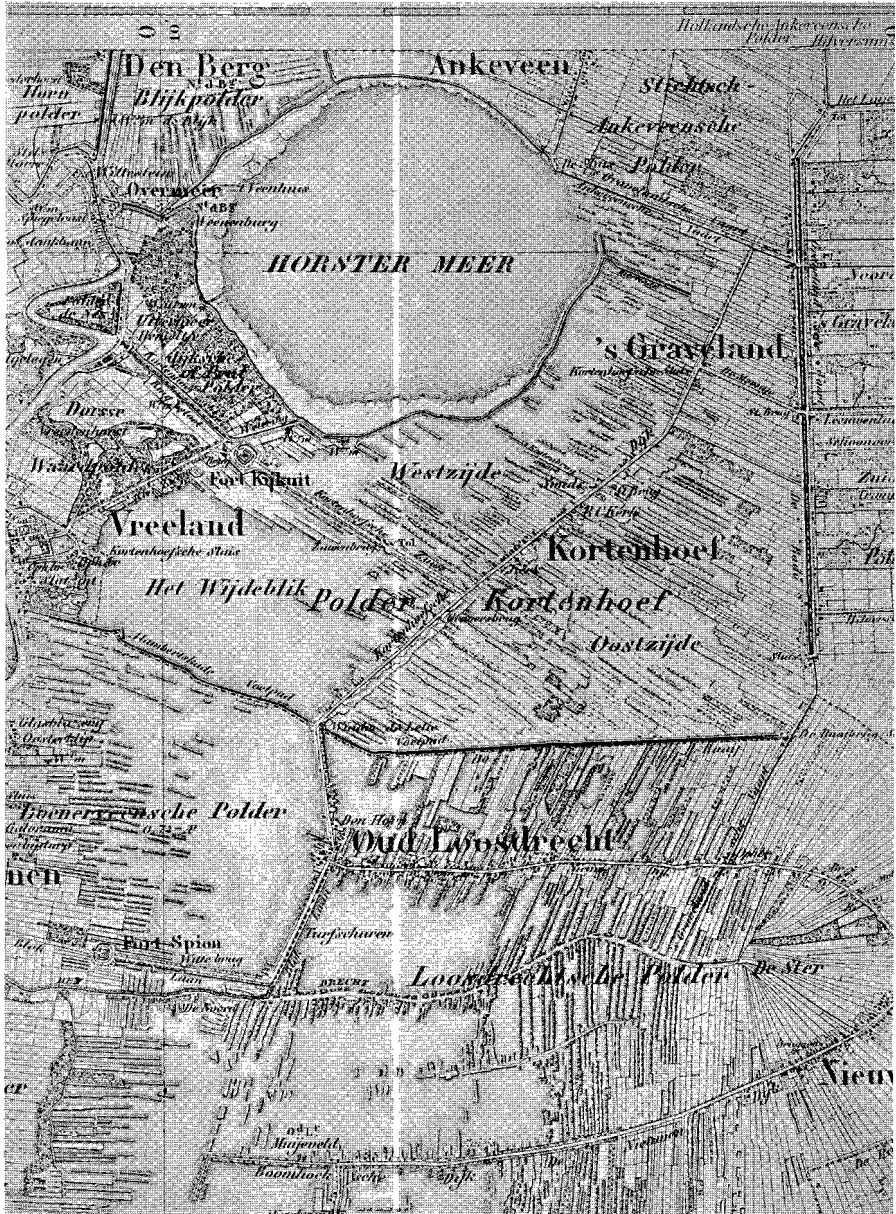
GERARD AZINGS VENEMA (26 Maart 1808 - 30 Nov. 1873) was niet direct een ornitholoog van professie, maar wij willen hem niet voorbijgaan, omdat hij eenige publicaties over vogels van lokaal belang heeft nagelaten. VENEMA was op zijn 18e jaar turfmeter en had zich door zelfstudie opgewerkt tot lid der Provinciale Staten en burgemeester van Winschoten. Daar hij een werkzaam aandeel had in de kanalisatie van de provincie Groningen en bij de verdeling van de markegronden van Westerwolde, kende hij deze landstreek door en door. Hij had daarbij een open oog voor de natuur, wat blijkt uit de verhandelingen, die hij schreef, o.a. over den Dollard (samen met ACKER STRATINGH) en over het eiland Rottum en de daar voorkomende vogels. Van zijn bekende opstellen over de eenden, de ganzen en de zwanen in het „Album der Natuur” zijn de beide laatste na zijn dood verschenen. In 1864 werd hem door de Groninger universiteit de doctorstitel in de wis- en natuurkunde *honoris causa* verleend.

De andere, eenigszins geïsoleerd wonende natuurliefhebber was JOHAN HERMAN ALBARDA (24 Juni 1826 - 7 Juli 1898), een Fries, die zijn geheele leven te Leeuwarden heeft doorgebracht en die in verschillende ambten zijn geboortestad en gewest gediend heeft. Zijn vader was jurist en zoo kwam het, dat ook HERMAN in Sept. 1842 naar Groningen trok om er rechten te gaan studeeren. Nadat hij in Juni '47 op stellingen was gepromoveerd, keerde hij naar de Friesche hoofdstad terug. Hier oefende hij eerst de advocatuur uit, maar al spoedig kwam hij als substituut-officier bij de rechtbank. In 1854 trouwde hij met een dochter van den president van het Gerechtshof en twee jaar later, toen hij nog maar 30 jaren oud was, werd hij gekozen tot lid van de Provinciale Staten en nog eenige jaren later werd hij Gedeputeerde, welke functie hij tot 1886 heeft bekleed.

Op ornithologisch gebied liet ALBARDA aanvankelijk weinig van zich hooren, maar in 1866 schreef hij voor de „Bouwstoffen” (dl. 3, pp. 298-

JOHAN HERMAN ALBARDA
24 Juni 1826—7 Juli 1898

Het Horstermeer, vroeger ook wel Overmeersche meer genoemd, met de verveningen ten Oosten van de Vecht. Fragment van het kaartblad Utrecht (nr. 31) uit den Atlas v. d. Topographische en Militaire kaart v. h. Koningrijk der Nederlanden, 1 : 50 000. (Verkend 1850, gegraveerd 1854).

333) een „Naamlijst der in de provincie Friesland in wilden staat waargenomen vogels”, waaruit blijkt, dat deze diergroep al lang zijn belangstelling had en dat hij de avifauna van „it Heitelân” goed kende. In 1884 wordt deze naamlijst onder denzelfden titel en met slechts geringe wijzigingen, nogmaals door hem uitgegeven. In 1885 begint hij met het publiceeren van zijn jaarverslagen over de „Ornithologie van Nederland”, waaraan verscheidene waarnemers medewerkten, o.a. A. A. VAN BEMMELEN, M. A. BRANTS, ED. BLAAUW, F. E. BLAAUW, J. BÜTTIKOFER, P. C. C. DUYZEND, H. W. DE GRAAF, TH. NIEUWENHUYSEN, K. N. SWIERSTRA, K. BISSCHOP VAN TUINEN en later ook R. C. BARON SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, C. KERBERT, L. C. H. VAN DEN BOGAERT en A. E. H. SWAEN.

De publicatie van deze overzichten heeft hij tot zijn dood in 1898 voortgezet, waarna SNOUCKAERT zijn opvolger werd. Ten slotte verscheen in 1897 zijn bekendste werk, getiteld „Aves Neerlandicae”, dat in beknopten vorm een overzicht geeft van de avifauna van ons geheele land.

ALBARDA had niet alleen belangstelling voor vogels, hij was ook een kenner van planten en insecten. Zoo droeg hij bv. talrijke gegevens bij voor de entomologische overzichten van DE GRAAF e.a. in de „Bouwstoffen”. Verder was ALBARDA een ijverig lid van het groene gilde; speciaal ging hij graag ter jacht op watersnippen, waartoe destijds in de omgeving van Leeuwarden volop gelegenheid bestond. Hij maakte de jacht tevens dienstbaar aan de ornithologie door zijn collega-jagers voor te lichten of hun aandacht te vragen voor bepaalde vogels. Daartoe schreef hij herhaaldelijk korte opstellen in de eerste jaargangen van „De Nederlandsche Jager”.

Ten aanzien van zijn jaarverslagen doet SNOUCKAERT opmerken, dat ALBARDA als chroniqueur van de voornaamste avifaunistische bijzonderheden soms te goed van vertrouwen was en te weinig kritisch, waardoor hij de wetenschap helaas met een aantal onjuiste gegevens heeft belast. ALBARDA had „het uiterlijk van een Engelschen squire” (Plaat XVIII); hij was gul van aard; zijn „Naamlijst” van 1884, die hij privé had uitgegeven, deed hij aan zijn vrienden cadeau, die ook menige zeldzame vogel van hem mochten ontvangen, want ALBARDA had er een gewoonte van gemaakt om het bij de poeliers te Leeuwarden aangevoerde wild door te zien. Zoodoende wist hij enkele eenden-hybriden, de zeldzame Aziatische Goudpluvier (*Pluvialis dominica fulva*) en ook de Dunbekwulp (*Numenius tenuirostris*) in handen te krijgen. Een vogelcollectie heeft hij derhalve niet nagelaten; zijn bibliotheek is in Febr. 1899 te Arnhem (bij de firma GOUDA QUINT) verkocht.

Als laatste vogelkundige uit de 19e eeuw willen wij hier FRIEDRICH HERMANN OTTO FINSCH (8 Aug. 1839 - 31 Jan. 1917) opnemen, die tweemaal in zijn veelbewogen leven (van 1861-1864 en van 1898-1904) aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden verbonden is geweest. OTTO FINSCH, die te Warmbrunn in Silezië werd geboren, was op \pm 22-jarigen leeftijd door SCHLEGEL's toedoen naar Leiden gekomen en er als assistent bij het museum te werk gesteld. In het eerst ging zijn belangstelling vooral uit naar de papegaaien, over welke groep hij een uitvoerige monographie: „Die Papageien” (2 dln., bijna 1600 pp.!) schreef, die in 1867/1868 verscheen. FINSCH had Leiden toen reeds verlaten, want in 1864 was hij benoemd tot conservator aan het natuurhistorisch-ethnologisch museum te Bremen, waar hij zich vooral op de ethnologie (die in hooge mate zijn belangstelling had) toelegde. Hij maakte verscheidene groote reizen, o.a. naar Amerika, West-Siberië, de Stille Zuidzee en heeft in 1884 voor Duitschland een deel van Nieuw-Guinea, het latere Kaiser Wilhelmsland, in bezit genomen. Deze omzwervingen brachten hem, zooals SNOUCKAERT (1929) doet opmerken, wel veel roem, maar weinig geld, zoodat FINSCH in 1898 gaarne in aanmerking kwam voor de conservatorsplaats aan het Rijksmuseum, die door de benoeming van BÜTTIKOFER tot directeur van de Rotterdamsche Diergaarde was open gekomen. Hij heeft toen opnieuw een aantal jaren te Leiden vertoefd, maar het catalogiseeren begon hem na eenige jaren te verdrieten en toen hij in 1904 de kans kreeg zich opnieuw aan zijn geliefde ethnologie te wijden, vertrok hij naar Brunswijk, waar hem het directeurschap van de volkenkundige afdeling van het Stedelijk Museum was aangeboden. Toen de oorlog van 1914-1918 uitbrak, was hij een der velen, die geen oogenblik twijfelden aan een gunstigen uitslag voor de Centrale Mogendheden. Hij stierf in 1917 en hem is dus de teleurstelling in zijn verwachtingen en de wetenschap van het verlies der Duitsche koloniën bespaard gebleven. Zijn ornithologische verhandelingen, die hij gedeeltelijk in samenwerking met GUSTAV HARTLAUB schreef, hebben betrekking op de vogels van Afrika, Ned.-Indië, Polynesië, Siberië, enz. FINSCH heeft degenen, die na hem kwamen, niet in het onzekere gelaten ten aanzien van zijn prestaties; hij heeft tweemaal (in 1876 en 1899) een overzicht van zijn geschriften en de resultaten van zijn reizen laten drukken.

Er moeten nu nog enkele illustrators van vogelboeken genoemd worden, die in de 19e eeuw van zich deden spreken.

Wij hebben gezien, dat TEMMINCK voor het illustreeren van zijn orni-

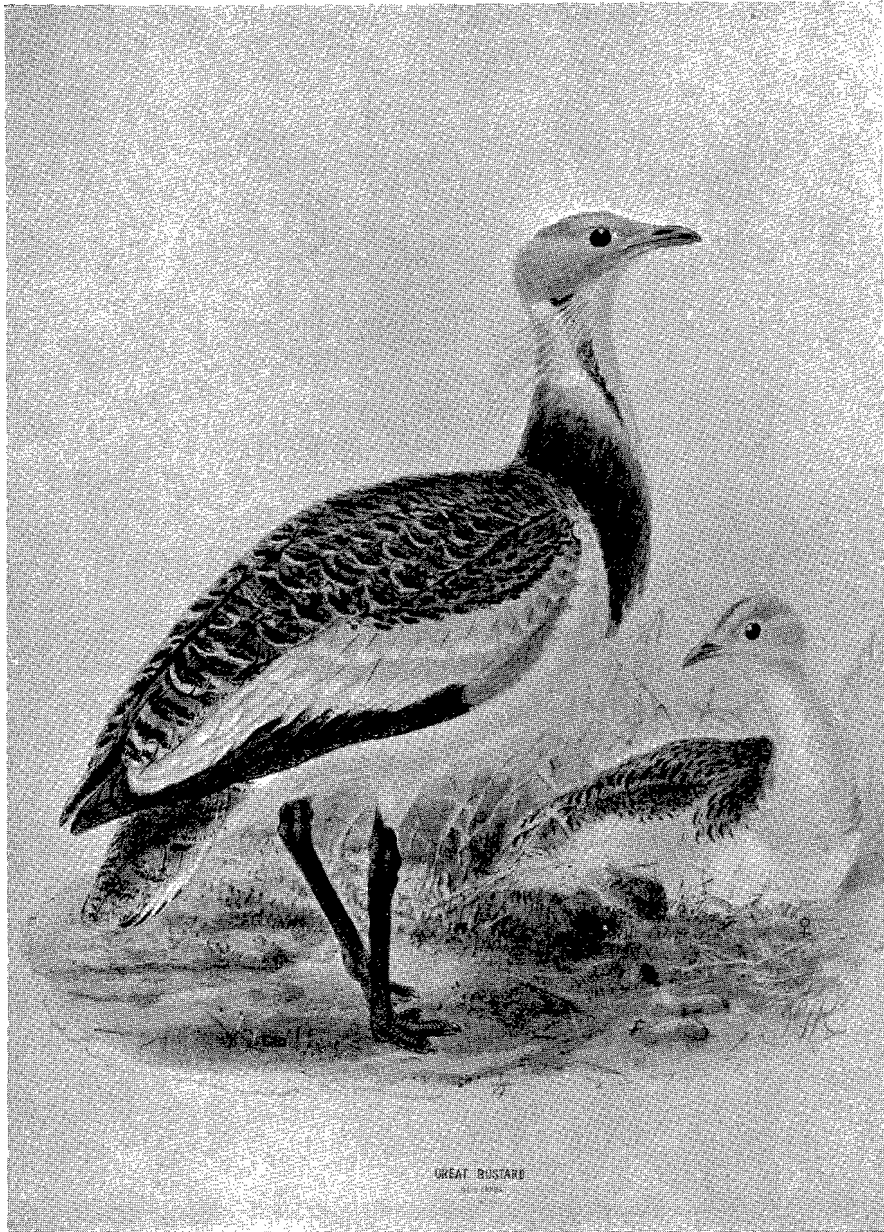
thologische plaatwerken zich van de medewerking had verzekerd van eenige Fransche vogelschilders, t.w. van J. G. PRÊTRE en PAULINE DE COURCELLES (later Madame KNIP geheeten); de platen, die als supplement op het „Manuel d'Ornithologie" verschenen, waren van de hand van JOHANN CARL WERNER, die eveneens te Parijs werkte. SCHLEGEL illustreerde zijn geschriften meestal zelf, maar voor de platen van de „Traité de Fauconnerie" had hij den jongen Duitschen dierenschilder JOSEPH WOLF (1820-1899) uitgekozen, wiens bijzondere talent hem was opgevallen. WOLF heeft in verband met deze opdracht korten tijd in Nederland verblijf gehouden; in 1848 vertrok hij naar Engeland, waar hij te Londen als illustrator van de publicaties van de Zoological Society, de British Ornithologists' Union enz. volop emplooi vond en zich tot de bekendste dierenschilder van zijn eeuw heeft ontwikkeld ⁴¹.

WOLF's voorbeeld heeft navolging gevonden bij een tweetal Nederlandsche dierenteekenaars. In de eerste plaats bij JOSEPH SMIT, die in 1837 te Lisse geboren was en die in 1866 het vaderland verliet om in dienst te treden van de zoo juist genoemde Zoological Society. SMIT werkte daar ook voor particulieren, zooals den Duke of BEDFORD, Lord ROTH-SCHILD en E. SELOUS. Verder leverde hij o.a. de platen voor SCLATER & SALVIN's „Exotic Ornithology" (1866/1869), dat als een voortzetting op de werken van D'AUBENTON, TEMMINCK/LAUGIER en DES MURS kan worden beschouwd en dat de afbeeldingen van ruim 100 neotropische vogelsoorten bevat.

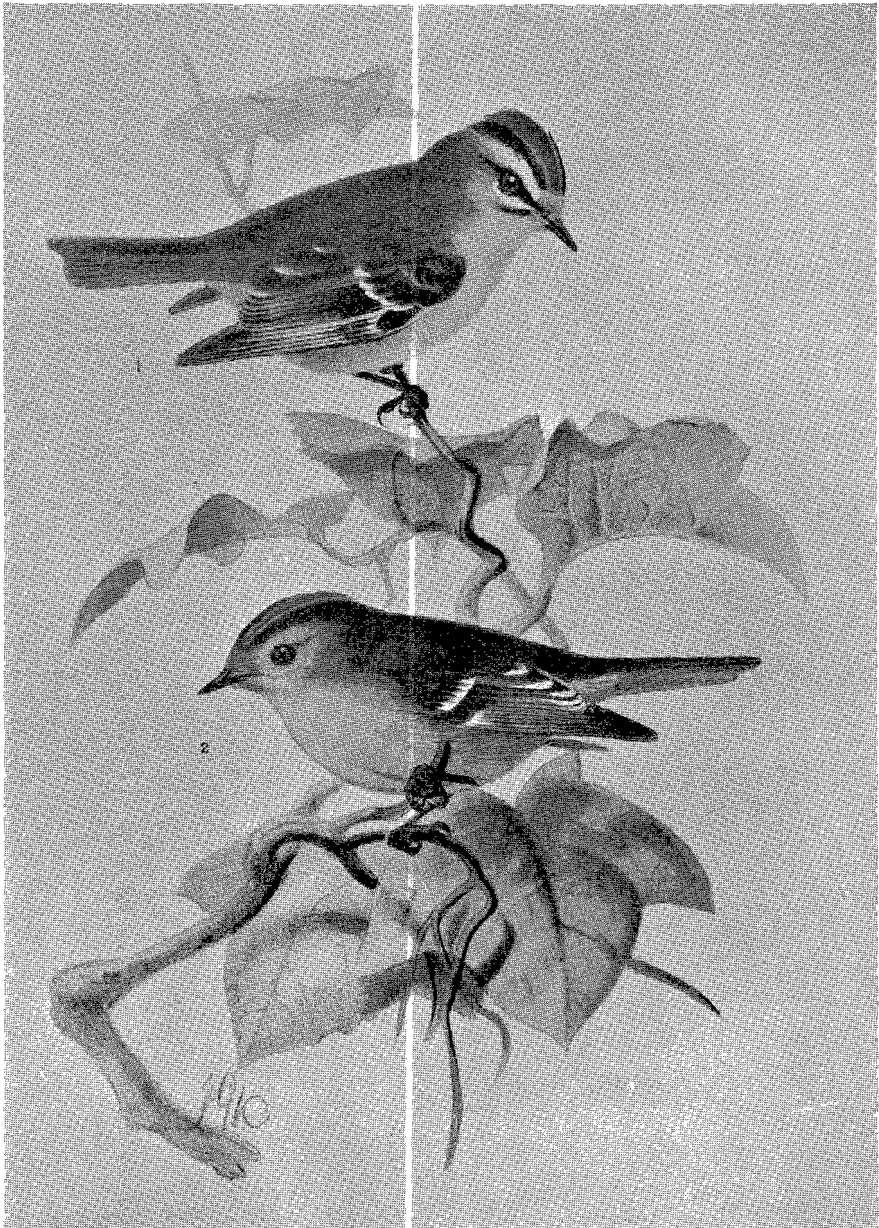
Misschien meer nog dan op vogels, legde SMIT zich toe op het teekenen van zoogdieren. Hij werkte daarbij nauw samen met WOLF, zooals bv. blijkt uit de platen, waarmede „The Book of Antelopes" (1894-1900) is geïllustreerd; deze platen zijn in vele gevallen door WOLF ontworpen en door SMIT op steen geteekend, gelijk uit de aanduiding „Wolf del., Smit lith." blijkt. SMIT, die na WOLF's dood de belangrijkste zoogdierschilder was, is zeer oud geworden en pas in 1930 op 93-jarigen leeftijd te Cobden Hill, Radlett (Hertfordshire) overleden.

Meer bekendheid geniet ongetwijfeld JOHANNUS GERARDUS KEULEMANS (8 Juni 1842-29 Maart 1912), een Rotterdammer van geboorte, die circa 40 jaar lang vrijwel uitsluitend vogels heeft geteekend. KEULEMANS ging op jeugdigen leeftijd naar Leiden, waar hij gedurende eenige jaren (1864-1868) de betrekking van assistent aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie vervulde. In die jaren maakte hij vermoedelijk ook de korte verzamelreis naar de Kaap-Verdische eilanden en West-Afrika, waarover hij in het Nederl. Tijdschr. voor de Dierkunde (dl. 3, pp. 363-401) heeft bericht. Zooals reeds gezegd, is ook KEULEMANS naar Engeland

getrokken, omdat hij daar meer opdrachten tegemoet kon zien. Toevallig begon in het jaar van zijn vertrek (1869) zijn eerste groote werk, „Onze vogels in huis en tuin”, hier te lande te verschijnen. Deze uitgave groeide uit tot 3 deelen met tezamen 200 platen, waarvan er ruim 120 betrekking hebben op onze inlandsche vogels, speciaal op de zangvogels; op de overige platen zijn exotische vinkjes, weervogels, kakatoes, parkieten, duiven- en hoenderrassen afgebeeld, die tot de meest voorkomende soorten behooren, welke destijds in de kooi of in den hoenderhof werden aangetroffen. KEULEMANS schreef ook den tekst van dit werk, waaruit blijkt, dat hij met verschillende van de afgebeelde zangvogels dagelijks omgang had; sommige hield hij in de kooi, andere, zooals Grauwe Vliegenvanger en Zwarte Mees vlogen vrij in zijn kamer rond en zuiverden die van vliegen enz.; een zeer mak exemplaar van *Parus ater* sliep 's nachts zelfs in een rol teekenpapier! Met de Nederlandsche vogelnamen kon hij in sommige gevallen niet accoord gaan; hij bedacht zelf andere, met het gevolg, dat de betreffende soorten onder hoogst ongebruikelijke namen in zijn werk geïntroduceerd worden, cf. Winterkoning voor *Regulus regulus*, Sluiper voor *Troglodytes troglodytes*, Slagtervogel voor *Lanius collurio*, Heidezanger voor *Locustella naevia* enz. In Engeland viel zijn werk zoo in den smaak, dat hem al spoedig het illustreeren van allerlei groote werken werd opgedragen; bovendien was hij als vaste teekenaar verbonden aan verschillende periodieken, i.c. aan „The Ibis”, aan de „Novitates Zoologicae” van het Tring-Museum en aan de „Proceedings” en „Transactions” van de Zoological Society of London. Van de werken, die door hem geïllustreerd werden, zouden wij kunnen noemen: BULLER's History of the birds of New Zealand (1872/1873), de Catalogue of the birds in the British Museum, vols. 1-13, 1874-1890, DRESSER's History of the birds of Europe (9 vols., 1871/1881), GODMAN's Monograph of the Petrels (1907/1910), LEGGE's History of the birds of Ceylon (1878/1880), MARSHALL's Monograph of the Capitonidae (1870/1871), MIVART's Monograph of the Lories (1896), ROTHSCHILD's Avifauna of Laysan (1893/1900), ROWLEY's Ornithological Miscellany (1876/1878), SALVIN & DU CANE GODMAN: Biologia Centrali-Americana, Aves (1879/1904), SCLATER's Monograph of the jacamars and puffbirds (1879/1882), SEEBOHM's Geographical distribution of the Charadriidae (1887) en Monograph of the Turdidae (1898/1902) en SHARPE's Monograph of the Alcedinidae (1868/1871). Voor andere werken, i.c. HENNICKE's jubileum-uitgave van NAUMANN's Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas (1896/1905), Lord LILFORD's Coloured figures of the birds of the British Islands (1891/1897), KOENIG's Avifauna Spitz-

Groote Trap (*Otis tarda* L.)
Foto naar de gekleurde plaat van J. G. KEULEMANS, geteekend voor
DRESSER's „History of the birds of Europe”. Vol. VII, pl. 508.

Vuurgoudhaantje (*Regulus ignicapillus* (Temm.)) en Goudhaantje (*Regulus regulus* (L.))
Foto naar de gekleurde plaat van J. G. KEULEMANS, geteekend voor DRESSER'S
„History of the birds of Europe”. Vol. II, pl. 72.

bergensis (1911), ROTHSCHILD's Extinct Birds (1907) enz. droeg hij slechts een gedeelte van de platen bij. MATHEWS (1912) kon dan ook terecht getuigen, dat gedurende de jaren 1870-1900: „scarcely any ornithological work of importance was complete without illustrations by Keulemans' ...”

Ongetwijfeld verstond KEULEMANS de kunst om de vogels natuurgetrouw weer te geven, al mag hier wel worden vermeld, dat hij in het afbeelden van de Passeres een grootere volmaaktheid bereikte dan in zijn teekeningen van de Non-Passeres. Twee specimina van zijn kunnen vindt men hier op de Platen XX en XXI gereproduceerd.

Behalve begaafdheid als teekenaar had KEULEMANS een uitgesproken aanleg voor talen, waarvan hij er vijf vloeiend sprak. Dit kwam hem bij zijn lust tot reizen — hij bereisde bijna geheel Europa — goed van pas. Zijn voornaamste ontspanning vond hij evenwel in de muziek; daarbij luisterde hij niet alleen graag naar het spel van anderen, maar hij was ook zelf een goed cellist. Wanneer wij zijn levendige vogelfiguren bekijken, is het voor ons moeilijk te rijmen, dat deze zijn voortgebracht door een geheel in zichzelf gekeerd man, iemand die zich in latere jaren met passie aan het spiritisme wijdde en over dit onderwerp ettelijke bijdragen publiceerde. Toch was KEULEMANS geen mensschuw vrijgezel; hij trouwde tweemaal en liet negen kinderen na!

Door het droogmaken van plassen en het inpolderen van buitendijksche gronden zijn in de 19e eeuw verscheidene bekende broedplaatsen verdwenen. De glorie van het Schollevaarseiland was in 1864, toen HARTING er een bezoek bracht, al zoo goed als verdwenen en tien jaar later was van deze broedplaats niets meer terug te vinden: na het tot stand komen in 1842 van den Zuidplaspolder (4572 ha), heeft men in 1874 de Nieuwerkerksche plassen c.a. drooggemalen en is de Prins Alexanderpolder (2875 ha) ontstaan. Een overzicht van den ouden toestand, zooals die omstreeks 1820 bestond, vindt men op de gekleurde kaart van SCHOLTEN (Plaat IX) weergegeven. Intusschen wordt in de jaren 1850-1880 melding gemaakt van een broedkolonie van Aalscholvers, Lepelaars en Purperreigers in het Horstermeer bij Vreeland a. d. Vecht (Plaat XIX). De schilder WILLEM ROELOFS (1822-1897), die deze broedplaats in 1879 herhaaldelijk heeft bezocht, geeft er een goede beschrijving van; hij verbaast zich er over, dat Aalscholvers en Lepelaars „twee zulke uiteenlopende dieren, zoo dicht in elkanders nabijheid, dezelfde plaats tot woning hebben uitverkoren en de weinig weerbare lepelaars de nabijheid der gulzige aalscholvers niet schijnen te vreezen.”

VAN BEMMELEN (1866) deelt ons in de „Bouwstoffen” (dl. 3, pp. 414 (514!)—532) eenige bijzonderheden mede over de exploitatie van deze broedkolonies, waaruit men kan opmaken, dat daar de grootste roofbouw gepleegd werd, die zich denken laat. Vijftien jaar geleden, schrijft hij (d.i. dus omstreeks 1851), broedden er ruim 1000 paar Aalscholvers, circa 700 paar reigers (*Ardea cinerea* en *A. purpurea*) en circa 1000 paar Lepelaars. Het grootste aantal eieren, dat men toen in één week tijd vergaarde, bedroeg 800 reigereieren (beide soorten), 1100 aalscholvereieren en (midden in den broedtijd) zelfs 1600 lepelaareieren. Het rapen van deze eieren geschiedde steeds tweemaal per week, op Woensdag en Zaterdag, waarmede men tot laat in het seizoen voortging. Vandaar dan ook, dat omstreeks 1865 het aantal vogels aanmerkelijk verminderd was: Aalscholver en Lepelaar waren beide tot eenige honderden paren teruggelopen en de vermindering der beide reigersoorten was overeenkomstig. Onder die omstandigheden was het voor de vogels dan ook bijna als een geluk te beschouwen, dat de vernieuwde plannen tot droogmaking van het 620 ha groote Horstermeer (die cultuurtechnisch tot een volslagen mislukking hebben geleid) in 1883 werden uitgevoerd.

Wij willen hier nog in herinnering brengen de aquarel van ROELOFS, waarop een gemengde broedkolonie van Aalscholvers en Lepelaars is afgebeeld; deze is een aantal jaren geleden gereproduceerd in „De Levende Natuur” (jrg. 43, 1939, p. 343) en in VAN ZINDEREN BAKKER's boek over het Naardermeer (1942). Hoewel ik de veronderstelling, dat deze aquarel de broedkolonie in het Naardermeer weergeeft, niet beslist kan tegenspreken, lijkt het mij toch, gezien ROELOFS' hierboven geciteerde opmerkingen, meer waarschijnlijk, dat zij op de kolonie in het Horstermeer betrekking heeft.

Belangrijke aanvullende bijzonderheden over onze lepelaarkolonies danken wij verder aan enkele Engelschen, nl. aan P. L. SCLATER en H. SEEBOHM. SCLATER bezocht in 1867 het Schollevaarseiland, in 1877 (met W. A. FORBES) het Horstermeer en in 1898 een niet nader genoemde broedplaats, zeer waarschijnlijk het Zwanenwater!; SEEBOHM zag in 1880 de kolonie van het Horstermeer. Eenige aanhalingen uit beider reisverslagen zijn in Aant. 42 opgenomen.

Een knap overzicht van de voormalige broedplaatsen van den Lepelaar treft men aan in THIJSSÉ's boek „Het intieme leven der vogels” (1906), terwijl de reeds genoemde aantekeningen over het Zwanenwater, die H. W. DE GRAAF naliet, betrekking hebben op een tweetal excursies, die hij resp. op 10 Mei 1893 en 4 Juni 1897 naar Callantsoog maakte en op gegevens van den jachtopziener H. BLEYENDAAL.

Wanneer er sprake was van de broedkolonies der groote moerasvogels, werd in de literatuur tot dusverre alleen van de veenplassen in Schieland en de Vechtstreek melding gemaakt. ALBARDA (1866) is de eerste, die onze aandacht vestigt op de overeenkomstige terreinen in Centraal-Friesland, nl. de veenderijen tusschen Oldeboorn-Eernewoude-Oudega (Small.) - Boornbergum en Beets. Weliswaar werden daar geen broedkolonies van Aalscholvers, Lepelaars en Purperreigers gevonden, maar de zgn. Kraanlanden en de Boornbergumer petten, die middenin het genoemde complex gelegen zijn, herbergden omstreeks 1850 toch ettelijke „Hoanskrobbers” (*Circus aeruginosus* en *C. pygargus* *), terwijl er zich sedert 1819 een klein aantal Grauwe Ganzen (*Anser anser*) gevestigd had, totaal \pm 30 stuks. Over de moerassige terreinen in het Zuidoosten van de provincie, in de omgeving van Heerenveen en Wolvega, vernehmen wij evenwel niemendal en hetzelfde geldt voor de plassen en veenderijen van Noordwest-Overijssel.

Trouwens ook over de kolonies van meeuwen en sterns op de eilanden zijn in de 19e eeuw slechts luttele gegevens beschikbaar; alleen over Rottum worden wij in de jaren 1840 t/m 1870 door verschillende bezoekers uitvoerig ingelicht **). Deze bezoekers, t.w. COHEN 1840, MEURSINGE 1853, ALTUM 1862, VENEMA 1869 en DROSTE-HÜLSHOFF 1869, ontleenden hun gegevens over den vogelrijkdom echter allen aan de schattingen van den strandvoogd. Deze was van meening, dat er op zijn eiland (dat omstreeks 1867 „binnen den buitenteen der duinen” een oppervlakte van 140 ha bezat) de volgende aantallen vogels broedden: *Larus argentatus* 7000 paren, *Tadorna tadorna* 400 paren (in kunstholten), *Sterna sandvicensis* 3000 paren, *Sterna hirundo* 2000 paren en *Haematopus ostralegus* 200 paren. Verder een klein aantal *Sterna albifrons* en *Anas platyrhynchos*, een 10-tal *Philomachus pugnax* en ten slotte *Motacilla flava* en *alba*, *Emberiza schoeniclus* en *Corvus corax* ***).

Wat de andere Waddeneilanden betreft, op Texel werden de buitendijksche gronden tusschen het Eyerland en den polder Waal-en-Burg in 1835 ingedijkt; de polder „Het Noorden” volgde in 1875. Over de bedijkingen op de Zuidhollandsche en Zeeuwsche eilanden is met betrekking

*) Aangezien ALBARDA (1866) Grauwe en Blauwe Kuikendief verwisselde, hetgeen hij in 1885 (Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., serie 2, dl. 1, p. 58) rectificeerde, heeft het onder *Circus cyaneus* medegedeelde (cf. 1866, p. 203 (303!)) dus op *Circus pygargus* betrekking.

***) De aantekeningen betreffende de avifauna van Terschelling, die VAN MUSCHENBROEK in 1879 publiceerde (Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., dl. 4, pp. 168-173), verraden zulk een gebrek aan kennis, dat zij practisch onbruikbaar zijn.

****) Eén ravenpaar broedde er op de kaap; dit paar was in 1867 vermoedelijk al verdwenen (cf. DROSTE-HÜLSHOFF 1869, p. 116).

tot de vogels weinig bekend; door het graven van den Nieuwen Waterweg ging in 1870 een duinplas verloren, maar het groene strand en de uiterste duinen van den Hoek van Holland werden, ten voordeele van de vogels, van het vasteland geïsoleerd.

Onze directe voorgangers

uit het laatst van de 19e en de eerste drie decennia van de 20e eeuw
(± 1880—± 1930).

J. BÜTTIKOFER — R. C. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG — JAC. P. THIJSSSE — schisma in de N.O.V. — J. RITZEMA BOS — A. A. VAN PELT LECHNER — F. E. BLAAUW — E. D. VAN OORT — G. WOLDA — A. E. H. SWAEN — J. L. F. DE MEYERE — vogelteekenaars: TH. VAN HOYTEMA, JAN VAN OORT en M. A. KOEKKOEK — praeparateurs en vogelfotografen: P. L. STEENHUIZEN, R. TEPE en A. BURDET — vogel-poëzie — OUDEMANS' Dodo-studiën — KRUMEL's proefschrift — polder „Het Noorden" op Texel — Naardermeer aangekocht als natuurreservaat.

Tegen het einde van de 19e eeuw openden zich voor de vogelkundigen nieuwe perspectieven. De geschriften van HEIMANS en THIJSSSE hadden een plotselinge opbloei van natuurliefde doen ontstaan, waarvan ook de ornithologie haar deel kreeg. Een meer gedifferentieerde vraagstelling ontwikkelde zich: naast de museum-ornithologie, die zich o.a. op het onderzoek van de geographische vormen ging toelagen, ontstond een streven, dat men later met den naam „veld-ornithologie" zou aanduiden en dat de aandacht vroeg voor den levenden vogel in de vrije natuur. In aansluiting hierop heeft ook de avifaunistiek, waarbij men tot inventarisaties en tellingen overging, een groote vlucht genomen.

Voor de ontwikkeling van de optische instrumenten (waardoor de prismakijker de plaats ging innemen van het geweer) heeft de beoefening van de veld-ornithologie in hooge mate bevorderd en een zeer groot aantal amateurs aangetrokken. Dientengevolge werd „het waarnemen van vogels" niet alleen populair, maar bestond er ook gevaar voor een zekere inflatie, waarbij de wetenschap tot natuursport dreigde te degraderen.

Het spreekt haast van zelf, dat de toename van het aantal natuurliefhebbers de oprichting van enkele nieuwe verenigingen met zich mede bracht: verscheidene plaatselijke natuurhistorische organisaties zagen het licht, waaruit op 27 Dec. 1901 door fusie de Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging ontstond. Ook de liefhebbers van vogels sloten zich aaneen en op 30 Maart 1901 kwam de „Nederlandsche Ornithologische Vereeniging" tot stand.

Als reactie op den „vogelmoord” ten behoeve van keuken en veerenmode werd het streven tot vogelbescherming geboren, dat op 12 Dec. 1898 het aanzien gaf aan de „Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Vogels”. Deze organisatie, die haar bestaansrecht in den beginne ietwat eenzijdig met nut- en schade-argumenten trachtte te motiveren, heeft zich vrij spoedig, meer zelfbewust, op het standpunt gesteld, dat het behoud van een goeden vogelstapel tevens beschouwd moet worden als een cultureele opgave van groote importantie.

De volgende ornithologen, waarvan ik de meeste heb ontmoet of persoonlijk gekend *), zijn niet alleen getuige geweest van de bovengenoemde veranderingen; de meeste van hen hebben daarin actief een rol gespeeld.

Houden wij een chronologische volgorde aan, dan moeten wij eerst onze aandacht schenken aan den persoon van JOHANN BÜTTIKOFER (9 Aug. 1850-24 Juni 1927), een Zwitser van geboorte, die hier te lande in verschillende functies en in het vereenigingsleven een belangrijke plaats heeft ingenomen. Aangezien BÜTTIKOFER ook lange jaren voorzitter van de Nederlandsche Ornithologische Vereeniging is geweest en tevens het eerste eerlid, willen wij zijn levensbeschrijving hier niet achterwege laten.

BÜTTIKOFER stamde uit een onderwijzersgezin, dat te Ranflüh in het Emmenthal (kanton Bern) woonde; hij was de oudste van talrijke broertjes en zusjes. Tot zijn 16e jaar bezocht hij de dorpsschool, vervolgens ging hij een jaar naar de Berner Jura om de Fransche taal te leeren en daarna bezocht hij van 1867 tot 1870 de kweekschool voor onderwijzers te Hofwil. Zes jaar lang heeft de jonge BÜTTIKOFER te Graswil voor de klas gestaan, toen werd de drang om te reizen en de flora en fauna van vreemde landen met eigen oogen te aanschouwen hem te sterk. Hij nam ontslag als onderwijzer en reisde naar Bern, waar hij als praeparateur bij het natuurhistorisch museum werd aangesteld. Tegelijkertijd volgde hij enkele colleges bij Prof. THEOPHIL STUDER; in 1878 werd hij (op aanbeveling van Prof. RÜTMEYER) benoemd tot amanuensis bij het Rijksmuseum te Leiden. SCHLEGEL, die zich de energie en reislust van den jongen Zwitser ten nutte trachtte te maken, stelde hem voor zich toe te leggen op de exploratie van West-Afrika, i.c. de Negerrepubliek Liberia, en zoo geschiedde. Van Nov. 1879 tot April 1882

*) Met SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG ben ik slechts eenmaal in correspondentie geweest, met OUDEMANS, KRUIJL en SIEBERS heb ik nimmer eenig contact gehad.

maakte BÜTTIKOFER zijn eerste reis naar dit nog vrijwel onbekende land; volkomen uitgeput door klimaat en ontberingen keerde hij na 3 jaren terug, nadat zijn reisgenoot C. F. SALA hem reeds een jaar tevoren ontvallen was. Een verblijf in zijn geboorteland bracht hem er weer boven op en in 1884, na SCHLEGEL's dood; werd hij tot conservator voor de vogels aan het Museum benoemd en kreeg hij gelegenheid om zijn gegevens uit te werken. In de jaren 1886-1887 volgde een tweede expeditie naar Liberia, waarbij ditmaal F. X. STAMPFLI, die reeds eerder daarheen was gegaan, hem ter zijde stond.

Zijn publicaties over de verzamelde vogels verschenen in de „Notes from the Leyden Museum” (vols. 7-12), maar beter bekend is zijn reisverhaal „Reisebilder aus Liberia” (1890, 2 dln.), waarin hij zijn belevenissen schildert en uitvoerige bijzonderheden vermeldt over de bevolking en de fauna. Ook aan de flora wijdt hij nu een hoofdstuk, hoewel SCHLEGEL, BÜTTIKOFER's botanische belangstelling kennende, in 1879 contractueel met hem was overeengekomen, dat hij zijn aandacht *niet* aan de planten zou schenken! In de jaren 1893-1894 nam BÜTTIKOFER als zoöloog deel aan de eerste Borneo-expeditie, tezamen met den geoloog MOLENGRAAFF, den botanicus HALLIER en den officier van gezondheid A. W. NIEUWENHUIS, een onderneming, die — gezien de uitstekende voorbereiding en de medewerking van de autoriteiten — vergeleken met de reizen naar West-Afrika, voor BÜTTIKOFER als het ware een „Vergnügungsfahrt” vormde. Na zijn terugkeer van deze expeditie heeft de universiteit van Bern hem tot *doctor honoris causa* benoemd. Zijn „Wanderjahre” waren nu ten einde; nog tot 1897 wijdde hij zich aan de bewerking van het op Borneo verzamelde materiaal en van vogelcollecties van elders, die bij het Rijksmuseum binnenkwamen (cf. Notes Leyden Museum, vols. 13-21). Toen volgde zijn benoeming tot directeur van de Rotterdamsche Diergaarde, welke post door den dood van A. A. VAN BEMMELLEN was opengevallen. Met groote toewijding en energie heeft BÜTTIKOFER deze diergaarde gedurende 27 jaren beheerd en haar tot een der belangrijkste zoölogische tuinen van Europa gemaakt. In later jaren interesseerde hij zich sterk voor de apen, zooals velen van ons zich nog wel zullen herinneren: de Rotterdamsche Diergaarde bezat een kwart eeuw geleden een modern apenhuis en een uitzonderlijk fraaie collectie van deze dieren, terwijl van BÜTTIKOFER's hand ook enkele publicaties over apen verschenen zijn ⁴³.

Wij moeten BÜTTIKOFER's belangstelling voor de Nederlandsche avifauna niet afmeten naar het geringe aantal artikelen, dat hij daarover

JOHANN BÜTTIKOFER
9 Augustus 1850—24 Juni 1927

RENÉ CHARLES EDOUARD GEORGES JEAN
Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG
10 Mei 1857—20 Augustus 1936

heeft geschreven, want wat hem aan merkwaardigs onder oogen kwam, rapporteerde hij aan ALBARDA en later aan SNOUCKAERT, opdat die het in hun jaaroverzichten konden verwerken. Daaraan is het te wijten, dat wij hier slechts een enkel artikel van hem kunnen memoreeren, t.w. zijn verslag over de reigerkolonie in de voormalige Rotterdamsche Diergaarde (Ardea 3, 1914, pp. 9-13); over bijzondere exemplaren in de diergaarde berichtte hij elders.

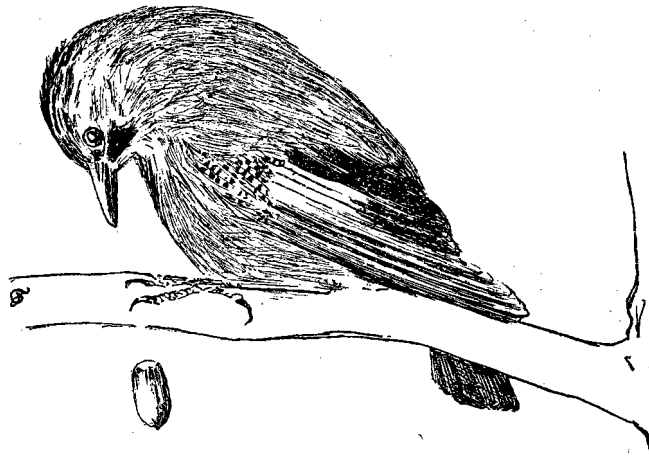
Talrijker zijn intusschen de rapporten en verslagen, die hij op het gebied van de vogelbescherming heeft uitgebracht. Want BÜTTIKOFER heeft practisch van de oprichting der „Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Vogels” af voor betere toestanden op dit gebied geijverd en de genoemde vereeniging door de sentimenteële kinderjaren heen geloodst. Zijn reislust, die hem o.a. in 1907 het Yellowstone Park deed bezoeken, is hem zijn geheele leven bijgebleven; zij was mede oorzaak, dat hij aan ettelijke internationale congressen heeft deelgenomen als vertegenwoordiger, hetzij van „Vogelbescherming”, hetzij van de N.O.V.

BÜTTIKOFER (Plaat XXII) was niet alleen een vriend van dieren, hij had ook voor zijn medemenschen veel over, een eigenschap, die hem in Liberia reeds goed te pas was gekomen. Verder was hij een gezellig causeur en tevens een man van gezag, die in verschillende vereenigingen een leidende rol heeft gespeeld. Vele jaren was hij zelfs voorzitter zoowel van de N.O.V. (1911-1924) als van „Vogelbescherming” (1909-1924), in welke functies hij geruggesteund werd door de beide DE BEAUFORT'S, L. F. en W. H., die de respectievelijke secretariaten voerden.

In 1924, toen hij 74 jaar was, heeft BÜTTIKOFER zich uit zijn vele functies teruggetrokken, teneinde zijn laatste levensjaren in Bern te kunnen doorbrengen. Maar gelijk hij vóórdien in de vacantie naar Zwitserland reisde, zoo kwam hij nu ieder jaar naar Nederland. Tijdens een dier bezoeken, in Mei '26, kon hij op Texel het „Büttikofer's Mieland” in oogenschouw nemen, een vogelterrein van 6 ha, dat „Vogelbescherming” te zijner eere had aangekocht en daarna aan de „Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten” had overgedragen. In 1926/1927 maakte hij nog een reis naar Ned.-Indië en ruim een maand vóór zijn dood woonde hij te Lemmer de jaarvergadering van „Vogelbescherming” bij, ten bewijze van zijn trouw aan de idealen dier vereeniging.

Meer invloed op de ontwikkeling van de ornithologie in ons land hebben ongetwijfeld R. C. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG en

JAC. P. THIJSSSE gehad, dank zij hun talrijke geschriften, die van \pm 1895 af verschenen zijn. Hoewel zij geen van beiden een officieele studie van de zoölogie hadden gemaakt — SNOUCKAERT was jurist, THIJSSSE had de kweekschool voor onderwijzers afgehoopen — hebben zij zich tot voortreffelijke kenners van de vogels ontwikkeld. SNOUCKAERT, die als opvolger van ALBARDA jaarlijks zijn goed-verzorgde ornithologische overzichten publiceerde, was jager- en museum-ornitholoog tegelijk. Hij had een vogelverzameling en voelde zich vooral aangetrokken tot subspecifiek onderzoek. Daartoe moest hij de vogels niet alleen in de

Afb. 5. Vlaamsche Gaai, die bezig was een eikel te schillen, heeft dien onder zijn scherpggeklauwde teenen uit laten glippen en kijkt hem nu met verbaasde blikken na. (Uit: De Levende Natuur 9, 1905, pp. 244/245).

hand kunnen nemen, maar er tevens voldoende van kunnen verzamelen. THIJSSSE daarentegen bestudeerde liever de gedragingen („het intieme leven”) van de vogels in de vrije natuur en schonk bovendien graag zijn aandacht aan hun verbreiding in verband met het landschap. SNOUCKAERT ornithologiseerde dus in hoofdzaak met het geweer, THIJSSSE gebruikte bij zijn waarnemingen prismakijker en schetsboek en werd zodoende de baanbreker voor een nieuwe richting in de vogelkunde: de veld-ornithologie. Niettegenstaande zij de ornithologische wetenschap dus op verschillende wijzen beoefenden, hebben SNOUCKAERT en THIJSSSE aanvankelijk goed kunnen samenwerken, zooals uit SNOUCKAERT's bijdragen in „De Levende Natuur”, jrg. 2-10 moge blijken. Op 23 Mei 1899 (Hemelvaartsdag) maakten zij tezamen een excursie naar het Leersumsche veld, waarover SNOUCKAERT in zijn dagboek het een en ander

opteekende, terwijl THIJSE er drie jaar later in het genoemde tijdschrift (jrg. 7, pp. 45-48) over heeft bericht. Natuurlijk waren er wel eens meeningsverschillen, bv. in 1905 in verband met THIJSE's vriendschap voor de Vlaamsche Gaai (Lev. Natuur 10, pp. 61-63), maar ernstige moeilijkheden ontstonden pas bij de voorbereiding van de zgn. Vogelwet 1912, waarvan het ontwerp verschillende beperkingen voorstelde ten aanzien van het vangen van vogels; deze beperkingen achtte SNOUCKAERT in strijd met de belangen van de wetenschap. Wij zullen straks nog op deze kwestie terug moeten komen, maar thans willen wij eerst een kort overzicht geven van beider levensloop en van hun werkzaamheid op ornithologisch gebied.

RENÉ CHARLES BARON SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG was bij het begin van de 20e eeuw ongetwijfeld de belangrijkste vogelkundige van ons land (Plaat XXIII). Hij stamde uit een oud protestant geslacht, dat oorspronkelijk uit West-Vlaanderen afkomstig was en werd op 10 Mei 1857 te 's Gravenhage geboren. Hij was de oudste van 3 zoons van W. C. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG en Jonkvr. H. A. S. L. C. SCHULTZ. De vader, die een militaire loopbaan gevolgd had, bekleedde later aan het hof van Koning WILLEM III verschillende hooge waardigheden. De jonge SNOUCKAERT ontving zijn eerste onderricht van een huisonderwijzer, van 1866-1869 bezocht hij een bijzondere school te 's-Gravenhage en van Dec. 1869-1874 de destijds bekende kostschool Instituut Schreuders te Noordwijk-Binnen. In laatstgenoemd jaar liet hij zich te Leiden bij de juridische faculteit inschrijven; in 1880 verwierf hij den titel van Meester in de Rechten en twee jaar later dien van Doctor in de Staatswetenschappen. In hetzelfde jaar (1882) werd hij benoemd tot adjunct-commies bij het Ministerie van Buitenlandsche Zaken en trouwde hij met Jonkvr. C. VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEDÉ. Zijn groote belangstelling voor de natuur en voor de jacht maakte, dat hij in Augustus 1887 uit zijn ambtelijke functie — waarin hij inmiddels tot commies was bevorderd — ontslag nam, teneinde de stad te ontvluchten en buiten te kunnen gaan wonen. Hij vestigde zich eerst te Lisse, waar hij van een van TEMMINCK's zonen de fraaie buitenplaats „Wildlust" huurde. Hier kon hij zich geheel aan zijn liefhebberijen wijden; toch trok hij zich nog niet geheel uit het openbare leven terug, maar bekleedde hij in deze jaren het ambt van rechter-plaatsvervanger in het kanton Haarlemmermeer*) en was hij tevens lid van den gemeenteraad. Tot begin April 1896 bleef hij

*) Tegenwoordig spreekt men gewoonlijk van kantonrechter-plaatsvervanger.

te Lisse wonen, toen verhuisde hij naar Doorn in de Stichtsche lustwarande. In 1903 betrok hij de ridderhofstad „Lunenburg” in het nabije Neerlangbroek, vanwaar hij in 1912, na het overlijden van zijn vrouw, opnieuw naar Doorn terugkeerde. Tien jaren bleef hij hier nog wonen; toen volgde, na zijn tweede huwelijk, een periode van reizen en trekken, die haar einde vond te Territet aan het Meer van Genève (nabij Montreux), waar hij zich in 1925 om gezondheidsredenen voorgoed vestigde en waar hij op 20 Aug. 1936 overleden is.

Wanneer wij SNOUCKAERT's ontwikkeling als ornitholoog hier kort pogen te schetsen, moeten wij er van uitgaan, dat hij al van jongsaf door een vurige passie voor de jacht was bezielde; zijn belangstelling voor de niet-jachtvogels, die gewekt werd door het lezen van SCHLEGEL's werk (met de koppen), dateert pas van na zijn promotie. SNOUCKAERT pakte de zaak goed aan; hij begon zooals toen min of meer gebruikelijk was, met het aanleggen van een verzameling van de in Nederland voorkomende vogels, waarvan hij er vele zelf schoot of ving en die bijna alle door den praeparateur H. H. TER MEER voor hem werden opgezet. Deze collectie, begonnen in 1886, groeide in ruim 15 jaar tijds aan tot circa 1160 stuks (in 260 soorten en geographische vormen) en ging natuurlijk steeds meer plaatsruimte vergen; bovendien waren die opgezette exemplaren als vergelijkingsmateriaal slecht te hanteeren. Een bezoek van OTTO FINSCH in 1901 of 1902 werd aanleiding, dat SNOUCKAERT de onpractische methode om alles te laten „monteeren” prijs gaf. Want FINSCH had bij het bezichtigen van de verzameling op het ondoelmatige daarvan gewezen en hij had SNOUCKAERT ten slotte den raad gegeven de collectie te verkoopen en een huidencollectie aan te leggen. Met behulp van FINSCH was er spoedig een koper gevonden en de verzameling is toen voor het grootste deel (750 stuks) verhuisd naar het Carnegie Museum te Pittsburgh (Pennsylvania); de overige \pm 400 stuks, waaronder de raria inclusief unica, zijn in 1910 grotendeels overgegaan in het bezit van het Museum van „Artis” te Amsterdam. Een door SNOUCKAERT geschreven catalogus van de complete collectie bevindt zich in het bezit van den Heer P. A. HENS te Valkenburg (L.). Ook het tweede gedeelte van FINSCH' advies heeft SNOUCKAERT ter harte genomen: hij ging huiden verzamelen *). Daarbij beperkte hij zich niet

*) SNOUCKAERT maakte zijn huiden niet zelf. Heden ten dage beschouwt men dit als een ernstige tekortkoming, want door hem te praeparereen leert men een vogel pas goed kennen (ontwikkeling van testes, ovarium, oviduct, rui-toestand enz.). Wij mogen echter het verleden niet beoordeelen naar onze tegenwoordige maatstaven.

tot het eigen land, maar, onder invloed van het subspecifiek onderzoek, breidde hij zijn werkzaamheid uit tot het geheele palacarctische fauna-gebied. Later verzamelde hij ook nog afrikaansche, indische en een klein aantal noordamerikaansche vogels. Zijn eierverzameling, die uit zijn eerste periode stamt, is in 1909 overgegaan in het bezit van VAN PELT LECHNER en met diens collectie vereenigd; van zijn verzameling vogelhuiden, die ten slotte meer dan 5000 stuks telde, is het grootste deel (\pm 3500 stuks) bij zijn vertrek uit ons land door SILLEM en VAN MARLE verworven, terwijl de ethiopische en indische exemplaren aan het Museum van „Artis” kwamen ⁴⁴. Zijn prachtige ornithologische boekerij is gedurende zijn laatste levensjaren bij gedeelten en naar verschillende landen verkocht.

SNOUCKAERT had de gave van onderhoudend en zeer gemakkelijk te schrijven, zoodat zijn pennevruchten te talrijk zijn om ze hier te kunnen opsommen ⁴⁵. Het meerendeel van zijn publicaties is van faunistischen of systematischen aard, maar ook over minder belangrijke onderwerpen, bv. over zijn ornithologische belevenissen op reis, over zijn relaties met een aantal vogelkundigen van de vorige generatie en over diverse andere zaken, kon hij heel prettig en leerzaam vertellen. Belangrijke waarnemingen rapporteerde hij herhaaldelijk in de „Ornithologische Monatsberichte”. Een groot teekenaar was hij niet, al heeft hij enkele van zijn bijdragen in „De Levende Natuur” zelf geïllustreerd.

Veel tijd hebben hem stellig de uitvoerige literatuur-overzichten gekost, die hij ruim 20 jaar lang in het Jaarbericht (1 t/m 17) en het Orgaan C.N.V. (1 t/m 4) deed verschijnen.

Wat zijn arbeid met betrekking tot de avifauna van ons land betreft, willen wij er nogmaals melding van maken, dat SNOUCKAERT in 1898 ALBARDA is opgevolgd als kroniekschrijver van de voornaamste ornithologische bijzonderheden en dat hij als zoodanig gedurende 31 jaren zijn overzichten heeft samengesteld. Aan speciale bijzonderheden, bv. aan zijn ontdekking van *Sterna macrura* als broedvogel op Texel in de jaren 1897 en 1898 of aan het voorkomen van unica als *Anas discors*, *Turdus naumanni eunomus*, *Ceryle alcyon* enz. wijdde hij daarenboven afzonderlijke opstellen. Voorts stelde hij een locale avifauna samen: „De Ornis van Doorn”.

SNOUCKAERT is de eerste geweest, die een onderzoek heeft ingesteld naar de hier te lande voorkomende vormen van Zwartkopmees, Staartmees, Boomkruiper, Klapekster enz. en dientengevolge danken wij (sinds 1906) aan hem de wetenschap, dat er twee soorten Zwartkop-

meezen, een Glanskop (*Parus palustris longirostris* Kleinschm.) en een Matkop (*Parus atricapillus rhenanus* Kleinschm.), in ons land worden aangetroffen.

In 1908, nadat hij tien van zijn jaaroverzichten had samengesteld, gaf SNOUCKAERT zijn „Avifauna Neerlandica” in het licht, teneinde de vele nieuwe waarnemingen, die sedert ALBARDA's „Aves Neerlandicae” (1897) gedaan waren, in een nieuw, tot op den datum van verschijnen bijgewerkt overzicht tot hun recht te doen komen. SNOUCKAERT heeft zich voortreffelijk van die taak gekweten: hij heeft niet alleen een menigte fouten in ALBARDA's werk verbeterd en leemten aangevuld, maar hij wist ook kritisch te schiften en den aard van het voorkomen van de meeste vogels bondig te formuleeren. Ten aanzien van de unica en de zeer zeldzame soorten heeft hij getracht zooveel mogelijk de plaats te weten te komen, waar die gevangen exemplaren bewaard werden. Zoo is een uitmuntend overzicht ontstaan, dat men ook nu nog met voordeel kan raadplegen. Bovendien heeft SNOUCKAERT van tijd tot tijd aanvullingen op zijn „Avifauna” laten verschijnen, waarvan de voornaamste te vinden zijn in Versl. & Meded. N.O.V. nr. 6 en in de Jaarberichten C.N.V. nrs. 5, 7 en 13.

Zooals reeds gemeld ging SNOUCKAERT na 1902 huiden verzamelen; daarbij beperkte hij zich niet tot Nederland, maar hij trachtte zich ook een denkbeeld te vormen over de avifauna van andere gewesten. Zoo verwierf hij o.a. kleine huidencollecties van IJsland, van de Canarische eilanden en Madeira, uit Palestina, uit het Tian-Shan gebied (Centraal-Azië) en uit de provincie Harar (Zuidoost-Abyssinië), waarover hij in de jaren 1909-1916 verslag heeft uitgebracht. Daarna richtte hij zijn belangstelling op de ornis van Java en Sumatra, vanwaar hij in den loop der jaren verscheidene huiden ten geschenke had ontvangen, o.a. van M. BARTELS, F. K. BARON VAN DEDEM, A. F. C. A. VAN HEIJST, Jhr. W. C. VAN HEURN, H. J. V. SODY en H. C. SIEBERS. Ook over dit materiaal heeft hij zorgvuldig gerapporteerd, voornamelijk in de periode van 1919 t/m 1927. Ten slotte stammen uit zijn laatste jaren eenige systematische overzichten, t.w. „Synopsis Kakatoeidarum” (1929), „De duiven van het geslacht *Columba* L.” (1930/1931) en „De geographische verbreiding der Pycnonotidae van Azië en den Indischen Archipel, I-VI” (1934-1937). Deze overzichten zijn pure compilaties uit de literatuur, die hem te Territet (inderdaad zeer ruim!) ter beschikking stond. Zij bevatten allerlei wetenswaardigheden en demonstreeren de groote belesenheid van den

schrijver, maar zij missen de strenge behandeling, die een systematisch onderwerp vereischt en men betreurt bovendien, dat hier een auteur aan het woord is zonder materiaal.

Wanneer wij SNOUCKAERT's oeuvre over de niet-nederlandsche vogels nader beschouwen, dan komt onwillekeurig de gedachte bij ons op, dat SNOUCKAERT als ornitholoog waarschijnlijk veel meer zou hebben bereikt, wanneer hij aan een groot museum had kunnen werken, waar hem te allen tijde materiaal, literatuur en praeparateurs ter beschikking zouden hebben gestaan. Misschien had Vrouwe Fortuna hem dan ook eens „een nieuwe soort” laten ontdekken!

Ornithologische verzamelreizen heeft SNOUCKAERT nooit gemaakt; het „*adire Corinthum*” is niet voor iedereen weggelegd, merkte hij dienaangaande eens fijntjes op. Ondertusschen toefde hij herhaalde malen buiten onze grenzen, in Duitschland, Frankrijk, Engeland, Italië enz., soms in familieverband, doch ook wel alleen. Op dergelijke reizen vormden de vogelcollecties in natuurhistorische musea voor hem de voornaamste aantrekkingspunten en over ettelijke van deze verzamelingen, o.a. die te Londen, Tring, Brussel, Tervueren (Congo-museum), Brunswijk (hertogelijk museum), Helgoland (collectie van GÄTKE), Monaco (oceanographisch museum) enz., heeft hij zijn indrukken weergegeven. Bovendien heeft hij verscheidene buitenlandse ornithologen opgezocht, o.a. Ridder G. VAN HAVRE, M. DE CONTRERAS, CH. DUPOND, E. HARTERT, O. FINSCH, R. en W. BLASIUS, A. NEHRKORN (eiercollectie), O. KLEINSCHMIDT (Volkmaritz), de naturaliënhandelaar SCHLÜTER te Halle a. S., enz. Hoewel SNOUCKAERT in den vreemde ook voortdurend naar vogels uitkeek, was hij als veldornitholoog (dikwijls zonder kijker!) onvoldoende toegerust. Kenmerkend is in dit verband zijn bekentenis (in Maart 1903), dat hij nooit in de gelegenheid was geweest een blatende Watersnip waar te nemen.

Wij willen nog kort melding maken van SNOUCKAERT's vogeldagboek: „*Waarnemingen omtrent de vogels*” (1889 - eind Sept. 1918)*, waarin hij naast talrijke faunistische gegevens (o.a. van excursies naar Callantsoog en Texel), ook korte bijzonderheden opteckende over zijn werkzaamheden als vogelaar. Vooral tijdens de jaren, die hij te Lisse

*) Ik heb dit dagboek kunnen raadplegen tijdens de oorlogsjaren, toen het in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in veiligheid was gebracht; het bevindt zich thans weer in bezit van den heer P. A. HENS te Valkenburg (L.).

doorbracht, was SNOUCKAERT met „vinck-getouw”, flouw, klepkooi, strikken, slagnetjes en zijn trouwe „spuit” druk in de weer. Later heeft hij daarvan verteld in zijn opstellen over „Het vinken” en over „De Keep”, verschenen resp. in de Jaarberichten C.N.V. nrs. 6 en 8. Ook te Doorn heeft hij een vinkenbaan aangelegd en o.a. in den herfst van 1897 zijn geluk beproefd, maar er viel niets te vangen, zoodat SNOUCKAERT tijdens zijn Utrechtsche jaren voornamelijk met het geweer ornithologiseerde.

Daarnaast ging hij ook geregeld ter jacht; van Febr. 1905 af was hij voorzitter van de Afd. Utrecht der Nederlandsche Jagersvereniging. Van een voorliefde voor bepaalde wildsoorten is mij niet gebleken; het was de jacht op klein wild (patrijzen, fazanten, houtsnippen, hazen) en ook op waterwild (eenden, watersnippen), die door hem gewoonlijk beoefend werd. Verder hield hij zich graag onledig met fretteeren (cf. Ned. Jager 20, nr. 37). Van grof wild rept hij slechts eens en ook heeft hij éénmaal in Zeeland een gans (*Anser fabalis*) geschoten. Wel beproefde hij een enkele maal zijn geluk op steltloopers, die destijds nog tot het waterwild gerekend werden; zoo maakt hij bv. melding van een jachtje tusschen Scheveningen en Terheyde op 17 Februari 1899 (met een partner), waarbij 11 Paarse Strandloopers en 3 Drieteentjes op het tableau kwamen.

Wanneer wij SNOUCKAERT's veldwaarnemingen overzien — hij noteerde in zijn dagboeken en geschriften enkele malen het aantal vogelsoorten, dat hij tijdens bepaalde excursies had waargenomen — dan komt de vooruitgang van onze technische hulpmiddelen sindsdien duidelijk aan het licht, want SNOUCKAERT zag aanmerkelijk minder dan heden ten dage een veldornitholoog, gewapend met een 10 × -prismakijker en in het bezit van een bromfiet of auto, onder oog en krijgt. Het sterkst komt dit uit in een van SNOUCKAERT's laatste bijdragen (cf. Orgaan C.N.V. 6), waar hij zijn weinige ontmoetingen met Putter en Draaihals in herinnering brengt; wat de laatstgenoemde soort betreft heeft zijn memorie hem evenwel parten gespeeld, want volgens zijn dagboek zag hij dezen vogel bij Doorn in 1899 en 1900 ongeveer een half dozijn malen.

Alvorens SNOUCKAERT's relaties met de Nederlandsche Ornithologische Vereeniging te bespreken, willen wij eerst onze aandacht schenken aan den persoon van Dr. JAC. P. THIJSSSE en aan diens activiteit op ornithologisch gebied.

THIJSSSE's levensloop is wel reeds algemeen bekend, zoodat de volgende

mededeelingen weinig nieuws zullen bevatten. Toch wil ik ze hier volledigheidshalve opnemen *).

JACOBUS PIETER THIJSSSE (25 Juli 1865 - 8 Januari 1945) is te Maastricht geboren als derde zoon van JAC. THIJSSSE en CATH. JOH. PRIESTER. Zijn vader, die beroepsmilitair was, werd in 1868 overgeplaatst naar Grave, waar het gezin een woning buiten de vestingwallen betrok. Hier is THIJSSSE's liefde voor de bloemen, die waarschijnlijk als moederlijk erfdeel was aangeboren, gewekt (cf. Verkade-album „De bloemen in onzen tuin”, 1926). De vreugde over den mooien ouderlijken tuin was slechts van korten duur, want bij de mobilisatie van 1870 moest het vestingwachthuis ontruimd worden en kwamen de THIJSSSE's in de stad Grave te wonen. Na nog een kort verblijf te Woerden, kwam het gezin in 1878 te Amsterdam, waar „Ko” van 1879-1883 de kweekschool voor onderwijzers afliep. Op 30 October 1883 verwierf hij de acte van bekwaamheid als onderwijzer bij het Lager Onderwijs, in 1886 de hoofdacte en in 1885, 1887 en 1888 achtereenvolgens de taalacten voor Fransch, Engelsch en Duitsch. Op 1 Dec. 1883 werd hij aangesteld als derde onderwijzer aan een Lagere School te Amsterdam, in 1887 volgde zijn bevordering tot tweeden onderwijzer en met ingang van 1 Febr. 1889 kwam hij aan de leerschool bij de kweekschool. Reeds in December van hetzelfde jaar werd hij benoemd tot hoofd van de zgn. „Fransche school” (= M.U.L.O.) te Den Burg op Texel, waar hij ruim 2½ jaar is gebleven. Van dien tijd dateert zijn groote liefde voor dit eiland. Op 30 Juli 1891 is THIJSSSE getrouwd met HELENA C. P. BOSCH, die hij reeds op de kweekschool in Amsterdam had leeren kennen. Lang heeft het jonge paar niet op Texel gewoond, want met ingang van 1 Sept. 1892 had THIJSSSE een benoeming aangenomen te Amsterdam, waar hij hoofd werd van de Lagere School aan de Passeerdergracht. Dit is hij bijna 10 jaar gebleven, tot hij begin Januari 1902 overging naar de Gemeentelijke Kweekschool voor Onderwijzers en Onderwijzeressen, de school waar hij zelf was opgeleid en waaraan hij nu werd benoemd tot leeraar in de kennis der natuur, als opvolger van H. HEUKELS. Hij kon thans te Bloemendaal gaan wonen en als forens zijn functie te Amsterdam waarnemen. In het najaar van 1921 veranderde hij nogmaals van werkkring en werd hij leeraar in de biologie aan het Kennemer Lyceum; eerst als tijdelijk, met 1 Jan. 1923 voor vast, terwijl hij sedert 1922 ook les gaf aan de Middellbare Meisjesschool „Het Kopje”. Op grond van het eeredoctoraat hem

*) De gegevens over THIJSSSE's levensloop zijn ontleend aan eenige auto-biografische notities: „Iets uit mijn leven”, voorkomend in „De roep der velden” (1927, pp. 179-181) en aan twee door J. HEIMANS (1946, 1949) geschreven bijdragen.

door de Amsterdamsche universiteit verleend, kreeg THIJSE namelijk in 1922 onderwijsbevoegdheid voor Middelbare Scholen en Gymnasia. Toen hij in 1930 gepensionneerd werd hebben dankbare leerlingen en goede vrienden hem en zijn vrouw een reis naar Java aangeboden, waar zij het gezin van hun jongsten zoon bezochten en erg genoten van natuur en landschap.

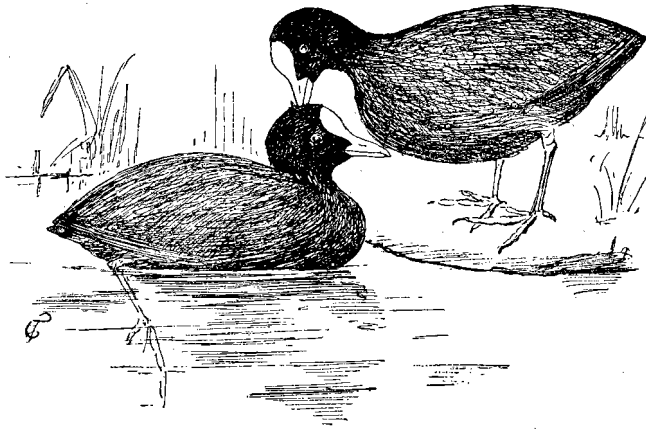

Afb. 6. Jonge Zanglijster.
(Uit: De Levende Natuur 15, 1910, p. 160).

Direkt na zijn terugkeer van Texel was THIJSE in contact gekomen met E. HEIMANS, die eveneens een uitgesproken belangstelling bezat voor planten en dieren en die ongeveer gelijktijdig te Amsterdam hoofd eener school was geworden. Dit contact is in hooge mate vruchtdragend geweest. Reeds in 1893 verscheen hun eerste gezamenlijke boekje „Langs Dijken en Wegen” uit de serie „Van Vlinders, Vogels en Bloemen”, in Februari 1895 gevolgd door „In Sloot en Plas”. In Maart 1896 zag de eerste aflevering van het maandblad „De Levende Natuur” het licht, met J. JASPERS Jr. als derden redacteur. Men weet, dat zowel de boekjes als het tijdschrift een verrassend succes hebben gehad en vraagt zich met verwondering af, hoe het mogelijk is geweest, dat „een paar mannen een reveil hebben kunnen wekken, dat zoo snel en

zoo algemeen is doorgedrongen en dat uitgegroeid is tot een belangrijk cultuurbezit van het geheele Nederlandsche volk."

THIJSSE was als natuurhistoricus merkwaardig veelzijdig. Maar veelzijdigheid, zegt J. HEIMANS, is eigenlijk niet het goede woord, alleen als tegenstelling van eenzijdigheid, want THIJSSE was niet in bepaalde richtingen gespecialiseerd. Zijn werk valt niet in te deelen in bepaalde biologische rubrieken. Het spot met alle gebruikelijke rubrificering. Was hij beter ornitholoog dan entomoloog, meer botanicus of meer zoöloog of heelemaal geen van beide? Als voorvechter voor natuurbescherming is de figuur van THIJSSE niet te scheiden van die als popularisator.

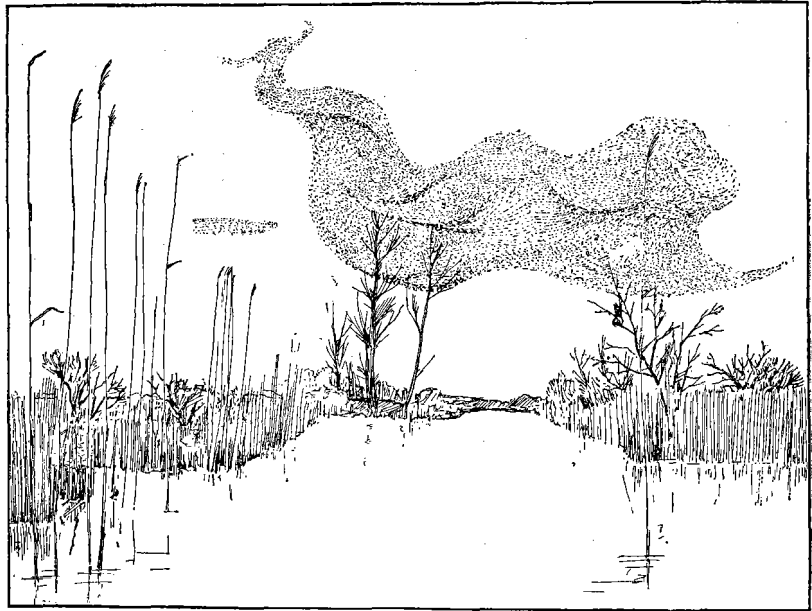

Afb. 7. Koetenvrijage.
(Uit: De Levende Natuur 13, 1908, p. 6).

Maar wij mogen hier niet te veel uitweiden over den persoon van THIJSSE; wij willen ons beperken tot de vraag, welke beteekenis hij gehad heeft voor de ornithologie van ons land. Daartoe willen wij hieronder in eerste instantie een opsomming geven van het voornaamste, dat hij over vogels geschreven heeft en vervolgens eenige feiten releveeren betreffende zijn overige activiteit op het gebied van vogelstudie en -bescherming.

Tot zijn eerste werk behooren de bladzijden over vogels in de deeltjes „Van Vlinders, Vogels en Bloemen” en een aantal artikelen in de eerste jaargangen van „De Levende Natuur”. Daarna komen betrekkelijk kort na elkaar „Het Vogeljaar” (1904) en „Het intieme leven der vogels” (1906), in 1912 gevolgd door „Het Vogelboekje”; ook stamt uit die jaren nog de brochure „Vogelbescherming, een eisch van den tijd” (1907). Intusschen blijft hij zijn vogel-bijdragen aan

„De Levende Natuur” toezenden, al ondergaat hun aantal na 1920 een kleine vermindering. Verder heeft THIJSSSE in de periode 1901 t/m 1911 eenige artikelen bijgedragen voor de „Verslagen & Mededeelingen” en de „Jaarboekjes” van de N.O.V., maar in „Ardea” heeft hij, merkwaardig genoeg, nooit iets geschreven (cf. Ardea 9, p. 16). Ten slotte zouden wij hier nog kunnen herinneren aan zijn wekelijksche opstellen

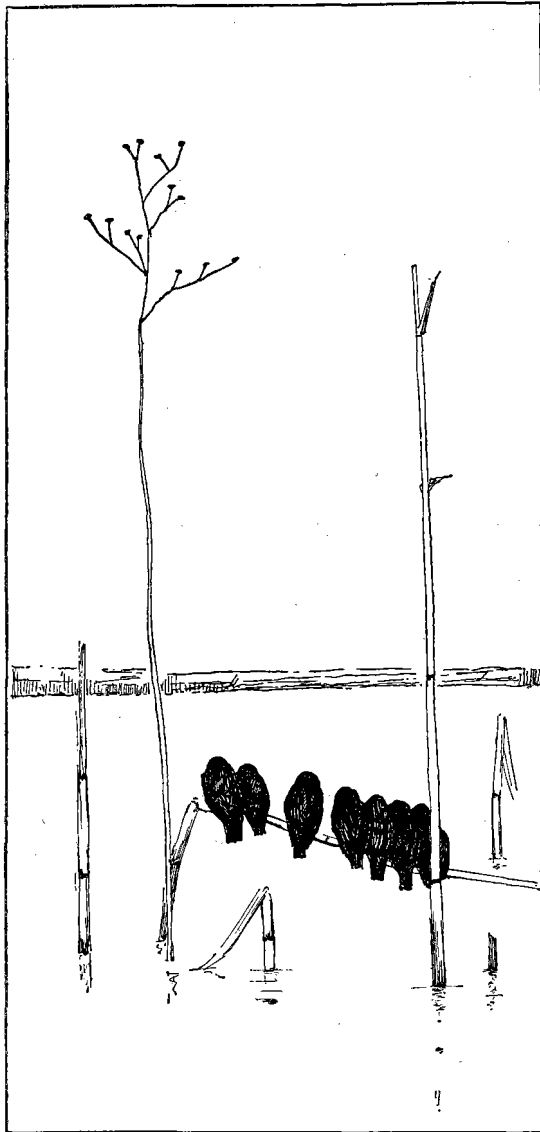
Afb. 8. De groote spreeuwenwolk.
(Uit: De Levende Natuur 15, 1910, p. 3).

in „De Groene Amsterdammer” (1914-1934), waaronder ook een groot aantal voorkomen, die op ornithologische onderwerpen betrekking hebben.

THIJSSSE heeft dus slechts drie boeken over vogels geschreven, maar hun invloed was omgekeerd evenredig aan het geringe aantal, want twee ervan zijn eenige malen herdrukt en worden nog geregeld gevraagd.

Zijn bekendste werk is ongetwijfeld „Het Vogeljaar”, dat bedoeld was als handleiding tot het leeren kennen van de algemeen voorkomende Nederlandsche vogels. Vandaar, dat er oorspronkelijk (in den eersten druk) slechts een goede 100 soorten in beschreven werden. In latere drukken — de 5e verscheen in 1942 — heeft men naar volledigheid gestreefd: nieuwe hoofdstukken zijn toen toegevoegd, andere uitge-

breid, zoodat van 1913 af practisch alle in Nederland voorkomende vogels er in besproken worden. Ook de wijze van illustreeren is in den

Afb. 9. Slapende Spreeuwten in het Naardermeer.
(Uit: De Levende Natuur 15, 1910, p. 5).

loop der jaren sterk gewijzigd: allens zijn de aquarellen en teekeningen door fotografieën verdrongen.

In tegenstelling tot „Het Vogeljaar” draagt „Het intieme leven der vogels” veeleer het karakter van een bloemlezing; slechts een beperkt aantal vogelsoorten, die op Texel (in den polder „Het Noorden”), in het Naardermeer, in de duinen en in bosschen en tuinen voorkomen (of ruim 45 jaar geleden voorkwamen!) worden er in besproken. Dit boek is geïllustreerd door 50 fraaie foto's van nesten met eieren en broedende vogels, welke alle door TEPE zijn opgenomen. Vermoedelijk omdat het minder universeel is dan „Het Vogeljaar” werd het nimmer herdrukt.

Ten slotte is „Het Vogelboekje” een werkje van veel eenvoudiger uitvoering; het is bedoeld als determineerboekje en werd als eersteling in de bibliotheek van „De Levende Natuur” uitgegeven. Het bevat eenige inleidende hoofdstukken, een paar tabellen met kenmerken, een beschrijving van alle in Nederland waargenomen vogels toegelicht met verscheidene afbeeldingen en schetsfiguurtjes en een tabellarisch overzicht van de verbreiding van onze broedvogels, en dat alles (186 blz.) voor den prijs van slechts één gulden. Tijdens den oorlog zag de 4e druk van dit boekje het licht; deze is weliswaar met 8 gekleurde platen en vele pen-teekeningen (van REIN STURMAN) versierd, maar de prijs is in 30 jaar bijna verzesvoudigd!

Omvangrijker dan zijn boeken is het aantal losse ornithologische artikelen, dat THIJSSSE geschreven heeft; alleen al in de 49 jaargangen van „De Levende Natuur” zijn er circa 140 opgenomen en het aantal stukjes in „De Groene Amsterdammer” is nog grooter. In deze artikelen worden niet alleen vele vogelsoorten afzonderlijk geschetst, ook aan bepaalde levensuitingen en verschijnselen, bv. het zingen, de vogeltrek, de vliegmanoeuvres van de Spreeuwen enz. worden beschouwingen gewijd en ten slotte brengt THIJSSSE allerlei ornithologische onderwerpen ter sprake, van de wetenschappelijke vogelnamen af tot de beteekenis van telegraafdraden voor de vogels toe. Een belangrijke plaats is daarbij steeds ingeruimd aan het onderwerp: vogelbescherming.

Al deze opstellen zijn vlot en luchtig geschreven en zijn gekenmerkt door origineele opmerkingen. VERWEY (1946) heeft in een voortreffelijke necrologie gezegd, dat bij THIJSSSE's romantische instelling een zekere nonchalance behoorde, die maakte, dat vóór alles de geest van het verhaal hem interesseerde, niet allereerst de deugdelijkheid van de feiten. „Het Vogeljaar” en „Het intieme leven”, hoe boeiend ook, zijn anthropomorph van instelling en zij bevatten daarnaast ook verschillende kleine onjuistheden.

En VERWEY vervolgt: THIJSSSE ... „streefde er niet naar resultaten te

boeken. Hij wilde niet bewijzen. Hij had zelfs een zekere tegenzin in alles wat leek op het verzamelen van gegevens, die bewijsmateriaal moesten vormen. Zoodra het onderzoek dit stadium bereikte, liet hij het schieten.

Hij wilde vóór alles genieten. Deze instelling bracht het enorme voordeel met zich mede, dat hij ontvankelijk bleef voor phaenologische gegevens en aardige waarnemingen: de eerste zangdatum van vogels, de ontluikingsdatum van planten, voor kalenderfeiten in het algemeen, voor bloembioogie, gedragingen van vogels, hommels, zweefvliegen, graafwespen. Deze instelling bracht ook met zich mede, dat hij waardeering behield voor de waarnemingen van beginnelingen; dat hun enthousiasme hem meer boeide dan de vraag of alles wat zij vertelden wel precies juist was. . . .”

Wij zouden er nog aan toe willen voegen, dat THIJSSSE ook voortdurend zijn aandacht schonk aan hetgeen meer gevorderden over de vogels te vertellen hadden en dat er bijna geen publicatie verscheen of gebeurtenis op vogelgebied plaats had of hij maakte er in een van zijn wekelijksche bijdragen in „De Groene Amsterdammer” melding van. Daarbij prees hij graag wat waardeering verdiende en stimuleerde hij meestal tot verder werken . . . een groot verschil met SCHLEGEL!

Verder heeft VERWEY geen melding gemaakt van het feit, dat THIJSSSE zijn opstellen zelf zeer verdienstelijk illustreerde (cf. Afb. 5 t/m 9). Onder deze illustraties, die iedere pretentie missen, zijn de teekeningen van planten over het algemeen het best geslaagd. Maar ook van vogels maakte hij talrijke afbeeldingen, liefst van vogels in actie; daarbij wist hij dingen uit te beelden — men zie de spreeuwenwolk — waarin de camera-man van heden hem niet kan evenaren. Soms kwam een zweempje van zijn humor in de schetsen tot uiting; slechts een enkele maal liet hij zijn phantasie wat te veel den vrijen teugel. Verder tekkende hij allerlei insecten en ook graag kaarten. Hoewel BURDET later met zijn foto's het illustreeren van de vogelstukjes grootendeels heeft overgenomen, is THIJSSSE's teekenstift toch nooit geheel op non-actief gesteld.

THIJSSSE's activiteit op het gebied van vogelstudie en bescherming was niet alleen van publicistischen aard. Hij heeft voor deze belangen ook in andere opzichten op de bres gestaan. Zoo heeft hij talrijke voordrachten gehouden, verschillende bestuursfuncties vervuld en bovendien deel uitgemaakt van enkele commissies, o.a. van de „Commissie: Reigers en Aalscholvers” (die zich een oordeel trachtte te vormen over nut en schade dezer vogels) en van de Commissie ter voorbereiding van een nieuwe Vogelwet (1912). Dit brengt ons vanzelf op de vogelbescherming,

waarvan THIJSSSE gedurende zijn geheele leven zoo vervuld is geweest, dat wij er hier niet aan voorbij kunnen gaan.

Lezen wij het citaat „Beter tien vogels in de lucht dan een in de hand”, dat hij op het kaft van zijn brochure over vogelbescherming (1907) plaatste, dan zijn wij geneigd te vragen: stond THIJSSSE wel met beide beenen op den grond wat zijn opvattingen inzake vogelbescherming betreft? Had hij wel een open oog voor de belangen van de ornithologische wetenschap? Het zou geen moeilijke opgave zijn om aan te toonen, dat THIJSSSE's standpunt inzake protectie op redelijke overwegingen gebaseerd was en dat het niet door misplaatste gevoelsargumenten overheerscht werd. Wij willen ons evenwel beperken tot de volgende feiten en uitlatingen.

In 1894 ging THIJSSSE tezamen met STEENHUIZEN naar Texel om materiaal te verzamelen voor het museum van „Artis”; bij die gelegenheid schoot hij eigenhandig een Kluut (cf. Lev. Natuur 1, p. 44).

Tijdens de eerste vergadering van de N.O.V. op 18 Mei 1901 hield THIJSSSE te Rotterdam een voordracht „Over Vogelbescherming en Vogelstudie”, waarin hij zeide: „In ons land zijn misschien geen vijfen-twintig particuliere verzamelingen, en de meesten ervan betrekken hun objecten van poeliers of van toevallige vondsten. Dat er in ons land voor collecties gejaagd wordt, komt maar zelden, m.i. zelfs veel te weinig voor.”

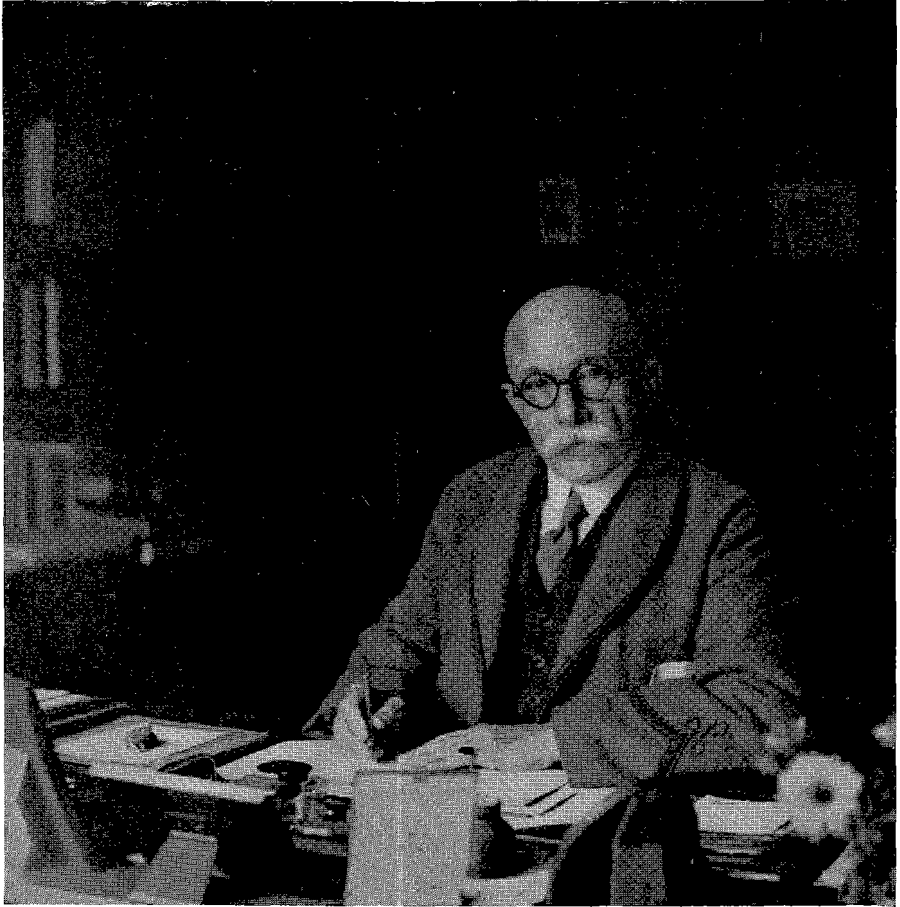
In de reeds genoemde brochure van 1907 wijst hij er op, dat het niet noodig is, dat een ieder die zich op de vogelstudie toelegt, een verzameling van huiden gaat aanleggen. „Voor een land als het onze is het voldoende, wanneer eenige groote openbare instellingen zooals de Universiteiten en de Diergaarden benevens enkele echte ornithologen deze taak op zich nemen. Aan een dozijn goede verzamelingen heeft ons land genoeg, vooral wanneer aan hen, die ze beheeren, geen hinderpalen in den weg worden gelegd.”

Men ziet, dit zijn geen uitlatingen van iemand, die de bescherming van vogels à outrance propageert. Wel was THIJSSSE gekant tegen de massavangst, i.c. het strikken van lijsters en het vangen met netten van vinken, pluviieren enz. en tegen het afschieten van roofvogels door de jachtgerechtigden. Maar als de grootste vijanden van onze vogels zag hij de kwajongens, de katten en de kultuur; de eerste categorie hoopte hij door opvoeding onschadelijk te kunnen maken!

Het heeft THIJSSSE tijdens zijn leven niet aan waardeering ontbroken. Het eeredoctoraat (in 1922) noemden wij reeds. Ter gelegenheid van zijn

JACOBUS PIETER THIJSSE
25 Juli 1865—8 Januari 1945

ARNOLD ANTHON VAN PELT LECHNER
29 December 1864—25 Maart 1950

zestigsten verjaardag gaf men hem de gelegenheid in het Bloemendaalsche bosch een bloemen- en vogeltuin: „Thijssse's Hof", te stichten. In 1935 kreeg de 70-jarige (Plaat XXIV) van zijn vrienden en ver eerders een vogelbroedplaats op Texel cadeau, genaamd „Thijssse's Fienweid", terwijl ook een fraai gedenkboek het licht zag als speciaal nummer van „De Levende Natuur". Aan zijn nagedachtenis is in 1946 hulde gebracht door de stichting van het „Dr. Jac. P. Thijssse-fonds", dat reeds in enkele gevallen op bescheiden schaal veldbiologisch werk steunde, maar waaraan nog geen uiteindelijke bestemming gegeven is.

Wij komen nu tot een noodlottige episode in de ornithologische geschiedenis van ons vaderland. SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, die 10 jaar lang het voorzitterschap van de Nederlandsche Ornithologische Vereeniging had waargenomen, kreeg in 1911 een diepgaand meeningsverschil met de overige leden van het bestuur en bedankte als voorzitter en als lid van de vereeniging. Wij durven in deze kwestie niet direkt een oordeel uit te spreken, maar kunnen ons er moeilijk aan onttrekken een korte „beschouwing-achteraf" te laten volgen.

Wanneer bij een tak van wetenschap een nieuwe richting zich baan breekt, ziet men dikwijls botsingen met de bestaande richtingen optreden. Een bekend voorbeeld daarvan is aan te wijzen in de geschiedenis van de Nederlandsche Botanische Vereeniging. Deze organisatie telde oorspronkelijk louter floristen onder haar leden, wier grootste ambitie het was „veel planten te kennen". Toen er in het laatst van de 19e eeuw meer belangstelling ontstond voor de levensverrichtingen van de plant, eischten ook de physiologen (die het kennen van veel planten als bijzaak beschouwen) hun plaats in de vereeniging en hun aandeel van de fondsen op. Hevige spanningen zijn daarvan het gevolg geweest, maar dank zij het beleid van enkele leden van het bestuur — o.a. werden door E. HEIMANS en J. W. MOLL nieuwe statuten ontworpen — is het gelukt een breuk in de vereeniging te voorkomen.

In de wereld der ornithologen zien wij omstreeks de eeuwwisseling een min of meer overeenkomstige situatie ontstaan. Hier zijn het de toenemende belangstelling voor de levensuitingen van den vogel en het streven tot vogelbescherming, die een controversie met de verzamelaars (die destijds door het subspecifiek onderzoek juist opnieuw geïnspireerd waren!) deden ontstaan. Wij onderschatten de moeilijke positie, waarin de verzamelaars kwamen te verkeerden geenszins, want onder de volgelingen van THIJSSSE waren er ongetwijfeld vele, die bezielde door louter

gevoelsargumenten voor de bescherming van de vogels ijverden *).

HENS (1926) typeert de situatie als volgt: „Had men vroeger misschien teveel offers van de vogelwereld gevraagd in het belang van jacht, economie en wetenschap, thans ging het omgekeerde plaats vinden en was het vooral de wetenschap, welke in het gedrang kwam, doordat men vrijwel alle verzamelen als een niet goed te praten inbreuk op de natuur ging beschouwen. En het was dan ook vooral hier tegen, dat Baron SNOUCKAERT met kracht front maakte.”

Deze voorstelling van zaken moge in principe juist zijn, er spraken ongetwijfeld ook andere factoren een woordje mee. Zoo wekt het bv. eenige verwondering, dat de overige leden van het bestuur der N.O.V., o.a. Dr. BÜTTIKOFER, Prof. RITZEMA BOS, Dr. KERBERT, VAN PELT LECHNER en Dr. L. F. DE BEAUFORT (THIJSSE maakte in 1910 geen deel van het N.O.V.-bestuur uit) de bedreiging van de ornithologische wetenschap blijkbaar minder ernstig achtten en het standpunt van hun voorzitter niet konden deelen. Verder vraagt men zich af, waarom SNOUCKAERT het nieuwe ontwerp Vogelwet (1912), dat toch ruimte liet aan het verzamelen voor wetenschappelijk doel (art. 16), zoo heftig meende te moeten bestrijden.

Wanneer men kennis neemt van SNOUCKAERT's dagboeken en van zijn publicaties, met name die in „De Ned. Jager”⁴⁶, dan moet men wel tot de conclusie komen, dat het veeleer zijn mentaliteit en zijn enge jagersopvattingen **) waren, die hem als voorzitter van de N.O.V. in den weg hebben gestaan, toen het er om ging onder moeilijke omstandigheden leiding te geven. Want SNOUCKAERT was een zeer nuchter man, die het niet kon accepteren, dat vogels in zijn moestuin of jachtveld ook maar de geringste schade veroorzaakten. Zelfs vogels, die voortdurend op denzelfden toon een „aartsvervelend” geluid uitstootten, waren voor hem nauwelijks veilig: „dan grijpt men onwillekeurig naar het geweer om aan die kwelling een eind te maken” (Jaarb. C.N.V. 13, p. 24)!

Het ontwerp Vogelwet 1912 dreigde allerlei vogelvangspraktijken, i.c. het strikken van lijsters, het gebruik van stalnetten, het vangen van

*) Zelfs in ambtelijke kringen is toen wel eens een beslissing genomen — men zie de weigering tot het schieten van beschermde vogels aan Dr. VAN OORT voorjaar 1907 (GIJZEN 1938, p. 172) — die ons nu eenigszins raadselachtig voorkomt. Later is echter aan Dr. VAN OORT weer vergunning verleend.

**) Bij de meningsverschillen tusschen SNOUCKAERT en THIJSSE lag de waarheid soms, bv. ten aanzien van de Vlaamsche Gaai, in het midden. Want sommige eierroovende en nesten-plunderende vogelsoorten moet men wel in een cultuurland als het onze plaatselijk (t.w. in jachtvelden en natuurmonumenten) binnen de perken houden. THIJSSE vergoelijkte de Gaai te veel, SNOUCKAERT verviel met zijn grooten haat tegen dezen vogel in het andere uiterste.

vinken, leeuweriken en spreeuwen voor de consumptie enz., onmogelijk te maken, vangmethoden, die jarenlang tot SNOUCKAERT's ornithologische ontspanningen hadden behoord; immers de vinkenbaan, de lijsterstrikken en de stalnetten moesten hem de vogels verschaffen voor zijn verzameling. Verder dreigde de nieuwe Vogelwet verschillende roofvogels, die SNOUCKAERT altijd had vervolgd, in bescherming te zullen nemen. Redenen te over, dat hij zich duchtig tegen het aannemen van dit wetsontwerp verzette en tegen dezen achtergrond moet ook zijn breuk met de N.O.V. worden gezien. Met dit al ligt er een groote tragiek in dezen gang van zaken, omdat hier een man, die èn door zijn positie èn door zijn kennis èn door zijn hoffelijke omgangsvormen jaren lang de vertegenwoordiger was geweest van alle Nederlandsche ornithologen, van dezen post terugtrad, daar hij het „*tempora mutantur*” niet kon aavaarden en inzake het verzamelen van vogels iedere beperking afwees.

Na zijn uittreden uit de N.O.V. heeft SNOUCKAERT met twee anderen dd. 22 Mei 1911 de „Club van Nederlandsche Vogelkundigen” opgericht teneinde de studie van de ornithologie op de oude wijze voort te kunnen zetten en tevens de „*furor protectivus*” beter te kunnen bestrijden. Helaas is de breuk, die toen ontstond, na ruim 40 jaar nog niet volkomen geheeld, tot schade van alle ornithologen in den lande. *)

Hoewel hij eigenlijk niet tot de ornithologen gerekend kan worden, willen wij hier memoreeren, dat het Dr. COENRAAD KERBERT (24 Jan. 1849 - 8 Sept. 1927) is geweest; die in 1901 het initiatief heeft genomen tot de oprichting van een Nederlandsche Ornithologische Vereeniging. KERBERT was toen directeur van „Artis”, als hoedanig hij WESTERMAN in 1890 was opgevolgd. Ongeveer 15 jaar lang heeft hij het penningmeesterschap van de N.O.V. waargenomen; toen hij in 1924 als bestuurslid aftrad, is hij tot eerlid benoemd. KERBERT's portret is ter gelegenheid van zijn 70sten verjaardag in Ardea (jrg. 8) opgenomen.

Ook het 5e lid van het eerste N.O.V.-bestuur mogen wij hier niet voorbijgaan, want Prof. Dr. JAN RITZEMA BOS (27 Juli 1850 - 7 April 1928), die meer dan een halve eeuw als docent bij het landbouwonderwijs werkzaam is geweest, heeft in zijn geschriften, o.a. in zijn groote werk „Landbouwdierkunde” (2 dln., 1877), uitvoerig de economische beteekenis van de vogels behandeld. Afgezien van hetgeen hij

*) Bij het overlijden van Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG heeft SCHEYGROND aan het „Algemeen Handelsblad” een necrologie doen toekomen, waarin hij het doet voorkomen of de ontwikkeling van den toestand SNOUCKAERT uiteindelijk toch in het gelijk zou hebben gesteld. Dit is een onjuiste voorstelling van zaken, waarop L. F. DE BEAUFORT (Ardea 25, p. 228) terecht reeds heeft gewezen.

over plantenziekten gepubliceerd heeft — hij organiseerde in 1906 het Instituut voor Phytopathologie te Wageningen — schreef hij nog „De Vogels” (leerboek voor school en huis, 1883) en „Schetsen uit het leven der vogels” (1897).

RITZEMA BOS, die tot 1921 lid van het bestuur was, heeft een belangrijk aandeel gehad bij het tot stand komen van de Vogelwet 1912, waarvoor hij in opdracht van Minister TALMA een voorontwerp had gemaakt. Zijn portret vindt men in „Ardea” (jrg. 9) afgedrukt.

Langer moeten wij stilstaan bij ARNOLD ANTHON VAN PELT LECHNER (29 Dec. 1864 - 25 Maart 1950), die evenals SNOUCKAERT en THIJSSÉ een amateur was, maar een, die een eigen richting is gegaan en als oöloog algemeen bekend is geworden.

LECHNER werd te Schiedam geboren, waar zijn vader notaris was. Na zijn schooljaren ging hij zich voor het ambt van burgemeester bekwamen. Eerst was hij eenigen tijd werkzaam op de secretarie te Alphen a. d. Rijn; in 1893 werd hij als burgemeester van Zevenhuizen (Z.-H.) geïnstalleerd, welke plaats hij 6 jaar lang heeft bezet. In 1899 verhuisde hij naar Wageningen, waar hij van 1900 tot 1911 de functie van bibliothecaris aan de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool heeft vervuld. Vanwege zijn zwakke gezondheid heeft hij deze betrekking in 1911 er aan gegeven en is hij te Arnhem gaan wonen. In 1944 heeft hij voor het oorlogsgeweld van daar moeten vluchten, waarna hij zijn laatste levensjaren te Haarlem heeft doorgebracht. Hier is hij pas enkele jaren terug op 86-jarigen leeftijd overleden.

LECHNER's natuurhistorisch interesse was aanvankelijk in hoofdzaak op de entomologie (Lepidoptera) gericht; toen hij evenwel tijdens een bezoek aan Zierikzee de fraai geteekende sterneieren in handen kreeg, die op Schouwen voor de consumptie geraapt worden, werd hij daardoor zoo geboeid, dat hij zich sindsdien serieus op de studie der oölogie heeft toegelegd. Hij ging eieren verzamelen, waarbij hij door verscheidene correspondenten werd geholpen. Een tweetal verhandelingen over de eieren van de inlandsche Falconidae, Striges, Corvidae, Fringillidae enz. (cf. Versl. & Meded. N.O.V. nrs. 3 en 4) werd zoo goed beoordeeld, dat hij al spoedig de reputatie had, de voornaamste eierkundige van ons land te zijn. Want LECHNER, die zijn studie-objecten aan een grondig onderzoek onderwierp en die tevens van de betreffende literatuur goed op de hoogte was, legde in zijn geschriften het zwaartepunt op vergelijkende oölogische beschouwingen. Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat hij van verschillende zijden werd aangespoord om een groot werk

over „De eieren der in Nederland broedende vogels” samen te stellen. Dit boek, getiteld „Oologia Neerlandica”, is in de jaren 1910-1913 bij MARTINUS NIJHOFF verschenen; het bestaat uit twee kloeke deelen (4°-formaat), waarin de eieren van 159 soorten van inlandsche broedvogels (inclusief 2 subspecies) afgebeeld en beschreven worden *). Op 191 platen zijn 617 eieren in kleurendruk en 50 witte eieren in heliotypie weergegeven, waardoor de variatie ruimschoots in beeld kon worden gebracht. Wellicht moet zelfs als het meest waardevolle element van het werk worden beschouwd, dat daarin slechts die voorwerpen zijn afgebeeld, welke voor de kennis van het ei van een bepaalde vogelsoort werkelijk van belang zijn (cf. Plaat XXVI).

Voor al de afbeeldingen in kleurendruk, waarvoor de firma L. VAN LEER & Co. de clichés vervaardigde, overtreffen alles wat er destijds in buitenlandsche eierwerken (o.a. DRESSER, KRAUSE, REY) geboden werd. SNOUCKAERT's judicium, dat hier door schrijver, uitvoerder der platen en uitgever „een werk tot stand is gebracht, dat niet meer overtroffen kan worden” (cf. Jaarbericht C.N.V., nr. 3, pp. 113/114), is dan ook nauwelijks overdreven. Gaan wij desondanks den tekst op de keper beschouwen, dan blijkt, dat sommige hoofdstukken, i.c. de overzichten van enkele families, wat erg kort gehouden zijn en dat een enkele maal aan een weinig belangrijke literatuurbron (cf. VENEMA's hypothese over de schaal kleur van de eieren van *Larus argentatus*) te veel aandacht geschonken is.

Maar liever zou ik een algemeene opmerking willen maken, en wel deze, dat wij ons, wegens onvoldoende kennis van de techniek van het oölogisch onderzoek, zoo slecht kunnen voorstellen hoe LECHNER tot zijn bevindingen gekomen is. Slechts terloops beveelt hij voor het bekijken van de schaaloppervlakte een 16-malige vergrooing aan, maar op welke wijze hij, om een voorbeeld te noemen, bepaalde lagen van de eischaal verwijderd (cf. Versl. & Meded. N.O.V., nr. 3, plaat bij p. 12), kunnen wij alleen maar gissen.

Nà het verschijnen van de „Oologia” heeft LECHNER een aantal belangrijke eieren uit zijn verzameling aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie ten geschenke gegeven, de rest ging grootendeels naar de collectie van de Nederlandsche Heidemaatschappij te Arnhem.

Zijn belangstelling in eieren bleef echter onverflauwd en nog jarenlang heeft hij in *Ardea* (jrg. 1 t/m 16) in de rubriek „Varia oologi-

*) In de 40 jaren, die sindsdien verliepen, konden nog 29 soorten als broedvogel geconstateerd worden.

ca" allerlei oölogische problemen en wetenswaardigheden, die hem in de literatuur onder oogen waren gekomen, besproken.

LECHNER heeft practisch uitsluitend over eierkundige onderwerpen geschreven; zag hij minder algemeene vogels, dan stelde hij SNOUCKAERT daarvan op de hoogte. Een uitzondering vormt de belangrijke studie over „Het voormalige Zevenhuizensche Bosch, een vogeloord uit vroeger eeuwen”, die hij in 1918 heeft gepubliceerd.

Voor de N.O.V. heeft LECHNER veel gedaan; hij was een vlot correspondent en dus geknipt voor eersten secretaris, welke functie hij van 1904 tot 1910 vervulde *). Daarnaast heeft hij als redacteur gedurende ruim 20 jaren de uitgaven van de vereeniging verzorgd: eerst de „Verslagen & Mededeelingen” en de „Jaarboekjes”, daarna het tijdschrift „Ardea”; om gezondheidsredenen meende hij in 1925 het redacteurschap te moeten neerleggen. Kort daarop heeft hij zich ook uit het bestuur teruggetrokken, een groot verlies, want LECHNER was een man van bijzondere capaciteiten; zoo kon hij bv. uitstekend de rol van ceremoniemeester vervullen. In 1928 is hij tot eerlid benoemd. Een jeugdportret is reeds tweemaal in „Ardea” afgedrukt (jrgn. 14 en 38), daarom vindt men hier een foto van later datum (Plaat XXV). Zijn waardevolle bibliotheek is tijdens de evacuatie van Arnhem helaas verloren gegaan.

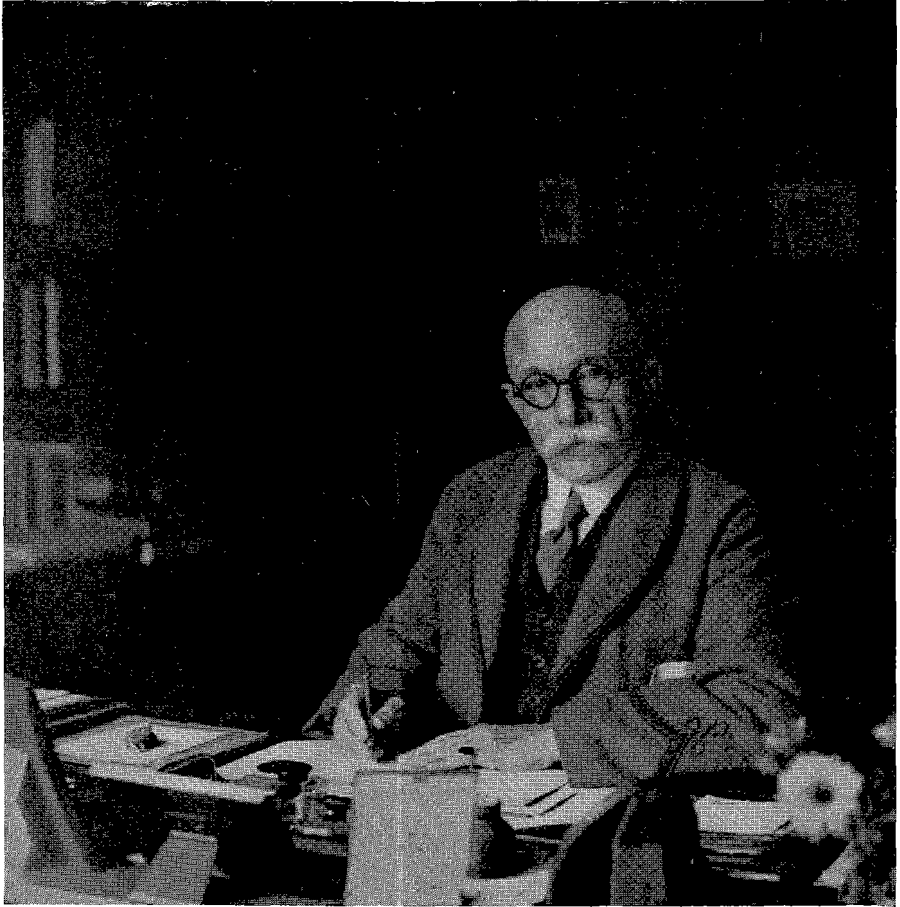
Naast de „diergaarden”, die omstreeks het midden van de 19e eeuw in de groote steden ten tooneele waren verschenen, bleven er ook nog altijd particulieren, die voor hun persoonlijk genoeg in volières of op waterpartijen een kleiner of grooter aantal vogels hielden. Onder deze laatsten heeft FRANS ERNST BLAAUW (27 Oct. 1860 - 18 Januari 1936), als eigenaar van de fraaie verzameling dieren en planten op de buitenplaats „Gooilust”, ongetwijfeld een afzonderlijke positie ingenomen. BLAAUW's ouders woonden destijds te Amsterdam op de Keizersgracht (hoek Vijzelstraat, waar thans het gebouw van Hollenkamp staat), maar de zomermaanden brachten zij door te 's Graveland op de buitenplaats „Westerveld” **). Op deze ouderlijke bezitting is de jonge BLAAUW, die zich in zijn jeugd vanwege een zwakke gezondheid erg moest ontzien, in 1886 op bescheiden schaal met het houden van dieren begonnen. Maar pas in 1895, toen hij, na zijn huwelijk met Jonkvr. L. D. C. SIX naar „Gooilust” verhuisde, kreeg hij volop gelegenheid om zijn collecties

*) Een proeve van zijn handschrift is onlangs in „Limosa” (dl. 25, pl. 2) afgedrukt.

***) Dit buiten was genoemd naar het „Westerveld” bij Santpoort (de tegenwoordige begraafplaats), dat vroeger familiebezit was geweest.

JACOBUS PIETER THIJSSE
25 Juli 1865—8 Januari 1945

ARNOLD ANTHON VAN PELT LECHNER
29 December 1864—25 Maart 1950

zestigsten verjaardag gaf men hem de gelegenheid in het Bloemendaalsche bosch een bloemen- en vogeltuin: „Thijssse's Hof", te stichten. In 1935 kreeg de 70-jarige (Plaat XXIV) van zijn vrienden en ver eerders een vogelbroedplaats op Texel cadeau, genaamd „Thijssse's Fienweid", terwijl ook een fraai gedenkboek het licht zag als speciaal nummer van „De Levende Natuur". Aan zijn nagedachtenis is in 1946 hulde gebracht door de stichting van het „Dr. Jac. P. Thijssse-fonds", dat reeds in enkele gevallen op bescheiden schaal veldbiologisch werk steunde, maar waaraan nog geen uiteindelijke bestemming gegeven is.

Wij komen nu tot een noodlottige episode in de ornithologische geschiedenis van ons vaderland. SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, die 10 jaar lang het voorzitterschap van de Nederlandsche Ornithologische Vereeniging had waargenomen, kreeg in 1911 een diepgaand meeningsverschil met de overige leden van het bestuur en bedankte als voorzitter en als lid van de vereeniging. Wij durven in deze kwestie niet direkt een oordeel uit te spreken, maar kunnen ons er moeilijk aan onttrekken een korte „beschouwing-achteraf" te laten volgen.

Wanneer bij een tak van wetenschap een nieuwe richting zich baan breekt, ziet men dikwijls botsingen met de bestaande richtingen optreden. Een bekend voorbeeld daarvan is aan te wijzen in de geschiedenis van de Nederlandsche Botanische Vereeniging. Deze organisatie telde oorspronkelijk louter floristen onder haar leden, wier grootste ambitie het was „veel planten te kennen". Toen er in het laatst van de 19e eeuw meer belangstelling ontstond voor de levensverrichtingen van de plant, eischten ook de physiologen (die het kennen van veel planten als bijzaak beschouwen) hun plaats in de vereeniging en hun aandeel van de fondsen op. Hevige spanningen zijn daarvan het gevolg geweest, maar dank zij het beleid van enkele leden van het bestuur — o.a. werden door E. HEIMANS en J. W. MOLL nieuwe statuten ontworpen — is het gelukt een breuk in de vereeniging te voorkomen.

In de wereld der ornithologen zien wij omstreeks de eeuwwisseling een min of meer overeenkomstige situatie ontstaan. Hier zijn het de toenemende belangstelling voor de levensuitingen van den vogel en het streven tot vogelbescherming, die een controversie met de verzamelaars (die destijds door het subspecifiek onderzoek juist opnieuw geïnspireerd waren!) deden ontstaan. Wij onderschatten de moeilijke positie, waarin de verzamelaars kwamen te verkeerden geenszins, want onder de volgelingen van THIJSSSE waren er ongetwijfeld vele, die bezielde door louter

gevoelsargumenten voor de bescherming van de vogels ijverden *).

HENS (1926) typeert de situatie als volgt: „Had men vroeger misschien teveel offers van de vogelwereld gevraagd in het belang van jacht, economie en wetenschap, thans ging het omgekeerde plaats vinden en was het vooral de wetenschap, welke in het gedrang kwam, doordat men vrijwel alle verzamelen als een niet goed te praten inbreuk op de natuur ging beschouwen. En het was dan ook vooral hier tegen, dat Baron SNOUCKAERT met kracht front maakte.”

Deze voorstelling van zaken moge in principe juist zijn, er spraken ongetwijfeld ook andere factoren een woordje mee. Zoo wekt het bv. eenige verwondering, dat de overige leden van het bestuur der N.O.V., o.a. Dr. BÜTTIKOFER, Prof. RITZEMA BOS, Dr. KERBERT, VAN PELT LECHNER en Dr. L. F. DE BEAUFORT (THIJSSE maakte in 1910 geen deel van het N.O.V.-bestuur uit) de bedreiging van de ornithologische wetenschap blijkbaar minder ernstig achtten en het standpunt van hun voorzitter niet konden deelen. Verder vraagt men zich af, waarom SNOUCKAERT het nieuwe ontwerp Vogelwet (1912), dat toch ruimte liet aan het verzamelen voor wetenschappelijk doel (art. 16), zoo heftig meende te moeten bestrijden.

Wanneer men kennis neemt van SNOUCKAERT's dagboeken en van zijn publicaties, met name die in „De Ned. Jager”⁴⁶, dan moet men wel tot de conclusie komen, dat het veeleer zijn mentaliteit en zijn enge jagersopvattingen **) waren, die hem als voorzitter van de N.O.V. in den weg hebben gestaan, toen het er om ging onder moeilijke omstandigheden leiding te geven. Want SNOUCKAERT was een zeer nuchter man, die het niet kon accepteren, dat vogels in zijn moestuin of jachtveld ook maar de geringste schade veroorzaakten. Zelfs vogels, die voortdurend op denzelfden toon een „aartsvervelend” geluid uitstootten, waren voor hem nauwelijks veilig: „dan grijpt men onwillekeurig naar het geweer om aan die kwelling een eind te maken” (Jaarb. C.N.V. 13, p. 24)!

Het ontwerp Vogelwet 1912 dreigde allerlei vogelvangspraktijken, i.c. het strikken van lijsters, het gebruik van staltnetten, het vangen van

*) Zelfs in ambtelijke kringen is toen wel eens een beslissing genomen — men zie de weigering tot het schieten van beschermde vogels aan Dr. VAN OORT voorjaar 1907 (GIJZEN 1938, p. 172) — die ons nu eenigszins raadselachtig voorkomt. Later is echter aan Dr. VAN OORT weer vergunning verleend.

**) Bij de meningsverschillen tusschen SNOUCKAERT en THIJSSE lag de waarheid soms, bv. ten aanzien van de Vlaamsche Gaai, in het midden. Want sommige eierroovende en nesten-plunderende vogelsoorten moet men wel in een cultuurland als het onze plaatselijk (t.w. in jachtvelden en natuurmonumenten) binnen de perken houden. THIJSSE vergoelijkte de Gaai te veel, SNOUCKAERT verviel met zijn grooten haat tegen dezen vogel in het andere uiterste.

vinken, leeuweriken en spreeuwen voor de consumptie enz., onmogelijk te maken, vangmethoden, die jarenlang tot SNOUCKAERT's ornithologische ontspanningen hadden behoord; immers de vinkenbaan, de lijsterstrikken en de staltnetten moesten hem de vogels verschaffen voor zijn verzameling. Verder dreigde de nieuwe Vogelwet verschillende roofvogels, die SNOUCKAERT altijd had vervolgd, in bescherming te zullen nemen. Redenen te over, dat hij zich duchtig tegen het aannemen van dit wetsontwerp verzette en tegen dezen achtergrond moet ook zijn breuk met de N.O.V. worden gezien. Met dit al ligt er een groote tragiek in dezen gang van zaken, omdat hier een man, die èn door zijn positie èn door zijn kennis èn door zijn hoffelijke omgangsvormen jaren lang de vertegenwoordiger was geweest van alle Nederlandsche ornithologen, van dezen post terugtrad, daar hij het „*tempora mutantur*” niet kon aavaarden en inzake het verzamelen van vogels iedere beperking afwees.

Na zijn uittreden uit de N.O.V. heeft SNOUCKAERT met twee anderen dd. 22 Mei 1911 de „Club van Nederlandsche Vogelkundigen” opgericht teneinde de studie van de ornithologie op de oude wijze voort te kunnen zetten en tevens de „*furor protectivus*” beter te kunnen bestrijden. Helaas is de breuk, die toen ontstond, na ruim 40 jaar nog niet volkomen geheeld, tot schade van alle ornithologen in den lande. *)

Hoewel hij eigenlijk niet tot de ornithologen gerekend kan worden, willen wij hier memoreeren, dat het Dr. COENRAAD KERBERT (24 Jan. 1849 - 8 Sept. 1927) is geweest; die in 1901 het initiatief heeft genomen tot de oprichting van een Nederlandsche Ornithologische Vereeniging. KERBERT was toen directeur van „Artis”, als hoedanig hij WESTERMAN in 1890 was opgevolgd. Ongeveer 15 jaar lang heeft hij het penningmeesterschap van de N.O.V. waargenomen; toen hij in 1924 als bestuurslid aftrad, is hij tot eerelid benoemd. KERBERT's portret is ter gelegenheid van zijn 70sten verjaardag in Ardea (jrg. 8) opgenomen.

Ook het 5e lid van het eerste N.O.V.-bestuur mogen wij hier niet voorbijgaan, want Prof. Dr. JAN RITZEMA BOS (27 Juli 1850 - 7 April 1928), die meer dan een halve eeuw als docent bij het landbouwonderwijs werkzaam is geweest, heeft in zijn geschriften, o.a. in zijn groote werk „Landbouwdierkunde” (2 dln., 1877), uitvoerig de economische beteekenis van de vogels behandeld. Afgezien van hetgeen hij

*) Bij het overlijden van Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG heeft SCHEYGROND aan het „Algemeen Handelsblad” een necrologie doen toekomen, waarin hij het doet voorkomen of de ontwikkeling van den toestand SNOUCKAERT uiteindelijk toch in het gelijk zou hebben gesteld. Dit is een onjuiste voorstelling van zaken, waarop L. F. DE BEAUFORT (Ardea 25, p. 228) terecht reeds heeft gewezen.

over plantenziekten gepubliceerd heeft — hij organiseerde in 1906 het Instituut voor Phytopathologie te Wageningen — schreef hij nog „De Vogels” (leerboek voor school en huis, 1883) en „Schetsen uit het leven der vogels” (1897).

RITZEMA BOS, die tot 1921 lid van het bestuur was, heeft een belangrijk aandeel gehad bij het tot stand komen van de Vogelwet 1912, waarvoor hij in opdracht van Minister TALMA een voorontwerp had gemaakt. Zijn portret vindt men in „Ardea” (jrg. 9) afgedrukt.

Langer moeten wij stilstaan bij ARNOLD ANTHON VAN PELT LECHNER (29 Dec. 1864 - 25 Maart 1950), die evenals SNOUCKAERT en THIJSSÉ een amateur was, maar een, die een eigen richting is gegaan en als oöloog algemeen bekend is geworden.

LECHNER werd te Schiedam geboren, waar zijn vader notaris was. Na zijn schooljaren ging hij zich voor het ambt van burgemeester bekwamen. Eerst was hij eenigen tijd werkzaam op de secretarie te Alphen a. d. Rijn; in 1893 werd hij als burgemeester van Zevenhuizen (Z.-H.) geïnstalleerd, welke plaats hij 6 jaar lang heeft bezet. In 1899 verhuisde hij naar Wageningen, waar hij van 1900 tot 1911 de functie van bibliothecaris aan de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool heeft vervuld. Vanwege zijn zwakke gezondheid heeft hij deze betrekking in 1911 er aan gegeven en is hij te Arnhem gaan wonen. In 1944 heeft hij voor het oorlogsgeweld van daar moeten vluchten, waarna hij zijn laatste levensjaren te Haarlem heeft doorgebracht. Hier is hij pas enkele jaren terug op 86-jarigen leeftijd overleden.

LECHNER's natuurhistorisch interesse was aanvankelijk in hoofdzaak op de entomologie (Lepidoptera) gericht; toen hij evenwel tijdens een bezoek aan Zierikzee de fraai geteekende sterneieren in handen kreeg, die op Schouwen voor de consumptie geraapt worden, werd hij daardoor zoo geboeid, dat hij zich sindsdien serieus op de studie der oölogie heeft toegelegd. Hij ging eieren verzamelen, waarbij hij door verscheidene correspondenten werd geholpen. Een tweetal verhandelingen over de eieren van de inlandsche Falconidae, Striges, Corvidae, Fringillidae enz. (cf. Versl. & Meded. N.O.V. nrs. 3 en 4) werd zoo goed beoordeeld, dat hij al spoedig de reputatie had, de voornaamste eierkundige van ons land te zijn. Want LECHNER, die zijn studie-objecten aan een grondig onderzoek onderwierp en die tevens van de betreffende literatuur goed op de hoogte was, legde in zijn geschriften het zwaartepunt op vergelijkende oölogische beschouwingen. Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat hij van verschillende zijden werd aangespoord om een groot werk

over „De eieren der in Nederland broedende vogels” samen te stellen. Dit boek, getiteld „Oologia Neerlandica”, is in de jaren 1910-1913 bij MARTINUS NIJHOFF verschenen; het bestaat uit twee kloeke deelen (4°-formaat), waarin de eieren van 159 soorten van inlandsche broedvogels (inclusief 2 subspecies) afgebeeld en beschreven worden *). Op 191 platen zijn 617 eieren in kleurendruk en 50 witte eieren in heliotypie weergegeven, waardoor de variatie ruimschoots in beeld kon worden gebracht. Wellicht moet zelfs als het meest waardevolle element van het werk worden beschouwd, dat daarin slechts die voorwerpen zijn afgebeeld, welke voor de kennis van het ei van een bepaalde vogelsoort werkelijk van belang zijn (cf. Plaat XXVI).

Voor al de afbeeldingen in kleurendruk, waarvoor de firma L. VAN LEER & Co. de clichés vervaardigde, overtreffen alles wat er destijds in buitenlandsche eierwerken (o.a. DRESSER, KRAUSE, REY) geboden werd. SNOUCKAERT's judicium, dat hier door schrijver, uitvoerder der platen en uitgever „een werk tot stand is gebracht, dat niet meer overtroffen kan worden” (cf. Jaarbericht C.N.V., nr. 3, pp. 113/114), is dan ook nauwelijks overdreven. Gaan wij desondanks den tekst op de keper beschouwen, dan blijkt, dat sommige hoofdstukken, i.c. de overzichten van enkele families, wat erg kort gehouden zijn en dat een enkele maal aan een weinig belangrijke literatuurbron (cf. VENEMA's hypothese over de schaal kleur van de eieren van *Larus argentatus*) te veel aandacht geschonken is.

Maar liever zou ik een algemeene opmerking willen maken, en wel deze, dat wij ons, wegens onvoldoende kennis van de techniek van het oölogisch onderzoek, zoo slecht kunnen voorstellen hoe LECHNER tot zijn bevindingen gekomen is. Slechts terloops beveelt hij voor het bekijken van de schaaloppervlakte een 16-malige vergrooing aan, maar op welke wijze hij, om een voorbeeld te noemen, bepaalde lagen van de eischaal verwijderd (cf. Versl. & Meded. N.O.V., nr. 3, plaat bij p. 12), kunnen wij alleen maar gissen.

Nà het verschijnen van de „Oologia” heeft LECHNER een aantal belangrijke eieren uit zijn verzameling aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie ten geschenke gegeven, de rest ging grootendeels naar de collectie van de Nederlandsche Heidemaatschappij te Arnhem.

Zijn belangstelling in eieren bleef echter onverflauwd en nog jarenlang heeft hij in *Ardea* (jrg. 1 t/m 16) in de rubriek „Varia oologi-

*) In de 40 jaren, die sindsdien verliepen, konden nog 29 soorten als broedvogel geconstateerd worden.

ca" allerlei oölogische problemen en wetenswaardigheden, die hem in de literatuur onder oogen waren gekomen, besproken.

LECHNER heeft practisch uitsluitend over eierkundige onderwerpen geschreven; zag hij minder algemeene vogels, dan stelde hij SNOUCKAERT daarvan op de hoogte. Een uitzondering vormt de belangrijke studie over „Het voormalige Zevenhuizensche Bosch, een vogeloord uit vroeger eeuwen”, die hij in 1918 heeft gepubliceerd.

Voor de N.O.V. heeft LECHNER veel gedaan; hij was een vlot correspondent en dus geknipt voor eersten secretaris, welke functie hij van 1904 tot 1910 vervulde *). Daarnaast heeft hij als redacteur gedurende ruim 20 jaren de uitgaven van de vereeniging verzorgd: eerst de „Verslagen & Mededeelingen” en de „Jaarboekjes”, daarna het tijdschrift „Ardea”; om gezondheidsredenen meende hij in 1925 het redacteurschap te moeten neerleggen. Kort daarop heeft hij zich ook uit het bestuur teruggetrokken, een groot verlies, want LECHNER was een man van bijzondere capaciteiten; zoo kon hij bv. uitstekend de rol van ceremoniemeester vervullen. In 1928 is hij tot eerlid benoemd. Een jeugdportret is reeds tweemaal in „Ardea” afgedrukt (jrgn. 14 en 38), daarom vindt men hier een foto van later datum (Plaat XXV). Zijn waardevolle bibliotheek is tijdens de evacuatie van Arnhem helaas verloren gegaan.

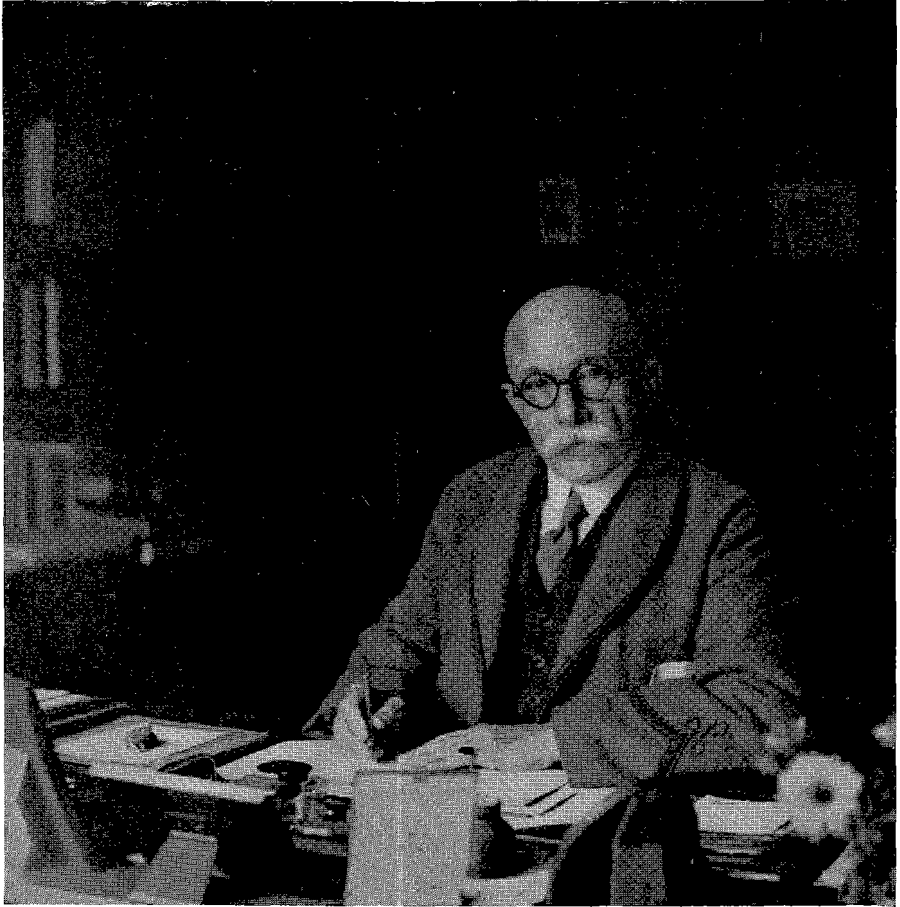
Naast de „diergaarden”, die omstreeks het midden van de 19e eeuw in de groote steden ten toonele waren verschenen, bleven er ook nog altijd particulieren, die voor hun persoonlijk genoeg in volières of op waterpartijen een kleiner of grooter aantal vogels hielden. Onder deze laatsten heeft FRANS ERNST BLAAUW (27 Oct. 1860 - 18 Januari 1936), als eigenaar van de fraaie verzameling dieren en planten op de buitenplaats „Gooilust”, ongetwijfeld een afzonderlijke positie ingenomen. BLAAUW's ouders woonden destijds te Amsterdam op de Keizersgracht (hoek Vijzelstraat, waar thans het gebouw van Hollenkamp staat), maar de zomermaanden brachten zij door te 's Graveland op de buitenplaats „Westerveld” **). Op deze ouderlijke bezitting is de jonge BLAAUW, die zich in zijn jeugd vanwege een zwakke gezondheid erg moest ontzien, in 1886 op bescheiden schaal met het houden van dieren begonnen. Maar pas in 1895, toen hij, na zijn huwelijk met Jonkvr. L. D. C. SIX naar „Gooilust” verhuisde, kreeg hij volop gelegenheid om zijn collecties

*) Een proeve van zijn handschrift is onlangs in „Limosa” (dl. 25, pl. 2) afgedrukt.

***) Dit buiten was genoemd naar het „Westerveld” bij Santpoort (de tegenwoordige begraafplaats), dat vroeger familiebezit was geweest.

JACOBUS PIETER THIJSSE
25 Juli 1865—8 Januari 1945

ARNOLD ANTHON VAN PELT LECHNER
29 December 1864—25 Maart 1950

zestigsten verjaardag gaf men hem de gelegenheid in het Bloemendaalsche bosch een bloemen- en vogeltuin: „Thijssse's Hof", te stichten. In 1935 kreeg de 70-jarige (Plaat XXIV) van zijn vrienden en ver eerders een vogelbroedplaats op Texel cadeau, genaamd „Thijssse's Fienweid", terwijl ook een fraai gedenkboek het licht zag als speciaal nummer van „De Levende Natuur". Aan zijn nagedachtenis is in 1946 hulde gebracht door de stichting van het „Dr. Jac. P. Thijssse-fonds", dat reeds in enkele gevallen op bescheiden schaal veldbiologisch werk steunde, maar waaraan nog geen uiteindelijke bestemming gegeven is.

Wij komen nu tot een noodlottige episode in de ornithologische geschiedenis van ons vaderland. SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, die 10 jaar lang het voorzitterschap van de Nederlandsche Ornithologische Vereeniging had waargenomen, kreeg in 1911 een diepgaand meningsverschil met de overige leden van het bestuur en bedankte als voorzitter en als lid van de vereeniging. Wij durven in deze kwestie niet direkt een oordeel uit te spreken, maar kunnen ons er moeilijk aan onttrekken een korte „beschouwing-achteraf" te laten volgen.

Wanneer bij een tak van wetenschap een nieuwe richting zich baan breekt, ziet men dikwijls botsingen met de bestaande richtingen optreden. Een bekend voorbeeld daarvan is aan te wijzen in de geschiedenis van de Nederlandsche Botanische Vereeniging. Deze organisatie telde oorspronkelijk louter floristen onder haar leden, wier grootste ambitie het was „veel planten te kennen". Toen er in het laatst van de 19e eeuw meer belangstelling ontstond voor de levensverrichtingen van de plant, eischten ook de physiologen (die het kennen van veel planten als bijzaak beschouwen) hun plaats in de vereeniging en hun aandeel van de fondsen op. Hevige spanningen zijn daarvan het gevolg geweest, maar dank zij het beleid van enkele leden van het bestuur — o.a. werden door E. HEIMANS en J. W. MOLL nieuwe statuten ontworpen — is het gelukt een breuk in de vereeniging te voorkomen.

In de wereld der ornithologen zien wij omstreeks de eeuwwisseling een min of meer overeenkomstige situatie ontstaan. Hier zijn het de toenemende belangstelling voor de levensuitingen van den vogel en het streven tot vogelbescherming, die een controversie met de verzamelaars (die destijds door het subspecifiek onderzoek juist opnieuw geïnspireerd waren!) deden ontstaan. Wij onderschatten de moeilijke positie, waarin de verzamelaars kwamen te verkeerden geenszins, want onder de volgelingen van THIJSSSE waren er ongetwijfeld vele, die bezielde door louter

gevoelsargumenten voor de bescherming van de vogels ijverden *).

HENS (1926) typeert de situatie als volgt: „Had men vroeger misschien teveel offers van de vogelwereld gevraagd in het belang van jacht, economie en wetenschap, thans ging het omgekeerde plaats vinden en was het vooral de wetenschap, welke in het gedrang kwam, doordat men vrijwel alle verzamelen als een niet goed te praten inbreuk op de natuur ging beschouwen. En het was dan ook vooral hier tegen, dat Baron SNOUCKAERT met kracht front maakte.”

Deze voorstelling van zaken moge in principe juist zijn, er spraken ongetwijfeld ook andere factoren een woordje mee. Zoo wekt het bv. eenige verwondering, dat de overige leden van het bestuur der N.O.V., o.a. Dr. BÜTTIKOFER, Prof. RITZEMA BOS, Dr. KERBERT, VAN PELT LECHNER en Dr. L. F. DE BEAUFORT (THIJSSE maakte in 1910 geen deel van het N.O.V.-bestuur uit) de bedreiging van de ornithologische wetenschap blijkbaar minder ernstig achtten en het standpunt van hun voorzitter niet konden deelen. Verder vraagt men zich af, waarom SNOUCKAERT het nieuwe ontwerp Vogelwet (1912), dat toch ruimte liet aan het verzamelen voor wetenschappelijk doel (art. 16), zoo heftig meende te moeten bestrijden.

Wanneer men kennis neemt van SNOUCKAERT's dagboeken en van zijn publicaties, met name die in „De Ned. Jager”⁴⁶, dan moet men wel tot de conclusie komen, dat het veeleer zijn mentaliteit en zijn enge jagersopvattingen **) waren, die hem als voorzitter van de N.O.V. in den weg hebben gestaan, toen het er om ging onder moeilijke omstandigheden leiding te geven. Want SNOUCKAERT was een zeer nuchter man, die het niet kon accepteren, dat vogels in zijn moestuin of jachtveld ook maar de geringste schade veroorzaakten. Zelfs vogels, die voortdurend op denzelfden toon een „aartsvervelend” geluid uitstootten, waren voor hem nauwelijks veilig: „dan grijpt men onwillekeurig naar het geweer om aan die kwelling een eind te maken” (Jaarb. C.N.V. 13, p. 24)!

Het ontwerp Vogelwet 1912 dreigde allerlei vogelvangspraktijken, i.c. het strikken van lijsters, het gebruik van stalnetten, het vangen van

*) Zelfs in ambtelijke kringen is toen wel eens een beslissing genomen — men zie de weigering tot het schieten van beschermde vogels aan Dr. VAN OORT voorjaar 1907 (GIJZEN 1938, p. 172) — die ons nu eenigszins raadselachtig voorkomt. Later is echter aan Dr. VAN OORT weer vergunning verleend.

**) Bij de meningsverschillen tusschen SNOUCKAERT en THIJSSE lag de waarheid soms, bv. ten aanzien van de Vlaamsche Gaai, in het midden. Want sommige eierroovende en nesten-plunderende vogelsoorten moet men wel in een cultuurland als het onze plaatselijk (t.w. in jachtvelden en natuurmonumenten) binnen de perken houden. THIJSSE vergoelijkte de Gaai te veel, SNOUCKAERT verviel met zijn grooten haat tegen dezen vogel in het andere uiterste.

vinken, leeuweriken en spreeuwen voor de consumptie enz., onmogelijk te maken, vangmethoden, die jarenlang tot SNOUCKAERT's ornithologische ontspanningen hadden behoord; immers de vinkenbaan, de lijsterstrikken en de staltnetten moesten hem de vogels verschaffen voor zijn verzameling. Verder dreigde de nieuwe Vogelwet verschillende roofvogels, die SNOUCKAERT altijd had vervolgd, in bescherming te zullen nemen. Redenen te over, dat hij zich duchtig tegen het aannemen van dit wetsontwerp verzette en tegen dezen achtergrond moet ook zijn breuk met de N.O.V. worden gezien. Met dit al ligt er een groote tragiek in dezen gang van zaken, omdat hier een man, die èn door zijn positie èn door zijn kennis èn door zijn hoffelijke omgangsvormen jaren lang de vertegenwoordiger was geweest van alle Nederlandsche ornithologen, van dezen post terugtrad, daar hij het „*tempora mutantur*” niet kon aavaarden en inzake het verzamelen van vogels iedere beperking afwees.

Na zijn uittreden uit de N.O.V. heeft SNOUCKAERT met twee anderen dd. 22 Mei 1911 de „Club van Nederlandsche Vogelkundigen” opgericht teneinde de studie van de ornithologie op de oude wijze voort te kunnen zetten en tevens de „*furor protectivus*” beter te kunnen bestrijden. Helaas is de breuk, die toen ontstond, na ruim 40 jaar nog niet volkomen geheeld, tot schade van alle ornithologen in den lande. *)

Hoewel hij eigenlijk niet tot de ornithologen gerekend kan worden, willen wij hier memoreeren, dat het Dr. COENRAAD KERBERT (24 Jan. 1849 - 8 Sept. 1927) is geweest; die in 1901 het initiatief heeft genomen tot de oprichting van een Nederlandsche Ornithologische Vereeniging. KERBERT was toen directeur van „Artis”, als hoedanig hij WESTERMAN in 1890 was opgevolgd. Ongeveer 15 jaar lang heeft hij het penningmeesterschap van de N.O.V. waargenomen; toen hij in 1924 als bestuurslid aftrad, is hij tot eerlid benoemd. KERBERT's portret is ter gelegenheid van zijn 70sten verjaardag in Ardea (jrg. 8) opgenomen.

Ook het 5e lid van het eerste N.O.V.-bestuur mogen wij hier niet voorbijgaan, want Prof. Dr. JAN RITZEMA BOS (27 Juli 1850 - 7 April 1928), die meer dan een halve eeuw als docent bij het landbouwonderwijs werkzaam is geweest, heeft in zijn geschriften, o.a. in zijn groote werk „Landbouwdierkunde” (2 dln., 1877), uitvoerig de economische beteekenis van de vogels behandeld. Afgezien van hetgeen hij

*) Bij het overlijden van Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG heeft SCHEYGROND aan het „Algemeen Handelsblad” een necrologie doen toekomen, waarin hij het doet voorkomen of de ontwikkeling van den toestand SNOUCKAERT uiteindelijk toch in het gelijk zou hebben gesteld. Dit is een onjuiste voorstelling van zaken, waarop L. F. DE BEAUFORT (Ardea 25, p. 228) terecht reeds heeft gewezen.

over plantenziekten gepubliceerd heeft — hij organiseerde in 1906 het Instituut voor Phytopathologie te Wageningen — schreef hij nog „De Vogels” (leerboek voor school en huis, 1883) en „Schetsen uit het leven der vogels” (1897).

RITZEMA BOS, die tot 1921 lid van het bestuur was, heeft een belangrijk aandeel gehad bij het tot stand komen van de Vogelwet 1912, waarvoor hij in opdracht van Minister TALMA een voorontwerp had gemaakt. Zijn portret vindt men in „Ardea” (jrg. 9) afgedrukt.

Langer moeten wij stilstaan bij ARNOLD ANTHON VAN PELT LECHNER (29 Dec. 1864 - 25 Maart 1950), die evenals SNOUCKAERT en THIJSSÉ een amateur was, maar een, die een eigen richting is gegaan en als oöloog algemeen bekend is geworden.

LECHNER werd te Schiedam geboren, waar zijn vader notaris was. Na zijn schooljaren ging hij zich voor het ambt van burgemeester bekwamen. Eerst was hij eenigen tijd werkzaam op de secretarie te Alphen a. d. Rijn; in 1893 werd hij als burgemeester van Zevenhuizen (Z.-H.) geïnstalleerd, welke plaats hij 6 jaar lang heeft bezet. In 1899 verhuisde hij naar Wageningen, waar hij van 1900 tot 1911 de functie van bibliothecaris aan de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool heeft vervuld. Vanwege zijn zwakke gezondheid heeft hij deze betrekking in 1911 er aan gegeven en is hij te Arnhem gaan wonen. In 1944 heeft hij voor het oorlogsgeweld van daar moeten vluchten, waarna hij zijn laatste levensjaren te Haarlem heeft doorgebracht. Hier is hij pas enkele jaren terug op 86-jarigen leeftijd overleden.

LECHNER's natuurhistorisch interesse was aanvankelijk in hoofdzaak op de entomologie (Lepidoptera) gericht; toen hij evenwel tijdens een bezoek aan Zierikzee de fraai geteekende sterneieren in handen kreeg, die op Schouwen voor de consumptie geraapt worden, werd hij daardoor zoo geboeid, dat hij zich sindsdien serieus op de studie der oölogie heeft toegelegd. Hij ging eieren verzamelen, waarbij hij door verscheidene correspondenten werd geholpen. Een tweetal verhandelingen over de eieren van de inlandsche Falconidae, Striges, Corvidae, Fringillidae enz. (cf. Versl. & Meded. N.O.V. nrs. 3 en 4) werd zoo goed beoordeeld, dat hij al spoedig de reputatie had, de voornaamste eierkundige van ons land te zijn. Want LECHNER, die zijn studie-objecten aan een grondig onderzoek onderwierp en die tevens van de betreffende literatuur goed op de hoogte was, legde in zijn geschriften het zwaartepunt op vergelijkende oölogische beschouwingen. Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat hij van verschillende zijden werd aangespoord om een groot werk

over „De eieren der in Nederland broedende vogels” samen te stellen. Dit boek, getiteld „Oologia Neerlandica”, is in de jaren 1910-1913 bij MARTINUS NIJHOFF verschenen; het bestaat uit twee kloeke deelen (4°-formaat), waarin de eieren van 159 soorten van inlandsche broedvogels (inclusief 2 subspecies) afgebeeld en beschreven worden *). Op 191 platen zijn 617 eieren in kleurendruk en 50 witte eieren in heliotypie weergegeven, waardoor de variatie ruimschoots in beeld kon worden gebracht. Wellicht moet zelfs als het meest waardevolle element van het werk worden beschouwd, dat daarin slechts die voorwerpen zijn afgebeeld, welke voor de kennis van het ei van een bepaalde vogelsoort werkelijk van belang zijn (cf. Plaat XXVI).

Voor al de afbeeldingen in kleurendruk, waarvoor de firma L. VAN LEER & Co. de clichés vervaardigde, overtreffen alles wat er destijds in buitenlandsche eierwerken (o.a. DRESSER, KRAUSE, REY) geboden werd. SNOUCKAERT's judicium, dat hier door schrijver, uitvoerder der platen en uitgever „een werk tot stand is gebracht, dat niet meer overtroffen kan worden” (cf. Jaarbericht C.N.V., nr. 3, pp. 113/114), is dan ook nauwelijks overdreven. Gaan wij desondanks den tekst op de keper beschouwen, dan blijkt, dat sommige hoofdstukken, i.c. de overzichten van enkele families, wat erg kort gehouden zijn en dat een enkele maal aan een weinig belangrijke literatuurbron (cf. VENEMA's hypothese over de schaal kleur van de eieren van *Larus argentatus*) te veel aandacht geschonken is.

Maar liever zou ik een algemeene opmerking willen maken, en wel deze, dat wij ons, wegens onvoldoende kennis van de techniek van het oölogisch onderzoek, zoo slecht kunnen voorstellen hoe LECHNER tot zijn bevindingen gekomen is. Slechts terloops beveelt hij voor het bekijken van de schaaloppervlakte een 16-malige vergrooing aan, maar op welke wijze hij, om een voorbeeld te noemen, bepaalde lagen van de eischaal verwijderd (cf. Versl. & Meded. N.O.V., nr. 3, plaat bij p. 12), kunnen wij alleen maar gissen.

Nà het verschijnen van de „Oologia” heeft LECHNER een aantal belangrijke eieren uit zijn verzameling aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie ten geschenke gegeven, de rest ging grootendeels naar de collectie van de Nederlandsche Heidemaatschappij te Arnhem.

Zijn belangstelling in eieren bleef echter onverflauwd en nog jarenlang heeft hij in *Ardea* (jrg. 1 t/m 16) in de rubriek „Varia oologi-

*) In de 40 jaren, die sindsdien verliepen, konden nog 29 soorten als broedvogel geconstateerd worden.

ca" allerlei oölogische problemen en wetenswaardigheden, die hem in de literatuur onder oogen waren gekomen, besproken.

LECHNER heeft practisch uitsluitend over eierkundige onderwerpen geschreven; zag hij minder algemeene vogels, dan stelde hij SNOUCKAERT daarvan op de hoogte. Een uitzondering vormt de belangrijke studie over „Het voormalige Zevenhuizensche Bosch, een vogeloord uit vroeger eeuwen”, die hij in 1918 heeft gepubliceerd.

Voor de N.O.V. heeft LECHNER veel gedaan; hij was een vlot correspondent en dus geknipt voor eersten secretaris, welke functie hij van 1904 tot 1910 vervulde *). Daarnaast heeft hij als redacteur gedurende ruim 20 jaren de uitgaven van de vereeniging verzorgd: eerst de „Verslagen & Mededeelingen” en de „Jaarboekjes”, daarna het tijdschrift „Ardea”; om gezondheidsredenen meende hij in 1925 het redacteurschap te moeten neerleggen. Kort daarop heeft hij zich ook uit het bestuur teruggetrokken, een groot verlies, want LECHNER was een man van bijzondere capaciteiten; zoo kon hij bv. uitstekend de rol van ceremoniemeester vervullen. In 1928 is hij tot eerlid benoemd. Een jeugdportret is reeds tweemaal in „Ardea” afgedrukt (jrgn. 14 en 38), daarom vindt men hier een foto van later datum (Plaat XXV). Zijn waardevolle bibliotheek is tijdens de evacuatie van Arnhem helaas verloren gegaan.

Naast de „diergaarden”, die omstreeks het midden van de 19e eeuw in de groote steden ten tooneele waren verschenen, bleven er ook nog altijd particulieren, die voor hun persoonlijk genoegen in volières of op waterpartijen een kleiner of grooter aantal vogels hielden. Onder deze laatsten heeft FRANS ERNST BLAAUW (27 Oct. 1860 - 18 Januari 1936), als eigenaar van de fraaie verzameling dieren en planten op de buitenplaats „Gooilust”, ongetwijfeld een afzonderlijke positie ingenomen. BLAAUW's ouders woonden destijds te Amsterdam op de Keizersgracht (hoek Vijzelstraat, waar thans het gebouw van Hollenkamp staat), maar de zomermaanden brachten zij door te 's Graveland op de buitenplaats „Westerveld” **). Op deze ouderlijke bezitting is de jonge BLAAUW, die zich in zijn jeugd vanwege een zwakke gezondheid erg moest ontzien, in 1886 op bescheiden schaal met het houden van dieren begonnen. Maar pas in 1895, toen hij, na zijn huwelijk met Jonkvr. L. D. C. SIX naar „Gooilust” verhuisde, kreeg hij volop gelegenheid om zijn collecties

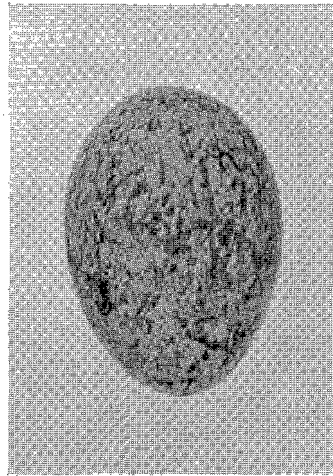
*) Een proeve van zijn handschrift is onlangs in „Limosa” (dl. 25, pl. 2) afgedrukt.

**) Dit buiten was genoemd naar het „Westerveld” bij Santpoort (de tegenwoordige begraafplaats), dat vroeger familiebezit was geweest.

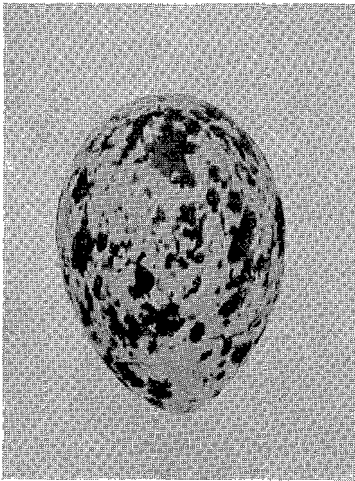
Fam. OEDICNEMIDAE.

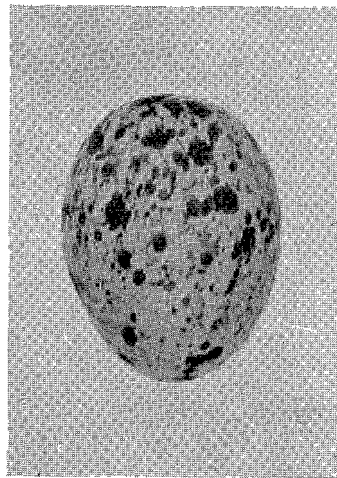
a

b

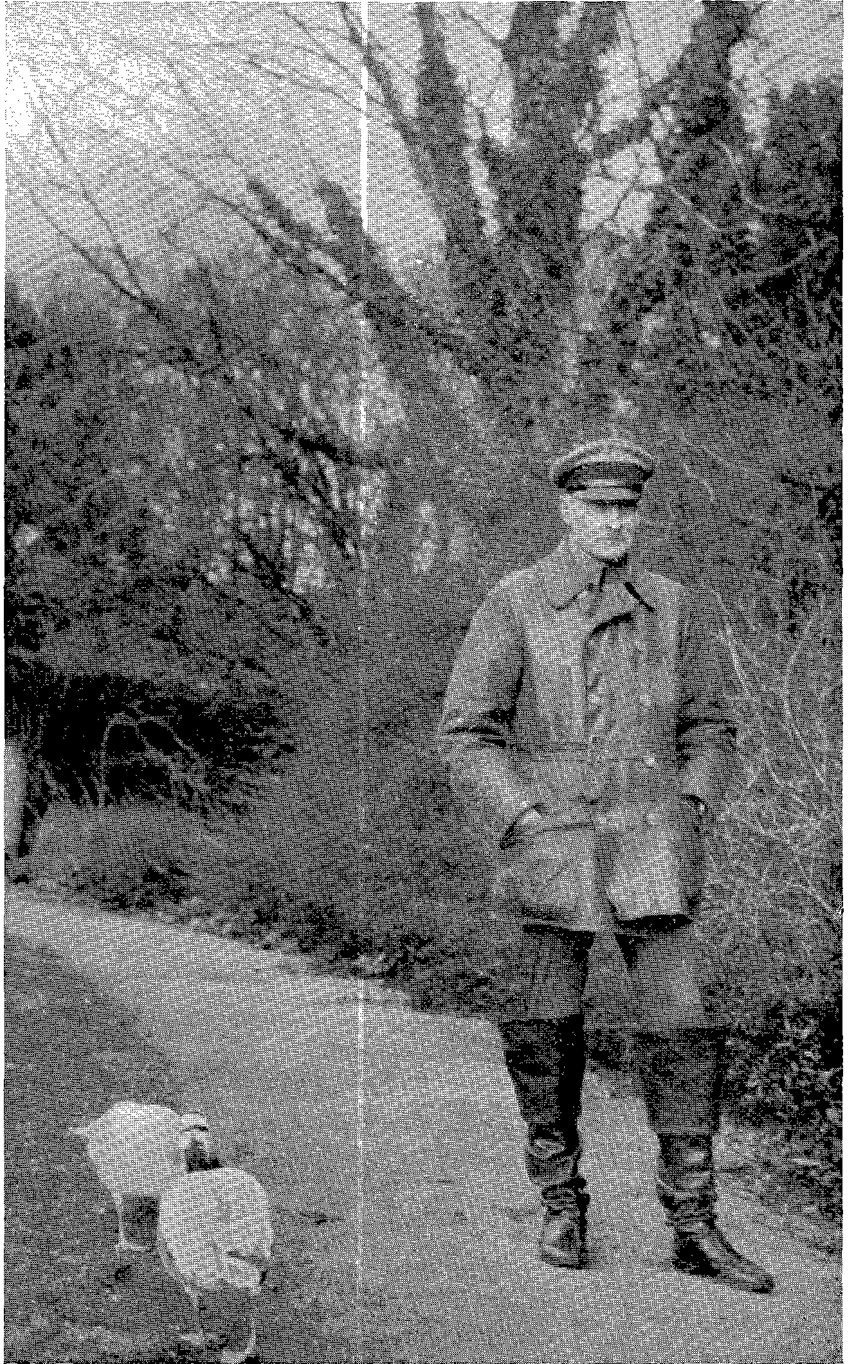
c

d

Oedicnemus oedicnemus (L.)

Proeve van illustratie uit VAN PELT LECHNER's „Oologia Neerlandica”,
dl. 2, pl. 134.

FRANS ERNST BLAAUW
27 October 1860—18 Januari 1936

uit te breiden. Want het park van „Gooilust” met zijn groote grasvelden, waterpartijen en hoog opgaand geboomte, was er als het ware voor geschapen om een dierenpark te huisvesten. In het tijdschrift „Buiten” (jrg. 3, 1909) en in LOISEL (vol. 3, pp. 87-90) vindt men verschillende bijzonderheden over dit park en de planten en dieren, die er voorkwamen, verlucht door een aantal foto-illustraties. Ik ontleen aan het laatstgenoemde werk, dat de collectie op 1 Augustus 1909 in totaal 394 dieren telde, namelijk 56 zoogdieren, 322 vogels en 16 kruipende dieren, behorende tot 102 soorten.

Wat de vogels betreft, ging BLAAUW's belangstelling wel in de eerste plaats uit naar de kraanvogels en de eendachtigen, al hield hij ook nandoe's, ibissen, parelhoenders, fazanten, parkieten, suikervogeltjes enz.

Beroemd waren zijn Trompetterzwanen (*Cygnus buccinator*), waarmede hij herhaaldelijk met succes gefokt heeft, zoodat hij enkele jongen naar het Yellowstone Park in de Vereenigde Staten kon terugzenden, want in hun vaderland waren deze zwanen inmiddels practisch uitgeroeid! Ook zijn Sandwichganzen (*Branta sandvicensis*), eveneens een ten naastebij verdwenen soort, brachten op „Gooilust” enkele malen hun jongen groot.

Over de gedragingen van de in zijn park levende vogels en over de bij het fokken opgedane ervaringen schreef BLAAUW regelmatig in het „Bulletin British Ornithologists Club”, in de „Ibis” en in het „Avicultural Magazine” korte artikelen. De vederkleeden van de *Chloephaga*-soorten kende hij zoo goed, dat hij in Sept. 1919 tijdens een bezoek aan het British Museum of Natural History ontdekte, dat het type-exemplaar van *Chloephaga inornata* van KING in feite een jong ♂ van *Chl. magellanica* (Gm.) was (cf. Ibis 1920, p. 497). Over de planten en boomen, die hij op „Gooilust” had aangeplant, verschenen zijn rapporten in „Onze Tuinen” enz.

Het eenige groote en zuiver-ornithologische werk, dat wij aan BLAAUW te danken hebben, is „A Monograph of the Cranes” (1897), een boek van royale afmetingen (48 × 38 cm) met 22 gekleurde platen, dat hij min of meer uit piëteit voor zijn ouden vriend WESTERMAN, die hem een 15-tal aquarellen van kraanvogels had nagelaten, in het licht gaf.

Ook aan onze in het wild levende vogels schonk BLAAUW zijn aandacht, zooals blijkt uit zijn vergelijkende lijst van de Britsche en Nederlandsche avifauna (1893), uit zijn medewerking aan de ornithologische overzichten van ALBARDA en SNOUCKAERT en uit verscheidene korte mededeelingen, die hij aan „Ardea” toestuurde.

Tot het aanvullen van zijn collecties, maar meer nog om de fauna van andere werelddeelen met eigen oogen te aanschouwen, maakte BLAAUW

in de jaren 1911 en 1914 en ook nog na den Eersten Wereldoorlog, in 1924, verre reizen, o.a. naar Zuid-Amerika, Zuid- en Oost-Afrika enz., waarover hij in verschillende tijdschriften, t.w. in „Notes from the Leyden Museum” (jrg. 35), „Tijdschrift Kon. Ned. Aardr. Genootschap” (serie 2, dl. 33, 1916) en „Ardea” (jrgn. 1 en 4) verslag uitbracht. Verder verschenen van hem „Op zoek naar Dieren en Planten in Britsch Oost-Afrika” (1927) en „Rijherinneringen uit vele landen” (1928). In dit laatste boek, dat betrekking heeft op de jaren, dat de belangstelling voor het paard nog niet door de auto verdrongen was, komt BLAAUW's groote liefde voor de ruitersport tot uiting, een sport, die hij zelf tot kort voor zijn dood beoefend heeft. Dat hij inderdaad een groot ruiter was, moge blijken uit zijn eerlidmaatschap van het voormalig Kon. Militair Rij-Instituut te Hannover en uit het feit, dat hij in Duitschland, Frankrijk, Engeland en Ierland herhaaldelijk aan jachtritten deelnam; te Hilversum fungeerde hij menigmaal als „jagermeester” bij de Noordhollandsche Jachtvereniging.

Nooit was het BLAAUW te veel om zijn dieren en de andere attracties van „Gooilust”, w.o. de reusachtige reigerkolonie, aan anderen te toonen en de excursies van de N.O.V. op 28 Mei 1922 en van het VIIe Int. Ornith. Congres op 4 Juni 1930 hebben ongetwijfeld bij allen, die er aan deelnamen een onvergetelijken indruk achtergelaten. Voor uitvoeriger gegevens over de diersoorten, die op „Gooilust” gehouden werden, zie men Aant. 47.

Niet minder bezienswaardig was het interieur van de 18e-eeuwsche patriciërswooning, speciaal de breede gang met de prachtige doeken van den dierenschilder WILHELM KUHNERT, de horens van verschillende antilopen, het snoer van nandoe-eieren en het groote schilderij van den springenden ruiter, dat den bewoner van „Gooilust” zelf afbeeldde. Op BLAAUW's werkkamer hingen ook een of meer van KUHNERT's werken en verder bonte aquarellen van militairen in groot-tenuë en teekeningen van hoogeschool-dressuur en daartusschen het bekende portret van LINNAEUS (in Laplandsch costuum) met *Linnaea borealis* in de hand. Verder lagen er waardevolle boeken over dieren en ten slotte herinner ik mij een pretentieloos plaatje, dat 2 Okapi's weergaf.

BLAAUW had vele Duitsche relaties en deed in zijn verschijningsvorm en met zijn harde stem ook zelf aan een Duitscher denken; wanneer men hem in het „feldgrau” en gekaplaarsd te paard door de lanen van „Gooilust” zag draven, was de gelijkenis met een Duitschen cavalerie-officier volkomen (Plaat XXVII).

De glorie tijd van „Gooilust” behoort thans tot het verleden. Weliswaar is het landgoed zelf, tezamen met het CORVER's bosch (219 ha) in 1934 door Mevrouw BLAAUW bij testamentaire beschikking aan de „Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten” geschonken, maar toen de dieren in 1936 werden weggevoerd — BLAAUW had ze aan den Duke of BEDFORD vermaakt — verdween de luister, die de plaats 40 jaar lang had onderscheiden. Aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, waarmede BLAAUW steeds nauwe relaties had onderhouden, liet hij een belangrijke som geld na en verder zijn natuurhistorische bibliotheek en de schilderijen van KUHNERT, 6 stuks in getal. Gebleven is de schoone herinnering aan een selecte verzameling dieren en aan een „grand seigneur”, die op natuurbeschermingsgebied een voorbeeld heeft gegeven, door naar verre landen te reizen, niet om daar roem en jachtbuit te behalen, maar om er te genieten van den aanblik van de „ongeschonden schepping”.

Ongetwijfeld waren er in deze periode in ons land nog meer particulieren, die zich uit liefhebberij op de avicultuur toelegden, anders zou men bv. de uitgave van een werk als NUYENS' Handboek voor liefhebbers van kamer- en parkvogels (1886, met 48 gekl. platen) niet aangedurfd hebben. Maar deze liefhebbers traden, gelijk onze leden G. S. VAN DER SPRUIJT († 1918) en W. J. M. DE BAS, weinig naar buiten op en van den omvang en den inventaris van hun volières is mij niets bekend. Alleen weet ik, dat VAN DER SPRUIJT te Voorschoten voornamelijk watervogels hield, notaris DE BAS te Den Haag volièrevogels; de waardevolle ornithologische bibliotheek van laatstgenoemde is omstreeks 1923 naar het buitenland verkocht.

Met EDUARD DANIEL VAN OORT keeren wij andermaal terug naar 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie, want VAN OORT, die aanmerkelijk jonger was dan de hier genoemde voorgangers, was als ornitholoog van professie aan deze instelling verbonden.

Van zijn *curriculum vitae* willen wij hier het volgende in herinnering brengen. VAN OORT's vader was bij de koopvaardij, maar na zijn huwelijk vestigde hij zich te Sluis (Z.-VI.), waar hij wethouder werd en waar de oudste kinderen geboren zijn. Later woonde de familie achtereenvolgens te Barneveld, Utrecht, Hilversum en Den Haag. E. D. VAN OORT is op 31 October 1876 te Barneveld geboren.

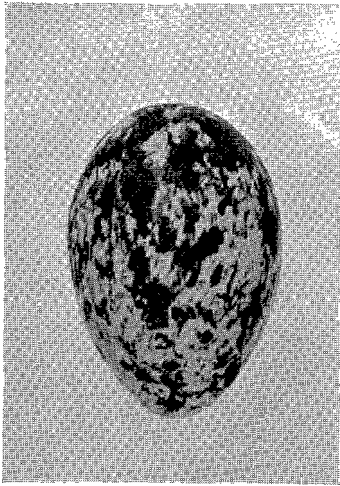
Al van jongs af had hij een uitgesproken belangstelling voor de natuur, speciaal voor de vogels, welke belangstelling tijdens de jaren dat hij in

Den Haag de H.B.S. bezocht, door zijn leeraar in de natuurlijke historie, den bekenden coleopteroloog Jhr. Dr. E. J. G. EVERTS, in goede banen is geleid.

Daar hij begaafd was met een uitstekend verstand, lag het voor de hand, dat „E.E.P.” na zijn eindexamen, in 1895, naar Leiden zou gaan om biologie te studeeren. Hij legde er het middelbare examen in de aard-, delfstof-, dier- en plantkunde af (tegenwoordig als de acte K 4 aangeduid), aangezien hij vanwege zijn H.B.S.-opleiding niet tot het candidaats- resp. doctorale examen in de philosophische faculteit werd toegelaten. Ruim 2 jaar (van 1 Jan. 1901 tot 1 April 1903) was hij vervolgens assistent van Prof. K. MARTIN, waar hij, dank zij den dagelijkschen omgang met dezen grooten palaeontoloog, een goede scholing ontving in het beheeren van een museum. Van het „Rijks Geologisch-Mineralogisch Museum” ging hij in 1903 over naar de zoölogie, om assistent te worden van Prof. HOFFMANN. Hier werkte hij tegelijkertijd aan zijn proefschrift: „Beitrag zur Osteologie des Vogelschwanzes”, waarop hij — het „*jus promovendi*” hier te lande eveneens missende — in Maart 1904 bij Prof. TH. STUDER te Bern „*magna cum laude*” gepromoveerd is. Twee maanden later (Mei 1904) volgde zijn aanstelling tot conservator van de afdeeling vogels bij het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie en in 1915, na den dood van den directeur F. A. JENTINK, werd hij tot diens opvolger benoemd en kwam ook de afdeeling zoogdieren onder zijn beheer. In 1920 aanvaardde hij het buitengewoon hoogleeraarschap in de dierkunde, waarbij hij in zijn inaugureele rede „De vogeltrek en zijn tegenwoordig experimenteel onderzoek” behandelde. Bijna 20 jaar lang heeft VAN OORT (Plaat XXVIII) aan het hoofd van het genoemde museum gestaan; wegens een minder goede gezondheid kreeg hij in het voorjaar van 1933 vier maanden ziekteverlof. Oogenschiijnlijk hersteld heeft hij nog korten tijd zijn werkzaamheden in het museum kunnen hervatten, waarna hij op 21 September 1933 plotseling is overleden.

VAN OORT heeft een vrij omvangrijk oeuvre nagelaten, vooral uit de jaren van vóór zijn directeurschap. Hij bewerkte toen voornamelijk buitenlandsche collecties, maar schonk daarnaast, in tegenstelling tot zijn voorgangers BÜTTIKOFER en FINSCH, ook aandacht aan de Nederlandsche vogels, want deze studie was, sinds SCHLEGEL zich daarmee bezig gehouden had — dat is vóór 1865 —, min of meer blijven rusten⁴⁸. Wel had JENTINK nog een specialen catalogus laten drukken van de „Collectie Van Wickevoort Crommelin”, die in 1893 door het Museum ten

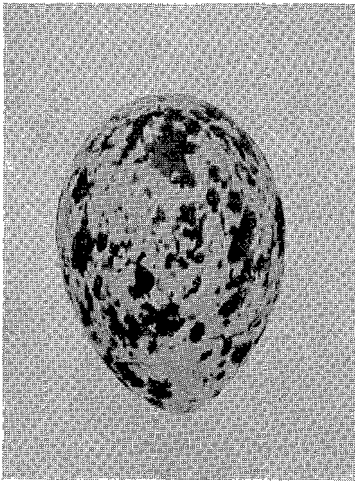
Fam. OEDICNEMIDAE.

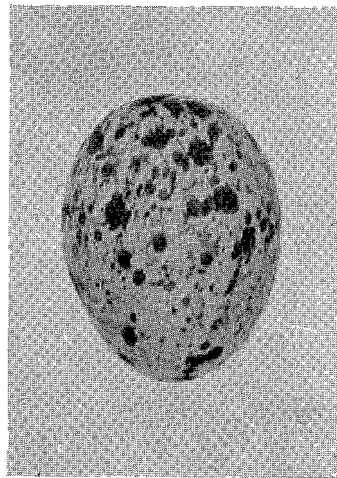
a

b

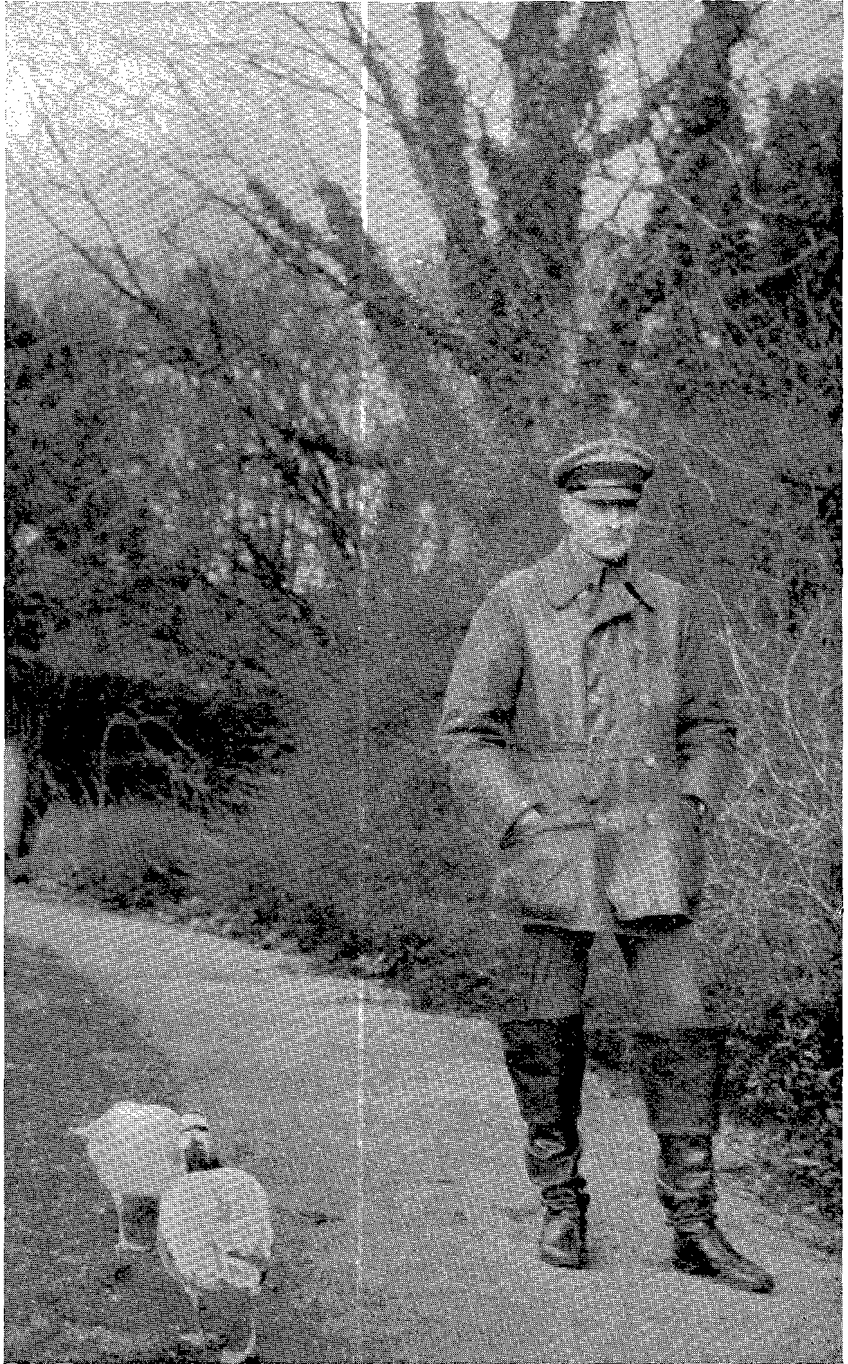
c

d

Oedicnemus oedicnemus (L.)

Proeve van illustratie uit VAN PELT LECHNER's „Oologia Neerlandica”,
dl. 2, pl. 134.

FRANS ERNST BLAAUW
27 October 1860—18 Januari 1936

uit te breiden. Want het park van „Gooilust” met zijn groote grasvelden, waterpartijen en hoog opgaand geboomte, was er als het ware voor geschapen om een dierenpark te huisvesten. In het tijdschrift „Buiten” (jrg. 3, 1909) en in LOISEL (vol. 3, pp. 87-90) vindt men verschillende bijzonderheden over dit park en de planten en dieren, die er voorkwamen, verlucht door een aantal foto-illustraties. Ik ontleen aan het laatstgenoemde werk, dat de collectie op 1 Augustus 1909 in totaal 394 dieren telde, namelijk 56 zoogdieren, 322 vogels en 16 kruipende dieren, behorende tot 102 soorten.

Wat de vogels betreft, ging BLAAUW's belangstelling wel in de eerste plaats uit naar de kraanvogels en de eendachtigen, al hield hij ook nandoe's, ibissen, parelhoenders, fazanten, parkieten, suikervogeltjes enz.

Beroemd waren zijn Trompetterzwanen (*Cygnus buccinator*), waarmede hij herhaaldelijk met succes gefokt heeft, zoodat hij enkele jongen naar het Yellowstone Park in de Vereenigde Staten kon terugzenden, want in hun vaderland waren deze zwanen inmiddels practisch uitgeroeid! Ook zijn Sandwichganzen (*Branta sandvicensis*), eveneens een ten naastebij verdwenen soort, brachten op „Gooilust” enkele malen hun jongen groot.

Over de gedragingen van de in zijn park levende vogels en over de bij het fokken opgedane ervaringen schreef BLAAUW regelmatig in het „Bulletin British Ornithologists Club”, in de „Ibis” en in het „Avicultural Magazine” korte artikelen. De vederkleeden van de *Chloephaga*-soorten kende hij zoo goed, dat hij in Sept. 1919 tijdens een bezoek aan het British Museum of Natural History ontdekte, dat het type-exemplaar van *Chloephaga inornata* van KING in feite een jong ♂ van *Chl. magellanica* (Gm.) was (cf. Ibis 1920, p. 497). Over de planten en boomen, die hij op „Gooilust” had aangeplant, verschenen zijn rapporten in „Onze Tuinen” enz.

Het eenige groote en zuiver-ornithologische werk, dat wij aan BLAAUW te danken hebben, is „A Monograph of the Cranes” (1897), een boek van royale afmetingen (48 × 38 cm) met 22 gekleurde platen, dat hij min of meer uit piëteit voor zijn ouden vriend WESTERMAN, die hem een 15-tal aquarellen van kraanvogels had nagelaten, in het licht gaf.

Ook aan onze in het wild levende vogels schonk BLAAUW zijn aandacht, zooals blijkt uit zijn vergelijkende lijst van de Britsche en Nederlandsche avifauna (1893), uit zijn medewerking aan de ornithologische overzichten van ALBARDA en SNOUCKAERT en uit verscheidene korte mededeelingen, die hij aan „Ardea” toestuurde.

Tot het aanvullen van zijn collecties, maar meer nog om de fauna van andere werelddeelen met eigen oogen te aanschouwen, maakte BLAAUW

in de jaren 1911 en 1914 en ook nog na den Eersten Wereldoorlog, in 1924, verre reizen, o.a. naar Zuid-Amerika, Zuid- en Oost-Afrika enz., waarover hij in verschillende tijdschriften, t.w. in „Notes from the Leyden Museum” (jrg. 35), „Tijdschrift Kon. Ned. Aardr. Genootschap” (serie 2, dl. 33, 1916) en „Ardea” (jrgn. 1 en 4) verslag uitbracht. Verder verschenen van hem „Op zoek naar Dieren en Planten in Britsch Oost-Afrika” (1927) en „Rijherinneringen uit vele landen” (1928). In dit laatste boek, dat betrekking heeft op de jaren, dat de belangstelling voor het paard nog niet door de auto verdrongen was, komt BLAAUW's groote liefde voor de ruitersport tot uiting, een sport, die hij zelf tot kort voor zijn dood beoefend heeft. Dat hij inderdaad een groot ruiter was, moge blijken uit zijn eerlidmaatschap van het voormalig Kon. Militair Rij-Instituut te Hannover en uit het feit, dat hij in Duitschland, Frankrijk, Engeland en Ierland herhaaldelijk aan jachtritten deelnam; te Hilversum fungeerde hij menigmaal als „jagermeester” bij de Noordhollandsche Jachtvereniging.

Nooit was het BLAAUW te veel om zijn dieren en de andere attracties van „Gooilust”, w.o. de reusachtige reigerkolonie, aan anderen te toonen en de excursies van de N.O.V. op 28 Mei 1922 en van het VIIe Int. Ornith. Congres op 4 Juni 1930 hebben ongetwijfeld bij allen, die er aan deelnamen een onvergetelijken indruk achtergelaten. Voor uitvoeriger gegevens over de diersoorten, die op „Gooilust” gehouden werden, zie men Aant. 47.

Niet minder bezienswaardig was het interieur van de 18e-eeuwsche patriciërswooning, speciaal de breede gang met de prachtige doeken van den dierenschilder WILHELM KUHNERT, de horens van verschillende antilopen, het snoer van nandoe-eieren en het groote schilderij van den springenden ruiter, dat den bewoner van „Gooilust” zelf afbeeldde. Op BLAAUW's werkkamer hingen ook een of meer van KUHNERT's werken en verder bonte aquarellen van militairen in groot-tenuë en teekeningen van hoogeschool-dressuur en daartusschen het bekende portret van LINNAEUS (in Laplandsch costuum) met *Linnaea borealis* in de hand. Verder lagen er waardevolle boeken over dieren en ten slotte herinner ik mij een pretentieloos plaatje, dat 2 Okapi's weergaf.

BLAAUW had vele Duitsche relaties en deed in zijn verschijningsvorm en met zijn harde stem ook zelf aan een Duitscher denken; wanneer men hem in het „feldgrau” en gekaplaarsd te paard door de lanen van „Gooilust” zag draven, was de gelijkenis met een Duitschen cavalerie-officier volkomen (Plaat XXVII).

De glorie tijd van „Gooilust” behoort thans tot het verleden. Weliswaar is het landgoed zelf, tezamen met het CORVER's bosch (219 ha) in 1934 door Mevrouw BLAAUW bij testamentaire beschikking aan de „Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten” geschonken, maar toen de dieren in 1936 werden weggevoerd — BLAAUW had ze aan den Duke of BEDFORD vermaakt — verdween de luister, die de plaats 40 jaar lang had onderscheiden. Aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, waarmede BLAAUW steeds nauwe relaties had onderhouden, liet hij een belangrijke som geld na en verder zijn natuurhistorische bibliotheek en de schilderijen van KUHNERT, 6 stuks in getal. Gebleven is de schoone herinnering aan een selecte verzameling dieren en aan een „grand seigneur”, die op natuurbeschermingsgebied een voorbeeld heeft gegeven, door naar verre landen te reizen, niet om daar roem en jachtbuit te behalen, maar om er te genieten van den aanblik van de „ongeschonden schepping”.

Ongetwijfeld waren er in deze periode in ons land nog meer particulieren, die zich uit liefhebberij op de avicultuur toelegden, anders zou men bv. de uitgave van een werk als NUYENS' Handboek voor liefhebbers van kamer- en parkvogels (1886, met 48 gekl. platen) niet aangedurfd hebben. Maar deze liefhebbers traden, gelijk onze leden G. S. VAN DER SPRUIJT († 1918) en W. J. M. DE BAS, weinig naar buiten op en van den omvang en den inventaris van hun volières is mij niets bekend. Alleen weet ik, dat VAN DER SPRUIJT te Voorschoten voornamelijk watervogels hield, notaris DE BAS te Den Haag volièrevogels; de waardevolle ornithologische bibliotheek van laatstgenoemde is omstreeks 1923 naar het buitenland verkocht.

Met EDUARD DANIEL VAN OORT keeren wij andermaal terug naar 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie, want VAN OORT, die aanmerkelijk jonger was dan de hier genoemde voorgangers, was als ornitholoog van professie aan deze instelling verbonden.

Van zijn *curriculum vitae* willen wij hier het volgende in herinnering brengen. VAN OORT's vader was bij de koopvaardij, maar na zijn huwelijk vestigde hij zich te Sluis (Z.-VI.), waar hij wethouder werd en waar de oudste kinderen geboren zijn. Later woonde de familie achtereenvolgens te Barneveld, Utrecht, Hilversum en Den Haag. E. D. VAN OORT is op 31 October 1876 te Barneveld geboren.

Al van jongs af had hij een uitgesproken belangstelling voor de natuur, speciaal voor de vogels, welke belangstelling tijdens de jaren dat hij in

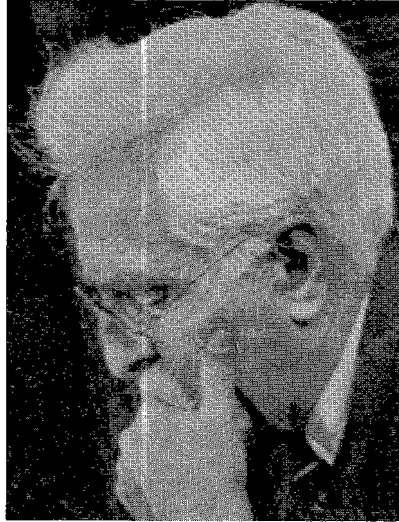
Den Haag de H.B.S. bezocht, door zijn leeraar in de natuurlijke historie, den bekenden coleopteroloog Jhr. Dr. E. J. G. EVERTS, in goede banen is geleid.

Daar hij begaafd was met een uitstekend verstand, lag het voor de hand, dat „E.E.P.” na zijn eindexamen, in 1895, naar Leiden zou gaan om biologie te studeeren. Hij legde er het middelbare examen in de aard-, delfstof-, dier- en plantkunde af (tegenwoordig als de acte K 4 aangeduid), aangezien hij vanwege zijn H.B.S.-opleiding niet tot het candidaats- resp. doctorale examen in de philosophische faculteit werd toegelaten. Ruim 2 jaar (van 1 Jan. 1901 tot 1 April 1903) was hij vervolgens assistent van Prof. K. MARTIN, waar hij, dank zij den dagelijkschen omgang met dezen grooten palaeontoloog, een goede scholing ontving in het beheeren van een museum. Van het „Rijks Geologisch-Mineralogisch Museum” ging hij in 1903 over naar de zoölogie, om assistent te worden van Prof. HOFFMANN. Hier werkte hij tegelijkertijd aan zijn proefschrift: „Beitrag zur Osteologie des Vogelschwanzes”, waarop hij — het „*jus promovendi*” hier te lande eveneens missende — in Maart 1904 bij Prof. TH. STUDER te Bern „*magna cum laude*” gepromoveerd is. Twee maanden later (Mei 1904) volgde zijn aanstelling tot conservator van de afdeeling vogels bij het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie en in 1915, na den dood van den directeur F. A. JENTINK, werd hij tot diens opvolger benoemd en kwam ook de afdeeling zoogdieren onder zijn beheer. In 1920 aanvaardde hij het buitengewoon hoogleeraarschap in de dierkunde, waarbij hij in zijn inaugureele rede „De vogeltrek en zijn tegenwoordig experimenteel onderzoek” behandelde. Bijna 20 jaar lang heeft VAN OORT (Plaat XXVIII) aan het hoofd van het genoemde museum gestaan; wegens een minder goede gezondheid kreeg hij in het voorjaar van 1933 vier maanden ziekteverlof. Oogenschiijnlijk hersteld heeft hij nog korten tijd zijn werkzaamheden in het museum kunnen hervatten, waarna hij op 21 September 1933 plotseling is overleden.

VAN OORT heeft een vrij omvangrijk oeuvre nagelaten, vooral uit de jaren van vóór zijn directeurschap. Hij bewerkte toen voornamelijk buitenlandsche collecties, maar schonk daarnaast, in tegenstelling tot zijn voorgangers BÜTTIKOFER en FINSCH, ook aandacht aan de Nederlandsche vogels, want deze studie was, sinds SCHLEGEL zich daarmee bezig gehouden had — dat is vóór 1865 —, min of meer blijven rusten⁴⁸. Wel had JENTINK nog een specialen catalogus laten drukken van de „Collectie Van Wickevoort Crommelin”, die in 1893 door het Museum ten

EDUARD DANIEL VAN OORT
31 October 1876—21 September 1933

GERRIT WOLDA
3 Februari 1869—16 Augustus 1949

geschenke was ontvangen, maar overigens had men zich er toe bepaald, om de vogels, die bij het Museum werden aangebracht, zonder meer te laten opzetten. Een studie-collectie van „balgen” of „huiden” ontbrak derhalve. Het was dan ook een heele opgave voor den nieuwen conservator om deze afdeling weer op peil te brengen. VAN OORT heeft zich daarvan voortreffelijk gekweten; hij toonde begrip voor de eischen van de vogelbescherming en heeft bij het verzamelen steeds maat weten te houden. Aan het catalogiseeren moest hij in den beginne ook nogal wat tijd besteden, zooals blijkt uit de „Catalogue ostéologique des Oiseaux”, die hij in 1907 samenstelde van de 3300 in het museum aanwezige vogelskeletten.

Zijn geschriften, die van systematischen en faunistischen aard zijn, verschenen voornamelijk in de „Notes from the Leyden Museum” (vols. 26-35), in „Ardea” (jrgn. 1-12) en in de „Zoologische Mededeelingen” (dln. 1-16). Eén ervan willen wij hier met name noemen, nl. zijn „Vogellijst van 1908”, officieel getiteld: „Contribution to our knowledge of the Avifauna of the Netherlands”. Deze lijst geeft een overzicht van alle soorten, die men met zekerheid in ons land had aangetroffen, onder speciale vermelding van de minder algemeene exemplaren, welke in de museum-collectie aanwezig waren. Zij verscheen — was dit bij toeval of met opzet? — in hetzelfde jaar als de bekende „Avifauna Neerlandica” van SNOUCKAERT. Maar aangezien de auteurs betreffende hun uitgaven klaarblijkelijk geen contact met elkaar hadden gehouden, zijn twee lijsten ontstaan, die èn wat de systematische volgorde, èn wat de nomenclatuur (zowel de Latijnsche als de Nederlandsche !) betreft, sterk uiteenloopen; zelfs wat de opgenomen soorten aangaat zijn nog verschillen aan te wijzen. Wie kennis wil nemen van de verwarring, welke de heeren daarmede hebben gesticht, zij de bespreking van hun beider publicaties door BÜTTIKOFER (Versl. & Meded. N.O.V., nr. 6) ter lezing aanbevelen*). Wij zullen daarop thans niet verder ingaan, maar willen liever overgaan tot een korte bespreking van het grootte standaardwerk „Ornithologia Neerlandica”, dat VAN OORT ons heeft nagelaten. Ook daarin is dezelfde systematische volgorde, ontleend aan REICHENOW, gebruikt; jammer is echter, dat de auteur bij de Nederlandsche vogelnamen nogal eens van de spraakmakende gemeente afwijkt, zoodat men

*) Het voorwoord in SNOUCKAERT's „Avifauna Neerlandica” is gedateerd: Mei 1908. VAN OORT's „Contribution etc.” is gedateerd: Sept. 1908; zij is opgenomen in de „Notes Leyden Museum” vol. 30, afl. 2/3, welke eerst op 15 Dec. werd uitgegeven.

nu eens ouderwetsche namen aantreft, dan weer nieuwe bedenksels, die later niet zijn ingeburgerd. In ieder geval heeft de „Commissie Naamlijst Nederlandsche Vogels 1946” ze geen van alle overgenomen ⁴⁹.

De groote waarde van de „Ornithologia” is gelegen in het feit, dat dit werk geschreven werd door een ornitholoog van beroep, die goed op de hoogte was van de betreffende literatuur en die de onder zijn beheer staande collecties van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie speciaal voor dit werk nog eens aan een critisch onderzoek heeft onderworpen. Van belang is ook, dat op de platen zooveel verschillende vederkleeden zijn weergegeven, terwijl men in de meeste gevallen de lengte van snavel, vleugel, staart en loopbeen op de afbeelding kan nameten! Dit laatste heeft de vrijheid van den teekenaar KOEKKOEK ernstig beknot en een levendige weergave van de vogels ongetwijfeld in den weg gestaan. Anderzijds schoot KOEKKOEK's talent te kort, gelijk dat ook met KEULEMANS het geval was, om alle vogelvormen even goed te typeeren: de Non-Passeres bv. doen veelal wat houterig aan, bovendien zijn deze vogels dikwijls te groot afgebeeld (cf. verscheidene roofvogels en pluvieren). Daar staat tegenover, dat een aantal zangvogels wat kleur en uitdrukking betreft zeer goed zijn weergegeven; enkele, bv. Kool- en Pimpelmees, acht ik zelfs onovertroffen. Een paar fouten van biologischen aard, o.a. een die bij de stormvogels (*Puffinus*, *Oceanodroma*, *Fulmarus*) was gemaakt — deze waren afgebeeld in een „rechtopstaande” houding, die hun geheel vreemd is — heeft KOEKKOEK nog kunnen herstellen vóór de bewuste platen in het Engelsche „Handbook”(vol. 4) werden opgenomen.

Wanneer wij trachten aan te geven, waarom de „Ornithologia” niet dezelfde waardeering te beurt is gevallen als de „Oologia” van VAN PELT LECHNER, dan geloof ik, dat aan die geringere waardeering in de eerste plaats debet was de grootere concurrentie van buitenlandsche werken, waaraan het „vogelboek”, in tegenstelling tot het „eierboek”, het hoofd had te bieden. Bovendien was de belangstelling voor den „vogel-in-de-hand” eenigszins verflauwd, om plaats te maken voor de studie van de „vogels-in-de-vrije-natuur” en op het punt van veldkenmerken, broedbiologie en gedrag stelde de „Ornithologia” te leur. Over die laatste onderwerpen waren uitvoeriger gegevens te vinden in het „Practical Handbook of British Birds” (dat in Maart '19 begon te verschijnen) en in HEINROTH's „Die Vögel Mitteleuropas” (dat van 1924 af dateert); wat de platen betreft werd KOEKKOEK overvleugeld door den genialen THORBURN, wiens „British Birds” (1915-1918: 4 drukken!) hier door

velen gekocht werd. Misschien heeft ook de hoge prijs de appreciatie voor de „Ornithologia” nadeelig beïnvloed. *)

Een verschijnsel, dat VAN OORT's speciale belangstelling had — getuige zijn inaugureele rede — was de vogeltrek. In verband daarmee heeft hij het ringen van in het wild levende vogels, waartoe enkele naburige landen reeds waren overgegaan, in 1911 ook in ons land georganiseerd. Over de resultaten van dit onderzoek bracht hij geregeld verslag uit, terwijl de geheele ringen-administratie sindsdien in het Rijksmuseum werd gevoerd.

Hoewel ook de zoogdieren aan zijn zorgen waren toevertrouwd, heeft VAN OORT weinig op mammalogisch gebied gepubliceerd; hij liep echter met plannen rond om als pendant van de „Ornithologia” een boek over de zoogdieren van Nederland te schrijven en had reeds een aantal platen voor dat werk door KOEKKOEK laten vervaardigen. Overigens ben ik slechts twee artikelen over gestrande walvisschen van hem tegengekomen (cf. Zool. Meded., dln. 4 en 9). Ten einde zich voor eenzijdigheid te hoeden schonk VAN OORT bovendien zijn aandacht aan eenige groepen van insecten, nl. aan de dagvlinders, de hommels en de roofkevers (genus *Carabus*), waarvan hij kleine collecties had aangelegd. Verder hield hij graag vogels in de kooi, meest inlandsche vinkachtigen, maar vóór 1912 o.a. ook wel Kwartels.

Als directeur heeft hij streng over de verzamelingen en de bibliotheek gewaakt — men mocht bv. boeken in het middaguur niet opengeslagen laten liggen — waardoor er een sfeer van ontzag in het museumgebouw heerschte. Hij was ook streng voor zichzelf en gesloten van karakter, in den omgang eenigszins stroef, maar wanneer hij de gelegenheid kreeg de vogels en zoogdieren in zijn museum aan belangstellenden te toonen, kon hij in vuur geraten en wist hij van geen ophouden.

Van de N.O.V. was VAN OORT van het begin af aan lid; hij woonde de oprichtingsvergadering bij en was sinds 1911 lid van het bestuur en van de redactie van „Ardea”; in 1924 heeft hij gemeend als lid te moeten bedanken (het vergaderingsverslag van 1 Maart '24 houdt de reden daarvan in, cf. Ardea 13, pp. 24 en 117); dit had tengevolge, dat zijn ringverslagen en andere publicaties van toen af in de „Zool. Mededeelingen” verschenen zijn.

Beschouwen wij SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, THIJSE en VAN OORT,

*) De omvang van de „Ornithologia Neerlandica” was geprojecteerd op 40 afleveringen, elk bevattende 10 platen met den bijbehorenden tekst, à f 12.50 per stuk. Het werk zou in 8 à 10 jaren verschijnen. Na de voltooiing (in 1935) is de prijs van de gebonden exemplaren op f 650.— gesteld.

op grond van hun geschriften en uit den aard van hun werkkring, als vertegenwoordigers van de „algemeene ornithologie”, dan zouden wij RITZEMA BOS en VAN PELT LECHNER tot de specialisten kunnen rekenen. Wij willen hier nog twee van dergelijke specialisten noemen, t.w. G. WOLDA en A. E. H. SWAEN, wier vogelkundige geschriften tot zekere hoogte het stempel dragen van hun beroep.

Onder invloed van Freiherr VON BERLEPSCH' „Gesamte Vogelschutz”, dat ook in Nederlandsche vertaling verscheen, ging men omstreeks 1900 hier te lande overal nestkastjes ophangen. Men hoopte, dat de hollenbroeders zich zodoende zouden kunnen handhaven of vermeerderen, wat vooral aan de insectenbestrijding in onze cultuurboschen ten goede beloofde te komen.

De wiskunde-leeraar GERRIT WOLDA (3 Febr. 1869 - 16 Aug. 1949) te Wageningen heeft deze „kultuur van in het wild levende vogels” sinds 1910 op groote schaal en zeer stelselmatig bedreven en over de aange-troffen broedsels een nauwkeurige boekhouding gevoerd. Aanvankelijk dienden alleen de 150 ha bosch van het sanatorium „Oranje-Nassau's Oord” als proefterrein, maar later kwamen van verscheidene landgoederen in Gelderland (o.a. Hooge Veluwe) en van enkele terreinen in Utrecht, Brabant en Noord-Holland opgaven binnen, zoodat men jaarlijks over het verloop van rond 3000 legsels de gegevens ontving. Op die wijze is WOLDA allerlei bijzonderheden betreffende de hollenbroeders te weten gekomen, o.a. hun trouw aan het domicilie, den invloed van de weersgesteldheid op het legproces, het verband tusschen de grootte van de legsels en den duur van de legperiode enz. Ook aan geheel andere zaken, bv. aan de evolutie in den nestbouw bij niet-hollenbroeders (cf. Ornithologische Studies, sub B, 1918), aan het onderscheid tusschen „Huis-” en „Buitenmerel” enz., schonk WOLDA zijn aandacht. Zijn werkzaamheden, als liefhebberij begonnen, breidden zich gestadig uit en trokken zoo zeer de aandacht, dat hem op 1 April 1920, toen de Plantenziektenkundige Dienst zich ook met de vogels bezig ging houden, de betrekking van ornitholoog bij dezen dienst werd aangeboden.

Over zijn onderzoekingen heeft WOLDA herhaaldelijk rapport uitgebracht. Zijn eerste drie geschriften, getiteld: „Kultuur van in het wild levende vogels” 1911, 1912 en 1913-1914, waarin vele opgedane ervaringen duidelijk beschreven worden, vormen een uitstekende propaganda voor het nestkastonderzoek. Na 1920 werden de resultaten van dit onderzoek in het „Verslag over de werkzaamheden van den Plantenziektenkundigen Dienst” opgenomen (1920-1933). In enkele van zijn

verhandelingen, o.a. „Ornithologische Studies, sub A” en „Studies over vogels en hun omgeving”, die ten deele door tabellen en grafieken worden toegelicht, is WOLDA's betoog niet altijd gemakkelijk te volgen en voelt men het soms als een bezwaar, dat bepaalde veronderstellingen, die men bv. door het ringexperiment (waar WOLDA blijkbaar weinig mee op had) zou hebben kunnen oplossen, zonder meer als feiten of axioma's worden aanvaard. Ten slotte geraakten de vogels een beetje op den achtergrond en ging WOLDA zijn aandacht schenken aan de vraag, of de voortplantingswetten, die hij bij zijn holenbroeders had gevonden, ook bij de geboorte-periodiciteit van den mensch een rol speelden. Hiervoor heeft hij veel materiaal statistisch bewerkt; men zie zijn „Akklimatisierung und Deklimatisierung I & II”, „Periodiciteit, rythme en symmetrie bij de geboorten in 1698 Amsterdamsche gezinnen met zes of meer kinderen” (1931) enz.

Verder heeft WOLDA zich nog bezig gehouden met het bijeenbrengen van data van eersten voorjaarszang en van gegevens over den invloed van strenge winters op den vogelstand. Daartoe had hij in de „Phaenologische Vereniging” een aantal waarnemers om zich vereenigd. Ook schreef hij een aantal korte artikelen in „De Levende Natuur”, terwijl in 1924 op zijn instigatie de eerste telling van het aantal roekennesten in ons land gehouden is.

In Mei 1916, toen het nestkastonderzoek een 7-tal jaren aan den gang was, heeft WOLDA eens een groep N.O.V.-leden op „Oranje-Nassau's Oord” rondgeleid; uit die jaren stamt ook zijn artikel over „De Staartmees, *Aegithalus caudatus* (L.)”.

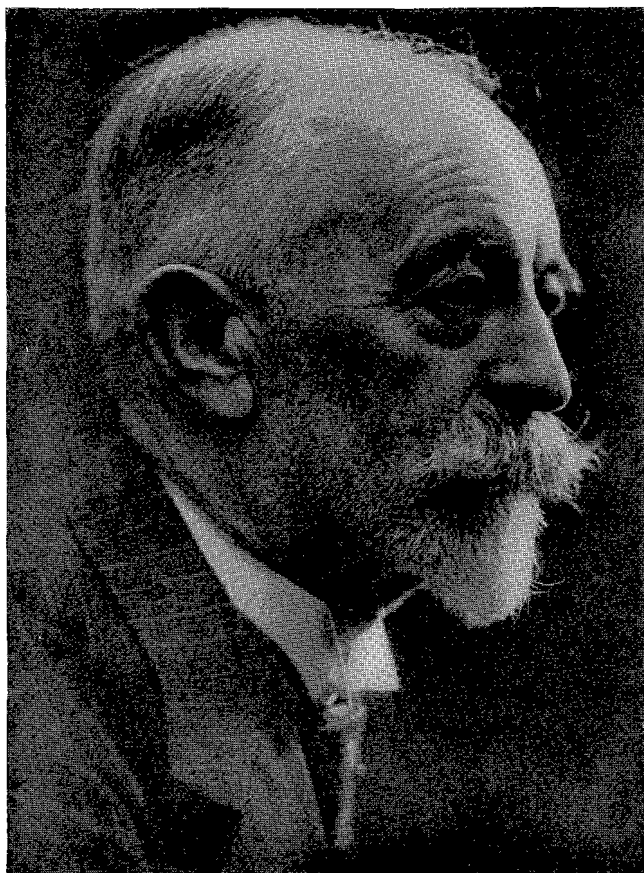
WOLDA was een vertegenwoordiger van de nieuwe richting: de gedragingen van de levende vogels hadden zijn belangstelling en deze bestudeerde hij met veel intuïtie — „hij heeft de gave van zich iets te kunnen laten invallen” zeiden zijn medewerkers; soms deed hij zich bij zijn ornithologische onderzoekingen wat te sterk als mathematicus gelden. Overigens was hij een artistiek en muzikaal man en een pur-sang vogelbeschermer (Plaat XXIX).

Op geheel ander gebied heeft zich de taalkundige ADRIAAN ERNST HUGO SWAEN (9 Febr. 1863 - 28 Oct. 1947) bewogen, die de liefhebberij in vogels zooveel mogelijk met zijn eigenlijke vak, de studie der Engelsche taal, combineerde. SWAEN bracht zijn jeugd- en jongelingsjaren te Haarlem door en kon daar genieten van de mooie omstreken: vele buitenplaatsen langs den binnenduinrand stonden toen nog voor iedereen open, de Hout herbergde een reigerkolonie, het zgn. „Bosch van Bar-

naart" (= Huis te Vogelenzang) een der laatste ravenparen en in het najaar wandelde de tengere SWAEN naar Leiduin om naar het vinken te kijken op de baan bij het Oranjewater of wel stapte hij van Kraantjlek achter Elswout langs naar den Aerdenhout om te zien of er soms Hout-snippen in de flouwen zaten, die daar uitgespannen stonden (Jaarboek „Haerlem", 1940).

Bij zijn opleiding werd SWAEN gehandicapt door een sterk gemis aan belangstelling voor de exacte vakken, wat tengevolge had, dat hij het gymnasium niet heeft afgehoopen. Na het verlaten van deze school kreeg hij echter nog geruimen tijd privélessen in Grieksch en Latijn, terwijl hij zich verder ook in taalkunde, literatuur, geschiedenis, schilderkunst enz. verdiepte, want het liet zich toen aanzien, dat hij Nederlandsch zou gaan studeeren. Gaandeweg, o.a. dank zij een tweetal Engelsche relaties, is zijn voorkeur meer naar de studie van het Engelsch uitgegaan en op 19-jarigen leeftijd vertrok hij naar Engeland om de betrekking van „tutor" bij een familie („landed gentry") in het dorp Sawbridgeworth in Hertfordshire te aanvaarden. In 1884 keerde hij naar ons land terug om examen te doen voor de middelbare acte A, eenige jaren later slaagde hij ook voor het B-examen. Aangezien zijn aanstaande schoonvader een zakenman was, die niet veel verwachting had van een onderwijs-carrière voor zijn schoonzoon, gaf laatstgenoemde ten slotte toe aan den sterken aandrang, die op hem werd uitgeoefend om een lucratiever beroep te kiezen en zoo richtte hij, tezamen met J. G. DE MUINCK, te Amsterdam een boekhandel op. „De goede wil was er, maar niet de aanleg"; het was dan ook een opluchting voor SWAEN, toen zijn broer bereid bleek zijn plaats in te nemen. Aanvankelijk heeft SWAEN toen les gegeven aan enkele particuliere instituten, waarna hij in 1894 benoemd werd tot leeraar aan de H.B.S. te Almelo. Nadat hij nog twee jaren in gelijke functie te Nijmegen had gewerkt, werd hij begin 1900 benoemd tot leeraar aan het gymnasium te Amsterdam. In 1904 werd hij uitgenoodigd om lector te worden aan de universiteit te Groningen, welke hem in 1913 het eeredoctoraat verleende. In hetzelfde jaar is hij naar Amsterdam geroepen, waar hij tot hoogleeraar in de Engelsche taal- en letterkunde aan de Gemeentelijke Universiteit was benoemd. In 1933, bij het bereiken van den 70-jarigen leeftijd, trad hij af als hoogleeraar. Zijn portret vindt men op Plaat XXX.

SWAEN heeft een zeer groot aantal publicaties het licht doen zien, de meeste op taalkundig gebied, maar ook zijn er verscheidene onder, die op ornithologische onderwerpen betrekking hebben. Zijn belangstelling gaat daarbij vooral uit naar hetgeen in oude handschriften of incunabelen

ADRIAAN ERNST HUGO SWAEN
9 Februari 1863—28 October 1947

dit omvangrijke werk eerst geheel in ons hedendaagsche schrift worden overgebracht, waarna de bewerker het van een groot aantal (546) aantekeningen voorzag ten einde den inhoud voor de tegenwoordige generatie begrijpelijk te maken. Tevoren had SWAEN reeds af en toe brokstukken van het „Jacht-Bedryff” in „Ardea” laten verschijnen, maar eerst de volledige uitgave, die in 1948 bij de firma BRILL gereed

over de vogels wordt medegedeeld, waarbij zijn kennis van het Middelnederlandsch en Angelsaksisch hem natuurlijk goed te pas kwam. Een speciale studie heeft SWAEN gemaakt van de valkerij, een onderwerp, waarover hij een uitgebreide verzameling boeken, prenten en knipsels bijeengebracht heeft. Zij vormden de basis voor zijn in 1937 verschenen boek „De valkerij in de Nederlanden”, dat een ware schatkamer is van gegevens over dezen aristocratischen vorm van jagen. Want dit werk, dat met een 20-tal platen is verlucht, geeft meer dan de titel doet vermoeden; niet alleen worden de valkeniersuitrusting, de jachtvogels, het africhten en de valkenierstaal er uitvoerig in behandeld, ook aan de geschiedenis der valkerij, aan de literatuur en aan de valkerij in kunst en letteren zijn afzonderlijke hoofdstukken gewijd. Eenige kleinere publicaties over hetzelfde onderwerp, i.c. „Enkele Mededeelingen omtrent de Valkenjacht” (Jaarverslag Kon. Oudheidk. Genootschap, 1925), „De Valk in de Iconographie” (1926) en „De Cura Accipitrum” (1937), heeft hij aan zijn boek vooraf laten gaan.

In de tweede plaats wil ik hier memoreeren, dat SWAEN in 1923 de ornithologische wereld geattendeerd heeft op de ontdekking van ATKINSON, die aantoonde, dat de „Voyage et Avantures de François Leguat & de ses Compagnons” (1708) — een werk waarop SCHLEGEL zijn *Leguatia gigantea* in hoofdzaak gebaseerd had — geen oorspronkelijke reisbeschrijving is, maar . . . „evidently a voyage made in an armchair, within reach of many books of other men’s voyages . . .”! SWAEN heeft het daarbij niet gelaten; vele jaren later heeft hij ook zelf een onderzoek naar de geloofwaardigheid van „Leguat” ingesteld en daarbij de juistheid van ATKINSON’s meening kunnen bevestigen. Van minder beteekenis, al getuigen zij van SWAEN’s belangstelling voor het vogelleven, zijn eenige artikelen over soorten, die hij van uit zijn studeerkamer — hij woonde vele jaren in de Vossiusstraat aan den rand van het Vondelpark — kon observeeren, zoals Gierzwaluw, Houtduif, Merel, Roek enz. Een speciaal cachet droegen zijn boekbesprekingen, cf. Versl. & Meded. N.O.V. nr. 1 en Ardea, dl. 2.

Na zijn emeritaat is SWAEN’s werkzaamheid niet verflauwd; hij bleef een trouw bezoeker van de Amsterdamsche universiteitsbibliotheek, gelijk uit zijn bijdragen voor „Ardea” over „Aloude Vogelkunde”, nrs. I t/m IV, „De Flamingo’s van Bonaire” enz. moge blijken. In zijn laatste levensjaren heeft hij nog een groot werk ondernomen, t.w. de bewerking van het „Jacht-Bedryff”, het hier op pp. 12-16 reeds vermelde handschrift uit het begin van de 17e eeuw, dat in de Koninklijke Bibliotheek wordt bewaard. Dit was geen sinecure, want daartoe moest

dit omvangrijke werk eerst geheel in ons hedendaagsche schrift worden overgebracht, waarna de bewerker het van een groot aantal (546) aantekeningen voorzag ten einde den inhoud voor de tegenwoordige generatie begrijpelijk te maken. Tevoren had SWAEN reeds af en toe brokstukken van het „Jacht-Bedryff” in „Ardea” laten verschijnen, maar eerst de volledige uitgave, die in 1948 bij de firma BRILL gereed kwam, doet dit belangrijke document recht wedervaren.

SWAEN's belangstelling voor de vogels uitte zich ook op het gebied van de vogelbescherming. In 1914 nam hij het secretariaat van de „Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Vogels” op zich en in 1924 is hij Dr. BÜTTIKOFER als voorzitter opgevolgd. In verband met zijn verdiensten voor de valkerij werden hem het eerlidmaatschap van de „British Falconers Club” en het eere-voorzitterschap van het Nederlandsch Valkeniersverbond „Adriaan Mollen” aangeboden.

SWAEN was in alles nauwgezet; tot op het laatst bleven zijn brieven geestig, hoffelijk en bondig, en zijn handschrift vast: op hem heeft „de eeuw der haastige slordigheid” geen vat gekregen. Hij heeft gewerkt zoo lang het dag was en zat vrijwel elken morgen reeds om halfzes achter zijn schrijftafel; dat was het geheim, dat hij zooveel kon afdoen en daar heeft ook de dood hem op 28 October 1947 verrast.

Eén merkwaardig boek, waarvan zich een exemplaar in SWAEN's bibliotheek bevond, wil ik hier nog noemen, t.w. het werk van Lt.-Kolonel N. J. A. P. H. VAN NES: „De Hippische Sport en het Korps Rijdende Artillerie, 1793-1905”. Van dit boek, dat niet in den handel was en dat slechts in 15 à 20 exemplaren werd gedrukt, is één deel aan de valkerij gewijd. Het is een luxe-uitgave, die naast de verkleinde reproducties van WOLF's roofvogelplaten uit de „Traité de Fauconnerie” ook verschillende gegevens en afbeeldingen bevat betreffende de „Loo Hawking Club”, afkomstig uit het archief van het Koninklijk Huis.

Met enkele woorden moeten wij hier nog J. L. F. DE MEYERE (1879-1920) gedenken, die eenigen tijd penningmeester van de N.O.V. is geweest en die helaas in de volle kracht van zijn leven bij het zwemmen in den Rijn onder Heteren is verdronken. DE MEYERE woonde in de jaren 1904-1920 aan den rand van de Neder-Veluwe, in de streek Ede-Bennekom. Hij was, wat de Duitschers noemen „ein Privatgelehrter”, een, die zich met groote nauwgezetheid en critiek op de studie van de ornithologie toelegde. Speciaal het observeeren van levende vogels,

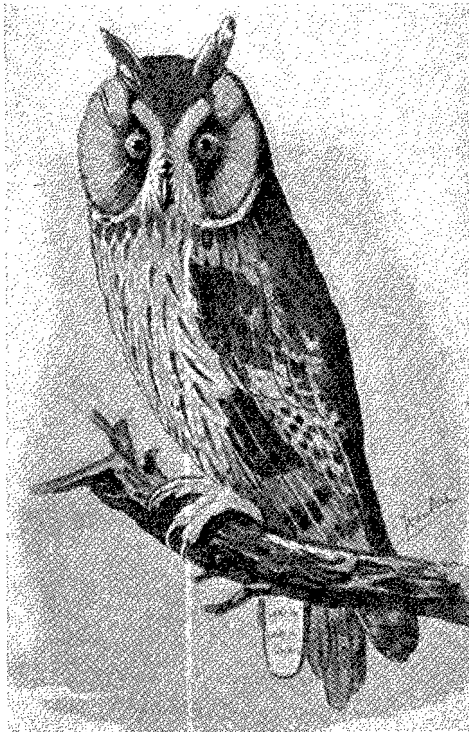
zoowel in het veld als in huis, had zijn belangstelling. Daarbij trachtte hij hun driften en handelingen langs psychologischen weg te verklaren; als zoodanig kan hij beschouwd worden als een voorlooper van de ornitho-psychologen. Slechts weinige geschriften van dezen aard heeft hij nagelaten (cf. zijn opstellen over Nachtegaal en Roek). Verder heeft hij gerapporteerd over de vogels (w.o. de Draaihals), die zijn nestkastjes bewoonden en ook heeft hij de karakteristieke kenmerken van eenige nesten beschreven. Al doen zijn publicaties over het algemeen eenigszins week aan, toch hebben zij een zekere bekoring door de eruditie van den auteur, die er uit spreekt. Slechts als er critiek uitgeoefend moet worden, laat hij niet af en gaat hij de pen wat manlijker hanteeren. Hoewel DE MEYERE allereerst veldornitholoog was, zag hij ook het nut van verzamelen in. Zelf bezat hij geen collectie, maar voor de eierverzameling van het Rijksmuseum heeft hij VAN OORT verschillende desiderata kunnen bezorgen. Zijn portret vindt men in *Ardea* 9, pl. III.

Vogelteekenaars van het formaat van KEULEMANS komen niet in elke periode voor; toch kunnen wij onder onze directe voorgangers nog drie dierenschilders van reputatie aanwijzen, t.w. TH. VAN HOYTEMA, J. VAN OORT en M. A. KOEKKOEK, die ten deele opvallend knap werk geleverd hebben en die alle drie als illustrator van vogelboeken bekend zijn geworden.

THEODOOR VAN HOYTEMA (18 Dec. 1863—28 Aug. 1917) vertegenwoordigt een geheel eigen genre. Hij heeft in zijn jeugd in het Rijksmuseum vogels geteekend en o.a. enkele platen voor publicaties van BÜTTIKOFER en WEBER vervaardigd (cf. *Notes Leyden Museum* 11, 1889 en WEBER 1890/1891). Maar vooral bekend zijn de aquarellen en lithographieën, die hij gemaakt heeft; de laatste teekende hij alle zelf op den steen. Verder heeft hij eenige fraaie prentenboeken voor volwassenen het licht doen zien, o.a. „Hoe de Vogels aan een koning kwamen” (1892), „Het leelijke jonge eendje” (1893), „Uilengeluk” (1895) en „Vogelvreugd”. Ook verschenen van hem „Dierstudies” (6 litho's, 1898) en „Bloemenstudies” (4 litho's, 1905), terwijl vooral de kalenders, die hij van 1902 af 17 jaren lang heeft verzorgd, bekendheid genieten. De uitgave van deze maandkalenders had de firma FERWERDA & TIEMAN op zich genomen; de laatste verscheen in 1918 na zijn dood. Hoewel HOYTEMA's vogels niet altijd volkomen natuurgetrouw zijn afgebeeld, weet hij ze toch in hun bewegingen voortreffelijk weer te geven. In „Elsevier's Maandschrift” (Dec. 1939) heeft Ir. G. KNUTTEL Jr. een beschrijving gegeven van HOYTEMA's leven en van zijn gaven als kunstenaar. Na zijn dood heeft men in

Den Haag in het villapark Zorgvliet te zijner eere een aardige vogel-drinkbak geplaatst, welke helaas in de oorlogsjaren onherstelbaar vernield werd.

Minder artistiek, maar dikwijls meer natuurgetrouw, waren de vogel-teekeningen van JAN VAN OORT (1867-1938), die bij de huidige generatie van vogelliefhebbers een groote bekendheid genieten (cf. Afb. 10 en 11).

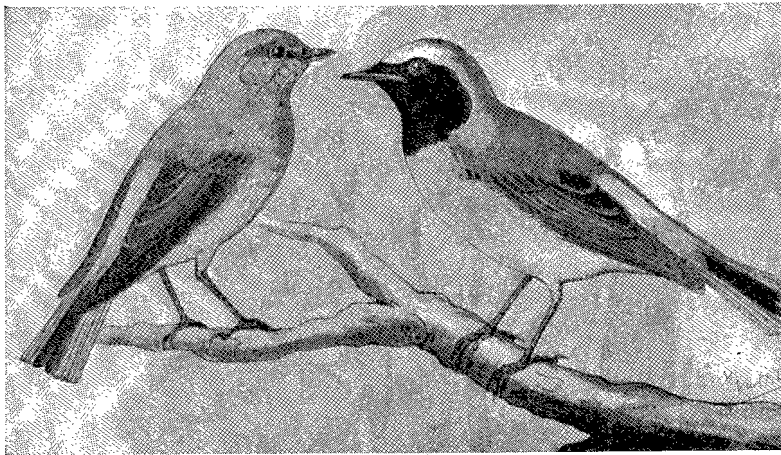

Afb. 10. Ransuil.
(Uit: THIJSE, Het Vogeljaar, 1904, p. 223).

Want JAN VAN OORT, die een oudere broer was van E. D., heeft vele illustraties bijgedragen voor den eersten druk van THIJSE's „Vogeljaar”; deze teekeningen zijn ook opgenomen in „Het Vogelboekje” (1e druk, 1912). Verder vindt men zijn teekeningen in de eerste jaargangen van „De Levende Natuur”, terwijl de vogelplaatjes in de acht gedurende de jaren 1906 t/m 1913 verschenen VERKADE's albums eveneens van zijn hand zijn. Hij maakte voornamelijk aquarellen en is tot

in het laatst van zijn leven werkzaam gebleven; hij woonde toen te Geldrop, waar hij op 12 October 1938 is overleden.

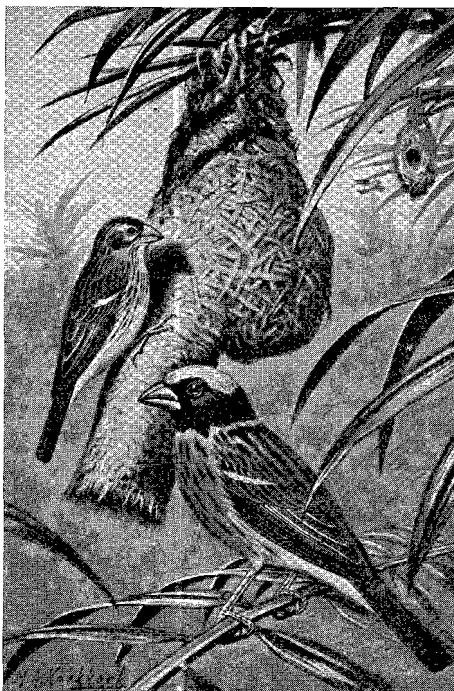
De jongste van de drie, MARINUS ADRIANUS KOEKKOEK (29 Jan. 1873—30 Mei 1944) stamde uit een schildersfamilie; hij voelde zich al vroeg tot het teekenen van dieren aangetrokken en hield veel van wandelen in de vrije natuur. Aanvankelijk maakte hij teekeningen van landschappen, vlinders en kevers (cf. Lev. Natuur, jrg. 3 t/m 6 en 9), ook schilderstukjes van pluimvee enz.; omstreeks 1903 heeft hij een tijd in Engeland gewerkt, waar hij dieren teekende voor den Duke of BEDFORD,

Afb. 11. Gekraagde Roodstaartjes, wijfje en mannetje.
(Uit: THIJSSÉ, Het Vogeljaar, 1904, p. 125).

eigenaar van de beroemde menagerie in Woburn Park. Teruggekeerd in ons land, illustreerde hij verschillende uitgaven en publicaties, o.a. van DELSMAN, RITZEMA BOS (Leerboek der Dierkunde), BÜTTIKOFER's artikel over de Celebes-makaken enz. (cf. Afb. 12). Ook vervaardigde hij (voor de firma WOLTERS) een aantal schoolplaten, waarop niet alleen Nederlandsche, maar ook Afrikaansche, Indische en Australische dieren afgebeeld zijn (Plaat XXXI). In 1916 of 1917 maakte hij in opdracht van de firma NIJHOFF eenige proefplaten voor het groote werk over de Nederlandsche vogels, dat deze firma van plan was uit te geven. Zijn aquarellen werden goedgekeurd, wat ten gevolge had, dat KOEKKOEK van 1 Jan. 1918 af als „assistent” aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie verbonden werd, ten einde onder toezicht van den directeur, tevens auteur van het vogelboek, de ruim 400 platen (waarop

circa 1180 vogelfiguren zijn afgebeeld) te vervaardigen. Zoals reeds gezegd, werd KOEKKOEK geenerlei artistieke vrijheid gelaten, zoodat het geen wonder is, dat verscheidene afbeeldingen in dit opzicht teleurstellen; overigens zij hier verwezen naar hetgeen op p. 114 over de kwaliteit van zijn vogelteekeningen werd gezegd. Daar kwam ook reeds ter sprake, dat KOEKKOEK aan een overeenkomstige serie platen van de Nederland-

Afb. 12. Paartje Gewone Weervogels of Manjars (*Ploceus philippinus infortunatus* Hart.) bij het nest.

(Uit: COOMANS DE RUITER, De wonderen der tropische natuur, 1953).

sche zoogdieren begonnen was. Helaas heeft hij deze serie, waarvoor hij eenige bijzonder geslaagde platen van muizen maakte, niet kunnen voltooiën; de Chiroptera ontbreken ten deele. Tot dusverre werden alleen de Cetacea (ongekleurd en sterk verkleind) gepubliceerd in IJSSE-LING & SCHEYGROND'S boek.

Zooals men weet heeft de firma WITHERBY te Londen omstreeks 1936 het reproductie-recht van de platen der „Ornithologia Neerlandica” verworven, ten einde ze (lineair tot op 1/3 à 1/4 verkleind) voor haar

„Handbook of British Birds” te gebruiken. Daartoe was het niet alleen noodig, dat verscheidene platen veranderd werden, ook werd KOEKOEK verzocht enkele nieuwe aan de serie toe te voegen. Deze onderscheiding heeft hem veel voldoening gegeven; met „eindeloos geduld en groote vaardigheid” heeft hij de gewenschte wijzigingen aangebracht, waarbij hij soms tot 2 à 3 maal toe een achtergrond totaal kon wijzigen en niet tevreden was, voor de geringste details correct waren weergegeven.

Een kiekje, dat omstreeks Mei '29 in het Rijksmuseum van hem werd genomen, vindt men bij zijn necrologie in „Ardea” (jrg. 33, pl. X) afgedrukt.

Opgezette vogels waren, zooals wij gezien hebben, als studiemateriaal min of meer in discrediet geraakt, omdat zij moeilijk te hanteeren zijn en te veel plaatsruimte vergen. Maar voor de show-collecties van onze musca kan men er natuurlijk niet buiten. Bij het museum van „Artis” had men nog grootscher plannen; daar wilde men naast de systematische verzameling, ook „biologische groepen” van enkele inlandsche vogels opstellen. Voor het uitvoeren van deze moeilijke opdracht had men het oog laten vallen op PAUL LOUIS STEENHUIZEN (18 Sept. 1870—21 Oct. 1940), die op 1 Sept. 1891, na den dood van H. KOLLER als praeparateur aan het „Artis”-museum verbonden werd. STEENHUIZEN toog aan het werk; hij ging het benodigde materiaal zelf verzamelen en langzamerhand kwamen de bekende groepen van de „Fauna Neerlandica” tot stand: een paar Eksters bij hun nest met bijna vlugge jongen, een brokje van de lepelaarkolonie in het Naardermeer, een paar Bergeenden voor een konijnenhol enz. Deze groepen, groot en klein 18 in getal, leggen nog heden getuigenis af van STEENHUIZEN's bijzondere capaciteiten. Hij was een uitstekend veldornitholoog, die de vogels en hun nesten snel in de gaten had; daarnaast was hij een vaardig taxidermist en een kunstenaar, wiens handen konden herscheppen, wat zijn oogen gezien hadden. Van een gezamenlijke expeditie naar Texel in 1894 heeft THIJSSSE uitvoerig verslag uitgebracht (cf. Lev. Natuur, jrg. 1).

Eenige jaren lang heeft STEENHUIZEN zich, als een der eersten, ook intensief op het fotografeeren van vogels toegelegd en daarbij fraaie resultaten geboekt. Hij dong mee in een foto-wedstrijd, die in 1902 door het „Algemeen Handelsblad” was uitgeschreven en won den eersten prijs; 48 van zijn stereo-opnamen zijn in 1903 hier te lande uitgegeven. Later heeft ook de „Neue Photographische Gesellschaft A.G.” (Steglitz-Berlin) er verscheidene in haar series opgenomen, terwijl men tevens een kleine 70 foto's aantreft in MEERWARTH & SOFFEL's „Lebensbilder

aus der Tierwelt" (Vögel, Bd. I-III). Zijn in 1902 genomen foto van het oieivaarsnest te Oud-Loosdrecht is inmiddels tot een historisch document geworden, nu deze vogelsoort uit de Vechtstreek praktisch verdwenen is (Plaat XXXIII). STEENHUIZEN is met de vogelfotografie later niet voortgegaan; hij kreeg een waardig opvolger in A. BURDET, wiens leermeester hij in den beginne is geweest.

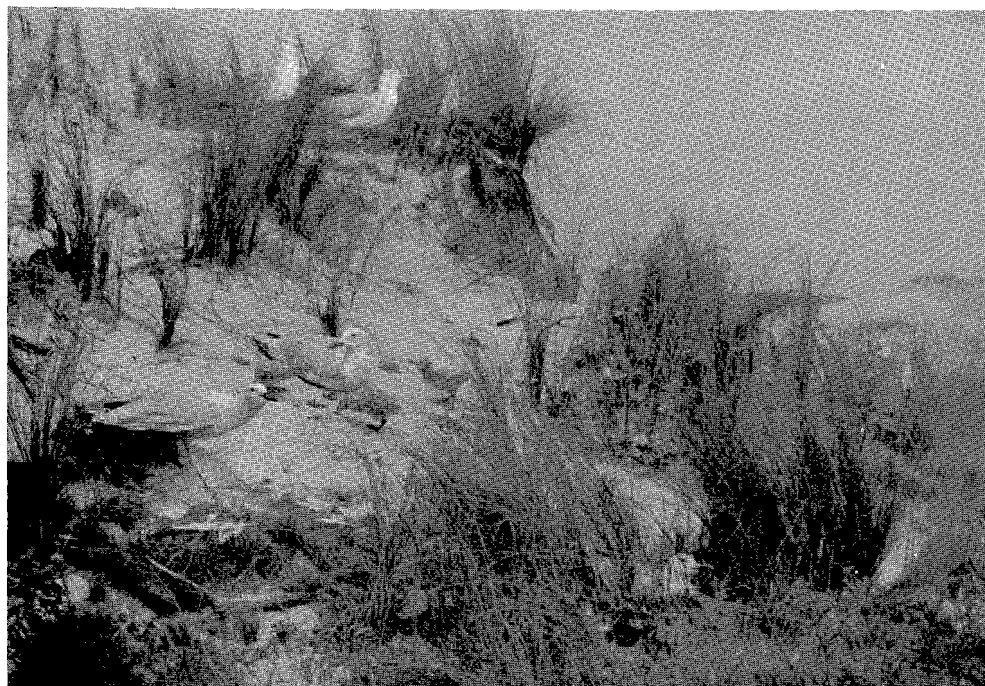
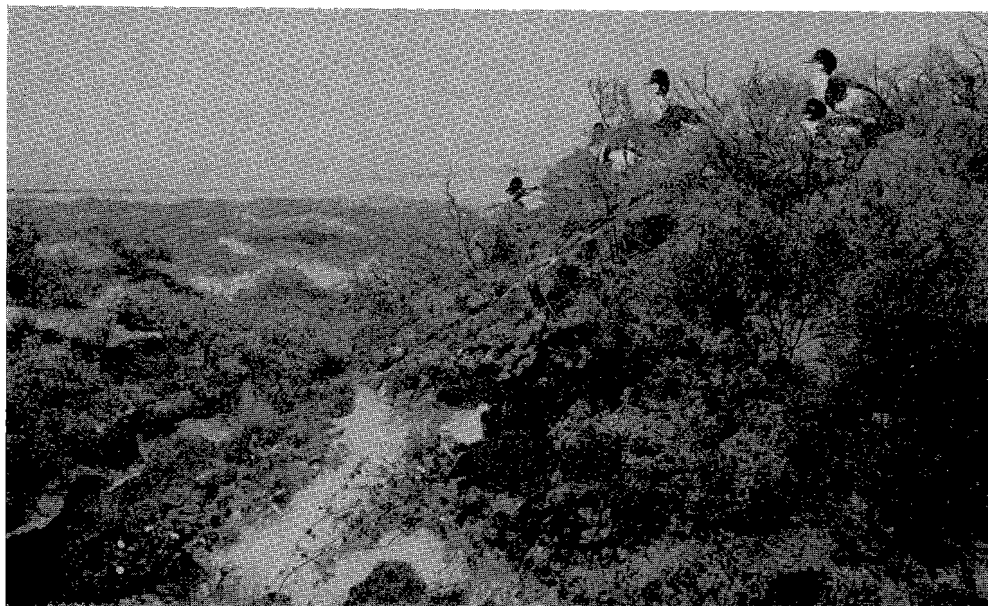
In het jaar 1923 kreeg STEENHUIZEN de vereerende opdracht om een groot diorama te vervaardigen ter herinnering aan E. HEIMANS. Dit diorama, dat ons een ideaal beeld geeft van een meer in de duinen dicht bij de zee, is zijn meesterwerk geworden. Het landschap op den achtergrond vertoont ons de Muy op Texel, terwijl de vogelbevolking de broedvogels van het Zwanenwater in beeld brengt. Het geheel is opgesteld in de oostelijke koepelzaal (de vroegere collegezaal) in het aquariumgebouw van „Artis" en kwam in 1926 gereed; helaas komt de indruk van het geheel op de bijgaande foto's niet behoorlijk tot zijn recht (Plaat XXXII).

Enkele malen heeft STEENHUIZEN ook de pen ter hand genomen om een bijdrage te leveren voor „Ardea" of voor een jubileumnummer van de „Bijdragen tot de Dierkunde". Daarbij bleek, dat hij o.a. regelmatig aantekening hield van de wilde vogels, die den tuin van „Artis" bezochten.

STEENHUIZEN drong zich weinig op den voorgrond; hij was veeleer een werker achter de schermen. Van de vergaderingen en excursies der N.O.V. was hij evenwel een geregeld bezoeker en ik herinner mij nog precies hoe snel hij tijdens de excursie in Waalenburg dd. 4 Juni 1921 den Ralreiger ontdekt had.

Een tijdgenoot van STEENHUIZEN, die te Bloemendaal woonde en die vermoedelijk nog iets eerder met foto's van vogelnesten voor den dag kwam, was RICHARD TEPE (1865-1952). Hij fotografeerde in de jaren 1902-1905 o.a. herhaalde malen op het Naardermeer*) en verschaftte aan THIJSSSE de illustraties voor het groote artikel, dat deze in 1905 schreef, toen de toekomst van dit meer nog niet verzekerd was (cf. Lev. Natuur 9, afl. 10). Tot TEPE's bekendste werk behooren stellig de 50 voortreffelijke opnamen, die hij in 1906 heeft bijgedragen voor THIJSSSE's „Het intieme leven der vogels". Enkele jaren later gaf hij onder den titel „De Jacht met de camera" een boekje met 20 foto's uit,

*) Reeds in 1898 kielte TEPE daar een kapmeewennest (cf. Lev. Nat. 9, Jan. 1905, p. 203); wie de foto's maakte, die bij het artikel van C. STOLK (Lev. Nat. 4, Juni 1899, pp. 93-96) zijn afgedrukt, is mij onbekend.

Twee fragmenten van het zgn. Heimans-diorama, dat zich bevindt in het aquariumgebouw van „Artis” en dat door STEENHUIZEN werd vervaardigd, met uitzondering van den geschilderden achtergrond.

Ooievaar (*Ciconia ciconia* (L.)) bij zijn groote jongen te Oud-Loosdrecht,
Juni 1902.
(Uit: P. L. STEENHUIZEN, Stereoscoop-opnamen van Nederlandsche
Vogels, hun nesten, eieren en jongen. 1903).

dat voorbestemd was een seriewerk te worden in de geest van SCHULZ' „Natur-Urkunden". Helaas bezat het daartoe blijkbaar niet genoeg levenskracht; verdere deeltjes zijn tenminste niet verschenen. Wel heeft TEPE in de jaren na 1910, toen hij te Apeldoorn was gaan wonen, nog herhaaldelijk foto's en ook korte opstellen gepubliceerd in verschillende geïllustreerde bladen, o.a. in „De Ned. Jager", in het „Jaarbericht der Club van Ned. Vogelkundigen" (Nrs. 2 t/m 8) enz. Ook op vogelkalenders en prentbriefkaarten heeft men zijn foto's kunnen bewonderen, maar zijn werk is verspreid gebleven en tot een samenvatting of het illustreeren van een groot werk is het later niet meer gekomen.

Als fotograaf was TEPE eenigszins conservatief; hij bleef trouw zijn groote kiektoestel (formaat 13×18 cm) gebruiken en heeft de overgang naar de kleinbeeld-camera niet kunnen aanvaarden. Kort vóór den Tweeden Wereldoorlog heb ik TEPE eens opgezocht in zijn zomerwoning in de zgn. Zandbelt, temidden van de moerassige oeverlanden van het Belterwijde. Hier bespiedde en fotografeerde hij toen nog wel vogels, maar overigens leidde hij er, geholpen door een dooven rietsnijder, een soort kluizenaarsleven. Een portret van TEPE uit het jaar 1916 vindt men op de foto, die genomen werd tijdens het eerste lustrum van de Club van Ned. Vogelkundigen te Doorn (Orgaan C.N.V. 9, pl. 1). Waar zijn vele glasnegatieven gebleven zijn — naar ik meen bezat TEPE slechts verre verwanten in België — is mij niet bekend.

Ten slotte moeten wij nog onze aandacht schenken aan ADOLPHE BURDET (19 Sept. 1860—1 Aug. 1940), die een bijzondere plaats heeft ingenomen onder de vogelfotografen (Plaat XXXIV). Deze Zwitser, die te Croix in de Jura geboren was en die o.a. docent was geweest aan een Amerikaansche zendingsschool in Egypte, kwam in het laatst van de vorige eeuw naar ons land. Hier trouwde hij met een dochter van den heer en mevrouw VAN DER VLIET-BORSKI, die te Overveen op het landgoed „Elswout" woonden en die uitgestrekte eigendommen bezaten in de duinen onder Bloemendaal. Voor het doen van vogelwaarnemingen woonde hij — of liever het echtpaar BURDET, want ook MEVROUW BURDET deelde in deze liefheerij — dus wel in een bij uitstek gunstige omgeving. Nadat BURDET, op aansporing van THIJSSSE, met het fotografeeren van vogels was begonnen — zijn eerste werk vindt men afgedrukt in 1907 bij THIJSSSE's artikel „Uit ons vogeldagboek" — heeft hij zich tot de belangrijkste vogelfotograaf van ons land ontwikkeld. Aanvankelijk maakte hij alleen stereo-foto's, die in 3 etappes (1910: serie 1 & 2; 1915: series 3 t/m 8 en 1922: series A t/m E) voor het

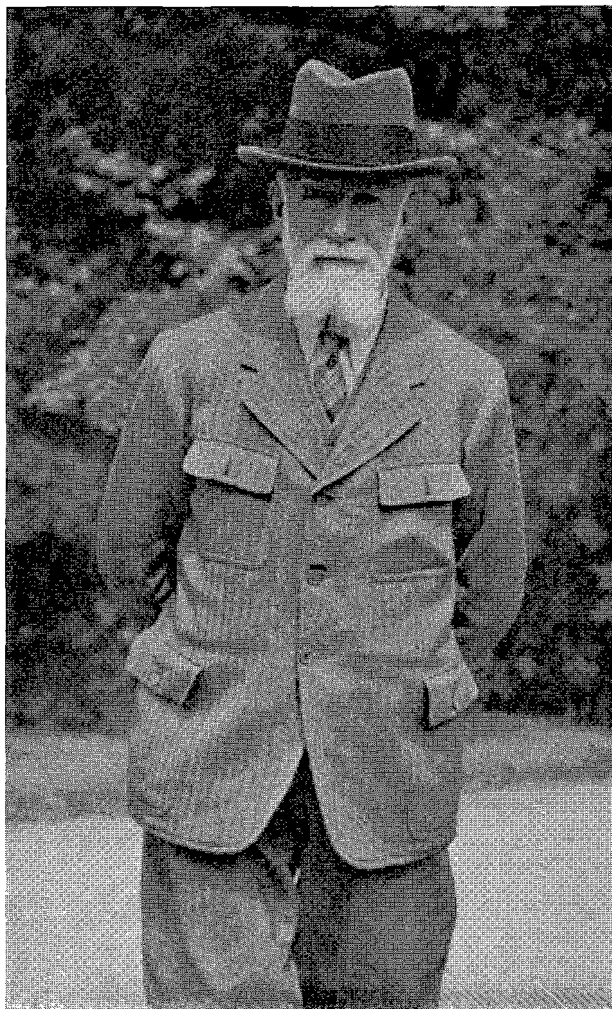
publiek verkrijgbaar werden gesteld; later ging hij tot filmen over. BURDET specialiseerde zich op onze broedvogels en stelde zich ten doel daarvan een zoo volledig mogelijk archief aan te leggen. Dit doel heeft hij voor een groot deel bereikt, want van de circa 170 broedvogelsoorten heeft hij er meer dan 125 voor de lens gehad. Werd er ergens een bijzonder broedgeval bekend, dan snelde hij er heen; een der laatste aanwinsten betrof de Witwangstern (*Chlidonias hybrida*) in Midden-Limburg in den zomer van 1938.

Als fotograaf was BURDET uiterst voorzichtig; dreigde zijn aanwezigheid nadeelige gevolgen te zullen hebben voor het broedsel, bv. doordat de jongen te lang onbedekt bleven, dan brak hij snel zijn schuilhut op en verdween. Zoo geschiedde bv. in 1931 bij de Lachstern op „de Beer”, waarvan de donsjongen bij het toenemen van den wind last kregen van stuivend zand.

Van groot belang was de wijze, waarop BURDET zijn foto's en films ten dienste stelde van het ideëele streven der natuurbescherming. De stereoscopplaten werden gedeeltelijk ten bate van „Vogelbescherming” verkocht; van zijn films kregen de leden van „Natuurmonumenten” bij de algemeene vergadering telken jare de primeur. Van de jaarboekjes en propaganda-circulaires van deze beide vereenigingen vormden zijn illustraties jaren lang een attractie en wie in het belang van de goede zaak een lezing hield, kon daarbij over zijn diapositieven beschikken.

Voor het tijdschrift „Ardea” heeft BURDET eenige korte, meestal met foto's geïllustreerde bijdragen geschreven, o.a. over Roerdomp, Woudaapje, Ooievaar en Middelste Zager. Verder zij hier zijn bijdrage over de Griel voor het „Thijssse-Gedenkboek” gememoreerd, met foto's van het eigenaardige gedrag van een grielenpaar tegenover een derde soortgenoot. In zijn geschriften bediende hij zich, evenals in zijn correspondentie, bij voorkeur van de Fransche taal, hoewel hij in den omgang heel behoorlijk Nederlandsch sprak. In 1930 is BURDET tot eere lid van de N.O.V. benoemd.

De BURDET's en THIJSSSE waren van ± 1907 af zeer bevriend; laatstgenoemde was op „Lindenheuvel”, het buiten van de BURDET's te Bloemendaal, een geregelde gast en talrijk waren de ornithologische excursies naar de Waddeneilanden, speciaal naar Texel, die zij tezamen hebben ondernomen. Dat dergelijke uitstapjes soms blijvende resultaten opleverden, kan men opmaken uit de jaarverslagen van de „Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten” over 1909 en 1912, waarin tweemaal sprake is van een broedterrein op Texel, dat door schenking ontvangen werd.

ADOLPHE BURDET
19 September 1860—1 Augustus 1940

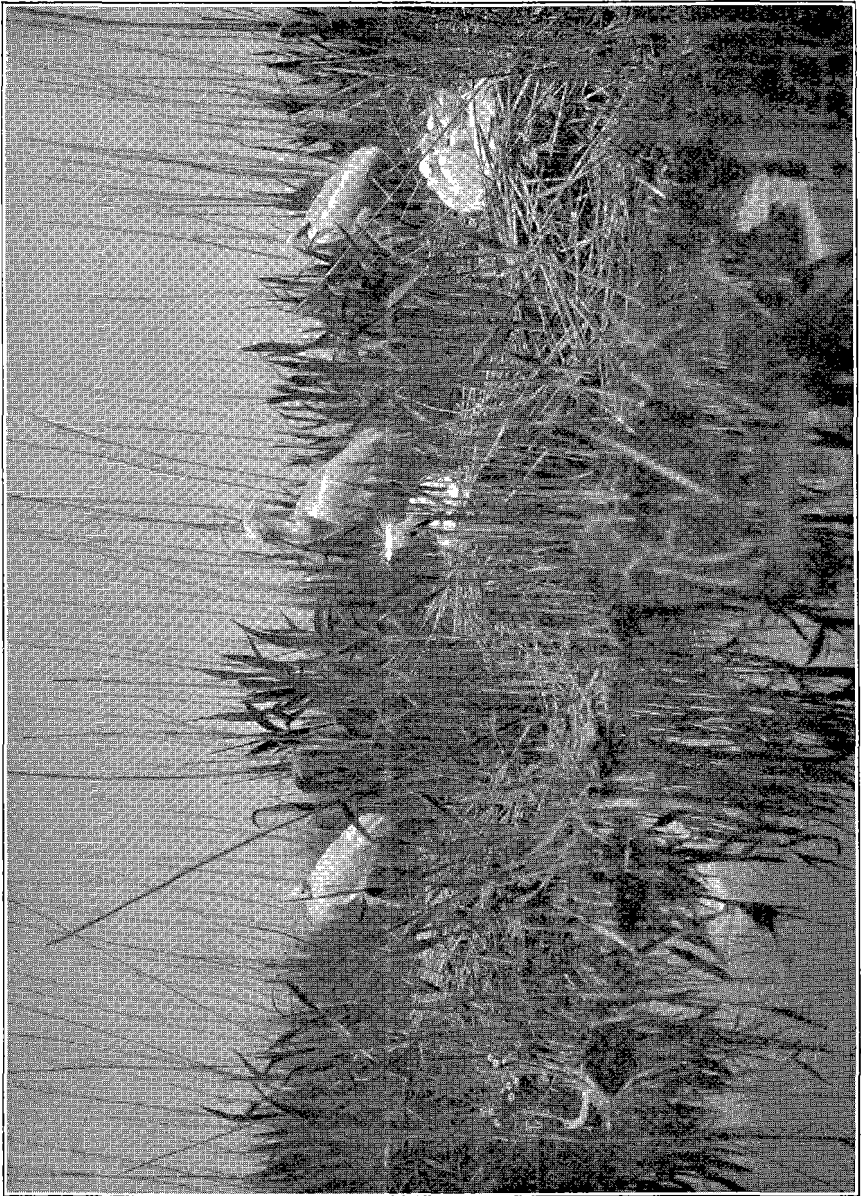

Foto van de lepelaarkolonie in het Naardermeer, genomen door BURDET in een jaar, dat eenige nesten aan den rand van het rietveld goed zichtbaar waren.

Kort vóór den Tweeden Wereldoorlog, toen BURDET en THIJSSSE beiden reeds hoogbejaard waren, maakten zij tezamen nog geregeld korte autoritjes door het Bloemendaalsche duin. Zulk een ritje heb ik op 22 Sept. 1937 eens meegemaakt; Mevrouw BURDET was toen ook van de partij. Het was een allergezelligst tochtje; onderweg werd op alles en nog wat gelet: op een adventief plantje, dat op de fazantenvoederplaats was opgeslagen, op afwijkende duindoorns (*Hippophaë Rhamnoides*), o.a. een, die een groote zijtak zonder doorns had, terwijl BURDET, die ook jager was, haarfijn op de hoogte bleek van het gedrag der konijnen in verband met de weersgesteldheid.

In 1939 hebben enkele vrienden van „de BURDET's” op Texel een zilt terrein van ruim 11 ha aangekocht, dat de naam van „Burdet's Hop” heeft ontvangen en dat te hunner eere aan „Natuurmonumenten” is overgedragen. Dit terrein grenst aan „Thijssse's Fienweid” en verleent in den broedtijd huisvesting aan talrijke sterns en kapmeeuwen, terwijl het in October een aasplaats vormt voor allerlei steltloopers, vooral Watersnippen.

Voor BURDET's foto's (negatieven, diapositieven en films) is na zijn overlijden de „Adolphe Burdet-stichting” in het leven geroepen, die ten doel heeft dit omvangrijke materiaal aan het belang van de vogelbescherming dienstbaar te maken.

Wanneer wij zien, dat er in bijna alle tijden vogelteekenaars werkzaam waren, dan vraagt men zich onwillekeurig af of er in ons land ook geen dichters zijn geweest, wier proza of poëzie in hoofdzaak op vogels betrekking had. Dit schijnt nauwelijks het geval te zijn geweest. HEERKENS, de auteur van „Aves Frisicae” (1788), kunnen wij moeilijk een vogeldichter noemen; hij was veeleer een rijmelaar. Dergelijk berijmd proza vindt men in vroeger eeuwen volop; doorgaans waren het toen de jacht en de vogelvangst, die tot dichterlijke ontboezemingen aanleiding gaven, in mindere mate de vogels zelf. Zoo heeft JACOB CATS (1577-1660) bv. menigen kernachtigen regel gewijd aan de vinkenvangst, (cf. Jaarb. C.N.V. 6, pp. 56-59), terwijl het kooibedrijf RIJCKELSMa's dichtader deed vloeien (1622); van den kroniekschrijver Dr. NICOLAAS ZAS kennen wij een dichterlijke beschrijving van het Zevenhuizensche bosch (1658). Van later datum is de meesterlijke voorstelling, die JACOB VAN LENNEP (1802-1868) geeft van JACOB VAN BEIEREN's jachtstoet en van de ietwat onwaarschijnlijke prestaties van den valk bij het opsporen van een Wild Zwijn (Nederlandsche Legenden, dl. 4).

Maar wanneer wij ons beperken tot de poëzie, die duidelijk door

bepaalde vogelsoorten is geïnspireerd, dan kunnen wij uit de laatste decennia slechts enkele op zichzelf staande verzen noemen van dichters met een veel ruimer repertoire. Zoo denkt men in de eerste plaats aan het gedicht „Hei-leeuwerik” van FREDERIK VAN EEDEN (1901) of aan „Het Meezennestje” van den Vlaming GUIDO GEZELLE. Verder zou hier herinnerd kunnen worden aan werk van FRANS BASTIAANSE, ALBERT VERWEY, aan „De Wulpenroep” van J. J. TESCH (1927) en aan een gedichtje van JOSEF COHEN, dat op het lied van de karekiet betrekking heeft. Van dit genre zijn er trouwens nog wel meer te noemen; maar ten opzichte van de talrijke beeldende kunstenaars valt het aantal woordkunstenaars toch in het niet ⁵⁰.

Wij willen hier nog melding maken van een tweetal verhandelingen over uitgestorven vogelsoorten, die geschreven werden door Dr. A. C. OUDEMANS, den bekenden acaroloog. Zij zijn getiteld: „Dodo-studiën” en „*Leguatia gigantea* Schleg.” Het eerstgenoemde werk dankt zijn ontstaan aan de vondst van een gevelsteen met Dodo-beeltenis van 1561 te Veere. Het geeft een overzicht van OUDEMANS' nasporingen naar de geschriften en afbeeldingen, die in de 16e en 17e eeuw over den Dodo verschenen zijn. In de zomervergadering van de N.O.V. te Winterswijk op 9 Juni 1917 heeft de auteur eenige mededeelingen over de uitkomsten van dit onderzoek gedaan (Ardea 6, pp. 74-79). Het andere artikel, dat de veelomstreden *Leguatia gigantea* Schleg. behandelt, gaat vergezeld van een plaat van ADR. COLLAERT, waarop de „*Avis indica*”, waarin men den vogel van LEGUAT's phantasie (?) meende te herkennen, duidelijk is afgebeeld ⁵¹. Eenige aanvullende gegevens over levensloop en publicaties van A. C. OUDEMANS vindt men in Aant. 52.

In het vorige hoofdstuk werd MEURSINGE's verhandeling over de anatomie van de Bonte Kraai genoemd. Het spreekt wel van zelf, dat er in de jaren $\pm 1880 - \pm 1930$, waarin de vergelijkende anatomie zoo'n voorname plaats in de zoölogische wetenschap innam, verscheidene publicaties op dit gebied verschenen zijn, waarin de vogels betrokken werden. Daar deze geschriften een overwegend anatomisch karakter dragen en de auteurs niet in de eerste plaats door interesse voor de vogels geïnspireerd werden, wil ik daarvan alleen HOFFMANN's „*Étude sur le développement de l'appareil uro-génital des oiseaux*” vermelden, omdat dit in STRESEMANN's „*Aves*” (1927/1934, p. 232) wordt aangehaald. De titels van een aantal andere vindt men in Aant. 53.

Wel willen wij nog graag de aandacht vragen voor het proefschrift van ons vroeg overleden lid JAN HERMAN KRUMMEL (1886-20 Nov. 1916), dat getiteld is „Onderzoekingen over de veeren bij hoenderachtige vogels.” KRUMMEL, die gedurende eenige jaren als conservator verbonden was aan het Zoölogisch Museum van de Amsterdamsche universiteit, stelde een onderzoek in naar de (vaak ingewikkelde) veerpatronen van ruim 100 soorten hoenderachtigen, inclusief *Pavo*, *Polyplectron*, *Argusianus* enz. Hij gaf een analyse van deze veerpatronen en trachtte bovendien na te gaan in hoeverre de veerpapillen te beïnvloeden waren (o.a. door transplantatie van stukjes huid enz.). Een aantal, in heliotypie uitgevoerde foto's van veeren verduidelijken niet alleen het betoog, maar vormen ook een spectaculaire attractie.

Tot dusverre hebben wij melding gemaakt van een aantal vogelkundigen, die door hun publicaties, illustraties of anderszins sterk naar buiten zijn opgetreden. Wij willen ook nog drie mannen herdenken, die minder van zich hebben doen spreken, t.w. Dr. J. C. KOCH, G. J. TIJMSTRA en H. C. SIEBERS.

JOHN CORNELIUS KOCH (30 April 1886—30 Nov. 1940), die te Den Haag het beroep van kinderarts uitoefende, had een algemeen interesse voor vogels, wat vooral tot uiting komt in de „korte mededeelingen”, die hij aan het tijdschrift van de Club van Ned. Vogelkundigen toezond. Pas vrij laat was hij zich meer serieus op het waarnemen van vogels en het verzamelen van eieren gaan toeleggen; zijn eerste gegevens dateeren van 1921. Later is KOCH vooral bekend geworden als leider van het „Ringstation Wassenaar”, dat op de bekende vinkenbaan ten Noordoosten van het Koningsbosch bij den Haagschen watertoren opereerde. Gedurende dertien seizoenen (1927-1940) hebben hij en zijn medewerkers daar geregeld den trek geobserveerd en vele duizenden vogels (vooral Vinken, Kneuen, Groenlingen, Sijsjes en Spreeuwen, maar ook allerlei andere soorten) geringd. Van deze geringden kwamen allengs honderden terugmeldingen binnen, die hem in staat stelden verscheidene rapporten over de herkomst en de winterkwartieren van de genoemde vogels samen te stellen, welke onze desbetreffende kennis aanmerkelijk hebben vermeerderd. Ik behoef maar te herinneren aan de late voorjaarswaarnemingen van den Kleinen Barmsijs en aan het constateeren van den Britschen Putter en den Oost-Groenlandschen Tapuit. Zijn belangstelling in oölogische vraagstukken komt tot uiting in het interessante en fraai-geïllustreerde artikel, dat hij over het broedparasitisme van den Koekoek schreef. Overigens was KOCH ook een echte liefhebber van kooivogels,

waarvan hij er enkele thuis hield. Hij was in dit opzicht deskundig en wist gewoonlijk precies hoe hij met de verschillende soorten moest omgaan. Tegenover vogels had hij eenigermate de instelling van den medicus, getuige zijn mededeelingen over het uitgeputte Vale Stormvogeltje, dat met levertraan weer opgemonterd werd (cf. *Limosa* 10, p. 72). Teekenend is ook, dat hij zich in de oorlogsdagen van Mei '40 naar het levensgevaarlijke duinterrein begaf om er de kooien open te kunnen zetten en de lokvogels de vrijheid te geven.

Een geheel andere persoonlijkheid was G. J. TIJMSTRA (1887—1945), die zich omstreeks 1925 met aanstekelijk enthousiasme en energie op de veldornithologie toeleigde. Hij was in die jaren de ziel en de mentor van een groepje jongeren („De Haagsche Trekwaarnemers”), met wie hij de werkelijke problemen in de vogelkunde besprak en die hij zoodoende „over rariteitenjagerij wist heen te leiden”. Voorts hamerde hij op volkomen betrouwbaarheid der waarnemingen en op absolute eerlijkheid als het fundament van alle wetenschappelijk onderzoek en van de veldornithologie in het bijzonder. Toen hij omstreeks 1930 vrij onverwachts geroepen werd de leiding op zich te nemen van een middelbare jongensschool, ging het hem aan vrijen tijd ontbreken. Bovendien werd zijn belangstelling gedeeltelijk weer door nieuwe liefhebberijen in beslag genomen en legde hij zich o.a. toe op het slijpen en polijsten van gesteenten.

TIJMSTRA heeft eenige goed-gedocumenteerde artikelen, die voornamelijk over meeuwen handelen, in „De Levende Natuur” gepubliceerd. Een actie-foto van hem, genomen in zijn geliefd excursieterrein „de Beer”, vindt men afgedrukt in het door VAN BEUSEKOM c.s. geschreven boek „Het Vogelciland”, tegenover p. 196.

In deze bijdrage hebben wij ons beperkt tot hen, die zich hoofdzakelijk of althans gedurende een bepaalde periode van hun leven hebben geïnteresseerd voor de Nederlandsche avifauna en die in ons land hebben gewerkt. Hadden wij er tevens degenen in betrokken, die in Oost- en West-Indië werkzaam zijn geweest, dan zouden wij zeker ook A. G. VORDERMAN (1844-1902), MAX E. G. BARTELS Sr. (1871-1936), de gebroeders F. P. en A. P. PENARD e.e.a. hebben moeten opnemen. Een uitzondering willen wij hier maken voor HENDRIK CORNELIS SIEBERS (6 Jan. 1890—8 Oct. 1949), omdat die in zijn studententijd zich sterk tot de Nederlandsche vogels aangetrokken voelde. Zijn belangstelling ging toen al voornamelijk in systematische richting, waarbij hij een groote bewondering koesterde voor het werk van OTTO KLEINSCHMIDT.

Vandaar dan ook, dat SIEBERS, die van STEENHUIZEN het praepareeren van vogels had geleerd, zich tot een museum-ornitholoog heeft ontwikkeld. Hij maakte keurige huiden, was zorgvuldig bij het etiketteeren en trok er vaak op uit om zijn materiaal zelf te verzamelen *). Daarbij beoefende hij ook de veldornithologie, zooals uit zijn publicatie over de avifauna van Anholt e.o. moge blijken. Zijn bekendste bijdrage betreft de oölogie en nidologie van de beide Zwartkopmeezen. Overigens kwam SIEBERS moeilijk tot publiceeren. Behalve de beide genoemde schreef hij nog drie korte artikelen, t.w. een over de relatie tusschen Bonte en Zwarte Kraai en twee over geographische vormen van spechten. Begin 1920, na zijn doctorale examen biologie, trok SIEBERS naar Nederlandsch Oost-Indië, waar hij tot conservator was benoemd van de afdeling ornithologie aan het Zoölogisch Museum te Buitenzorg. Hier heeft hij zich gespecialiseerd op de vogels van Java, maar daarnaast bewerkte hij ook materiaal uit de buitenbezittingen, o.a. van Boeroe en verder van Midden-Oost-Borneo, waarheen hij een verzamelreis maakte. Ook Krakatau, de Riouw-archipel en de Kei-eilanden werden door hem bezocht, maar zijn meest geliefde studieterrain vormden de eilandjes Edam en Hoorn in de Baai van Batavia. Na zijn verlof in 1927 is hij overgegaan naar het Middelbaar Onderwijs. Hij is de Japansche bezetting goed doorgekomen, zij het met verlies van zijn bibliotheek, inclusief het door hem hooggeschatte werk „Falco & Berajah”. In October 1947 is hij met pensioen gerepatricerd en twee jaar later te Bussum overleden (cf. *Limosa* 25, pp. 87-89).

Tot besluit willen wij hier OTTO LEEGE (1862-1951) noemen, den op Juist woonachtigen natuurhistoricus-ornitholoog, die vooral bekend is als de stichter en beheerder van het naburige Memmert, de „Seevogelfreistätte” die in 1924 tot „staatliches Naturschutzgebiet” werd verklaard. LEEGE was niet alleen een goed kenner van de flora en fauna van zijn omgeving; hij was ook de kroniekschrijver van haar ontwikkeling. In 1906 heeft LEEGE een bezoek gebracht aan onze Waddeneilanden; tijdens deze reis, waarover hij een uitvoerig verslag publiceerde, constateerde hij de aanwezigheid van *Somateria mollissima* als broedvogel op

*) Helaas heeft SIEBERS bij het verzamelen van eieren, naar mijn meening, niet altijd maat gehouden. Men zie bv. zijn legsels van *Phylloscopus sibilatrix* (9 stuks), *Sylvia atricapilla* (7 stuks), *Acrocephalus arundinaceus* (6 stuks) enz. Van *Chlidonias niger* bezat hij een uitzonderlijk groot aantal; waren er misschien bepaalde overwegingen of omstandigheden, die hem er toe brachten te Ankeveen in de jaren 1913, 1916 en 1917 60 legsels van deze soort bijeen te garen? (Cf. de van SIEBERS afkomstige legsels in de Coll. Rijksmuseum).

Vlie. Deze ontdekking kon nog eens worden gememoreerd in Mei '33, toen Dr. h. c. LEEGE en zijn vrouw als gasten van de N.O.V. aan de excursies naar de Terschellinger Boschplaat en het eilandje Griend deelnamen (cf. Ardea 22, pp. 192-195).

Een tweetal vogel terreinen hebben in het laatstbesproken tijdvak in het centrum van de belangstelling gestaan, t.w. de polder „Het Noorden” op Texel en het Naardermeer bij Amsterdam.

De polder „Het Noorden” ontstond in 1875, toen het bestuur van de Negenentwintig Gemeenschappelijke Polders den smallen inham in het oostelijk deel van het eiland door middel van een 3 km langen dijk liet afsluiten. Vruchtbare grond werd hierdoor niet gewonnen; ruim de helft van de ingedijkte oppervlakte ter grootte van 800 ha bestond uit zandgronden van slechte kwaliteit. Er was dan ook niet veel belangstelling voor het nieuwe cultuurland en bepaalde gedeelten, bv. de zgn. Bol met z'n breede kreken, bleven jaren lang in verwaarloosden toestand liggen. Intusschen hadden zich op deze terreinen talrijke zeevogels en steltloopers gevestigd: Dwergsterns, Vischdiefjes, Groote Sterns, Kapmeeuwen, Kluten, Tureluurs, Scholeksters, Strandpluvieren enz., die er een ideale broedgelegenheid vonden. In 1898 stelde SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG vast, dat de Noordsche Stern (*Sterna macrura*) er broedde, nadat J. DAALDER Dzn. dit reeds een jaar tevoren vermoed had. Dientengevolge werd de polder „Het Noorden” allengs een bedevaartsoord voor vogelliefhebbers, die er kwamen om materiaal te verzamelen of om foto's te maken (cf. TEPE's foto's in „Het intieme leven der vogels”). Ook buiten onze grenzen was de vogelrijkdom van Texel bekend geworden en gelijk de jonge PALLAS in de 17e eeuw naar Den Haag gereisd was om kennis te vergaren in de beroemde kabinetten van den Stadhouders en van anderen, zoo reisde nu een Engelschman van rijper jaren, EDMUND SELOUS genaamd, naar Texel om uit een schuilhut van plaggen het gedrag der weidevogels, speciaal dat der Kemphaantjes, te bestudeeren. Een uitvoerig opstel in „The Zoologist” (1906/1907), waaruit hij later het voornaamste in boekvorm: „Realities of Bird-life” (1927) samenvatte, vormde de oogst van zijn uitstapje naar Texel; met zijn overige publicaties stempelen zij SELOUS tevens tot een der grondleggers van de veldornithologie (ethologie)⁵⁴.

THIJSSSE heeft het „fort van Selous” in den polder „Het Noorden” ook benut, zooals men in „Het intieme leven” (p. 15) kan nalezen, maar tot gedegen studie is hij daar niet geïnspireerd en zoo komt aan SELOUS de eer toe de waarde van den genoemden polder voor de ornithologische weten-

schap te hebben uitgebuit. Het heeft weinig gescheeld of „De Bol” was behouden gebleven, maar nadat dit complex in boerenhand was gekomen, werd het in 1907 in cultuur gebracht (Lev. Natuur 12, pp. 193/194).

Een ander broedterrein van groote bekendheid, t.w. het Naardermeer, waar uiteindelijk de nakomelingen van de Aalscholvers, Purperreigers, Lepelaars enz. uit „de veenen in 't laege landt” van Holland een toevlucht gevonden hadden, werd bij het begin van de 20e eeuw eveneens ernstig bedreigd. Burgemeester en wethouders van Amsterdam hadden namelijk in Nov. 1904 aan den raad voorgesteld, als oplossing voor het vuilverwijderingsvraagstuk, het genoemde meer aan te koopen en met afval en vuilnis uit de hoofdstad te dempen. Ik behoef hier niet in finesses te vermelden hoe het met deze zaak geloopt is. Het is algemeen bekend, dat het genoemde voorstel ten slotte met slechts één stem meerderheid is afgestemd en dat dit plan in den lande zoo zeer de algemeene verontwaardiging heeft opgewekt, dat de Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging er toe overgegaan is een aparte organisatie in het leven te roepen, die zich het behoud van natuurmonumenten tot taak zou stellen. Op 22 April 1905 werd deze organisatie, „Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland” geheeten, opgericht. Haar eerste werk is geweest het Naardermeer (\pm 700 ha) aan te koopen, waarmede een belangrijke broedplaats voor onze groote moerasvogels veilig werd gesteld (Plaat XXXV).

Terugblik

Thans willen wij nog eens in vogelvlucht nagaan, welke veranderingen de beoefening der ornithologie in Nederland in de laatste eeuwen heeft ondergaan en in welke opzichten de avifauna gewijzigd is. Daartoe zullen wij eenerzijds onze aandacht schenken aan de opvattingen en doelstellingen van enkele ornithologen, die in hun tijd den toon aangaven, anderzijds gewag maken van de gevolgen, die de wijzigingen van het landschap en de evolueerende inzichten inzake de waardeering van de verschillende vogelsoorten op de samenstelling van de avifauna hebben gehad.

Bepalen wij ons tot NOZEMAN, TEMMINCK, SCHLEGEL, BÜTTIKOFER, FINSCH, FÜRBRINGER, SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, THIJSSSE en VAN OORT, dan zien wij de volgende verschillen.

De predikant-ornitholoog NOZEMAN concentreerde zich op de inheemsche vogelsoorten; hij gaf daarvan niet alleen een beschrijving van vederkleed en voorkomen, maar beijverde zich vooral hun identiteit

vast te stellen met behulp van de werken van LINNAEUS, KLEIN, BRISSON, GESNER, WILLUGHBY enz. en dit geschiedde alles in breedsprakige commentaren. Voor zijn natuurhistorisch kabinet trachtte hij vermoedelijk een representatieve collectie van de Nederlandsche vogels bijeen te brengen; hij was althans gerechtigd gedurende het geheele jaar vogels te verzamelen.

Van weidscher aspiraties was TEMMINCK beziel. Als zoon van den thesaurier der toenmalige Oost-Indische Compagnie hadden hem contacten met andere werelddeelen en relaties met reizigers als LEVAILLANT e.a. reeds in het ouderlijk huis te Amsterdam, ter beschikking gestaan, zoodat het ons niet behoeft te verwonderen, dat TEMMINCK zich aangetrokken gevoelde tot de vogels van de geheele aarde. Zijn handboek over de vogels van Europa, maar meer nog zijn monographie over de duiven en de hoenderachtigen en de „Planches coloriées” leggen daarvan ruimschoots getuigenis af. Het spreekt haast van zelf, dat hij deze werken, die gekenmerkt zijn door een helder gestelden en overzichtelijk gedrukt tekst — speciaal zijn „Manuel d’Ornithologie” munt in dit opzicht uit — in de Fransche taal deed verschijnen. Wat zijn verzamelingen betreft, streefde TEMMINCK er naar een zoo groot mogelijk aantal soorten te verkrijgen. Hij was tevreden met een enkel exemplaar van iedere soort. Deze doelstelling moge men tegenwoordig van wetenschappelijk standpunt bezien niet hoog aanslaan, zij heeft bewerkt, dat het Rijksmuseum thans materiaal bezit van zeer zeldzame vogelsoorten, w.o. van enkele, die sindsdien zijn uitgestorven. Om zijn doel te bereiken gebruikte TEMMINCK alle duplicaten en triplicaten als ruilmateriaal. Verder trokken vooral de volwassen dieren zijn aandacht, hoewel hij aan den anderen kant alle dieren, mooi of niet, groot of klein, even belangrijk achtte. De inwendige bouw interesseerde hem eigenlijk niet, maar dit ligt voor de hand als men weet, dat er volgens het Ministerieel Besluit van 31 December 1820 in het Museum geen verzamelingen mochten worden opgenomen, die op de physiologie (= anatomie!) betrekking hadden (GIJZEN 1938, p. 49). TEMMINCK heeft geen autobiographie nagelaten, zoodat wij omtrent zijn opvattingen en de richtlijnen, die hij bij het verzamelen deed gelden, slechts broksgewijze en meestal indirect het een en ander te weten kunnen komen.

Aanmerkelijk beter zijn wij ingelicht over zijn opvolger SCHLEGEL, want van hem bezitten wij naast een autobiographie ook vele concepten van brieven, hoofdzakelijk uit het begin van zijn directoraat. Dientengevolge weten wij, dat SCHLEGEL vooral waarde hechtte aan een grondige kennis van de verschillende diersoorten, niet alleen van hun geo-

graphische verbreiding, maar ook van hun variabiliteit; van „de grondvormen . . ., welke wij species en conspecies noemen, met inbegrip der constante en individueele variëteiten”, wilde hij op de hoogte zijn. Dit bracht hem er toe van iedere soort een complete serie van goed onderhouden exemplaren te verzamelen, opdat daarin zoo veel mogelijk alle verschillen van leeftijd, geslacht, jaargetijde, variatie enz. vertegenwoordigd zouden zijn. Vandaar dat tijdens SCHLEGEL's bewind zelden een voorwerp als duplicaat kon worden beschouwd.

SCHLEGEL was goed bekend met het bestaan van geographische vormen: „les modifications innombrables que présentent les animaux de la même souche, dans les diverses contrées qu'ils habitent.” Hij wilde dergelijke geographische vormen (tegenwoordig subspecies genoemd) echter niet tot soorten promoveeren en ieder met een eigen naam aanduiden, uit vrees de wetenschap dan te zeer met namen te belasten. In zijn „Essai sur la physionomie des serpens” (pp. 226/227) vindt men daarover de volgende bekende passage:

„Il arrive souvent que la même espèce d'animaux a été découverte à la fois à Sumatra, à Java, à Bornéo, à Timor, à Célèbes et même aux îles Philippines, ou sur le continent de l'Asie, et qu'elle offre dans chacun de ces lieux, des disparités, à la vérité quelquefois très subtiles, mais ordinairement constantes. Nous demandons ce qu'il reste à faire de ces variétés locales: s'il faut les considérer comme telles ou comme des races de la même espèce, ou si elles méritent d'être élevées au rang d'espèce même. Les tentatives que j'ai faites afin de m'arranger pour ainsi dire avec la nature, m'ont conduit au résultat, que ce serait embrouiller la science, que de désigner chacune de ces petites variétés sous un nom propre et spécifique, et qu'il vaut mieux de connaître une seule des conditions qui modifient la nature des êtres, que d'avoir augmenté de plusieurs noms nouveaux le catalogue de ceux-ci”.

SCHLEGEL's belangstelling was veelzijdiger dan die van TEMMINCK, want ook aan vraagstukken en verschijnselen, die niet direkt met de systematiek te maken hadden (cf. groei en kleurverandering bij veeren, verband tusschen vogelbevolking en milieu enz.) schonk hij zijn aandacht. Wat de invloed van het biotoop betreft, daarover zegt hij in zijn autobiographie (p. 55) het volgende: „Men vat gewoonlijk, en het kan wel niet anders, de grenzen van eene Fauna in politieken zin op. Ik trachtte echter aan te toonen, dat juist ons klein landje een groot getal, onderling zeer verschillende fauna's bezit, zooals ook door de verschillende localiteiten gevorderd wordt. Om dit duidelijk te maken, schetste ik eene toepasselijke reeks van landschappen, gestoffeerd

met de meest opvallende vertegenwoordigers der vogelwereld, van iedere bijzondere localiteit. Op deze wijze ontstonden plaatjes, ontleend aan stad en dorp, weiland en heide, veld en bosch, riviermondingen en binnenwateren, aan de onderling zeer verschillende duinstreken, aan het zeestrand in den zomer en den winter en aan de eenzame zee-eilanden”.

SCHLEGEL is niet spoedig door een ornitholoog van hetzelfde formaat opgevolgd, althans niet in ons land, waar FINSCH en BÜTTIKOFER in de laatste decennia van de 19e eeuw aan het Rijksmuseum verbonden waren. BÜTTIKOFER, die in hoofdzaak door hemzelf verzameld materiaal uit Liberia en Borneo bewerkt heeft, is in 1897 een andere richting uitgegaan. FINSCH is de ornithologie wat langer trouw gebleven; zijn belangrijkste publicaties zijn echter te Bremen tot stand gekomen, waar hij van 1864 tot 1878 de voornaamste medewerker van HARTLAUB was. Nadien heeft hij verscheidene reizen naar Nieuw-Guinea en andere eilanden in de Stille Zuidzee gemaakt, waarbij hij zich vooral aan ethnologische problemen wijdde en de ornithologie op den achtergrond geraakte.

FINSCH had ook in de ornithologie een zeer veelzijdige belangstelling. Dit was reeds tot uiting gekomen in de voortreffelijke hoofdstukken, die hij in zijn papegaaien-monographie aan het systematisch gedeelte vooraf had laten gaan (voor welke prestatie hem in 1868 door de universiteit te Bonn de doktorstitel *honoris causa* was verleend); het blijkt eveneens uit de lijst van zijn geschriften. Toen FINSCH van 1897-1904 andermaal te Leiden aan het Rijksmuseum verbonden was, heeft hij voornamelijk oudere collecties gecatalogiseerd; hij was nu allengs een vertegenwoordiger van de oude school geworden, een, die zich heftig tegen de nieuwere inzichten op systematisch gebied, speciaal tegen de ternaire nomenclatuur, verzette.

Al traden er dan in dien tijd hier te lande geen ornithologen *sensu stricto* op den voorgrond, de onderzoekingen naar de morphologie en de systematiek van de vogels, die de anatoom FÜRBRINGER te Amsterdam verrichtte, maakten, dat ons land — dank zij de steun, die „Artis” aan deze uitgave heeft verleend — toch bij een ornithologisch werk van internationale faam betrokken was.

Het verzet tegen het splitsen van soorten in een groot aantal geografische vormen en tegen het gebruik van de ternaire nomenclatuur mocht op den duur weinig baten; naarmate de afleveringen van HARTERT's groote werk „Die Vögel der paläarktischen Fauna” het licht

zagen — deel 1, waarin de Passeres behandeld zijn, verscheen in de jaren 1903 t/m 1910 — werd deze tegenstand in Europa gebroken. SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, die aanvankelijk ook wat sceptisch tegenover de lawine van nieuwe subspecies had gestaan *), heeft de studie daarvan later met energie ter hand genomen. Hij deed zelfs zijn verzameling opgezette vogels (1158 inlandsche exemplaren) van de hand en ging een moderne huidencollectie aanleggen van soorten uit het geheele palaearticke gebied. Over verschillende vogelzendingen, die hij van elders ontving, heeft SNOUCKAERT verslag uitgebracht, waarbij hij soms van de gelegenheid gebruik maakte om allerlei bijzonderheden over het onderzoek naar de avifauna van het betrokken land (cf. SNOUCKAERT 1912) mede te deelen. Toch geloof ik, dat zijn geschriften over „exotische” vogels, speciaal de uitvoerige compilaties uit zijn laatste jaren (Kakatoes, Pycnonotidae) in hun soort van aanmerkelijk minder belang zijn dan de jaarverslagen betreffende de „Ornithologie van Nederland”, die hij van 1898 tot 1929 samenstelde. Want wie over geographische vormen van vogels uit verre landen wil schrijven, dient museum-collecties te raadplegen en critisch te schiften; hij kan zijn taak niet in de huiskamer verrichten, hoe goed zijn boekerij ook voorzien moge zijn. Men krijgt den indruk, dat SNOUCKAERT dit laatste toch heeft beproefd en dat hij zich verder te veel heeft laten beïnvloeden door den lezerskring, waarvoor zijn geschriften bestemd waren. Dit geldt niet voor zijn faunistische verslagen, die culmineeren in zijn zorgvuldig bewerkte „Avifauna Neerlandica” van 1908.

THIJSSE's verdiensten waren van geheel anderen aard. Hij voelde zich, zooals wij reeds zagen, vooral aangetrokken tot de studie van de levende vogels in de vrije natuur; hij bespiedde die, teekende ze en heeft zijn bevindingen in enkele boekwerken en in een zeer groot aantal korte bijdragen gepubliceerd. Zijn geschriften droegen niet het karakter van wetenschappelijke studies, maar veeleer van vlot geschreven schetsen, waarin hij de vogels en hun gedragingen en levensuitingen uitstekend wist te typeeren. Vooral in later jaren verleenden THIJSSE's groote feitenkennis en geheel eigen stijl aan „zijn geschriften een aantrekkelijkheid en originaliteit zonder weerga” (VERWEY 1946). Door zijn sprankelenden

*) „One feels almost dizzy in contemplating the excessive increase of 'sub-species', of which many are by no means sharply defined and perhaps such as had better not have been characterised at all. For even a 'subspecies' ought to be recognisable without having to look at the locality noted on the label.” (cf. Ibis 1904, p. 660).

geest heeft THIJSSSE een grooten invloed gehad op ons geheele volk (VERKADE's albums!) en zonder hem zou er op het gebied van veld-ornithologie en vogelbescherming zeker lang niet zooveel bereikt zijn, als nu het geval is. Ja, men kan wel zeggen, dat de tegenwoordige generatie van vogelkundigen en vogelliefhebbers allen uit de „school van Thijssse” afkomstig zijn.

Als laatste vogelkundige moeten wij hier VAN OORT noemen, die in 1904 tot conservator van de afdeling vogels bij het Rijksmuseum werd aangesteld. In navolging van FINSCH deed ook hij afstand van het „monteren” van het binnenkomende materiaal *) en verder beijverde hij zich vooral om jeugdstadia, i.c. donsjongen, te verkrijgen en de eierverzameling met voltallige legsels aan te vullen. Hoewel VAN OORT ambtshalve een groot deel van zijn tijd besteedde aan het bewerken van vogelzendingen uit Nederlandsch Oost-Indië, meest uit Nieuw-Guinea, heeft hij ook verscheidene, meest korte bijdragen aan de inlandsche vogelsoorten gewijd. Daarmede heeft hij de basis gelegd voor zijn monumentale werk over „De Vogels van Nederland”, waarvan de eerste aflevering reeds vóór het einde van Wereldoorlog I het licht zag. Na 1915, toen hem naast zijn conservatorschap (vogels en zoogdieren) het directeurschap werd toevertrouwd, waarbij in 1920 ook nog een buitengewoon-hoogleeraarschap kwam, kreeg hij het te druk en heeft hij zich feitelijk moeten beperken tot zijn groote vogelboek. Wanneer wij THIJSSSE's oeuvre als „sprankelend” kwalificeeren, dan zullen wij voor VAN OORT's publicaties een keuze moeten doen tusschen de epitheta „verantwoord” en „gedegen”. VAN OORT's belangstelling voor den vogel-trek kwam reeds ter sprake; evenals zijn voorgangers TEMMINCK en SCHLEGEL, maakte hij af en toe ornithologische uitstapjes om materiaal te verzamelen, o.a. naar Texel. Tot 1924 nam hij ook geregeld deel aan de excursies en vergaderingen van de Nederlandsche Ornithologische Vereniging.

In de voorgaande hoofdstukken is er eenige malen melding van gemaakt, dat de groote moerasvogels gedwongen waren hun broedkolonies te verplaatsen omdat het biotoop van karakter veranderde (i.c. het moeras werd drooggelegd). Wij willen thans meer in het gemeen de verande-

*) N. B. SCHLEGEL was een voorstander geweest van het opzetten van de vogels, o.a. omdat hij van meening was, dat het publiek recht had om het Rijksbezit te zien. Derhalve moest hij niets hebben van een splitsing van de verzameling in een wetenschappelijke en een show-collectie.

ringen bespreken, die het landschap heeft ondergaan, ten einde een indruk te verkrijgen van de inkrimping resp. uitbreiding van de diverse biotopen. Raadplegen wij daartoe verschillende oude kaarten⁵⁵, dan zien wij, dat het Westen van het land, speciaal Hollands Noorderkwartier, omstreeks 1300 grootendeels uit plassen bestond, terwijl in het Oosten groote oppervlakten met heide en hoogveen bedekt waren. Toen men in de 16e eeuw de windmolen als hulpmiddel bij de droogmaking ging gebruiken, is het plassen-areaal benoorden het IJ sterk ingekrompen. Ook in Zuid-Holland was men reeds tot droogmalen overgegaan, maar tegelijkertijd werd daar in de 17e en 18e eeuw het vervenen op zoo groote schaal bedreven, dat de oppervlakte aan water eer toe- dan afnam (cf. de schetskaarten in BLINK 1929, pp. 163 en 165). Met het bedijken van kwelders en schorren is men eveneens reeds vroeg begonnen; tot de oudste landaanwinsten uit dien hoofde behooren de Zijpe (\pm 1388 en 1553-1558), de Wieringerwaard (1612) en de bedijkte aanwassen op de Zuidhollandsche eilanden en in Zeeland. In het Oosten van het land, vooral aan de grenzen van Drente, legde men zich toe op het afgraven van het hoogveen. Ontginning van heidevelden tot bouwland en bosch heeft pas in de tweede helft van de 19e eeuw op groote schaal plaats gevonden; ontwatering en ruilverkaveling dateeren van nà 1920. Uit de geraadpleegde literatuur en kaarten valt op te maken, dat het landschap — als gevolg van de sterke bevolkingstoename en de vooruitgang der techniek — in de laatste driekwart eeuw veel ingrijpender veranderd is dan vóór \pm 1875. Ook de bestrijding van de werkeloosheid heeft gedurende de jaren 1930-1940 een verhoogde ontginningsactiviteit ten gevolge gehad (VAN BALEN 1936).

Het zou ons te ver voeren om in details de verschillende landschapstypen te bespreken, daarom willen wij volstaan met de onderstaande opmerkingen.

Het areaal van de duinen (\pm 38.000 ha) is in de laatste eeuwen slechts weinig kleiner geworden; wel zijn de binnenduinen tusschen Haarlem en Wassenaar grootendeels verdwenen, omdat zij werden afgegraven voor bollenland. Ook werden sinds 1890 circa 3000 ha beboscht en zijn de duinen van het „vasteland” nà 1850 bijna alle tot wingebied van de waterleiding geworden. Dit had uitdroging ten gevolge, waarin ook de binnenduinrand betrokken werd (BOREEL VAN HOGELANDEN 1929); intusschen voorkwam deze bestemming, die weliswaar de vochtige duinvalleien deed verdwijnen, toch in vele gevallen verdere aantasting (CARRIÈRE 1929). De naaldboschen in de duinen hebben natuurlijk bepaalde vogels aangelokt, bv. Sperwer, Kuif- en

Zwarte Mees, die zich daar anders niet gevestigd zouden hebben. Texel kreeg de Houtsnip als broedvogel er bij, op Terschelling werd in 1942 het nest gevonden van den Barmsijs (*Carduelis flammea*), welke soort sinds 1910 in de duinstreek al herhaaldelijk 's zomers boven de dennenaanplantingen was waargenomen. Reigers, die uit de kolonie te Bergen verdreven waren, vonden soms een toevlucht in de door STARING omstreeks 1868 geplante bosschen in het Schoorlsch duin; ook op Texel hebben deze vogels tijdelijk in oudere aanplantingen gebroed.

Minder gunstig is het gesteld met de hooge venen en de heidevelden; de eerstgenoemde zijn practisch alle afgegraven, terwijl van de heidevelden, afgezien van een aantal militaire oefeningsterreinen en enkele natuurreservaten, nog slechts brokstukken over zijn. Een denkbeeld van den omvang, dien de heide-ontginningen in de periode van 1888 tot 1938 bereikt hebben, krijgt men bij het beschouwen van de kaarten van Drente, Twente, de Veluwe en het Peelgebied, welke zijn opgenomen in het gedenkboek van de Nederlandsche Heidemaatschappij (VAN BALEN 1938, pp. 142-145). Door het verdwijnen van dit biotoop is o.a. het aantal Wulpen en Korhoenders sterk verminderd, terwijl de Goudpluvier, *Pluvialis a. apricaria* (L.), die in den broedtijd een „tyrphobionte” soort is*); omstreeks 1930 als broedvogel uit ons land verdween. Van de zandverstuivingen zijn er verscheidene beboscht (Staatsboschbeheer 1926); de resterende zijn — voor zoover van belang — voor circa 75% behouden.

Sterk ingekrompen is, gelijk reeds werd opgemerkt, de oppervlakte aan plassen en laagveenmoeras, waarvoor de teruggang van het aantal eendenkooien wel plaatselijk een waardemeter vormt⁵⁶. Ook het feit, dat twee echte moerasvogels, i.c. de Kwak en de Grauwe Gans, resp. in de tweede helft van de 19e en in het begin van de 20e eeuw als broedvogel uit ons land zijn verdwenen, wijst op ongunstige levensomstandigheden voor deze categorie. Bij de gans is dit verdwijnen voornamelijk te wijten aan verstoring, waarnaast de inkrimping van het moerasgebied van Centraal-Friesland waarschijnlijk van bijkomstig belang was; voor den Kwak heeft veeleer het verlies van zijn broedplaats (het Schollevaarseiland) den doorslag gegeven.

De verdere inkrimping van dit biotoop is nog in vollen gang, speciaal in het Friesch-Overijsselsche laagveengebied; een groot verlies van recenten datum is geleden in Noord-Brabant, waar de Binnenpolder

*) Men noemt een dier „tyrphobiont”, wanneer het voor zijn bestaan aangewezen is op het hoogveen (cf. PEUS 1932, pp. 35 en 191).

bij Terheijden in cultuur werd gebracht. Kleine plassen en moeras-terreinen gaan dikwijls verloren door de activiteit van de gemeentelijke vuilstorters; voor wat de plassen van West-Nederland betreft, heeft de natuurbescherming evenwel medestanders gekregen in de watersport en in de zandwinning (TROUW 1948); tegen het laatstgenoemde belang moeten de droogleggers het vermoedelijk afleggen.

Belangrijke vogel terreinen ('s zomers weidevogels, 's winters ganzen) waren eertijds de broek- en madelanden, ongemeste hooilanden, die meestal een groote uitgestrektheid besloegen en die vanwege hun lage ligging in het voorjaar en soms ook in den herfst overstromd werden als de rivieren buiten hun oevers traden. Deze inundaties, die aan het doortrekkend waterwild gunstige pleisterplaatsen verschafden, vond men niet alleen langs de groote rivieren (traverse van de Beersche Maas!), maar ook langs de kleinere, zooals Boorn, Tjonger, Linde, Peizerdiep, Drentsche A, Hunze, Reest, Vecht, Dinkel, Berkel, Mark, Dommel, Aa enz. Dank zij talrijke kanalisaties, welke in de laatste decennia zijn uitgevoerd — de nieuwe mond voor de Maas beneden Heusden kwam in 1904 gereed, de bochtafsnijdingen tusschen Lith en Dieden dateeren van \pm 1935 — behooren de genoemde inundaties thans vrijwel tot het verleden. Daar de meeste madelanden bovendien slecht verkaveld waren, kwamen deze terreinen het eerst voor ruilverkaveling in aanmerking, waarbij de waterafvoer verbeterd werd, maar de rust en de vogels verdwenen.

Een belangrijke uitbreiding hebben de bosschen in de 19e eeuw ondergaan, ook nog na \pm 1890, toen de Staat zich met de boscultuur ging bemoeien. In 1832 bedroeg het totale bosch-areaal ruim 169 000 ha, in 1888 ruim 226 900 ha en in 1930 254 000 ha, of 7.76% van de totale oppervlakte van Nederland. Volgens de laatste statistiek uit de jaren 1939/1942 bestaan onze bosschen voor 69.3% uit naaldhout, 15.9% uit hakhout, 11.4% uit opgaand loofhout en voor 3.4% uit griend, waarbij valt op te merken dat de oppervlakten aan hakhout en griend sinds 1930 sterk zijn teruggelopen. Waarschijnlijk hebben wij het verschijnen van den Zwarten Specht, de toename van Sperwer en Houtsnip en de terugkomst van Havik en Wespandief mede aan dit grootere boschareaal te danken.

Werden in de 19e eeuw nog in hoofdzaak grove dennen (*Pinus silvestris*) geplant, tegenwoordig geeft men de voorkeur aan een uitgebreidere sorteering, o.a. aan Douglas-spar, Japansche lariks en (op de eilanden) aan Oostenrijksche den en Sitka-spar, wat op het verblijf van onregelmatig verschijnende gasten als de Kruisbek van invloed kan

zijn. Ook aan onderplanten met verschillende loofhoutsoorten wordt meer aandacht geschonken. In het Zuiden van het land treft men de Amerikaansche eik en de Canada-populier veel als laanboomen aan (de laatste ook langs de genormaliseerde stroompjes); in de westelijke provincies is de iep gedurende de laatste 40 jaren uit het landschapsbeeld verdwenen. Overigens mag hier wel vermeld worden, dat in Nederland alleen de arme gronden voor bebossching in aanmerking komen; gronden van betere kwaliteit worden voor den landbouw bestemd.

Ten aanzien van kwelders en schorren valt op te merken, dat zich na bedijking in de luwte van den nieuwen dijk gewoonlijk nieuwe schorren en aanwassen ontwikkelen. Toch moeten sommige bedijkingen, bv. die welke tot aan het diepe water werden uitgebreid (Emma-polder achter Uithuizermeeden) of waarbij uitgestrekte riet- en biesvelden verloren gingen (Krimpolder op Rozenburg), van ons standpunt als verliesposten worden beschouwd*). Ook bij de recente afsluiting van inhammen als het Zuid-Sloe**) en de Braakman — om van de huidige plannen ten aanzien van den Scheelhoek en de Lauwerszee nog maar te zwijgen — gingen belangrijke voedselgebieden en rustige verblijfplaatsen voor jonge vogels verloren. Er zijn hier eenige voorbeelden van recente bedijkingen genoemd, omdat wij ons daarover een oordeel kunnen vormen, men mag echter veilig aannemen, dat de bedijking van het Koegras in 1817 in ornithologisch opzicht evenzeer een groot verlies is geweest (cf. de kaart van KRAYENHOFF in SCHUILING 1934-1936, dl. 2, p. 409 en NOZEMAN's uitlatingen in de „Nederlandsche Vogelen”, pp. 68, 109 en 174).

De afsluiting van de Zuiderzee in 1932 en het tot stand komen van de groote inpolderingen hebben talrijke veranderingen tengevolge gehad, waarvan er vele een ephemeer karakter droegen. Wij willen slechts memoreeren het ontstaan van nieuwe pleisterplaatsen voor *Cygnus bewickii* (BROUWER en L. TINBERGEN 1939) en de kortstondige concentraties en broedgevallen van *Anser anser* in den Noordoostpolder.

Ten slotte zij nog gewezen op de toename van de oppervlakte aan cultuurgrond; in 1934 bedroeg deze oppervlakte 70.69% van het totale landoppervlak. Dit cultuurland bestond voor 27.23% uit bouwland, voor 39.91% uit gras- en hooiland en voor 3.55% uit tuingrond.

*) Vóór de bedijking waren op de kwelders achter Uithuizermeeden 's winters vaak troepen Brandganzen (*Branta leucopsis*) aan te treffen, terwijl de slikken aan den Maasmond toen in voor- en najaar een pleisterplaats vormden voor honderden doortrekkende Grauwe Ganzen (*Anser anser*) (cf. VAN BEUSEKOM c.s., 1930, p. 221).

**) Het Zuid-Sloe was vóór de afsluiting vooral van belang als verblijfplaats van bergeendkuikens en Kluten (WARREN 1943).

Vergeleken bij de veranderingen, die rechtstreeks door den mensch veroorzaakt werden, vallen de natuurlijke veranderingen van het landschap, bv. de vorming van zandbanken, opwassen enz., in het niet. Toch moeten sommige daarvan, i.c. de achteruitgang van Rottum en Griend en ook de veranderingen, die een gevolg zijn van de successie der plantenassociaties (bv. dichtgroeien van open water), niet onderschat worden.

Ook catastrophes ten gevolge van stormvloeden of hoog opperwater moet men als natuurlijke veranderingen beschouwen. Zij hebben slechts zelden belangrijke oppervlakten cultuurgrond voor langen tijd verloren doen gaan; doorgaans bleef de schade beperkt tot nieuw gevormde wielen of krek en zandoverslag. Eén uitzondering willen wij hier releveeren, t.w. de St. Elisabethsvloed, die op 18 Nov. 1421 de Zuidhollandsche waard teisterde en deze in een aaneenschakeling van watergeulen en slikplaten veranderde. Ook het verlies van de Saaftinger polders in 1583, hoewel oorspronkelijk aan oorlogshandelingen (i.c. het doorsteken van de dijken tijdens den Tachtigjarigen Oorlog) te wijten, zou men in deze rubriek kunnen onderbrengen. Thans, na 5 eeuwen, vormt het eerstgenoemde terrein, het zgn. Bergsche veld (beter bekend als de Biesbosch) nog een dorado voor allerlei soorten watervogels (cf. BLINK 1892, kaart III t/m VI) en hetzelfde geldt met betrekking tot andere soorten ook voor het Verdronken Land van Saaftinge.

Ten slotte hebben verschillende omstandigheden, bv. de verkaveling van de groote landgoederen als gevolg van de hooge successierechten en de progressieve belastingen *), de uitbreiding van het wegennet enz. in deze eeuw op vele plaatsen de noodige rust voor de vogels doen verdwijnen.

Nu wij het in cultuur brengen van de woeste gronden als een zeer belangrijke indirecte invloed van den mensch op de avifauna hebben leeren kennen, moeten wij nog nagaan in welke opzichten en omvang de vogelstand direkt door den mensch beïnvloed is. In verband met de veelsoortige betrekkingen, die er tusschen menschen en vogels bestaan, zullen wij slechts enkele aspecten hier naar voren brengen. Daartoe kiezen wij: de invloed van de jacht, de bestrijding van de zgn. schadelijke vogels, de gevolgen van bepaalde werkzaamheden in den landbouw en de voornaamste maatregelen, die men in het belang van den vogelstand heeft genomen.

*) De vermogensbelasting dateert van 1892.

Over het algemeen hebben onze voorvaderen in vroeger eeuwen volop van den grooten vogelrijkdom van Nederland kunnen profiteeren. In het voorjaar zochten zij de eieren van de weidevogels en het waterwild, later in het seizoen waren het die van aalscholvers, reigers, lepelars, meeuwen en sterns, welke zij vergaarden. Van Aalscholver, Reiger en Kwak werden ook de groote nestjongen voor de consumptie bemachtigd; een deel ging in het begin van de 17e eeuw naar Engeland, overigens werden zij in de Hollandsche steden verkocht. In den herfst, wanneer groote scharen trekvogels ons land bezochten, kwamen de vogelaars volop in actie en werden de gevleugelde luchtreizigers door velerlei vanginstallaties belaagd. Dan waren kooikers en vinkers druk in de weer en legde de bevolking in streken met veel kreupelhout zich toe op het strikken van lijsters of het vangen van houtsnippen met flouwen. Andere vangers met jachtpassie stonden op de verlaten made-landen in hun „schuil” bij het ganzen- of wilsternet, terwijl op het slik buiten den dijk de verraderlijke staltnetten in het nachtelijk duister hun slachtoffers maakten. In de Middeleeuwen en daarna bedreven een klein aantal edelen, louter uit vermaak, de jacht met den valk.

In de eerste helft van de 18e eeuw heeft men de dubbele geweren geconstrueerd, waardoor een nieuwe techniek van jagen zich ging ontwikkelen en het „jachtroer” meer en meer de overhand kreeg. Het aantal vogelvangers, dat met netten en strikken opereerde, bleef echter aanzienlijk. De valkerij, die geheel in onbruik was geraakt, beleefde van 1839 tot 1852 nog een korte opleving, toen de leden van de „Loo Hawking Club” het „à la vol”, den alouden roep der valkeniers, op de Veluwe deden weerklinken ⁵⁷.

Tegen het einde van de vorige eeuw heeft het percussie-geweer plaats gemaakt voor de moderne hammerless en in de allerlaatste jaren zijn de repeteer-wapenen (voornamelijk bij de jacht op waterwild) in gebruik gekomen.

De maatschappelijke verschuivingen, die zich sinds de Fransche revolutie voltrokken, het afschaffen van de heerlijke jachtrechten enz. hebben ook het jagersgilde niet onberoerd gelaten. BUISMAN (1950) heeft het onlangs duidelijk uitgesproken: „Van een privilege voor enkelen is de jacht, sinds de Napoleontische tijd, geworden tot een passie, een bron van genoegen, ontspanning en winst voor velen”. Daar het jagen op standwild een dure liefhebberij bleef — immers hazen en fazanten moeten doelbewust worden beschermd — wendden de meeste jagers, wien het doen van groote uitgaven niet convenieerde, zich tot het trekwild. Daarbij was geen dure jachtopziener noodig en had men

geen last van strooperij. Na een zeer gering bedrag voor de permissie te hebben neergeteld, kon men schieten tot de laatste patroon of tot het laatste stuk wild.

Trachten wij nu de vraag te beantwoorden of de exploitatie van den vogelstand door de jachtgerechtigden in de afgelopen eeuwen verantwoord is geweest, dan kunnen wij alleen ten aanzien van het beheer der broedkolonies van reigers, kwakken, lepelaars enz. een duidelijk antwoord geven en vaststellen, dat dit beheer in bijna alle gevallen met roofbouw gelijk stond. Ik behoef slechts te verwijzen naar de desbetreffende mededeelingen over het Goudsche bosch, waaruit men in 1357 het groote aantal van 2000 Kwakken verkocht (p. 3), naar het Zevenhuizensche bosch, waar men de groote jongen driemaal in het seizoen van de nesten schudde (pp. 18/19)*), naar de mededeeling van NOZEMAN over het „voordeelig gebruik”, dat de pachter van het Schollevaars-eiland van deze vogels maakte (pp. 37/38) en naar de mededeelingen van VAN BEMMELEN (p. 82) en de bevindingen van de Engelschen (pp. 172-175) met betrekking tot het Horstermeer. Daarbij dient men te bedenken, dat al deze ingrepen op de broedplaatsen geschieden; tegen den herfst vertrokken de Kwakken, Purperreigers en Lepelaars (zooals wij thans uit de ringresultaten weten) naar zuidelijke landen, waar zij als trekvogels wederom vogelvrij waren.

De vangsten aan trekwild, i.c. eenden, goudpluvieren, lijsters, vinken enz. zijn in de vorige eeuwen ongetwijfeld zeer groot geweest; dank zij de vangstcijfers, die VAN LENNEP (1798/1799), HAVERSCHMIDT (1931, 1943) e.a. openbaar gemaakt hebben, kunnen wij ons van „de orde van grootte” van enkele dezer vangsten tegenwoordig wel een voorstelling maken. Of zij over het algemeen te groot zijn geweest, vermag ik niet te beoordeelen; gezien de klachten uit Zweden (LÖNNBERG 1939) is men blijkbaar in bepaalde gevallen over de schreef gegaan. Onherstelbare verliezen, die de uitroeiing van een soort ten gevolge hadden, zijn gelukkig niet geleden. Dat de ontzaglijk groote broedgebieden van Noord- en Noordoost-Europa als een onuitputtelijke „Hoorn des Overvloeds” zouden kunnen fungeren, zal geen ernstig mensch, gezien de geweldige toeneming van de wereldbevolking, willen volhouden. Bovendien mag men zich er wel van bewust zijn, dat juist op die hooge

*) Volgens het „Jacht-Bedryff” (folio 106/106v) werden die groote jongen in het Zevenhuizensche bosch driemaal per jaar van de nesten geschud; volgens JACOB LOIS (zie hierboven p. 18) geschiedde dit „op Hemelvaertsdagh ende dat tot Pinxteren toe”.

breedte, waar het broedseizoen kort is, de teelt als gevolg van barre weersgesteldheid in sommige jaren volkomen kan mislukken.

Behalve de vogels, die om het wildbraad of voor hun veeren werden buitgemaakt*), waren er ook soorten, die men bestreed omdat zij schade toebrachten aan het jachtwild of aan de verschillende vormen van agrarisch bedrijf inclusief boschbouw en visscherij. Vooral de soorten, die eieren of kuikens van het jachtwild roofden, waartoe in de eerste plaats de roofvogels en de kraaiachtigen werden gerekend, zijn met groote hardnekkigheid vervolgd. Reeds in de eerste helft van de 17e eeuw (cf. Jacht-Bedryff, folio 149 en 149v) is er sprake van, dat het den „duynmajers geoorloft” was „arenden”, die „groot quaet inde duijnen” deden, te schieten. Intusschen verdeelde men de arenden destijds in „grootte, middelbare ende cleijne”, zoodat daaronder kennelijk allerlei soorten roofvogels begrepen werden. Twee honderd jaar later stelde de Jachtwet van 1857 (art. 29) nog een premie op het dooden van arenden (f 1.—) en van valken, haviken, sperwers, wouwen en buizerden (f 0.30), terwijl van A. H. VERSTER, houtvester in het eerste jagtdistrict van Zuid-Holland, bekend is, dat hij in de door hem gepachte duinen onder Noordwijk alle Grauwe Kuikendieven wegschoot.

Ook in de tweede helft van de 19e eeuw betaalde VAN WICKEVOORT CROMMELIN in het belang van de jacht nog premies uit voor honderden roofvogels**). Een duidelijke vermindering van het aantal dezer vogels — Havik en Buizerd waren omstreeks 1910 als broedvogel practisch verdwenen — is het gevolg geweest. Onder de kraaiachtigen moest vooral de Raaf (*Corvus corax*) het ontgelden, met het resultaat, dat deze nogal in het oog loopende standvogel werd uitgeroeid. Omstreeks 1920 bleek, dat er nog slechts 3 à 4 broedparen over waren (THIEBOUT 1913-1924); na 1928 is van broeden niets meer gemerkt.

Ook de vogelsoorten, die voor land-, tuin- en boschbouw en visscherij schadelijk werden geacht, d.w.z. behalve de kraaiachtigen, de Huismusch, de Spreeuw, de Houtduif, de Blauwe Reiger en de Aalscholver, zijn geregeld en incidenteel in grooten getale verdelgd. Men herinnere zich slechts de zgn. musschen-gilden, die speciaal in Zeeland werkzaam waren (VIJVERBERG 1907/1908), of de gevallen van verstoring van de

*) De vangst van vogels voor de kooi of voor dierenparken heeft nimmer de afmetingen aangenomen van die voor consumptie of mode.

***) Aangezien het in hoofdzaak doortrekkende roofvogels waren, waarvoor deze premies werden uitbetaald (cf. de mededeelingen over 450 Sperwers en 360 Bruine Kuikendieven op p. 71) werd het belang van de jacht door dit afschot slechts in geringe mate gediend.

broedkolonies der beide laatstgenoemde soorten. Daar deze schadeveroorzakende vogels meest cultuurvolgers waren, hebben zij zich over het geheel toch kunnen handhaven, al moest het natuurbeschermingsstreven in deze eeuw den Aalscholver te hulp komen met het veilig stellen van enkele broedplaatsen.

Hoewel men in gevallen, dat vogels aan bepaalde landbouwwerkzaamheden ten offer vallen, niet van direkte achtervolging kan spreken, zijn de gewijzigde productie-methoden tegenwoordig van zulk een invloed op de levensomstandigheden van de vogels, dat wij er hier iets van willen zeggen.

Vroeger hebben landbouwwerkzaamheden vermoedelijk zelden of nooit verliezen aan vogellevens ten gevolge gehad; het bleef bij het vertrappen van legsels in het voorjaar (door het in de weide komend vee) en bij het uitmaaien van late legsels in Juli. Slechts bij het zgn. eikschillen, dat midden in den broedtijd moest geschieden, gingen verscheidene zangvogelbroedsels te gronde. Met de mechanisatie van den landbouw zijn de levensomstandigheden voor verschillende vogels eraanmerkelijk minder gunstig op geworden; speciaal de maaimachine, die tegenwoordig vroeger in het seizoen gebruikt wordt dan eertijds, maakt onder de op den grond broedende soorten (weidevogels, hoenderachtigen, Kwartelkoning) talrijke slachtoffers. De vermindering van het aantal zwaluwen — Huis- en Boerenzwaluw komen vooral in de vee-teelt-gebieden voor — staat zeer waarschijnlijk in verband met de grotere hygiëne (bestrijding van de vliegen) op de boerderij, waar de open mesthoop door den gierkelder werd vervangen; het verdwijnen van talrijke schaapskooien moet voor de Boerenzwaluw eveneens als een verliespost worden aangemerkt *).

Het royale gebruik van muizentarwe en het bespuiten van onze cultuurgewassen met velerlei insecticiden en „weed-killers” — men bespuit tegenwoordig niet alleen boomgaarden, aardappelakkers en spoorweg-emplacementen, maar ook hooi- en rietlanden enz. — valt als zijnde van te recenten datum, buiten het bestek van deze bijdrage. Uit incidenteele waarnemingen valt intusschen op te maken, dat zij een nieuwe aanslag op de avifauna beteekenen ⁵⁸.

*) Een mooi voorbeeld van de voorkeur van de Boerenzwaluw voor schaapskooien vindt men op de schorren van het Verdronken Land van Saaftinge, waar het hooggelegen kooien-complex, althans in 1951, een vrij talrijke groep van deze zwaluwen herbergde. Verder zij vermeld, dat de nieuw gebouwde kooi onder Ruinen, aan den rand van de Dwingeloosche heide, reeds vrij spoedig door een of twee paartjes werd bewoond.

In de 16e en 17e eeuw hebben de plakkaaten de in het wild levende vogels tegenover den mensch in bescherming genomen, tenminste voor zoover die vogels destijds tot het vederwild gerekend werden *). Uit de 18e eeuw, toen het jachtrecht behalve aan den vorst, ook aan eigenaars van ridderhofsteden en havezathen en aan sommige hoogere ambtenaren toekwam, zijn ons weinig bijzonderheden over de wetgeving met betrekking tot de avifauna bekend. De Fransche revolutie wierp ook op dit gebied alle rechtsverhoudingen omver en huldigde het principe, dat ieder grondeigenaar op zijn terrein het wild mocht doodden, hetgeen min of meer een vernietiging van den wildstand inhield. Nadat de vreemde overheersching ten einde was, is in 1814 de eerste „Wet op het stuk der jacht en visscherij” in het Staatsblad verschenen, waarin o.a. aan een ieder (die in het bezit was van een jachtacte of een „extra-ordinaire permissie”) werd toegestaan schadelijke roofvogels te schieten; ook de eigenaars van tuinen en boomgaarden mochten daarin vrijelijk het schadelijk gevogelte bestrijden.

De eerste pogingen tot wettelijke bescherming van de niet-jachtvogels treft men aan in de „Wet van 6 Maart 1852 . . . tot regeling der Jagt en Visscherij”. Daarin werden namelijk de lijsters, leeuweriken en vinken onder het „klein wild” opgenomen; vóórdien waren deze zangvogels gedurende het geheele jaar vogelvrij geweest. Ook het vangen van Nachtegalen en het verstoren van hun nesten en de vangst van Kieviten met netten werden strafbaar gesteld. Maar de kleine beperking ten aanzien van de vangst der genoemde zangvogels **), was niet in goede aarde gevallen en toen in 1857 een nieuwe jachtwet van kracht werd, was de vangst van lijsters, leeuweriken en vinken weer geheel vrij ***).

Omstreeks 1870 begon men in te zien, dat de vogels een belangrijke rol spelen in den samenhang der natuur en dat vele soorten van groot nut zijn voor land- en boschbouw. Zoowel particulieren als landbouworganisaties drongen dan ook bij de Regeering aan om de niets ontziende

*) Een uitzondering vormt het placaat „tegen het vangen en vernielen van Nachtegaaltjens”, dat van een meer ideëele opvatting getuigt en dat op 17 Maart 1665 in het Sticht van Utrecht werd uitgevaardigd. Op dit vangen was, afgezien van „de verbeurte van de netten, roers, ende andere instrumenten, die daar toe werden gebruykt”, een boete gesteld van f 25.—; deze boete werd dd. 6 Mei 1698 verdubbeld (Gr. Placaatboek . . . van Utrecht, dl. 2, p. 411).

) N.B. De beperking had hierin bestaan, dat men alleen in open jachtijd kon vangen; een jachtacte werd niet vereischt. Het vangen van lijsters met paardenharen strikken was toegestaan, mits die strikken tenminste één el boven den grond werden gesteld; het vangen van leeuweriken en vinken diende met slagnetten te geschieden. *) De Regeering „kende geen gegronde redenen, waarom het vangen van die vogels in gesloten jachtijd niet geoorloofd zou zijn”. De vrije uitoefening van deze vogelvangst vormde „een bron van bestaan voor de behoeftige klassen” en derhalve wilde men „den vogelaars de vrije hand laten” (BUVE & DRIJVER 1937, pp. 4/5).

vogelvangst, die toen al aan den veerenhandel leverde, te beperken. Ten slotte was het op aandringen van de zijde der landbouworganisaties, dat in 1880 de „Wet tot bescherming van diersoorten, nuttig voor landbouw en houtteelt” (die in hoofdzaak op vogels betrekking had) tot stand kwam. Zij is op 1 October 1880 in werking getreden, nadat bij Kon. Besluit van 25 Aug. '80 een drietal lijsten met geheel en gedeeltelijk beschermde vogelsoorten (meest erkende insecteneters) waren vastgesteld ⁵⁹. Wij willen niet stilstaan bij de vele wijzigingen, die in de tweede helft van de vorige eeuw de weifelende houding van de Overheid (die het eene oogenblik gaf, wat zij in een volgend weer terugnam) hebben gekenmerkt; slechts willen wij nog vermelden, dat het de beruchte sterntjesmoord was ⁶⁰, die in de jaren 1906-1908 de oogen van velen heeft geopend voor het feit, dat de wettelijke bepalingen, die in ons land het behoud van de in het wild levende vogels moesten waarborgen, volkomen ontoereikend waren. De slachting onder de sterns heeft het tot stand komen van de Vogelwet 1912 dan ook ongetwijfeld bespoedigd. In deze wet, die groote verbeteringen heeft gebracht, stelt de wetgever zich op het standpunt, dat aan alle vogelsoorten een zekere mate van bescherming moet worden verleend. Hij keerde zich daarbij vooral tegen de massavangst, verbood o.a. de vangst van leeuweriken en vinken voor de consumptie, maakte, onder inachtneming van een overgangstijd van 5 jaar, een eind aan het strikken van lijsters (onverschillig van welke soort) en rangschikte de stalnetten onder de verboden vangmiddelen. Wij zullen niet meer details opsommen, maar willen hier alleen nog releveeren, dat het Prof. Dr. J. RITZEMA BOS, JAC. P. THIJSSSE en Mr. P. G. VAN TIENHOVEN waren, die den toenmaligen Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel A. S. TALMA van voorlichting hebben gediend.

Nadien zijn nog verschillende wetten en beschikkingen afgekondigd — in 1923 zag een nieuwe Jachtwet, in 1936 een verder geperfectioneerde Vogelwet het licht — op grond waarvan thans o.a. vrijwel alle steltloopers (uitgezonderd de snippen en de goudpluvieren) beschermd zijn, terwijl de jacht op de drie soorten van wilde zwanen sinds 1929 niet meer is geopend.

Alyvoren wij van het onderwerp der wettelijke vogelbescherming afstappen, willen wij er nog op wijzen, dat sinds de eeuwwisseling de voorvechters van de natuurbescherming naast de vertegenwoordigers van landbouw en jacht een belangrijk aandeel in de hervormingen hebben gehad. Moesten „de taaie rakkers van de Heerengracht” in den beginne nog „antichambreeren” (VAN MEURS 1924), tegenwoordig wordt met

de redelijke wenschen van de vogelbeschermers ter dege rekening gehouden en kunnen zij als een volwaardige partner aan de conferentietafel plaats nemen.

Behalve door den wetgever zijn er ook door particuliere organisaties (soms in samenwerking met de Overheid) allerlei maatregelen getroffen (bv. bewaking van broedplaatsen, beveiliging van vuurtorens *) en stichting van waterwildreservaten) in het belang van den vogelstand, waardoor de toekomst voor de in Nederland levende en pleisterende vogels er, wat hun betrekkingen tot den mensch betreft, thans hoopvoller uitziet dan tevoren. Meer dan ooit echter vormt het verdwijnen van de biotopen, als gevolg van den catastrophalen bevolkingsdruk, de „limiting factor” voor het voortbestaan in ons land van verschillende soorten vogels. Laten wij hopen, dat het menschelijk intellect hier een oplossing zal vinden.

Slotwoord.

In de laatste 35 jaren hebben de Nederlandsche vogelkundigen nieuwe gebieden van onderzoek betreden en publicaties over velerlei onderwerpen, i.c. paringsbiologie, ethologie, psychologie en oecologie, in het licht gegeven. Daar het in de bedoeling lag de levende ornithologen en vogelliefhebbers buiten beschouwing te laten, moeten de zoo juist genoemde onderzoekingen, waarvan er verscheidene in „Ardea” zijn gepubliceerd, onbesproken blijven. Dit doet te meer vreemd aan, omdat in de laatste bladzijden over de veranderingen van de avifauna (pp. 140-152) wèl eenige recente feiten werden gememoreerd, waardoor een zekere discordantie is ontstaan, wat moeilijk te verhelpen was.

Bij een jubileum past een herdenking; in de voorgaande bladzijden heb ik willen herdenken de velen, die zich hier te lande verdienstelijk hebben gemaakt voor de ornithologie of die, uit welke overwegingen dan ook, zich tot de vogels aangetrokken voelden.

Bilthoven, 1953.

*) Het doodvliegen van vogels kan in donkere nachten afdoende bestreden worden door kop en romp van den toren met zgn. beschermingslampen (als met „floodlight”) te verlichten (cf. DRIJVER's artikel over „50 jaar vogelbescherming” in Ardea 41, jubileumnummer, plaat XXXVI).

AANTEKENINGEN

Aant. 1. GYBERTUS LONGOLIUS, afstammeling uit het beroemde geslacht VAN LANGERAK, werd in 1507 te Utrecht geboren. Hij legde zich toe op de klassieke letteren en reisde vervolgens naar Italië, waar hij wijsbegeerte en geneeskunde studeerde en waar hij den titel van doctor in de geneeskunde verwierf. Daarna vestigde hij zich te Deventer en was daar werkzaam als geneesheer en tevens als hoofd van de Latijnsche school. Zijn laatste levensjaren was hij lijfarts van Aartsbisschop HERMAN te Keulen, waar hij op 31 Mei 1543 overleed. Daar men hem hier, vanwege zijn Luthersche geloof, weigerde te begraven, werd hij naar Bonn vervoerd. Onder zijn naam zijn verscheidene klassieken uitgegeven (VAN DER AA, dl. 11). De volledige titel van zijn boekje over de vogels luidt: „Dialogvs / De Avi- / bvs, et earvm / nominibvs Graecis, Latinis, & Ger- / manicis”.

Het was, zooals reeds gemeld, een posthume uitgave, die wij te danken hebben aan zijn vriend WILLIAM TURNER. Deze, die in 1544 te Keulen toefde, had namelijk eveneens een werkje over vogels samengesteld, t.w.: „Avivm / Praecipv / arvm, qvarvm / apvd Plinivm et Ari- / stotelem mentio est, brevis & / svccincta historia.” Daaraan is het stellig te danken, dat beide werkjes in hetzelfde 12mo-formaat (15 × 10 cm) verschenen en dat zij meestal tezamen ingebonden zijn. Men zie ook EVANS (1903) en MULLENS (1908).

Aant. 2. Hier zijn in systematische volgorde de minder gemakkelijk te begrijpen namen en uitdrukkingen verklaard, die voorkomen in de aanhalingen uit de plakkaaten op pp. 5-9.

Vogelnamen: Fesanen, Phesanen of Vesanen = Fazanten; Hoincken = Kemphanen; Lamoighe, ook wel Lamoge, Limoge of Limoege, is een verouderde naam voor de Fazant, speciaal voor de hen; Maerlen = Grutto's; Moerhoen = Korhoen; Perdrijs = Patrijs; Poictoir, Poitair, Putoer of Putoor = Roerdomp; Schrye = Grutto; Velt-hoen = Patrijs.

Zelfstandige naamwoorden: duynmeyer = een pachter van duinen, die tevens of ook wel uitsluitend, toezicht op de duinen hield (cf. Merula I, pp. 35/36); pontijt = de paartijd, waarin de ♂ Roerdomp zijn roep („oeproemb”) laat hooren; ruyd-voghel = ruiende vogels; snip-hanghen = vliegbanen voor de Houtsnippen; swanerie = zwanendrift, het recht om een aantal (Knobbel-)zwanen te houden; vluwen = flouwen (een soort netten); de voedende tijdt = de broedtijd; voghel-koyen = eendenkooien; voghelrie, bv. het recht van voghelrie = het recht om vogels te vangen. „Voghelrie” wordt ook wel overdrachtelijk gebruikt voor: „het terrein waar de vogelvangst mag worden uitgeoefend”, cf. recht van visscherij resp. vischwater; het weydt-spel mette voghel = de jacht met behulp van valk of havik.

Werkwoorden: hessen of hissen = ophitsen; snippen = snippen vangen (cf. vinken); zich vervorderen = zich verstouten, durven.

Aardrijkskundige namen: Kermerlandt = Kennemerland; Molqueren = Molkwerum; Worinchem = Workum.

Kalenderdagen: S. Iacob = 25 Juli; Lichtmisse (Maria Lichtmis) = 2 Februari.

Aant. 3. Ook in het laatst van de 18e eeuw bestond er nog een dergelijke bepaling. NOZEMAN (dl. I, p. 3) schrijft daarover: „Zoo groot is en blyft der Aeksteren aenteelt in Holland, dat de bynae algemeene en jaerlyks herhaelde *Aekster-Schouw* ter bekeuringe der geenen, in wier Geboomte, nae het ingaen van de maend Mey, nog Nesten van deeze Vogelen gevonden worden, niet beletten kan, dat zy zeer overvloediglyk by ons gehuisvest blyven;”

Aant. 4. Enkele bijzonderheden over het leven en de werken van VOLCHER COITER, ontleend aan NUIJENS' publicaties (1933, 1935) wil ik hier laten volgen. VOLCHER COITER stamde uit de deftige burgerij; zijn vader was rechtsgeleerde, zijn neef magistraat. Zijn eerste opleiding kreeg hij van REGNERUS PRAEDINIUS, den rector der Sint Maartensschool, die zelf te Leuven in de natuurwetenschappen gestudeerd had en op anatomisch en physiologisch gebied ervaring bezat. In 1555 kreeg COITER een studiebeurs, die hem evenwel minder dan 2 stuivers per dag opleverde, zoodat hij daarnaast vermoedelijk wel over eigen middelen heeft kunnen beschikken om zijn wetenschappelijke reis te ondernemen. Waar hij op zijn omzwervingen overal geweest is en wie zijn leermeesters waren, is niet met zekerheid te achterhalen. In ieder geval moet hij vóór 1559 (het jaar dat hij te Bologna aankwam) bij FALLOPIO te Padua gestudeerd hebben, want met dezen leermeester in de ontledkunde was hij zeer bevriend. Te Bologna verkreeg COITER voor het studiejaar 1560/1561 een „lectura ad logicam” (welk vak tot de natuurkundige wetenschappen werd gerekend), waarna hij op 24 Maart 1562 tot „doctor artium” promoveerde; de zoöloog ALDROVANDI was daarbij aanwezig, maar trad niet als zijn promotor op. Daarna trok hij naar Rome, omdat daar EUSTACHIO in het hospitaal van den Heiligen Geest de ontledkunde doceerde. Vervolgens reisde hij naar Montpellier, waar hij van RONDELET op het gebied van de vergelijkende anatomie, het vak van zijn voorkeur, veel kon leeren. In 1563 was COITER te Bologna terug en gaf hij zelfs reeds onderwijs in de ontledkunde, maar eerst in 1564 benoemden de regenten der universiteit hem tot hoogleeraar in de chirurgie en de anatomie, wat ongetwijfeld een groote onderscheiding was, want COITER was niet alleen pas 30 jaar oud, maar bovendien een „ultramontanus” (vreemdeling). Hij heeft het hoogleeraarsambt te Bologna slechts 1 à 2 jaar uitgeoefend; in het studiejaar 1566/1567 ontbreekt zijn naam in de „Rotuli” (= series). In 1566 zou hij nog tot hoogleeraar aan de universiteit van Perugia benoemd zijn. Maar voor vreemdelingen, die den Roomschen godsdienst niet beleden, dreigden er in Italië steeds gevaren en zoo is Dom. Volckerus Phrysius, een braaf mensch, . . . 's nachts van zijn bed gelicht en naar Rome gevoerd. Volgens een ander bericht is hij langer dan een jaar te Bologna in de gevangenis der Dominicanen achter slot gehouden. In ieder geval heeft COITER Italië eind 1566 verlaten en is hij lijfarts geworden van Hertog LODEWIJK VAN BEIEREN te Amberg. Nadat hij in 1569 het ambt van stads-geneesheer te Neurenberg had aanvaard, vond hij tijdelijk rust en schreef hij zijn voornaamste werken. Maar na enkele jaren was het kalme leven weer voorbij en in 1576 trok COITER als legerarts met den Paltsgraaf JOHAN CASIMIR ten oorlog om de Hugenoten bij te staan. Van deze veldtocht is hij niet teruggekeerd; op 2 Juni 1576 is hij „tabe consumptus” (dit kan beteekenen: of door uitputting na een acute ziekte of door tuberculose) op 42-jarigen leeftijd bezweken.

COITER heeft de volgende werken geschreven:

Opus I. *Tabulae externarum partium humani corporis*, Bononiae, 1564;

Opus II. *De ossibus et cartilaginibus humanis corporis tabulae*, Bononiae, 1566;

Opus III. *Externarum et internarum principalium humani corporis partium tabulae*, Noribergae, 1572.

Hierin brengt hij verslag uit over zijn onderzoek van het bevruchte kippenei, terwijl hij aan het eind eenige ontleedkundige waarnemingen over de spijsverteringsorganen van vogels, i.c. aalscholver, specht enz., publiceert.

Opus IV. Titelluitgave van Opus III, ook van platen voorzien, Noribergae, 1573.

Opus V. *Lectiones Gabrielis Fallopii, de partibus similaribus humani corporis*, Noribergae, 1575.

Bij dit laatste werk hebben zijn vrienden JOACHIM CAMERARIUS en Dr. GEORGIUS PALM hun medewerking verleend. De eerste stond zijn aantekeningen van de colleges van FALLOPIO af; PALM, een bekwaam anatoom en goed opzetter van dieren, maakte de skeletten en vermoedelijk ook enkele teekeningen. Op plaat I is Tabula IV uit dit werk weergegeven.

ELSA G. ALLEN (1951) heeft er onlangs op gewezen, dat er zich onder deze „Lectiones” een verhandeling bevindt, getiteld: „De Avium Sceletis et Praecipuis musculis”; deze is verdeeld in 12 capita (14 bladzijden, geschreven in het Latijn van de 16e eeuw). In Cap. 2, dat in de genoemde publicatie in foto-copie is weergegeven, geeft COITER een soort van classificatie van de vogels: „De Differentiis Avium”.

Een uitvoerige beschouwing over COITER door NUIJENS en SCHIERBEEK zal binnenkort in de „Opuscula selecta Neerlandicorum de arte medica” als dl. 18 verschijnen. Daarin is ook een gekleurd portret van COITER opgenomen.

Aant. 5. CHARLES DE L'ECLUSE (CAROLUS CLUSIUS), die op 19 Febr. 1526 te Atrecht geboren werd, heeft evenals COITER veel rondgezworven. Reeds in zijn studententijd bezocht hij verschillende buitenlandsche hoogeschoolen en toefde hij gedurende 3 jaren bij RONDELET te Montpellier. De rechtenstudie kon hem niet boeien, zoodat hij overging naar de geneeskunde, waarbij speciaal de kruidkunde zijn belangstelling had. Hij maakte een reis naar Engeland, bezocht Spanje en Portugal, maar viel op weg naar Gibraltar van zijn paard, wat een arm- en beenbreuk tengevolge had. In 1573 reisde hij naar Weenen, waar hij benoemd was tot directeur van den kruidhof en lijfarts van Keizer MAXIMILIAAN II. Gedurende de 14 jaren, die hij daar bleef, bestudeerde hij de flora van Oostenrijk en Hongarije. Onder MAXIMILIAAN's opvolger, den dweeppriester RUDOLF II, moest CLUSIUS, die, ofschoon niet openlijk, sympathieën koesterde voor het hervormde geloof, Weenen verlaten. Hij leefde nu 6 jaren stil te Frankfort a. Main, waar hem in 1593 het verzoek bereikte om aan de Leidsche hoogeschool het ambt van hoogleeraar in de kruidkunde te aanvaarden. Hij zou daarvoor een jaarwedde ontvangen, maar vrijgesteld zijn van het geven van onderwijs. Zestien jaar lang heeft hij deze functie nog kunnen waarnemen, tot hij den 4en April 1609 op 83-jarigen leeftijd overleed.

Het is welhaast overbodig te vermelden, dat Dr. F. W. T. HUNGER aan CLUSIUS een uitvoerige en rijk geïllustreerde biographie heeft gewijd, getiteld:

„Charles de l'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsch kruidkundige 1526-1609". Dit werk is uitgegeven te Den Haag door Martinus Nijhoff in 2 deelen, welke resp. in 1927 en 1943 verschenen zijn en 446 en 466 pp. tellen.

Aant. 6. Tot de encyclopedisten worden gerekend CONRAD GESNER (26 Maart 1516 — 13 Dec. 1565), ULYSSE ALDROVANDI (11 Sept. 1522—10 Maart 1605) en JOHN JONSTON (3 Sept. 1603—8 Juni 1675), die in uitvoerige compilatiewerken een compleet overzicht trachtten te geven van het dierenrijk.

GESNER's groote werk is getiteld „Historia Animalium"; deel 3 („Qvi est de Avium natura") behandelt de vogels en verscheen in 1555.

ALDROVANDI's werk verscheen grootendeels nà zijn dood, maar aangezien hij met de vogels begon (dln. 1 t/m 3), heeft hij de uitgave daarvan nog beleefd, evenals die van deel 4 over de insecten. Het 1e deel, getiteld: „Ornithologiae/Hoc est / de avibus historiae / Libri XII" verscheen te Bologna in 1599; deel 2 telde 6 boeken en verscheen in 1600, terwijl deel 3 uit 2 boeken bestond en in 1603 het licht zag. Het geheele werk bestaat dus uit 20 boeken. Zie ook Aant. 12.

Van JOHN JONSTON wordt gezegd, dat hij zonder eigen ervaring een soort uittreksel maakte uit de lijvige folianten van zijn voorgangers. Het deel over de vogels: „De Avibus libri VI", verscheen in 1650 als nummer 3 van de serie. In 1657 zag te Amsterdam een volledige uitgave het licht onder den titel „Theatrum universale", in 1660 gevolgd door een Nederlandsche vertaling. Vermoedelijk was het aan de vele goede afbeeldingen (die MATTHAËUS MERIAN jun. naar houtsneden uit GESNER, ALDROVANDI e.a. vervaardigde) te danken, dat JONSTON's werk zoo'n opgang maakte.

Een vlot geschreven bloemlezing uit deze oude dierenboeken heeft SCHIERBEEK omstreeks 1943 gepubliceerd; zijn oordeel (l.c., p. 63), dat de houtsneden in ALDROVANDI's werk over het geheel minder fraai zijn dan die van GESNER, kan ik geheel onderschrijven. Ten aanzien van JONSTON's werk spreekt STRESEMANN (1951 c) een waar woord, wanneer hij zegt: „Die schlechtesten Tierbücher fanden ja von jeher die meisten Käufer!"

Aant. 7. De passage over de Rotgans in ALDROVANDI's Ornithologia (vol. 3, liber 19, p. 171) bevindt zich in cap. 23, onder het opschrift: „De Branta, sev Bernicla". Zij luidt woordelijk:

„Praeterea Bataui, qui proxime elapsis annis navigationem ad arcton instituere, ex propria inspectione in Groenlandia Berniclas, quae ouis incubarent pullosque educarent se se inuenisse asserentes, sic scribunt: Tum remigantes ad insulam, quae media erat, in ea multa oua Barniclarum (quas Hollandi Rotgansen appellant) & ipsas nidis incubantes inuenimus, quae fugatae clamabant Rot, Rot, Rot (vnde illis nomen) & lapide iacto vnam occidimus, quam coctam edimus, cum circa sexaginta ouis, quae in nauem detuleramus. Isti Anseres, siue Berniclae fuerunt veri Anseres Rotgansen dicti, quales magna quantitate singulis annis circa Vvieringen in Hollandia veniunt, & capiuntur, quas hactenus ignoratum fuit, ubi oua ponerent, & pullos educarent. Hinc factum, ut nonnulli authores non veriti sint scribere, quod in Scotia, in arboribus nascantur, e quarum ramis supra aquam expansis si fructus in aquam decidant, Anserum pullos gigni, qui statim natant, qui vero in terram, corrumpi, nec ad frugem peruenire. Quod falsum esse nunc apparet."

In vrije vertaling staat er:

Bovendien beweren de Nederlanders, die speciaal in de afgelopen jaren de vaart naar het Noorden hebben ondernomen, dat zij in Groenland met eigen oogen Bernicla's hebben waargenomen, vogels die broedden en jongen grootbrachten. Zij schrijven daarover: „Terwijl wij naar het middelste eiland roeiden, vonden wij daar vele eieren van Bernicla's (die de Hollanders Rotganzen noemen) en wij troffen de vogels zelf broedende aan op de nesten, vogels die, wanneer zij verjaagd werden „rot, rot, rot” riepen (vandaar hun naam). Met een steenworp doodden wij er een, die wij braadden en opaten, evenals ongeveer zestig eieren, die wij naar het schip hadden gebracht. Deze Ganzen of Bernicla's waren inderdaad (identiek met) de Ganzen, die Rotganzen worden genoemd, zooals er jaarlijks in groote menigte in de buurt van Wieringen in Holland komen en gevangen worden, maar waarvan tot nu toe onbekend was, waar zij hun eieren legden en hun jongen grootbrachten. Dientengevolge hebben sommige schrijvers zich niet ontzien te beweren, dat zij in Schotland aan de boomēn zouden groeien. (Na verloop van tijd) vallen zij — aldus deze schrijvers — daarvan af, en als de takken van den boom zich boven het water uitstrekken, zoodat zij in het water vallen, ontstaan er jonge gansjes, die terstond kunnen zwemmen, maar als zij op den grond vallen, bederven zij en komen niet tot wasdom. Dit blijkt dus thans onjuist te zijn.”

Aant. 8. Van COLLAERT's „*Avium vivae icones*” heb ik geraadpleegd de opgeplakte prenten in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam en ook enkele series in boekvorm, t.w. twee exemplaren van de 1e uitgave (resp. aanwezig in het zoo juist genoemde prentenkabinet en in de Univ. Bibl. (Legatum Thysianum) te Leiden en één (onvolledig) exemplaar van de 3e uitgave (aanwezig in de bibliotheek van de Ned. Entomol. Ver. te A'dam).

Hierbij dient opgemerkt, dat de nummering van de prenten in de 3e editie vrij willekeurig is; de prenten van de 1e uitgave bv. dragen nu de nrs. 18 t/m 32, de nieuw toegevoegde de nrs. 2 t/m 17. Verder staat op het titelblad van de 3e editie, dat THEODOOR GALLE (een zwager van COLLAERT) bij het graveeren van de prenten zijn medewerking heeft verleend; dit blijkt bovendien uit de woorden „Theodor. Galle excud.”, die op verscheidene prenten (ook op enkele die uit de 1e editie afkomstig zijn) voorkomen.

Op de prenten, die in den 3en druk nieuw werden toegevoegd, zijn in de meeste gevallen 3 in plaats van 2 vogelfiguren afgebeeld. Merkwaardige verschijningen daar onder zijn de Twee-el-Casuaris (*Auis ignem deuorans*) op prent 3 en de Toekan op prent 9. Verder vindt men op prent 13 twee „*Rarae aues aquaticae*”, waarvan alleen de Fuut goed getroffen is; de ander is onherkenbaar. Onderlinge grootte-verhoudingen werden niet in acht genomen: de Boerenzwaluw (*Hirundo*) op prent 8 is bijna even groot als de ♂ Wilde Eend (*Anas*); op prent 15 zijn Lepelaar (*Platea*) en Kluut (*Recurvirostra*) beide met sterk ontwikkelde zwemvliezen geteekend. Prent 12 (die hier op Plaat II is gereproduceerd) is de eenige, waarop ook 2 vlinders (Zandoogje en Kleine Vos) zijn afgebeeld. Deze vlinders vindt men terug in het zeldzame werkje: „*Diversae insectarum volatiliū icones ad vivum accuratissime depictae per celeberrimum pictorem D. I. HOEFNAGEL*”, dat in 1630 bij NIC. JOAN VISSCHER

werd uitgegeven. Er is dus wel van andermans afbeeldingen gebruik gemaakt.

Behalve over vogels heeft COLLAERT een overeenkomstige uitgave over visschen („Piscium vivae icones”) het licht doen zien. Verder kent men van hem een aantal prenten van bloemen („Florilegium”) en van viervoetige dieren („Diversa genera animalium quadrupedum”); deze laatste prenten lijken mij in het algemeen minder geslaagd.

Van nog meer schilders, die omstreeks 1600 tot het gilde te Antwerpen behoorden, heb ik vogelteekeningen in het Rijksprentenkabinet kunnen bezichtigen. Daaronder was werk van NICOLAES DE BRUYN (\pm 1570—1652), ALBERT FLAMEN, HANS LIEFRINCK fil., A. en J. VAN LONDERSEEL en JOH. TEIJLER.

Aant. 9. De passages in het „Jacht-Bedryff” over het voorkomen van Korhoen, Grauwe Gans, Trapgans en Kraanvogel zijn alle ongeveer gelijk-luidend. Zoo lezen wij over:

het Korhoen ... „dat er in Hollandt bynae geene meer zijn, omdat de Landen nu te seer bewoont zijn” (fol. 67v);

de Grauwe Gans ... „rechte Wilden (Gansen) en voeden (= broeden) hier nimmermeer” (fol. 74v);

de Trapganzen ... „Werden onder d'Edele Vogelen in 't 33e art: van den Placcaete gestelt, en verboden te schieten, om datse eertijds hier inde wilde veenen, als oock de Cranen plachten te voeden, en te broeden maer t sedert de landen soo gepopuleert zijn blijven daer geene meer maer keeren met d'andere vogelen Oostwaerts aen,” (fol. 134v);

de Kraanvogel ... „Plachten sich oock hier te lande t' onthouden gelijk oock de trapgans, inde wilde veenen ende dat is oorsaecke beijde van oudts inden placcaete zijn gestelt, sedert de veenen soo gepopuleert zijn, en blijven daer geene meer, maer comen bij wijlen, en gaen als d'andere wintertocht-vogels,” (fol. 150).

Aant. 10. Deze plakATEN ontbreken bij MERULA en ook in de andere plakkaatboeken zijn zij niet opgenomen. Bij onderzoek bleek aan VAN PELT LECHNER, dat het plakkaat van 28 Dec. 1554 geregistreerd staat in het Vierde Memoriaal (fol. 275, verso) van Mr. J. VAN DAM, Griffier van den Hove van Holland, dat berust op het Algemeen Rijksarchief. Men vindt het ook afgedrukt in Ardea 7, 1918, pp. 101/102.

Aant. 11. Het Zevenhuizensche bosch werd in de 17e eeuw herhaaldelijk door buitenlanders bezocht. Voor zoover zij hun indrukken te boek hebben gesteld, waren dit in chronologische volgorde:

\pm 1627. GOTFR. HEGENITUS, vermoedelijk uit Silezië afkomstig, schijnt omstreeks dit jaar het bosch te hebben bezocht, ofschoon zijn plaatsbepaling van Sevenhuysen: „Pagus quarto lapide Leydis distans” (het dorp ligt vier mijl van Leiden) nergens naar lijkt. Hij wijdt er in zijn boekje „Itinerarium Frisio-Hollandicum” (Lvgd. Batavor., 1630) een hoofdstuk aan. Daarin vermeldt hij aan het slot (p. 136), dat JACOBUS VI *), Koning van Engeland, jaarlijks twee schepen vol met deze vogels, Aalscholvers uitgezonderd,

*) Als koning van Schotland JACOBUS VI, als koning van Engeland JACOBUS I; geb. 1566, overl. 1625.

naar Engeland zou hebben laten aanvoeren, hetgeen met groote onkosten en moeite gepaard ging. (Dit is in overeenstemming met de mededeeling in het Jacht-Bedryff, fol. 106-106v.).

1657. Beschrijving van een spelevaart in het bosch van den dijkgraaf en hoogheemraden met hun vrouwen, waarover in het archief van het Hoogheemraadschap van Schieland het volgende te vinden is: Den 30en dito (30 Mei 1657), op het doen van de ambachts- ende poldersreekening van Sevenhuysen aen den boschbewaerder vereert voor dat de heeren ende jouffrouwen int bosch hadden gevaren, als ordinaris III £ III stuyver, ende over coop van lepelaers, schollewaers, reijgers, quacken als anders twee gulden thien stuyvers tsamen — V £ XIII stuyvers." (cf. SWAEN 1943, p. 30).

1663. Meer bekendheid geniet het bezoek, dat WILLUGHBY en RAY c.s. *) aan Zevenhuizen gebracht hebben. Dit bezoek viel op een der eerste dagen van Juni. De talrijke Lepelaars, Kwakken, Blauwe Reigers en de op boomen nestelende Aalscholvers moeten een sterken indruk op de jeugdige Engelschen gemaakt hebben, want in WILLUGHBY's „Ornithologiae libri Tres", het groote vogelboek, dat RAY na den dood van zijn vriend voltooidde en dat in 1676 met Latijnschen, in 1678 met Engelschen tekst verscheen, wordt op verschillende plaatsen (editie van 1676, pp. 204, 212/213 en 248) van het toen door hen aanschouwde melding gemaakt.

Verder is er nog de bekende passage in RAY's reisboek: „Travels through the Low-Countries etc." **), waarin zijn uitlating over de Aalscholvers: „*Scolfers*, i. e. *Graculi palmipedes*, in England we call them *Shags*, they are very like to cormorants, only less" even eenigen twijfel heeft doen rijzen of de Gekuijde Aalscholver vroeger misschien hier te lande gebroed heeft. Men kan echter veilig aannemen, dat RAY, die in hoofdzaak botanicus was, zich hier heeft vergist ***).

1668. In de briefwisseling tusschen de Gebroeders VAN DER GOES (1659—1673) worden eenige cijfers genoemd betreffende het aantal jonge Aalscholvers, dat te Zevenhuizen bij het schudden „geogst" werd. Zoo schrijft A. VAN DER GOES te 's Gravenhage op 19 Juni 1668 aan zijn broer te Weenen: „De baron de Goes, die tot Utrecht is, is hier voor acht daegen geweest, wiert van den Resident by hem genoodt; hebbe deselve Vrydach acht daegen weder gehadt; syn UE^s gedachtich geweest; hebbe haer (d.w.z. den Resident van den Keizer)

*) Uit het voorwoord van RAY's „Travels through the Low-Countries etc." blijkt, dat ook PHILIP SKIPPON Esq. en NATHANAEL BACON Gent. tot de reisgenooten behoorden. Ik ben er dan ook zeker van, dat SKIPPON's reisverslag, waarvan SWAEN in zijn noot 2 in *Ardea* 32, 1943, p. 31 melding maakt, identiek is met dat van RAY!

**) Merkwaardig is, dat ook RAY spreekt van: „Sevenhuys, a village about four leagues distant" (from Leyden); zie hierboven onder HEGENTTIUS.

***) Om zich hierover een meening te vormen, kan men het beste de „Ornithologiae libri Tres" er bij opslaan en constateeren, dat daar onder „*Corvus aquaticus*. The Cormorant" (p. 248) vermeld is: „& in excelsis illis arboribus propè *Sevenhuys* in Hollandi complures nidos vidimus." Weliswaar wordt op p. 213 vermeld, dat te Zevenhuizen behalve vele Lepelaars jaarlijks nestelen: „quemadmodum *Ardeae*, *Graculi palmipedes*, &c", maar op p. 249, waar „*Corvus aquaticus minor sive Graculus palmipes*. The Shag . . ." ter sprake komt, wordt van „Sevenhuys" niet gerept en zegt de schrijver alleen: „Haec quoque avis in arboribus nidificat . . ." Men zie ook de opinie van E. D. VAN OORT (*Ardea* 7, 1918, pp. 105/106, noot 5).

geleyt naer Sevenhuysen om reyggers en scholvaerts te schudden, daer vermaeck in vonden, hoewel vry minder syn als voor 20 jaeren, door het versterven van de boomen, die door den dreck van de scholvaerts uytgaen; voor desen plagen *) 800 op een dach te hebben, tweemaal sweecx; nu maer 4 à 500." (dl. I, 477; cf. SWAEN 1941, pp. 75/76).

1671. Als laatste bezoeker is bekend CARL GUSTAV ERSKIN, een Pommersch officier in Staatschen dienst, die gedurende de jaren 1667-1678 een dagboek hield. Hij schrijft daarin over zijn bezoek aan Zevenhuizen op 2 Juli 1671 het volgende: „Nahe am Dorf ist ein kleiner Waldt, welcher durch Gräben in 6 gleiche Teile geteilet wird u. in jedem Teil hält sich ein absonderliche Art von Vögeln auf in grosser Menge, welche des Winters alle weg fliegen u. im Frühjaher wieder kommen. Ihre Nahmen sind diese: Leepelaers, Reygers, Schulvaers, Quaques, Krayes, Boomvalcken, über dieses sind noch Spreeuwen u. wilde Tauben da, welche man froeg-op heisset.”

Aant. 12. Te Bologna bevinden de manuscripten van ALDROVANDI zich in de Universiteitsbibliotheek (via Zamboni), waar zij in een aparte zaal bewaard worden. Verschillende van de origineele platen, die tot boeken van royal-folio of groot-kwarto formaat zijn samengevoegd, worden er in vitrines tentoongesteld. In 1907 heeft men van een en ander een catalogus van 287 bladzijden samengesteld: *Catalogo dei Manoscritti di Ulisse Aldrovandi* (Bologna, Nicola Zanichelli).

Onlangs ben ik in de gelegenheid geweest enkele van de bovengenoemde platenboeken door te kijken. Daarbij heb ik genoten van de vaak uitstekende weergave van de afgebeelde vogels. Behalve Europeesche soorten waren ook enkele exoten, zooals Paradijsvogel (*Manucodiata seu Avis Paradisea*), Roodkuifkardinaal, *Ara*-soorten, *Vidua serena* enz. opgenomen. Aan den Kempphaan, die met den naam „Kemperken” was aangeduid, waren 6 platen gewijd; daarop stonden ♂ met verschillend gekleurde kragen afgebeeld.

Aant. 13. De volgende details over HOLSTEYN's vogelboeken lijken nog vermeldingswaard. Het vogelboek, dat zich te Den Haag in particulier bezit bevindt, bestaat uit 2 oblong-folio deelen, fraai verguld en in perkament gebonden. Beide deelen zijn voorzien van een geschreven titel, luidende resp. van dl. 1: „Aves ad vivum depictae a Petro Holsteyn celeberrimo pictore” en van dl. 2: „Aves aquatiles ad vivum eleganter depictae a Petro Holsteyn”. Deze deelen verkeerden in uitstekenden staat; zij bevatten resp. 102 en 79 platen. Hierop zijn afgebeeld 46 inheemsche vogelsoorten (op 91 platen); 60 platen bevatten exotische vogels en op de overblijvende 30 platen zijn allerlei kippen, eenden en ganzen (pluimvee) weergegeven.

Het andere „vogelboek” is geen echt „boek”, maar veeleer een album van 4°-formaat met vellen grauw filtreerpapier, waar de platen los in liggen. Verschillende van deze platen vertoonen vocht-beschadigingen. Deze serie telt in totaal 172 vogelplaten; aan het slot zijn nog een aantal afbeeldingen van zoogdieren, reptielen enz. uit Zuid-Amerika toegevoegd. Op die 172 platen zijn in hoofdzaak inheemsche vogels afgebeeld en wel totaal 96 soorten op 113 platen; ruim 30 platen zijn aan exotische vogels gewijd, ruim 20 aan kippen, duiven en ander pluimvee.

*) plachten.

De afbeeldingen in beide boeken vertoonen een groote uniformiteit, vaak zijn er doublures aan te wijzen, soms ook vullen de boeken elkaar aan, zooals bv. bij den Lepelaar, waarvan in het Haarlemsche boek een jonge vogel is afgebeeld, in het Haagsche een adult exemplaar. Niet alle vogelsoorten zijn goed getroffen. Met den Pelikaan weet de teekenaar geen raad. Misschien heeft hij daarvan alleen de gedroogde huid in handen gehad, zooals blijkbaar ook het geval was met *Paradisea apoda*. Ook de eenden weet hij niet te typeeren; die teekent hij alle met ronde duivenkopjes en veel te kleine snavels. Van belang is nog, dat zich in het Haagsche boek (dl. 1, pl. 35) een prachtige afbeelding van den Witten Dodo bevindt; dat een dergelijke afbeelding eertijds ook van het Haarlemsche vogelboek deel heeft uitgemaakt, is door OUDEMANS' onderzoekingen (1917 a, p. 69) aan het licht gekomen. Thans bevindt deze Dodo-plaat zich in TEYLER's Museum, tezamen met nog enkele andere vogel-teekeningen van HOLSTEYN.

Aant. 14. Wel bevinden zich nog dergelijke „boeken” met werk van de HOEFNAGEL's te Weenen. GEORG HOEFNAGEL (1542-1600) en zijn zoon JACOB (1575-1630) hebben namelijk in opdracht van Keizer RUDOLF II (1552-1612) te Praag talrijke afbeeldingen gemaakt van dieren, die in de menagerieën en het naturaliënkabinet van den Keizer werden aangetroffen. In ornithologisch opzicht zijn vooral de platen, die JACOB HOEFNAGEL voor het werk „Museum des Kaisers Rudolf II” geschilderd heeft, van belang. Dit werk bestaat uit 2 deelen van folio-formaat, die elk 90 met olieverf op perkament geschilderde platen bevatten; deel 2 telt louter vogelplaten. VON FRAUENFELD, die deze platen in 1868 onder ooggen kreeg, ontdekte daarop niet alleen een nog onbekende figuur van den Dodo — volgens OUDEMANS (1917a, pp. 91/92, fig. 28) een jong ♂ van den Witten Dodo — maar ook een contereitsel van de „poule rouge”, een groote ral, *Aphanapteryx broeckii* Schlegel, die het vliegvermogen miste en die alleen van deze afbeelding bekend is. Cf. ANKER 1938, pp. 14/15, VON FRAUENFELD 1868 (pl. 2), OUDEMANS 1917a, ROTHSCHILD 1907 (pl. 29), SCHLEGEL 1854, STRESEMANN 1951 c, pp. 29/30 en HACHISUKA 1953.

Aant. 15. Gelijk reeds in den tekst werd medegedeeld, vormen de publicaties van BODDAERT, PALLAS en VOSMAER uit de jaren 1765-1785 bibliografisch min of meer een „mixture”, moeilijk te ontwarren, ook al omdat bij een volgenden druk hetzelfde werk soms onder een anderen titel verscheen. Daarom wil ik hier enkele gegevens over deze auteurs laten volgen.

PETER SIMON PALLAS moet al jong een zeer begaafd zoöloog zijn geweest. Hij was op 22 Sept. 1741 te Berlijn geboren, had te Halle en Göttingen gestudeerd en was in 1760 naar Leiden gereisd om er zijn, reeds te Göttingen geschreven proefschrift („*De infestis viventibus intra viventia*”) te verdedigen; vervolgens was hij in Juli '61 naar Londen doorgereisd. In Aug. 1763 kwam hij opnieuw naar ons land en bleef gedurende bijna 4 jaren te Den Haag toeven, aangelokt door het naturaliënkabinet en de menagerie van den Stadhouder. Hij wijdde zich voornamelijk aan zijn zoölogische studies en trachtte door het geven van deskundige adviezen aan welgestelde verzamelaars, als ABR. GEVERS en Dr. C. B. VOET, in zijn onderhoud te voorzien (STRESEMANN 1951 c, p. 67). PALLAS' geschriften uit die jaren zijn:

„*Elenchus Zoophytorum*”, Hagae Comitum, 1766. Hierin spreekt hij

o.a. over de „Rakanjesche Korst”, welke in „die vermaerde Poel, in het Land van Voorn” gevonden wordt (cf. NOZEMAN 1769);

„Miscellanea Zoologica”, Hagae Comitum, 1766, waarin o.a. *Aphrodita* en *Nereis* behandeld worden, en

„Spicilegia Zoologica”, Berolini, 1767-1780; 14 afleveringen, waarin hij zoowel vertebraten als invertebraten heeft opgenomen; de afleveringen 4 t/m 6 (1767-1769) handelen over vogels.

Een portret van PALLAS vindt men bij ZAUNICK 1925.

ARNAUT VOSMAER (1720-1799), die SEBA's tweede verzameling had aangekocht, schreef o.a. den tekst van de beide laatste delen van diens „Thesaurus”; hij leverde ook een „Beschrijving van de zgn. meermin der stad Haarlem” (Verhand. Holl. Mij. Wetensch., 1786). Het bekendst zijn echter zijn dierenbeschrijvingen met gekleurde platen, die onder den titel: „Natuurkundige Beschrijving eener uitmuntende Verzameling zeldzame gediertens etc.” in de jaren 1766-1804 te Amsterdam verschenen. Een uitgave met Franschen tekst, getiteld „Regnum Animale”, zag in 1804 het licht; later zijn hieraan nog enkele platen toegevoegd, o.a. 2 vogelplaten in 1805. Verder voorzag hij NOZEMAN's vertaling van MOEHRING's „Avium Genera” van een voorwoord, een aantal opmerkingen, een literatuurlijst en ... een opdracht (!) aan Prins WILLEM V.

PIETER BODDAERT (1730-1796) heeft naar het schijnt, afgezien van zijn register op d'AUBENTON's „Planches enluminées”, geen oorspronkelijk werk geleverd. Hij heeft PALLAS' „Elenchus Zoophytorum” en „Miscellanea Zoologica” uit het Latijn vertaald, welke vertalingen resp. onder de titels „Lyst der Plant-Dieren” en „Dierkundig Mengelwerk” verschenen zijn. Intusschen schijnt BODDAERT daarbij zeer vrij te werk te zijn gegaan en stukken uit PALLAS' uitgaven dooreengemengd te hebben (ZAUNICK 1925, p. 30). Bij zijn „Dierkundige Beschouwingen” geeft BODDAERT de bron niet aan; het zijn de bekende beschrijvingen van de „Hartebokken, uitlandsche vleermuizen, zeerupsen, -duizendbeenen etc.”, die ook bij PALLAS (in de „Spicilegia Zoologica”) en VOSMAER voorkomen. Verder schreef BODDAERT nog „Natuurkundige Beschouwing der Dieren” (Utrecht, 1778, XXXVIII + 419 pp.) en „Kort begrip van het samenstel der natuur van den heer C. Linnaeus, met zeer veele soorten vermeerderd”. Van dit laatste werk verscheen deel 1, 1e stuk in 1772, deel 1, 2e stuk in 1783; dit laatste deel telt C + 437 pp.

A ant. 16. De collectie van HOLTHUYSEN werd in 1793 te Hamburg publiek geveild, vermoedelijk omdat men daar hogere prijzen voor exotische naturalia verwachtte dan te Amsterdam. Pas onlangs hebben MEISE & STRESEMANN (1950) aangetoond, dat de veilingscatalogus, dien Dr. A. A. H. LICHTENSTEIN samenstelde, betrekking heeft op de verzamelingen van HOLTHUYSEN. Men vergelijkte den „Catalogus Rerum naturalium rarissimarum” (in 1882 door de „Willughby Society” herdrukt) en MEISE & STRESEMANN's bijdrage: Notes on South African birds described in A. Lichtenstein's „Catalogus”, 1793. (Ibis, 1950, pp. 22-26). Ook MEISE's determinaties van enkele in den catalogus beschreven soorten mogen hier in herinnering worden gebracht (cf. Ardea 38, 1950, pp. 182-188).

Aant. 17. Vóór het midden van de 19e eeuw hadden de vogelkundigen, die zich met de systematiek bezig hielden, slechts een vaag doel voor oogen: zij wenschten de toen bekende vogelvormen overzichtelijk en op „natuurlijke wijze” te groepeeren. Met bepaalde, scherp begrensde groepen, bv. roofvogels, hoenderachtigen enz., hadden zij weinig moeite, maar de overige vogels voegden zij volkomen kunstmatig bijeen. Zoo maakten WILLUGHBY & RAY een hoofd-indeeling in grond- en watervogels: Aves Terrestres en Aves Aquaticae.

MOEHRING (volgens vertaling van NOZEMAN, 1758) onderscheidde 4 hoofd-groepen, t.w.:

Vliespooten (Hymenopodes), onderverdeeld in 2 „rangen”: Picae en Passeres;

Velpooten (Dermatopodes), onderverdeeld in 2 „rangen”: Accipitres en Gallinae;

Kortvlerken (Brachypterae), niet onderverdeeld. (Hiertoe rekende hij Struis, Nandoe, Casuaris, Dodo en Trapgans);

Waterminnaaren (Hydrophilaе), onderverdeeld in 5 rangen: Odontorhynchaе (w.o. *Anas*), Platyrrhynchaе (w.o. alleen de Papegaaiduiker genoemd wordt), Stenorhynchaе, Urinatrices (w.o. Fuut en Meerkoet) en Scolopaces.

LINNAEUS stelde 6 ordines op:

Accipitres	onderverdeeld in 4 genera;
Picae	onderverdeeld in 17 genera;
Anseres	onderverdeeld in 11 genera;
Grallae	onderverdeeld in 15 genera;
Gallinae	onderverdeeld in 5 genera;
Passeres	onderverdeeld in 11 genera.

BRISSON, die een fijn gevoel voor de systematiek had, stelde een nog grooter aantal orden op en ging daarmee in de richting van onze huidige opvattingen.

Een fout, die men vroeger algemeen maakte, was, dat men zich bij de indeeling voornamelijk op één uitwendig kenmerk baseerde, bv. op poot- en snavelvorm, op de grootte enz. Vergelijkende studies van de anatomie, eieren, nestbouw, gedrag enz. kwamen er toen nog niet aan te pas.

Aant. 18. Het schijnt weinig bekend te zijn, dat er ook een poging is gedaan om van de „Nederlandsche Vogelen” een editie met Franschen tekst (door JACQUES TEISSIER) uit te geven. Voor zoover bekend, is hiervan in 1778 slechts één aflevering verschenen (cf. ANKER 1938, p. 173).

Aant. 19. De tekst van pp. 1 t/m 174, behoorende bij de eerste 90 platen (d.i. tot en met den „Lepelaer”) is van NOZEMAN afkomstig; dit wordt op p. 347 vermeld, terwijl het bovendien te zien is aan de spelling: ae i. p. v. aa! HOUTTUYN's aandeel in den tekst begint op p. 175 met de beschrijving van den „Oijevaar” en omvat verder deel III en de meeste beschrijvingen van deel IV, t.w. die bij de platen 151 t/m 179 en 181 t/m 187. De rest komt waarschijnlijk voor rekening van den uitgever, die na HOUTTUYN's dood geholpen werd door TEMMINCK, die enkele beschrijvingen heeft bijgedragen.

Aant. 20. Bij een serie platen uit de „Nederlandsche Vogelen”, die de

uitgever BOUCHER te 's-Gravenhage in 1940 liet verschijnen, schreef Dr. A. SCHIERBEEK den tekst en tevens een boeiende historische inleiding. Deze uitgave bevat 16, lineair tot op de helft verkleinde reproducties in kleuren naar platen uit het genoemde werk; een 17e vindt men op het kaft.

Aant. 21. Om een idee te geven van de grootte der vinkenvangsten, zij hier vermeld, dat enkele goede banen in de gemeente Bloemendaal in de jaren 1788-1811 gemiddeld een kleine 5000 stuks per baan buit maakten. Bij uitzondering heeft een enkele baan wel eens een jaarvangst van 8000 stuks kunnen boeken (cf. DEELDER 1951 b).

Aant. 22. PIETER VAN CUYCK, Brieven over Texel en de naby-gelegen Eilanden; Uit de aantekeningen van wylen den heere Pieter van Cuyck, In leven Kunst-Schilder in 's Graavenhaage, te saamengesteld door J. G. VAN OLDENBARNEVELT, genaamt TULLINGH, Oud-Fiscaal v. d. Generaliteit. Delft, M. Roelofswaert, 1789. VIII + 125 pp., met platen.

Dit boekje telt een 16-tal hoofdstukken, waarin een groot aantal bijzonderheden over Texel en de daar in de 18e eeuw heerschende toestanden vermeld worden. Onder de „Voortbrengsels van Texel” (hoofdst. 5) nemen de vogels een voorname plaats in (pp. 36-44); in hoofdstuk 11 worden bijzonderheden over de eendenkooien medegedeeld. Daarvan waren er destijds 5 in bedrijf: 1 bij Oostereind, 1 bij de Sluis van Waalenburg en 3 in het Zuiden van het eiland.

Aant. 23. TEMMINCK toefde graag te Parijs. Hij logeerde er bij zijn zuster en zwager DE WITT en aangezien een der DE WITTEN gehuwd was met een dochter van Minister GUIZOT (den grooten man van den dag), stonden voor TEMMINCK door deze relatie vele deuren open (DE BEAUFORT 1920, p. 37).

Aant. 24. Terwijl TEMMINCK zijn medewerking aan het duivenboek staakte, zette Madame KNIP (geboren PAULINE DE COURCELLES) haar werk voort. Het boek kreeg een nieuwen titel: „Les Pigeons” en groeide uit tot 2 deelen met in totaal 147 gekleurde platen. De tekst van dl. 2 werd door FLORENT PRÉVOST geschreven. Om het geheel nog gecompliceerder te maken, zag tijdens het verschijnen van dl. 2 (dat een op zichzelf staand werk vormt) ook een iets gewijzigde uitgave („deuxième édition”) van dl. 1 het licht. Men zie o.a. ANKER 1938, p. 149. Eenige jaren geleden heeft het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie TEMMINCK's exemplaar van het duivenboek kunnen aankopen; daarin zijn de origineelen van 74 platen bijgebonden.

Een enkel woord nog over de platen, die TEMMINCK voor zijn „Histoire naturelle générale des Gallinacés” had laten vervaardigen. Zooals medegedeeld in de noot op p. 43 bevindt deze collectie platen (172 in getal, inclusief enkele schetsen) zich sinds 1936 in het bezit van het Rijksmuseum. Zij zijn geborgen in twee fraai gebonden portefeuilles; in elk van deze bevindt zich een geschreven titel, luidende: „Histoire naturelle générale des Gallinacés / par / C. J. TEMMINCK / 1808. / Collection de 160 dessins / faits par / Mademoiselle Pauline de Courcelles / & / Monsieur Prêtre / Volume Premier resp. Volume Second / Voyez l'édition en 8vo de l'histoire naturelle générale des pigeons et des gallinacés, / par / C. J. Temminck / 1815.

Bij het doorzien van deze collectie valt het op, dat men in beide portefeuilles gedeeltelijk dezelfde soorten afgebeeld vindt; circa 30 platen uit dl. 1 stemmen zelfs volkomen met die uit dl. 2 overeen, slechts de technische uitvoering verschilt. Soms vindt men in de eene portefeuille het ♀, in de andere het ♂ van een bepaalde soort opgenomen (cf. *Tetrao urogallus*). In totaal zijn circa 90 soorten, behoorend tot 16 of meer geslachten, afgebeeld. Wanneer men nu weet, dat daaronder nog 2 of 3 soorten Steppenhoenders, 3 *Tinamus*- en 3 *Turnix*-species begrepen zijn, laat zich denken hoe onvolledig (volgens onze huidige begrippen) de hoenderachtigen op deze platen zijn weergegeven.

Over het geheel zijn de platen in dl. 2 fijner afgewerkt dan die in dl. 1. Slechts 2 platen van Steppenhoenders in dl. 2 zijn gesigneerd; de eene (♂ *Ganga albata* Lath.) door „Pauline de Courcelles 1807”, de andere, een onbenoemde *Ganga*-species voorstellend, door „J. G. Prêtre 1824”.

In 1857/1858 schreef C. L. BONAPARTE nog een soort supplement, getiteld: „Iconographie des pigeons non figurés par Mme Knip”, een deel met 55 gekleurde platen, van overeenkomstig formaat als het duivenboek zelf.

Aant. 25. Voor zijn buitenlandsche reizen maakte TEMMINCK, die steeds door zijn vrouw vergezeld werd, gebruik van een met twee paarden bespannen reiswagen, welke van allerlei praepareerbenodigdheden en verscheidene laden was voorzien, zoodat hij de onderweg verzamelde dieren daarin veilig kon opbergen (SUSANNA 1858).

Zijn grootste reis maakte TEMMINCK in de jaren 1817/1818. Toen trok hij over Offenbach en Stuttgart naar Zwitserland; daar bezichtigde hij het Berner Museum en bracht hij te Lausanne, waar zijn vader met een van zijn zusters woonde, den winter door. Vervolgens reed hij over de Mont Cenis naar Turijn, waar Prof. BONELLI hem zijn museum toonde. Verder trekend langs de kust van Ligurië en de Noorditaliaansche meren kwam hij in Triëst en aan de Noorddalmatische kust, vanwaar hij begin Juni 1818 over de Semmering naar Weenen reed. Om iets van de moerasvogels in Hongarije te zien, zakten de TEMMINCK's den Donau af naar Pressburg en keerden via het Neusiedler meer naar Weenen terug. Begin Juli ging de reis verder over Praag naar Berlijn, waar TEMMINCK het museum van LICHTENSTEIN bezichtigde. Begin Augustus bezocht hij JOHANN FRIEDRICH NAUMANN te Ziebigk en daarna reisde hij naar Leipzig, waar hij bij Prof. SCHWÄGRICHEN een collectie (van PALLAS afkomstige) vogels uit Siberië en Kamtsjatka kon bekijken. De terugreis maakte hij via Kassel (waar BERNHARD MEYER en HEINRICH BOIE zich bij hem aansloten) en Neuwied, waar hij een bezoek bracht aan Prins MAXIMILIAN ZU WIED, die een jaar tevoren uit Brazilië was teruggekeerd (STRESEMANN 1951 c, pp. 125/126).

Aant. 26. TEMMINCK's exemplaar van de „Sale catalogue of the Bullock Museum”, waarin hij met potlood zijn aankopen noteerde, bevindt zich weer in het Rijksmuseum. Het is daar niet altijd bewaard, want de bibliotheek van TEMMINCK is op 27 September 1858 verkocht, waarbij dit merkwaardige stuk in bezit kwam van J. H. GURNEY (senior), die het kort erop aan Prof. ALFRED NEWTON gaf. Aangezien deze laatste van oordeel was: „that the fittest place for that precious book is the Leyden Museum!”, heeft hij

het dd. 29 Maart 1899 met een gracieuze briefje aan dit museum ten geschenke aangeboden.

Dr. O. FINSCH, die dit werkje tevoren van Prof. NEWTON ter leen had, maakte daaruit een excerpt (Afd. Vogels, Boek II c), waaruit blijkt, dat TEMMINCK op deze veiling, die 26 dagen (29 April t/m 11 Juni 1819) duurde, de volgende aankopen deed:

1 visch.....	£	1 . 1
536 vogels (in 363 soorten).....	£	445 . 1
79 zoogdieren (in 67 soorten).....	£	151 . 5

Enkele nummers werden door TEMMINCK tezamen met LAUGIER aangekocht. N.B. In December (7 Dec. e.v.) is de veiling nog gedurende 4 dagen voortgezet (cf. NEWTON 1905).

Aant. 27. De „Natuurkundige Commissie voor Nederlandsch-Indië” werd (mede op aandringen van VAN SWINDEREN en TEMMINCK) op 2 Mei 1820 in het leven geroepen, toen aan HEINRICH KUHL en JOHAN COENRAAD VAN HASSELT bij Kon. Besluit werd opgedragen om de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië te bereizen, met het bepaalde doel om de kennis van de natuurlijke gesteldheid en van de voortbrengselen der landen, uit te breiden.

De lotgevallen van deze Commissie zijn vooral door VETH (1879) en later ook door SIRKS (1915) uitvoerig te boek gesteld, zoodat wij kunnen volstaan met naar deze beide proefschriften te verwijzen. Bij Kon. Besluit van 17 April 1850 is de Commissie ten slotte weer ontbonden.

Aant. 28. PHILIPP FRANZ VON SIEBOLD (7 Febr. 1796, Würzburg — 18 Oct. 1866, München) was in 1821 tot lijfarts van Koning WILLEM I benoemd. Maar omdat het leven aan het hof hem niet beviel, verzocht hij om overplaatsing bij het Nederlandsch-Indische leger. Hij kwam in Sept. 1822 als militair arts („chirurgien major”) te Batavia aan, waar hij door den Gouverneur-Generaal Baron VAN DER CAPELLEN, die ontdekt had dat er in SIEBOLD een goed onderzoeker schuilde, reeds spoedig werd aangewezen om onzen gezant in Japan bij te staan. Gedurende de ruim 6 jaren, dat VON SIEBOLD in Japan werkzaam is geweest, heeft hij, tezamen met zijn assistent HEINRICH BÜRGER, groote collecties planten, dieren en ethnographica bijeengebracht. Hij had een Japansche vrouw getrouwd en genoot volledige bewegingsvrijheid. Eind Dec. 1829 moest hij evenwel het land verlaten; hij was een jaar tevoren van spionage beschuldigd, omdat hij landkaarten van Japan (welke aldaar nog als geheime documenten werden beschouwd) in bezit had. In Juli 1830 kwam VON SIEBOLD met zijn verzamelingen in Nederland aan, waar hij te Leiden een groot huis kocht, dat hij gedeeltelijk als Japansch museum inrichtte. Deze collecties zijn in 1837 in het bezit van den Staat overgegaan. BÜRGER, die in Japan had mogen blijven, zette het verzamelen nog drie jaar voort (cf. STRESEMANN 1951 c, p. 396 en GIJZEN 1938, p. 101).

Het groote werk „Fauna Japonica”, waarin de resultaten van VON SIEBOLD's verzamel-arbeid beschreven en afgebeeld zijn, bestaat uit 6 deelen, die in de jaren 1833-1850 verschenen zijn. Het is een fraai geïllustreerde uitgave van folio-formaat, waarvoor TEMMINCK en SCHLEGEL de beschrijvingen van de vertebraten geleverd hebben, W. DE HAAN die van de invertebraten.

Het deel over de vogels, dat door SCHLEGEL werd geschreven, bevat 119 gekleurde platen, waarvan er 19 van WOLF afkomstig zijn; de overige platen zijn niet gesigneerd. Of SCHLEGEL er een aantal van geteekend heeft — hij droeg in totaal 230 platen voor de „Fauna Japonica” bij — is mij onbekend.

Aant. 29. Van de „Verhandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen” zijn drie deelen verschenen: een over „Botanie” (1839-1842), een over „Zoölogie” (1839-1844) en een over „Land- en Volkenkunde” (1840-1847).

Het deel „Zoölogie” bevat een 30-tal afzonderlijke hoofdstukken over de vertebraten, die alle geschreven werden door de combinatie „HERM. SCHLEGEL en SAL. MÜLLER”. De meeste van deze hoofdstukken, t.w. 14 stuks, hebben betrekking op de zoogdieren (pp. 1-228); van de overige zijn er 6 aan de vogels (pp. 1-72), 7 aan de reptielen/amphibieën (pp. 1-72) en 3 aan de visschen (pp. 1-26) gewijd. In het tweede gedeelte van het boek worden de insecten (pp. 1-248) behandeld, welke door W. DE HAAN beschreven zijn. Het algemeen overzicht (pp. 1-57), dat aan de afzonderlijke hoofdstukken voorafgaat, werd door SAL. MÜLLER geschreven.

SCHLEGEL heeft niet goed kunnen verkroppen, dat de namen van de auteurs op het titelblad ontbraken; daarop staat namelijk alleen vermeld, dat het werk „op last van den Koning door C. J. TEMMINCK” is uitgegeven. De volgende ontboezeming uit zijn autobiographie (pp. 38/39) spreekt dienaangaande duidelijke taal:

„De regeering liet welhaast de uitgaaf van het bekende werk over onze O.I. bezittingen voorbereiden. Ik werd met de bewerking der gewervelde dieren belast, waarvoor S. MÜLLER zijne vele en onschatbare, in Indië gemaakte, waarnemingen beschikbaar stelde. Doch anderen hadden zich omtrent het plan van het boek bij de regeering weten in te dringen, en wij moesten toezien hoe op den titel, ja zelfs in de voorrede, verschillende personen prijkten, die met den inhoud van het werk ook niet het geringste te doen hadden gehad, en waarvan sommigen zelfs hinderlijk of verderfelijik geageerd zouden hebben, indien zij niet eene gestrenge terechtwijzing van mij hadden ondervonden.”

Aant. 30. TEMMINCK stelde o.a. vast, dat de Paarse Strandlooper (*Calidris maritima*) een regelmatige herfst- en wintergast was op de golfbrekers bij Terheyde (Z.-H.) (cf. Nozeman & Sepp, Ned. Vogelen, dl. 5, p. 444 en Manuel d'Ornithologie, dl. 2, pp. 621/622). Verder heeft hij (op Texel?) zeer waarschijnlijk eigenhandig een exemplaar van *Bartramia longicauda* uit Noord-Amerika buitgemaakt en ook de Ivoormeeuw (*Pagophila eburnea*) is op zijn gezag aan de lijst van Nederlandsche vogels toegevoegd (VAN OORT 1912).

Aant. 31. De bibliotheek van TEMMINCK is niet voor het Rijksmuseum behouden gebleven; zij werd op 27 t/m 29 September 1858 te Leiden, ten huize van den overledene verkocht. De gedrukte catalogus bevat 1641 titels, afgezien van een klein aantal kaarten, prenten enz. Vooral natuurhistorische reisbeschrijvingen waren (met 471 titels) sterk vertegenwoordigd; onder de ornithologische werken (163 nrs.) bevonden zich de groote plaatwerken van GOULD, LEVAILLANT en van TEMMINCK zelf. Een exemplaar van dezen cata-

logus met notities betreffende de koopers en de bestede prijzen bevindt zich in de bibliotheek van „Artis”. In de „Proceedings 4th Int. Ornithol. Congress, London 1905” is op p. 73 abusievelijk vermeld, dat de verkoop van TEMMINCK's boekerij reeds in 1855 zou hebben plaats gehad.

Aant. 32. Het natuurhistorisch museum te Groningen, dat aanvankelijk in de St. Jansstraat in de woning van Prof. S. GRATAMA was gehuisvest, werd, toen de collecties zich uitbreidden, overgebracht naar een gebouw aan het Munnekeholm, achter het Nosocomium Academicum. Van hier is de verzameling omstreeks 1850 naar den zolder van het toen nieuwe academiegebouw verhuisd, waar zij bij den brand van 1906 geheel verloren is gegaan. De belangrijkste catalogus van deze collectie, die een volledige opsomming geeft van den inventaris (helaas zonder gegevens omtrent de herkomst der voorwerpen) dateert van 1822 en heet „Index rerum naturalium, quae conservantur in Museo Academico Groningano” (XVIII + 120 pp.); brokstukken waren tevoren reeds in de Almanakken der Groninger Akademie van 1817 e.v. verschenen. In 1828 stelde VAN SWINDEREN nog een „Wegwijzer in het Museum van Natuurlijke Historie der Hoogeschool te Groningen” (VI + 26 pp.) samen. Voor verdere bijzonderheden zie men Ardea 36, 1948, pp. 127-130.

Aant. 33. JAN AARNOUT BENNET (20 Dec. 1758-3 Sept. 1828) had gestudeerd aan het athenaeum te Harderwijk en was daar tot „phil. et med. doctor” bevorderd. Vervolgens had hij zich te Leiden gevestigd, waar hij in 1799 een gouden medaille verwierf voor zijn antwoord op een prijsvraag over de oprichting van een veeartsenijschool in Nederland. Door de ontploffing van het kruitschip in 1807 werd zijn huis verwoest en ging een deel van het prijsvraag-manuscript verloren, zoodat dit eerst veel later (in 1820) is gedrukt. In 1815 werd BENNET te Leiden benoemd tot hoogleraar in de landhuishoudkunde, maar wegens zijn zwakke gezondheid kon hij deze betrekking niet aanvaarden. Tezamen met GERRIT VAN OLIVIER (1759-1827), een amateur die te Koudekerk a. d. Rijn woonde, heeft BENNET verscheidene verhandelingen op natuurhistorisch gebied geschreven. Hun eerste werk gold de vertaling van een „Handboek der Nat. Historie” (1802, XXIV + 1062 pp.), oorspronkelijk geschreven door J. F. BLUMENBACH; daarna volgden: „Over de Nuttigheid van de Beoefening der Nat. Historie door de Jeugd” (1803), „De Nat. Historie der Walvisschen” (1808) en „Fauna Belgica” (4 dln., 1822 t/m 1826). De laatste drie geschriften verschenen in de Natuurk. Verh. v. d. Holl. Mij. en werden alle met goud bekroond.

Aant. 34. Enkele bijzonderheden over de beide BREHM's, vader en zoon, die zich tot de ornithologie aangetrokken voelden, zijn misschien niet overbodig.

CHRISTIAN LUDWIG BREHM (24 Jan. 1787 — 23 Juni 1864), de „Vogelpastor”, heeft gedurende ruim 50 jaren te Renthendorf het predikambt uitgeoefend; daarnaast vond hij ruimschoots gelegenheid om zich aan zijn ornithologische studies te wijden. Hij was een scherp waarnemer en een harts-tochtelijk verzamelaar, die ontelbare „Waldspaziergänge mit der Flinte” in het Thüringsche land heeft gemaakt. Zijn voornaamste werk: „Beiträge zur Vogelkunde” (3 dln., 1820-1822), waarin hij zijn minutieuze onderzoekingen heeft beschreven, is van grooten invloed op de ornithologie in Duitsch-

land geweest. Verder zij hier vermeld, dat het „der alte Brehm” was, die in 1824 het tijdschrift „Ornis” oprichtte, het eerste ornithologische periodiek. Zijn groote vogelverzameling (9 000 of 14 000 huiden *), w.o. circa 370 typen), die in 1897 door WALTHER ROTHSCHILD te Tring werd aangekocht en die mede de basis heeft gevormd voor HARTERT's „Die Vögel der paläarktischen Fauna”, is in 1932 overgegaan in het bezit van het American Museum of Natural History te New York (MURPHY 1932).

Van CHRISTIAN LUDWIG's zoons geniet ALFRED EDMUND (2 Febr. 1829—11 Nov. 1884) als de auteur van „Brehms Tierleben” de meeste bekendheid. In tegenstelling tot zijn vader heeft A. E. zeer veel gereisd. Zijn plan om architect te worden liet hij varen, toen zich de kans voordeed om een reis naar Egypte en de Soedan te maken; van deze reis keerde hij pas vijf jaar later na allerlei omzwervingen in het vaderland terug. Toen volgden enkele jaren van studie in de biologie aan de universiteiten te Jena en te Weenen (1853-1856), in welke periode hij zijn „Reiseskizzen aus Nordostafrika” (3 dln., 1855) publiceerde. In 1856 bereisde hij Spanje (met zijn broer REINHOLD, die als medicus te Madrid woonde); enkele jaren later bezocht hij Noorwegen, Lapland en de Noordkaap, en als resultaat van al deze reizen zag in 1861 zijn „Leben der Vögel” het licht. In 1862, nadat hij nog korten tijd in Eritrea (Massaua en omgeving) had vertoefd, trof hij voorbereidingen voor een groot werk, waarin hij „het leven” van de dieren wilde beschrijven, aan welk onderdeel in de dierkundeboeken destijds slechts weinig aandacht werd geschonken. In 1869 was de eerste druk van dit werk, dat uit 6 dln. bestond, eindelijk compleet.

BREHM was achtereenvolgens directeur van den zoölogischen tuin te Hamburg en van het aquarium te Berlijn. Maar zijn onafhankelijke geest was oorzaak, dat hij bezwaarlijk met anderen samen kon werken; na weinige jaren ontstonden er steeds moeilijkheden of met zijn bestuur of met zijn medewerkers. Om die reden heeft hij ook zijn laatstgenoemde functie in het voorjaar van 1874 neergelegd. Sindsdien werkte hij aan zijn „Gefangene Vögel”, een handboek voor liefhebbers van kooivogels, aan een nieuwe bewerking van ROSSMÄHLER's „Süßwasser-Aquarium” en vooral aan den tweeden druk van zijn „Tierleben”. In 1876 liet hij zich door OTTO FINSCH overhalen om aan een expeditie naar West-Siberië deel te nemen; in 1878 en 1879 bezocht hij in het gezelschap van Kroonprins RUDOLF van Oostenrijk resp. Hongarije en Spanje. 's Winters hield BREHM doorgaans voordrachten over zijn reizen; nadat hij in het seizoen van 1883/1884 in Noord-Amerika nog een serie voordrachten had gehouden, openbaarde zich bij hem een nierziekte, waaraan hij op 11 Nov. 1884 bezweek is.

De bovenstaande gegevens over C. L. BREHM zijn ontleend aan STRESEMANN (1951 c) en OLPHE-GALLIARD (1892), die over A. E. BREHM aan KRAUSE (1921).

Aant. 35. De SUSEMIHL's te Darmstadt waren bekwame teekenaars en graveurs, die verschillende plaatwerken op natuurhistorisch gebied lieten ver-

*) Volgens STRESEMANN (1951 c, p. 259) 9000 stuks, volgens MURPHY (1932, p. 501) 14000 stuks.

schijnen. Zoo begonnen zij in 1839 met de uitgave van „Die Vögel Europa's”, een werk, dat gebaseerd was op TEMMINCK's „Manuel d'Ornithologie” en dat daarbij, maar ook bij ieder ander handboek over de vogels van Europa, als platenatlas gebruikt kon worden. De uitgave zag in tweecërlei formaat (kwarto en groot-octavo) het licht. Aanvankelijk zou Dr. GERGENS hierbij een korten tekst schrijven, maar SCHLEGEL heeft deze taak reeds spoedig van hem overgenomen. De afleveringen volgden elkaar in den beginne regelmatig op (in 1842 waren er 12, in 1843 14 verschenen), maar met aflevering 36 werd de uitgave in 1851 gestaakt. Er waren toen \pm 110 platen en 116 bladzijden tekst, waarin SCHLEGEL de roofvogels en een deel van de uilen behandeld had, verschenen. Men zie het exemplaar van dit boek, dat aanwezig is in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie en waarin VAN OORT eenige bibliographische aantekeningen maakte.

Aant. 36. Van ABRAHAM HENDRIK VERSTER kennen wij verscheidene geschriften, die betrekking hebben op de jacht. Enkele daarvan zijn van historisch belang, t.w. zijn „Geschiedkundige aantekeningen over het Jagtwezen”, dat in 1840 als afzonderlijk werkje is uitgegeven en een opstel in het Nederlandsch Tijdschrift voor Jagtkunde (1853/1854), getiteld: „Byzonderheden omtrent Mr. Gerardt Boot, Luitenant Houtvester in het Noorder-kwartier”. Van 1855 t/m 1858 voerde hij de redactie van het zoo juist genoemde tijdschrift, waarin men nog een belangrijke bijdrage over de Nederlandsche jachttermen van hem aantreft. Verder schreef hij o.a. „Over den Eenhoorn” (Bijdragen t.d. Dierkunde, afl. 8, 1859), over proefnemingen tot inburgeren van buitenlandsche hoenderachtigen (Jaarboekje N.A.M., 1853) en over verschillende dieren, meest jachtdieren: Konijn, Houtsnip, Korhoen, Fazant, Zandhoen (= Steppenhoen), Griel, salamanders enz. Wat zijn medewerking aan de „Traité de Fauconnerie” betreft, beperkte zijn aandeel zich vermoedelijk tot het attent maken op of het verschaffen van oude jachtliteratuur aan SCHLEGEL; ik geloof niet, dat hij daadwerkelijk een deel van den tekst geschreven heeft.

Aant. 37. Vier generaties van het geslacht TER MEER hebben de dermo-plastiek beoefend. HERMAN TER MEER, die een der eersten was, die in Nederland dieren opzette, praepareerde reeds op het eind van de 18e en het begin van de 19e eeuw groote stukken. Zijn zoon JACOBUS THOMAS was als praeparateur aan het Rijksmuseum verbonden en ook de kleinzoon HERMANUS HENDRICUS (2 Febr. 1838 - 17 Januari 1917) werd al vroeg (1 Jan. 1854) tot assistent bij het Museum benoemd. Toen zijn vader in 1878 overleden was, werd hij tot eersten praeparateur bevorderd. De achterkleinzoon, H. H. TER MEER Jr., die o.a. in het tijdschrift „Eigen Haard” (1901) een artikel over „Taxidermie in atelier en museum” schreef, werkte eveneens een aantal jaren als 1e praeparateur voor het Museum; een voordeelig aanbod deed hem echter besluiten zijn betrekking in ons land te verwisselen voor die van „Inspector” aan het Zoölogisch Museum te Leipzig. Men zie SNOUCKAERT's bijdragen: „Het einde eener dynastie” (Versl. & Meded. Ned. Ornith. Ver., nr. 4, 1907, p. 54) en „H. H. ter Meer” (Jaarbericht Club Ned. Vogelk., nr. 7, 1917, pp. 3-4, met portret).

Aant. 38. Onder de particulieren, die in de 19e eeuw een collectie levende dieren bezaten, moet in de eerste plaats genoemd worden A. A. W. Baron VAN DER HEYDEN VAN BAAK, wiens menagerie o.a. vermeld wordt in NOZEMAN & SEPP's „Nederlandsche Vogelen” (dl. 5, p. 466) en die zijn gestorven dieren geregeld aan het Rijksmuseum afstond (GIJZEN 1938, p. 171). Verder bezat Jhr. Mr. JOAN HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN (1769—1836) in de jaren 1797—1835 een menagerie op zijn buitenplaats „Groeneveld” tuschen Baarn en Eemnes. Merkwaardigerwijze is deze buitenplaats later opnieuw door een dierenliefhebber bewoond, t.w. door CORNÉLY VAN HEMSTRA, die reeds als jongen te Sint-Gerlach bij Maastricht dieren had gehouden. Na zijn huwelijk kwam hij op „Groeneveld”, waar hij zijn verzameling dieren aanmerkelijk uitbreidde. Hij had een goede reputatie als aviculturist; BLAAUW (1897) vermeldt van hem, dat hij met succes Jufferkranen fokte. Intusschen heeft CORNÉLY niet lang te Baarn gewoond; vanwege zijn gezondheid vertrok hij eenige jaren later naar Touraine (stroomgebied van de Loire), waar hij op betrekkelijk jeugdigen leeftijd is overleden. Ten slotte woonde er te Rotterdam een zekere heer POLVLIET, die (sinds 1845) een belangrijke fazanterie bezat en ook nog talrijke andere exotische vogels.

Aant. 39. Van J. E. CRIELLAERT is mij alleen bekend, dat hij lid was van de Nederlandsche Dierkundige Vereeniging. Verder is er in de lijst van geschenken, die het Rijksmuseum van Nat. Historie ontving, sprake van een zekere „CRILLARD”, student te Leiden, die op 25 Febr. 1841 een ♂ *Anas sponsa* cadeau doet, terwijl omstreeks 1855 2 Mandarijneendjes ontvangen werden van J. E. CRIELLAERT te Rotterdam. De heer H. LANDSMAN, verbonden aan het Natuurhistorisch Museum aldaar, kon mij helaas evenmin nadere gegevens verschaffen, daar het archief van de Rotterdamsche Diergaarde bij het bombardement in 1940 grootendeels verloren is gegaan.

Aant. 40. Wij willen hier nog de prijzen vermelden uit de lijst, die G. H. W. VAN DER BERGH (*sic!*) te Rotterdam in 1852 in „Naumannia” (Bd. 2, Heft 3, pp. 90-92) publiceerde. Deze prijscourant, die niet vrij is van drukfouten, vermeldt in hoofdzaak water- en moerasvogels, welke destijds (dus precies 100 jaar geleden!) blijkbaar gemakkelijk uit de waterrijke omstreken van de stad te betrekken waren. In sommige gevallen is niet na te gaan welke soort er bedoeld werd, bv. bij *Anthus aquaticus*, *Emberiza Nidulus (nivalis?)*, *Anas cygnus* en *Cygnus musicus*; de overige namen zijn alle in de huidige nomenclatuur overgebracht.

7 Soorten Passeres, nl.		<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	1.—
<i>Carduelis flavirostris</i>	-.75	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	-.80
<i>Emberiza schoeniclus</i>	-.75	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i> ...	-.90
<i>Panurus biarmicus</i>	1.—	<i>Locustella luscinioides</i>	1.80
3 soorten roofvogels, i.c. de <i>Circus</i> -soorten: <i>aeruginosus</i> , <i>pygargus</i> en <i>cyaneus</i> , welke alle drie voor <i>f</i> 3.— genoteerd staan.			
8 soorten aalscholver- en reigerachtigen c.s., nl.			
<i>Phalacrocorax carbo sinensis</i>	1.50	<i>Botaurus stellaris</i>	1.80
<i>Ardea cinerea</i>	1.50	<i>Ixobrychus minutus</i>	1.80
<i>Ardea purpurea</i>	2.50	<i>Platalea leucorodia</i>	2.20
<i>Nycticorax nycticorax</i>	3.20	<i>Ciconia ciconia</i>	4.—

uit welke ja

18 soorten steltloopers, nl.

<i>Haematopus ostralegus</i>	2.50	<i>Tringa totanus</i>	1.—
<i>Charadrius hiaticula</i>	1.—	<i>Tringa nebularia</i>	1.—
<i>Charadrius alexandrinus</i> (?)	1.20 (?)	<i>Limosa limosa</i>	1.20
<i>Pluvialis apricaria</i>	1.50	<i>Recurvirostra avosetta</i>	2.—
<i>Vanellus vanellus</i>	-.75	<i>Numenius arquata</i>	1.25
<i>Philomachus pugnax</i>	1.—	<i>Numenius phaeopus</i>	3.—
<i>Actitis hypoleucos</i>	1.—	<i>Capella media</i>	1.—
<i>Tringa glareola</i>	1.20	<i>Capella gallinago</i>	-.90
<i>Tringa ocropbus</i>	1.—	<i>Lymnocyptes minimus</i>	-.70

4 soorten meeuwen en sterns, nl.

<i>Larus ridibundus</i>	1.80	<i>Sterna hirundo</i>	1.—
<i>Sterna sandwicensis</i>	1.50	<i>Chlidonias niger</i>	-.75

5 ralachtigen, nl.

<i>Crex crex</i>	1.—	<i>Gallinula chloropus</i>	1.—
<i>Porzana porzana</i>	1.—	<i>Fulica atra</i>	1.—
<i>Rallus aquaticus</i>	-.80		

enkele soorten zwanen en ganzen, t.w.

<i>Cygnus bewickii</i>	7.—	<i>Branta leucopsis</i>	2.50
<i>Anser anser</i>	3.—	<i>Branta bernicla</i>	3.—
<i>Anser arvensis</i>	2.50		

16 soorten eenden, t.w.

<i>Tadorna tadorna</i>	3.—	<i>Aythya ferina</i>	1.25
<i>Anas platyrhynchos</i>	1.40	<i>Aythya nyroca</i>	1.25
<i>Anas strepera</i>	1.80	<i>Aythya fuligula</i>	1.10
<i>Anas crecca</i>	1.—	<i>Aythya marila</i>	1.20
<i>Anas querquedula</i>	1.—	<i>Bucephala clangula</i>	1.20
<i>Anas penelope</i>	1.20	<i>Mergus merganser</i>	2.—
<i>Anas acuta</i>	1.40	<i>Mergus serrator</i>	2.—
<i>Netta rufina</i>	8.—	<i>Mergus albellus</i>	2.—
		(<i>Anas sponsa</i>)	4.—)

en 2 soorten futen, nl. *Podiceps cristatus* à f 4.— en *P. caspicus* à f 3.—.

Jaren geleden heeft SNOUCKAERT (Jaarb. C.N.V. 7, p. 98) eens van deze prijslijst melding gemaakt.

Aant. 41. Voor bijzonderheden over JOSEPH WOLF zij hier verwezen naar A. H. PALMER, *The life of Joseph Wolf, Animal Painter* (London, 1895). Reeds in 1845 treffen wij werk van hem aan in RÜPPELL's „Syst. Übersicht der Vögel Nord-Ost-Afrikas". Verder wil ik hier graag de aandacht vragen voor de teekeningen, die hij heeft bijgedragen voor GRAY's „Genera of birds" (1844—1849).

Aant. 42. De beschrijvingen van het Schollevaarseiland en van het Horstermeer, die door eenige Engelsche bezoekers, i.c. SCLATER en SEEBOHM c.s.,

werden gepubliceerd, zijn vrij uitvoerig en geven ons een goeden indruk van deze broedplaatsen. Omdat deze verslagen niet zoo gemakkelijk te raadplegen zijn, laat ik enkele gedeelten er uit hier volgen. Het betreft:

1. een bezoek van SCLATER aan het Schollevaarseiland in 1867. (cf. JOHN GOULD's groote plaatwerk: „The Birds of Great Britain”, vol. 4, tekst bij pl. 32, formaat 57 × 39 cm; in deze beschrijving is sprake van Amsterdam, terwijl Rotterdam wordt bedoeld!), waarover wij het volgende vernemen:

„At the date of my visit, May the 29th, 1867, the Spoonbills had not commenced building; but I traversed the ground where their nests are generally placed, and made myself acquainted with the locality, so that I hope to be more successful in inspecting the actual process of nidification at a future time. I left Amsterdam, in company with a Dutch acquaintance, early in the morning, and went by train to Nieuwerkerk, a small station on the Utrecht line; thence we proceeded to the Nieuwerkerker Platt (*sic!*), a large piece of water in the neighbourhood, and took a boat, which conveyed us to some marshy islands situated in the further part of the lake. These islands are covered with dense beds of reeds, the favourite haunts of the Thrushlike Warbler (*Calamodyta turdoides*), which, at this period of the year, were singing vigorously all the day long. These reeds are varied by clumps of stunted willows, which were tenanted by a breeding-colony of the common grey Heron. The whole surface of the islands was about a foot deep in water at the time of our visit; a little later in the year we were told the water would be lower, and the Spoonbills would make their nests in the reeds. On approaching the willows, we found them occupied by a large flock of these snow-white birds, which rose speedily in the air, and flew round over the lake. There were between sixty and seventy of them, a curious spectacle within hearing of a railway train and within sight of the chimneys of Amsterdam. But as operations have already been commenced with the view of draining the Nieuwerkerker Platt (*sic!*), it will not be long before one of the few remaining places of refuge of the Spoonbill in Holland will have ceased to exist.”

2. een bezoek van SCLATER en FORBES aan het Horstermeer in 1877 (cf. Ibis 1877, pp. 412-416). De Engelschen reden op 4 Juli 1877 in 3 uur tijds per rijtuig van Amsterdam naar Overmeer, waar zij door een zekeren VAN DIJK, den pachter van het meer, ontvangen werden. Deze bracht hen langs een korte toegangssloot naar het open water.

„No sooner had we arrived on the lake than the air above us was filled with an enormous flight of Cormorants, who well knew what a visit to their domain portended. A few minutes afterwards about 500 Spoonbills were circling in the air over our heads, their long legs stretched behind them, and their white bodies glistening in the sun. The Meer, so far as visible, was not a very extensive piece of water, being closed in on all sides by enormous reed-beds, the homes of these and other aquatic birds. Having landed at the end of a ditch which penetrated into one of these beds of reeds, we pursued a track which led us first to a breeding-place of the Cormorants. Here was a circular space, perhaps fifty yards in diameter, cleared of reeds, in which the Cormorants' nests stood thick together on the swampy soil. They were formed of rather large sticks, piled somewhat loosely together to a height of about 18 inches above the surface. The top of the nest was only slightly hollowed out,

and lined with a few broken reeds. The eggs were in no case more than two in number, the poor birds having been robbed continuously up to that time, and only within the last few days allowed to commence incubation.

Having inspected the Cormorants' breeding-place, we proceeded about fifty yards further through the reed-beds, over a still more treacherous swamp, to the breeding-place of the Spoonbills. The nests of these birds were not situated so near together as those of the Cormorants, but scattered about two or three yards from each other, with thin patches of reeds growing between them. There was, however, a clear open space in the neighbourhood, formed of broken-down reeds, in which the birds were said to congregate. The Spoonbill's nest, in the Horster Meer at least, is a mere flattened surface of broken reed, not elevated more than two or three inches above the general level of the swamp; and no other substance but reed appears to be used in its construction. What the proper complement of eggs would be if the birds were left undisturbed we cannot say; for, as in the case of the Cormorants, the nests are robbed systematically twice a week, until the period when it is known by experience that they cannot produce any more eggs. Then at last the birds are allowed to sit undisturbed. At the time of our visit the season for collecting eggs was just past; but we helped ourselves to eight fresh eggs, from different nests, laid since the last collection had been made We were told that there were several other nesting-places of the Spoonbill in different parts of the Horster Meer, containing altogether several thousand nests; so that we may hope that it will be some time before this fine bird becomes extinct in this locality.

The only other bird we found nesting in the Horster Meer was the Black Tern, of which we captured two young chicks."

3. een bezoek van SEEBOHM en ELWES aan het Horstermeer in 1880 (cf. SEEBOHM, A History of British Birds, 1883/1885, vol. 2, pp. 516/517).

„The most accessible breeding-colony of the Spoonbill is situated on the banks of the Horster Meer, a lake situated between Amsterdam and Utrecht. I paid a visit to this colony late in May 1880, in the company of Captain Elwes. The country is very flat, and bears a striking resemblance to the broads of Norfolk. . . . We soon found the lessee of the meer, who informed us that he paid a rent of about £ 420 a year for the right of fishing, shooting in winter, collecting eggs in summer, and gathering an annual crop of willow-twigs for basket-making. We rowed for a short distance between willow-beds until the dyke became too narrow for oars, when our guide jumped on to the bank and towed us along for some distance. Occasionally we saw a Black Tern or a Cormorant, and at length had the pleasure of seeing two pairs of Spoonbills. On landing we found ourselves on marshy ground thickly overgrown with reeds and sedges, amongst which were growing two rare species of British ferns, *Lastraea thelipteris* in great abundance and *Lastraea cristata* somewhat sparingly. The ground was also considerably diversified by a display of wild flowers, such as marsh-mallow, ragged robin, &c. To our right alder and willow bushes appeared to extend indefinitely; but to the left open ground led to the meer, on the banks of which a large colony of Cormorants, consisting of at least five hundred birds, were breeding. Turning our backs on this interesting colony for the present, we entered the alder-and-willow thicket,

and after some time suddenly came upon the object of our search. A flock of at least two or three hundred Spoonbills rose from behind the alder bushes, their white wings glittering in the sun in strong contrast to their black legs stretched out behind, and their long necks and dark bills projecting so conspicuously in front. For some time they flew about like Gannets at the Bass Rock; but we never heard them utter a cry. We made for the direction in which they rose, and after wandering backwards and forwards for some time at length came upon three nests containing eggs, and we were not long in finding the main colony, which consisted of perhaps fifty nests, all contained within a radius of about twenty yards. The nests are robbed every Saturday and the eggs sold, and few of them contained more than one egg. Most of the nests were built on grassy tussocks, but a few of them were in the alder trees three or four feet above the ground; and the effluvium from the droppings of the birds was very strong, and would have been disagreeable had not a strong gale been blowing all the day. Upon our invasion of their nesting-grounds, most of the birds flew right away, but small parties of five or six were always on the wing near us. Their powerful Heron-like wings enabled them to sail along for considerable distances without much exertion; and I noticed that they had a habit of dropping their legs occasionally, probably to assist them in keeping their balance in the high wind. Most of the nests were built upon a foundation of a few sticks, the principal structure being of dead reeds lined with dry grass."

Eigenaardig is, dat de Engelsche bezoekers niet reppen van de Purperreigers, die volgens VAN BEMMELEN (1866, 1879) toch in groot aantal in het Horstermeer broedden.

4. Ten slotte deed SCLATER in de vergadering van de B.O.C. op 19 Oct. 1898 eenige mededeelingen over een bezoek, dat hij op 27 Juni '98 gebracht had aan „a nesting place of the Spoonbill (*Platalea leucorodia*) in Holland, which he had not previously seen, and had found about 300 pairs breeding there in the reeds on one side of a lake. The lake was fortunately within a large enclosed area owned by a private individual, and strictly preserved. Neither eggs nor birds were allowed to be disturbed, and there was every prospect of this (believed to be the largest breeding-place of the Spoonbill now existing in Holland) being maintained securely" (Ibis 1899, p. 124).

Het lijkt geen twijfel, dat deze mededeelingen op het Zwanenwater bij Callantsog betrekking hadden.

Aant. 43. BÜTTIKOFER beschreef in 1911 een nieuwe Meerkat uit den Boven-Congo: *Cercopithecus petronellae*, een soort met een eigenaardig gekleurden kop en een smal, centraal geplaatst kuifje op het voorhoofd (cf. Notes Leyden Mus. 34, pp. 1-3, illustr.). Zijn voornaamste publicatie over apen is gewijd aan de zwarte Makaken van Celebes, een moeilijke groep, waarvan de systematiek en de verbreiding nog onvoldoende bekend waren (cf. ELLIOT's Review of the Primates, 1913, vol. 2, pp. 167-171). Het is een uitvoerige studie over de geslachten *Cynopithecus* en *Magus*, getiteld: „Die Kurzschwanzaffen von Celebes" (Zool. Mededeelingen 3, 1917, pp. 1-86, 12 platen). Onder de 12 platen zijn 4 gekleurde afbeeldingen door M. A. KOEKKOEK; de overige geven foto's van schedels.

Aant. 44. Volledigheidshalve willen wij hier nog de namen noemen van

H. J. N. BECKERS te Weert, Dr. A. BROERS te Doorn, A. L. FISCHER te Amsterdam, J. TER MEULEN jun. & M. BARTELS sen. te Amsterdam, kapelaan H. RÖNGEN te Beek bij Maastricht, J. H. VALLEN te Swalmen, W. WARNSINCK te Arnhem en Mr. J. G. WURFBAIN te Worth-Rheden, die omstreeks 1900 allen in het bezit waren van een vrij aanzienlijke collectie opgezette vogels (cf. Versl. & Meded. N.O.V. 4, 1907, pp. 40-53).

Aant. 45. SNOUCKAERT heeft een eigenhandig geschreven lijst van zijn publicaties nagelaten. In deze lijst, die 408 nummers telt, zijn alleen de geschriften opgenomen, die op ornithologische en venatorische onderwerpen betrekking hebben; zijn dissertatie bv. vindt men er niet in vermeld.

SNOUCKAERT's publicistische werkzaamheid loopt over een periode van 40 jaren (1895-1935); zijn pennevruchten zijn over bijna twee dozijn tijdschriften en weekbladen verdeeld, want hij schreef bv. ook in „Avicultura”, in „De Pluimgraaf” en, als het visch-dieven gold, in „Onze Hengelsport”. Zijn voornaamste ornithologische bijdragen heeft hij, nà 1911, in de „Jaarberichten” en het „Orgaan van de Club van Nederlandsche Vogelkundigen” gepubliceerd (160 nrs.). Vóórdien verschenen zijn jaaroverzichten enz. in „De Levende Natuur” (40 nrs., 1897-1906), in de „Verslagen en Mededeelingen” van de Nederlandsche Ornithologische Vereeniging en tevens in het „Tijdschrift v. d. Nederlandsche Dierkundige Vereeniging” (1899-1911); de belangrijkste berichten hieruit heeft hij jarenlang (1898-1913) aan de „Ornithologische Monatsberichte” toegezonden. Enkele bijdragen van hem treft men aan in „Aquila”, in „Ornithologisches Jahrbuch” en, nà 1930, in „Alauda”, om de voornaamste te noemen. Zijn eerste vogelstuk, dat „De Vogelwereld van Wildlust” behandelt, verscheen in „De Vogel”, jrg. 1895, nrs. 18 t/m 26.

Buiten de ornithologische tijdschriften schreef SNOUCKAERT over velerlei zaken in „De Ned. Jager” (70 nrs.; men zie Aant. 46). Zelfs droeg hij eens een kort verhaal bij, getiteld „De Jagersgeest”, waarmede hij den 2en prijs behaalde bij een prijsvraag, die door het genoemde jagersblad was uitgeschreven. Men zie jrg. 27, 1922, nr. 35. In de jaren 1922-1925, toen hij te Brussel en in het Zuiden van Frankrijk woonde, schreef hij verscheidene opstellen voor „Chasse et Pêche”.

Aant. 46. Behalve een aantal bijdragen van ornithologischen aard, bv. over de geslachtskenmerken van Houtsnip en Patrijs, over het „blaten” der Watersnippen, over Trekpatrijzen en Drentsche Patrijzen enz., heeft SNOUCKAERT in „De Ned. Jager”, jrg. 4-28, 1899-1923, verscheidene korte stukjes geschreven over het al of niet schadelijk zijn van bepaalde vogels en zoogdieren. Tot deze categorie behooren: De Buizerd, *Buteo buteo* (L.) (4, nr. 182); Iets over den Sperwer, *Accipiter nisus* (L.) (5, nr. 230); De Torenavalk, *Cerchneis tinnunculus* (L.) (6, nr. 274); Het nut der uilen (7, nr. 318); Dood aan de Kraaien! (8, nr. 392); Gaaivangst (8, nr. 408); Is de egel schadelijk? (11, nrs. 7 en 11); Is het Eekhoortje een nestroover? (11, nr. 28); Schadelijkheid der bonte kraaien (16, nr. 30), Wezelstudiën (16, nr. 30), Roofvogels en wild (25, nr. 51) en Roofvogels (26, nr. 35; zie ook nr. 41: Roofvogels en Paalklemmen).

Verder keert hij zich in een ingezonden stuk tegen een verbod van het lijsterstrikken of een verkorting van den vangtijd (14, nr. 15), pleit hij voor

opname van de Houtduif onder het kleinwild (14, nr. 26) en veroordeelt hij het ontwerp Jachtwet 1923, dat o.a. den Kwartel en tallooze soorten watervogels van de lijst van het „wild” schrapt (28, nr. 45).

Ook de belangen van boschbouw, natuurbescherming enz. beschouwde SNOUCKAERT steeds door een sterken jagersbril. Was hij het niet met iemand eens, dan kon hij zijn tegenstander dikwijls wel grappig een „sneer” geven. Zoo verzucht hij eens (naar aanleiding van het uitzetten van moefflons in den Harz, waarvoor men hier te lande blijkbaar weinig voelde): „O, Nederlandsch Staatsboschbeheer, kruip in een konijnenpijp!”. Overdreven heftig was zijn reactie tegenover de Nederl. Heidemij (naar aanleiding van een ongelukkige uitlating in haar tijdschrift; zie 21, nr. 10); beneden zijn waardigheid was de aanval op de „Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten” (15, nrs. 25 t/m 27; men zie ook jrg. 12, nr. 34). Men zie ook het slot van Aant. 45.

Aant. 47. Zooals reeds werd medegedeeld, begon BLAAUW in 1886 op bescheiden schaal dieren te houden. Uit die beginperiode stamt een kort bericht, getiteld „Note sur la Collection d'Animaux réunie à 's Graveland (près Amsterdam)”, dat verschenen is in het Bulletin Société d'Acclimatation 1889, pp. 49-51.

Nadat de verzameling in 1895 naar „Gooilust” was overgebracht, is zij belangrijk uitgebreid. Het heeft geen zin een volledige inventaris te laten volgen; slechts de voornaamste diersoorten, die in de jaren 1895-1935 aanwezig waren, willen wij hieronder vermelden. De onderstaande gegevens heb ik ontleend aan BLAAUW's publicaties en aan eigen notities, gemaakt tijdens een drietal bezoeken, die ik resp. in 1922, 1926 en 1930 aan „Gooilust” heb gebracht.

Zoogdieren: Van de antilope-soorten (Gemsbok, Blesbok, Sabelantilope, Eland en Witstaartgnoe) bleek alleen de laatstgenoemde goed tegen ons klimaat bestand; de kudde van „Gooilust” stamt in hoofdzaak af van een paar, dat in 1886 van den Jardin d'Acclimatation te Parijs werd aangekocht. In verband met een invoerverbod (angst voor mond- en klauwzeerbesmetting) zijn deze gnoe's in 1936 niet naar Engeland vervoerd, maar te 's Graveland gebleven. Er waren in Jan. '53 nog 4 stuks (2 ♂♂ en 2 ♀♀) aanwezig. Onder de runderen, i.c. Bantengs, Amerikaansche Bisons en Wisenten, hebben de bisonen zich het best gehouden, al zijn er ook van deze soort herhaaldelijk exemplaren tengevolge van ons vochtige klimaat gestorven. Verder hield BLAAUW een paar Guanaco's (de wilde lama), waarvan hij regelmatig jongen kreeg; met zijn Przevalsky-paarden was hij minder gelukkig. Ten slotte maakten een aantal Bennett's Kangoeroe's deel uit van de collectie; vroeger zijn ook Mara's aanwezig geweest.

Vogels: Van de groote loopvogels (Ratitae) hield BLAAUW o.a. Emeu's en Nandoe's, w.o. de witte variëteit en ook *Rhea darwini*. Zeer uitgebreid was de verzameling watervogels, die bijna alle soorten zwanen en ganzen en vele soorten eenden bevatte. Zoo bezat BLAAUW o.a. de volgende soorten zwanen: *Cygnus buccinator*, *C. columbianus*, *C. melanocoryphus* en *Coscoroba coscoroba* en van de ganzen *Anser canagicus*, *A. coerulescens hyperboreus*, *A. c. coerulescens* en *A. rossi* en de Zuidamerikaansche Orinoco-gans (*Neochen jubatus*) en *Chloëphaga*-soorten: *melanopectera*, *poliocephala*, *rubidiceps*, *picta*, *dispar* en *hybrida*. De Oude

Wereld was vertegenwoordigd door de gewone *Anser*-soorten (inclusief *Anser erythropus* en *A. indicus*) en verscheidene *Branta*-soorten, w.o. *leucopsis* en *ruficollis* en de zeldzame *Branta sandvicensis* van Honolulu. Ten slotte *Plectropterus niger* uit Afrika en *Cereopsis novae hollandiae*, *Chenonetta jubata* en *Anseranas semipalmata* uit Australië. Van de eenden herinner ik mij, afgezien van de in Europa voorkomende soorten, *Tadorna tadornoides*, *Anas americana*, *A. sibilatrix*, *A. poecilorhyncha*, *A. castanea* enz. en van de duikeenden een paar Canvasbacks (*Aythya valisneria*).

Omstreeks 1909 herbergde „Gooilust” enkele Flamingo's, terwijl ook Kraanvogels regelmatig aanwezig waren; in de laatste jaren o.a. *Grus japonensis* en een paar van *G. leucauchen*, dat jongen grootbracht. Onder de waadvogels vielen op eenige Patagonische Ibissen (*Iberisticus melanopsis*), die er bij herhaling gebroed hebben, wat ook het geval was met *Aramides ypacaba*, de Reuzenral uit Argentinië. Verder waren nog aanwezig een paar Zwarte Scholeksters (*Haematopus moquini*) uit Zuid-Afrika, verscheidene hoenderachtigen, w.o. *Gallus sonnerati*, terwijl er ook eens een Talegallahoen is geweest, dat in zijn afgerasterde ruimte een groote bladhoop bijeengekrabd had.

Naast de genoemde vogelsoorten hield BLAAUW ook nog een aantal duiven, kaketoe's, parkieten, zangvogels enz. in ruime voliëres, maar vergeleken bij de parkvogels, waren de voliëre-bewoners verre in de minderheid.

Aant. 48. De volgende publicaties van VAN OORT hebben betrekking op de avifauna van Nederland:

Ueber das Vorkommen von *Netta rufina* (Pall.) in Holland. Notes Leyd. Mus. 26, 1905/1906, pp. 196-199.

Contribution to our knowledge of the avifauna of the Netherlands. Notes Leyd. Mus. 30, 1908/1909, pp. 129-213, pl. 7 & 8.

On Birds from the Netherlands received from 1 Sept. 1908 till 1 Sept. 1909. Notes Leyd. Mus. 31, 1909, pp. 211-220, pl. 6.

Hierofalco gyrfalco islandus (Brünnich), a new Bird to the Avifauna of the Netherlands. Notes Leyd. Mus. 32, 1910, p. 176.

Report on Birds from the Netherlands received from 1909-1910, 1910-1911 en 1911-1912. Notes Leyd. Mus. vol. 32, 1910, pp. 203-209, pl. 2 en vol. 34, 1911/1912, pp. 37-43 en 231-234.

On the Catalogue of the collection of Birds brought together by A. VROEG. Notes Leyd. Mus. 34, 1911/1912, pp. 66-69.

Ornithologische waarnemingen, gedaan in Nederland van 1 Sept. 1910 t/m 31 Aug. 1911. Jaarboekje N.O.V., nr. 8, 1912, pp. 20-38.

Ornithologische waarnemingen in Nederland. Ardea 1, pp. 17-24, 55-57 en 97-105; 2, pp. 28-33 en 76-80; 3, pp. 16-26 en 93-98; 4, pp. 113-118; 5, pp. 93-98; 6, pp. 98-107; 7, pp. 129-138; 9, pp. 1-6 en 12, pp. 1-7.

Over twee voor Nederland miskende vogelsoorten. Ardea 1, 1912, pp. 29/30. (*Pagophila eburneus* (Phipps) en *Bartramia longicauda* (Bechstein)).

Een uniek exemplaar van „Schlegel — De Vogels van Nederland”. Ardea 1, 1912, pp. 37/38.

Over in Nederland waargenomen voorwerpen van de Kleine mantelmeeuw. Ardea 1, 1912, pp. 61/62.

De waterspreeuw broedend in Nederland. *Ardea* 2, 1913, pp. 154/155.

Over in Nederland waargenomen Blauwborstjes. *Ardea* 3, 1914, pp. 30/31, pl. 2.

Een nieuwe eendsoort voor de Nederlandsche fauna, *Oidemia perspicillata* (L.). *Ardea* 3, 1914, pp. 131/132.

Vogelliefhebberij, betrouwbaarheid en wetenschap. *Ardea* 4, 1915, pp. 45-48 en 84. (Handelt over exemplaren van dubieuze herkomst in de collectie van Nederlandsche vogels, eigendom van de Ned. Heidemij.).

Een voor de Nederlandsche fauna nieuwe stormvogelsoort, *Puffinus gravis* (O'Reilly). *Ardea* 4, 1915, pp. 130/131.

Over eenige in Nederland waargenomen *Emberiza*-soorten. *Zool. Meded.* 10, 1927, pp. 71/72.

On some birds observed in the Netherlands. *Zool. Meded.* 13, 1930, pp. 259/260.

Ornithologia Neerlandica, dln. 1 t/m 5, 1918-1935. (Bij VAN OORT's overliden was de tekst van dl. 5 nog niet geheel voltooid; de gedeelten over voorkomen en leefwijze van de laatste 60 soorten ontbraken nog).

N.B. De verslagen over de ringresultaten (1911-1933) zijn gepubliceerd in Jaarboekje N.O.V. nr. 8, *Ardea* 1 t/m 7, 9/10 en 12 en *Zool. Mededeelingen* dln. 9 en 12 t/m 16.

Aant. 49. Om mijn oordeel over de Nederlandsche namen in de „*Ornithologia Neerlandica*” nader toe te lichten, zou ik hier willen wijzen op het gebruik van oude en afwijkende namen als „hagelzakje” i.p.v. dodaars, „schollebaar” i.p.v. aalscholver, „zwarte lijster” i.p.v. merel en „geitenmelker” i.p.v. nachtzwaluw. Verder heeft VAN OORT namen als „goudkievit”, „kluit” en „steltkluit” gehandhaafd in plaats van ze te vervangen door resp. zilverpluvier, kluut en steltkluut. Daar staat tegenover, dat hij de Vorkstaartpluvier heeft herdoopt in Zwaluwplevier. De wijziging van de naam brilduiker in „brileend” lijkt mij niet gelukkig, omdat dit verwarring kan stichten met de Gebrilde Zeeëend. Misschien heeft VAN OORT de uitgang „-duiker” willen reserveeren voor de Colymbidae, maar dan had ook de naam „papegaaiduiker” gewijzigd dienen te worden, bv. in „zeepapegaai” of „papegaai-alk”.

Bij de Passeres komen eveneens allerlei afwijkingen voor; daarvan wil ik noemen: „kleine klapekster” i.p.v. kleine klauwier, „langvleugeltapuit” i.p.v. Groenlandsche tapuit, „dwergvliegenvanger” i.p.v. kleine vliegenvanger, „rivierrietzanger” i.p.v. krekelzanger, „sperwergasmusch” i.p.v. gestreepte grasmusch enz. Het ergste is wel, dat VAN OORT den aardigen naam „bladkoninkje”, dien VAN WICKEVOORT CROMMELIN in 1866 (cf. *Ned. Tijdschr. v. d. Dierkunde* 3, p. 244) opperde voor *Phylloscopus inornatus* (Blyth) en die sindsdien, d.i. ruim 60 jaar lang, burgerrecht had verkregen, vervangen heeft door „goudhaantjes-boschzanger”!

Aant. 50. Om de woordkunstenaars niet te kort te doen, zijn hieronder eenige specimina van de, in den tekst genoemde poëzie weergegeven, t.w.

1. een fragment, dat betrekking heeft op het Zevenhuizensche bosch, uit NICOLAAS ZAS' kroniek van Schieland en Rotterdam, getiteld: „Schieland uyt de oudheyd opgedolven”, 1658;

2. eenige regels uit de beschrijving, die JACOB VAN LENNEP geeft van

den jachtstoet van JACOBA VAN BEIEREN, cf. Nederlandsche Legenden, dl. 4, „Jacoba en Bertha”, 4e zang;

3. de aanhef van een gedicht van A. C. W. STARING op een vlucht overtrekkende Kraanvogels;

4. Het gedicht „Hei-leeuwerik” van FREDERIK VAN EEDEN, uit: „Van de Passielooze Lelic” (Amsterdam, W. Versluys, 1901);

5. twee fragmenten uit het gedicht „De Wulpenroep” van J. J. TESCH (1927) en

6. begin en slot van het gedicht over „De Karekiet” van JOSEF COHEN, die dit reeds op \pm 15-jarigen leeftijd maakte. De tekst onderging sindsdien enkele wijzigingen; het staat ook in zijn bundel „Vogelliederen” (1939).

Ten slotte moge nog worden opgemerkt, dat „vogelgedichten” zelden alleen aan een bepaalde vogelsoort zijn gewijd; doorgaans doet de vogel dienst als beeld van vergelijking om bepaalde stemmingen of overpeinzingen van den dichter tóe te lichten (cf. STARING's „Trekken Kraanvogels”) of wel de dichter verdeelt zijn aandacht tusschen den vogel en een geliefde (cf. BASTIAANSE's „Koekoek”).

1. „Het bosch van Sevenhuysen”.

„Hier siet men dat de laege veenen
Geboomt als masten hoogh verleenen,
Dat harde, swaare, quastig eyken
In safte moer den arm uytreyken.
Hier siet men wonderlijk geplant
Het grootste bosch in 't laeghste lant.
Hier siet men elsen, welcker tacken
Tweemaal des jaers van reygers, quacken,
Schier door haer swaer gewighte scheuren
En naulijx 't hoofd op kunnen beuren.
Hier heeft men wit lepelaers (*sic!*)
En 't stapelrecht van schollevaers.”

(Dr. N. Zas, 1658)

2. De kloosterheer van Egmond, Heer GERARD VAN OCKENBURG, met bijna vorstelijke macht bekleed, gedost in jachtgewaad, sluit den stoet:

„...Een witte valk, een edel dier
Zat op zijn vuist en pronkte fier
Met kap van inkarnaat.
Hem volgden in een breeden rij
De leenvasallen der abdij
Gekleed naar hunnen staat.”

(Jacob van Lennep, 1829)

3. Op het gezigt van trekkende kraanvogels.

Laatst, als ik, op mijn eenzaam pad,
Door Wijnmaands bleeke loovers trad,

Zoo kwam van ver een vreemd gerucht;
 Zoo kwam een lange Kranenvlugt,
 En hield naar 't wijkend avondlicht
 Het spitse van heur schaar gerigt.

(A. C. W. Staring, 1818)

4. Hei-leeuwerik. *)

Nu weet ik welke vogel
 mijn lievelingsvogel heeten mag,
 die even opgetogen
 zingt zomernacht en winterdag.

Ik werkte 's winters in het woud,
 de zon scheen door de dennestammen
 op fonkelsnieuw met rosse vlammen
 mijn hakmes blonk en klonk op 't hout.

Daar ging omhoog een kleine schelle
 met fijnen lichtdoorwaaiden klank,
 hei-leeuwerk's lied bleef mijn gezelle
 den lieven morgen lank.

Weet gij den meimaand nog, mijn lief?
 de maan scheen over 't land,
 langs weien stil en nevel-wit
 gingen wij hand in hand.

Weer luidde 't helle, helle, helle,
 hoog boven bosch en hei.
 De kleine schelle, schelle, schelle
 ging onverpoosd en blij.

Nog maar sinds onlangs ken ik hem
 met zijn verrukte kleine stem,
 zijn lichte, lichte jubelkreet,
 die van geen moeheid weet.

De morgenzon, de zomernacht,
 de wind, de vrijheid zonder maat,
 de lust die nimmermeer vergaat,
 die heeft hij in zijn lied gebracht.

Het klinkt van uit de vage verte
 alsof hij midden in 't gesterte
 zijn zilvren klokje luidt.

*) Hiermede is de Boomleeuwerik (*Lullula arborea*) bedoeld, die inderdaad reeds zeer vroeg in het voorjaar (Februari) en in maanlichte zomernachten zingt.

Wat zijn gelui beduidt
 weten wij beiden, liefste mijn.
 Zoo zal hij onze lievelingsvogel zijn.
 (Frederik van Eeden, 1901)

5. De Wulpenroep.

Aan tochten door de duinen had hij zijn hart verpand;
 Daar was zijn wonderwereld, zijn droom, zijn tooverland.
 Hoe weefde vroege lente, al was de wind nog koud,
 Haar teerste, groene sluiers in 't ijle berkenhout.
 Hoe zong daar in de struiken de fitis in mineur,
 En onder stroeve dennen hing fijne voorjaarsgeur.
 Hij zat nabij de warr'ling van dichte meidoorngroep
 En hoorde in ontroering der wulpen lente-roep;
 Het melodieuze fluiten, het lied der eenzaamheid,
 Dat in een week glissando als paardenregen glijdt.

.....
 Maar als hij, bijna plechtig, *zijn* bosch betreden heeft,
 Is 't, of een oude wereld bij tooverslag herleeft.
 Weer staat het vol viooltjes en hondsdrif op den grond;
 Er waren stille stemmen als sprookjeswezens rond.
 Weer zingt het fitisliedje zoo smeltend als weleer ...
 En daar is ook het jub'len van voorjaarswulpen weer!
 Die reine jubelklanken, dat tremolo-gefluit,
 Dat, langzaam, statig zwellend, in sneller tempo sluit.
 De zwerver voelt in d'ooren zijn bonzend hartgeklop ...
 En in een warme weemoed welt heel zijn wezen op.
 Hij voelt zich zacht omvangen door blauwe oneindigheid,
 Terwijl in vage verten de wulpenroep verglijdt.

(J. J. Tesch, 1927)

6. De Karekiet.

Wel honderd zangen heeft de Mei
 Maar geen doortrit de lucht zoo blij
 Als 't *lente-lentelied*
 Dat zingt de karekiet.

De merel lokt met zoet gefluit
 Ons ver de donkre steden uit.
 Maar bij 't van zonlicht rillend riet
 Vergeten wij het merellied
 En toch klinkt er maar anders niet
 Dan „Are-are-iet-iet-iet”.
 De karekiet
 Juicht *lente, lente* in zijn lied.

(J. Cohen, ± 1901)

Aant. 51. Nadat OUDEMANS' artikel (1917 b) verschenen was, heeft STRESEMANN (1923 b) nóg een prent van de langpootige *Leguatia* ontdekt. Begin Dec. '22 had hij namelijk een aantal „Nachstiche” van vogelgravures in handen gekregen, op één waarvan een exemplaar van den bewusten vogel was afgebeeld. Het bleek, dat deze gravures gemaakt waren door WENZEL HOLLAR naar teekeningen van den Engelschman F. BARLOW (\pm 1626-1702); zij waren in een serie van 16 stuks verschenen onder den titel: „Diversae Avium Species / studiosissime ad vitam / delineatae / Per / Fra: Barlow Insignissimi / Anglum Pictorem / - / Gulielmi Faithorne / excudit / 1658”. STRESEMANN wijst er op, dat BARLOW in deze serie, die 60 jaar nà COLLAERT's vogelprenten verscheen, „nicht einen einzigen Vogel aufgenommen hat, der den Verdacht aufkommen lässt, er sei nach Collaert entworfen.” Een reproductie van HOLLAR's gravure met de *Leguatia*, gemaakt naar het exemplaar in het prentenkabinet te Berlijn, is in het Journal für Ornithologie 1923 op Tafel 6 opgenomen.

Aant. 52. Aangezien verschillende leden van de familie OUDEMANS de voorletters „A. C.” voeren, moge hier vermeld worden, dat de auteur van de „Dodo-studiën” een zoon was van Prof. Dr. J. A. CHR. OUDEMANS (hoofd-ingenieur v. d. Geographische Dienst in Ned.-Indië en sterrenkundige) en een kleinzoon van A. C. OUDEMANS, die de „Bijdragen tot een Middel- en Oud-Nederlandsch Woordenboek” geschreven heeft. De chemicus A. C. en de botanicus/mycoloog C. A. J. A. waren ooms van hem; de entomoloog J. TH. (auteur van „De Nederlandsche Insecten” en een zoon van C. A. J. A.) was een neef. ONZE ANTHONIE CORNELIS (12 Nov. 1858, Batavia — 14 Jan. 1943, Arnhem) werd in 1871 naar Nederland gezonden; hij doorliep de H.B.S. te Arnhem en studeerde vervolgens biologie te Utrecht. Reeds als student schreef hij zijn eerste bijdrage over acarologie (de kennis van de mijten). Van 1886-1895 was hij directeur van den Haagschen dierentuin; in het laatste jaar vroeg hij ontslag en in 1896 is hij leeraar geworden te Arnhem aan dezelfde school, waar hij zelf leerling was geweest. In Dec. '23, bij het bereiken van den 65-jarigen leeftijd, is hij met pensioen gegaan en kon hij zich geheel als acaroloog installeeren. Zijn lijst van publicaties telt 584 nummers, die meest op acarologische onderwerpen betrekking hebben. Onder zijn niet-entomologische geschriften zijn het boek over „The Great Sea-Serpent” (1892) en de hier vermelde „Dodo-studiën” de bekendste. Een uitvoerige necrologie door G. L. VAN EYNDHOVEN vindt men in Tijdschr. v. Entomologie, dl. 87, 1943, pp. 1-56, 2 portretten.

Aant. 53. De onderzoekingen over de anatomie en de embryologie van de vogels in de periode 1880-1930 zijn vrijwel uitsluitend verricht door niet-ornithologen. Van deze onderzoekingen willen wij noemen een drietal geschriften van C. K. HOFFMANN (van ult. 1874—1903 hoogleraar in de zoölogie te Leiden), i.c.:

1879 — Bijdrage tot de kennis der morphologie van den schoudergordel en het borstbeen bij reptielen, vogels, zoogdieren en den mensch. Verh. Kon. Akad. Wet. 19, pp. 1-69;

1883 — Die Bildung des Mesoderms, die Anlage der Chorda dorsalis und

die Entwicklung des Canalis neurentericus bei Vogelembryonen. Verh. Kon. Akad. Wet. 23, pp. 1-107 en

1892 — Étude sur le développement de l'appareil uro-génital des oiseaux. Verh. Kon. Akad. Wet., Sectie II, dl. 1, nr. 4, pp. 1-54, 7 platen.

Verder zij hier melding gemaakt van een onderzoek door K. F. WENKEBACH (1889) over „De ontwikkeling en de bouw der Bursa Fabricii” (Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., serie 2, dl. 2, pp. 19-138), een van H. BURGER (1894) over „De ontwikkeling van de Müllersche gang bij de eend en de bergeend, . . .” (Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. (2), dl. 4, pp. 185-260, pl. 6-8) en een van H. D. TJEENK WILLINK (1899) „Over de tandlijsten en de eiwrat bij vogels” (dissertatie; uittreksel hieruit in Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. (2), dl. 6, pp. 243-254, pl. 11).

Ten slotte hebben J. W. VAN WIJHE (hoogleraar in de anatomie te Groningen) en enkele van diens medewerkers over verwante onderwerpen gepubliceerd. VAN WIJHE zelf schreef in 1907 een korte notitie „Over het voorkomen van kraakbeenige wervels in de ontwikkeling van den schedel der vogels” (Versl. Akademie 15, pp. 902-904; Proc. Akademie 10, pp. 14-17), terwijl zijn prosector J. H. TUNTLE in 1915 „Ueber Peritonealkanäle bei Vogelembryonen” publiceerde (Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. (2), dl. 14, pp. 1-36, pl. 1-3).

J. H. HOMMES' proefschrift, dat van 1921 dateert, had betrekking op „De ontwikkeling van de clavicula en het sternum van Vogels en Zoogdieren”; een Engelsche vertaling daarvan vindt men in het Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. (2), dl. 19, pp. 10-51, pl. 1-5.

Aant. 54. EDMUND SELOUS (1858-1934) was in Engeland een der pioniers op het gebied van de veldornithologie (ethologie), die er met kijker en aantekenboekje op uittrok. Zelf geeft hij van zijn doelstelling een nogal laconieke omschrijving, wanneer hij zegt:

„Some men have strange ambitions. I have one:

To make a naturalist without a gun.”

Intusschen was hij niet alleen een nauwgezet waarnemer, maar hij dacht ook na over hetgeen hij zag en trachtte dit met behulp van verschillende hypothesen te interpreteren. Het was hem niet louter om de feiten te doen: „Mere facts are for children only. As they begin to point towards conclusions they become food for men.” (Bird life Glimpses, 1905, p. 184).

SELOUS heeft de gedragingen van een groot aantal vogelsoorten bestudeerd; de meeste van zijn artikelen (o.a. over *Colymbus septentrionalis*, *Podiceps cristatus*, *Ardea cinerea*, *Vanellus vanellus*, *Philomachus pugnax*, *Lyrurus tetrix*, *Accipiter nisus*, *Caprimulgus europaeus*, *Dryobates major* en *Corvus corone*) verschenen in „The Zoologist” en „The Naturalist”. Bekend zijn zijn boeken „Bird watching” (1901), „Bird life Glimpses” (1905), „The bird watcher in the Shetlands” (1905), „Realities of Bird Life” (1927), „Thought Transference (or What?) in Birds” (1931) en „Evolution of habit in Birds” (1933). Verder was hij een der medewerkers aan KIRKMAN's „The British bird book” (1910-1913).

A a n t. 55. De volgende oude kaarten heb ik geraadpleegd (in de U.B. te Leiden, het Geographisch Instituut te Utrecht en bij particulieren): voor Friesland den atlas van SCHOTANUS à STERRINGA (1698), voor de provincie Groningen de groote kaart van W. en F. CONDERS van Helpen „Prov. Gro-

ningae et Omlandiae Tabula" (\pm 1650, formaat 105×134 cm) en voor Drente de kaart van C. PYNACKER (1634, formaat 50×39 cm); op deze laatste kaart is de voormalige uitbreiding van het hoogveen duidelijk weergegeven.

Van den vroegeren toestand van Noord- en Zuid-Holland en Zeeland omstreeks 1300 geven de 4 kaarten, die A. A. BEEKMAN teekende voor den Geschiedkundigen Atlas van Nederland, een goeden indruk. Bovendien bekeek ik nog de kaart van Gooilandt (door R. en J. OTTENS, \pm 1700, formaat 53×83 cm) en van Mynden en de Loosdrecht (1734, formaat 62×90 cm), waarop de Loenerveensche plas, Vuntus en Loosdrechtsche plassen *in statu nascendi* zijn afgebeeld (beide Geogr. Inst. Utr.). In dit instituut bevindt zich ook een kaart van Delfland van FLORIS BALTHASAR (1611, in 10 bladen), waarop het even buiten Delfland gelegen Zevenhuizensche bosch is afgebeeld. Vermoedelijk maakt deze kaart, die incompleet is, deel uit van de bekende kaart van Rijnland (1610-1615); zij is door de firma NIJHOFF omstreeks 1932 herdrukt. Voorts moeten nog genoemd: een kaart van den Wolle-foppenpolder in 1677, penteekening van J. D. ZOUTMAN, die in dezen toen nog drogen polder een eendenkooi heeft geteekend; een kaart van Schieland (1684, 9 dln.) door JAN STAMPJOEN en de gekleurde kaart van het Hoogheem-raadschap Schieland (1821) door SCHOLTEN (alle U.B. Leiden). Uit de 19e eeuw werden verder geraadpleegd: verscheidene bladen van de kaart van Noord- en Zuid-Holland uit 1807 door KRAYENHOFF en ten slotte de Topographische en Militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1 : 50 000 uit de jaren 1850-1870.

Over de onderstaande kaarten van Brabant en Limburg, die ik raadpleegde, valt weinig op te merken. Het waren:

een kaart van \pm 1705, getiteld: *Brabantiae Batavae Pars Orientalis, Comprehendens Tetrarchiam sive majoratum sylvaeducensem in ejusdem sub-jacentes ditones. (accuratissime divisum per NICOLAUM VISSCHER)*, formaat 60×51 cm;

een kaart van Midden-Limburg: *Tetrarchia Ducatus Geldriae Ruremondana sive Hispanica*; hierop staat de Peel als een „locus paludosus” aangegeven en

een kaart van M. VAN MEDTMAN van „Le Duché de Limbourg et partie du diocèse de Liège, dédiée à son Altesse Electorale de Bavière”, (à Amsterdam chez R. & J. OTTENS), waarop het Ravensbosch bij Valkenburg met name genoemd wordt.

Aant. 56. Niet bij alle eendenkooien is de achteruitgang van de vangst aan de inkrimping van het plassen- en moeras-areaal te wijten. Voor de kooien op de eilanden en die langs de groote rivieren (die het certijds vooral van de inundaties in het voorjaar moesten hebben) geldt deze correlatie niet. Zeer waarschijnlijk mag men haar wel aannemen voor de provincie Friesland. Op de kaartbladen in den atlas van SCHOTANUS (1698) vindt men voor de jaren 1682-1694 in totaal 128 „Vogel Kooyen” en 4 „Hurde's” (vanginrichtingen met slechts één pijp) aangegeven, plus nog \pm 14 oude of vervallen kooien. Dit aantal bedraagt tegenwoordig voor Friesland (exclusief de eilanden) circa 20 stuks. Instructief is ook de kaart van het Gooi van OTTENS uit \pm 1700, waarop aan de oevers van het Naardermeer 4 eendenkooien geteekend staan plus een 5e halverwege Muiderberg.

Het totale aantal kooien in ons land is in de laatste honderd jaar bijna gehalveerd; het liep terug van 220 in 1838 tot ruim 170 in 1888, tot \pm 145 in 1930 en tot \pm 120 in 1950 (cf. resp. A. H. VERSTER 1840, LEVERKÜHN 1888, HAVERSCHMIDT 1931 en VAN DER HEIDE & LEBRET 1944).

Aant. 57. Omstreeks 1838 leidde de „Falconers' Club” in Engeland een kwijnend bestaan, omdat de geschikte terreinen en de gewenschte prooidieren, i.c. wouwen en reigers, er gingen ontbreken. Vandaar, dat enkele leden het plan opvatten hun operatiegebied te verleggen naar Nederland, waar nog reigers in overvloed waren. Men liet het oog vallen op de omgeving van Het Loo, waar zich in het Soerensche bosch een reigerkolonie bevond, die zeer gunstig gelegen was, omdat zich destijds nog aan alle kanten uitgestrekte heidevelden bevonden. Zoo kwam in 1839 de „Loo Hawking Club” tot stand, die zich onder voorzitterschap van Prins ALEXANDER ontwikkelde tot een internationaal jagers-gezelschap. Veertien jaren lang (1839-1852) beoefende deze club het vluchtbedrijf „au grand spectacle”, gelijk uit de aquarellen en teekeningen van SONDERLAND, PIENEMAN, ROCHUSSEN e.a. blijkt. Toen moesten deze jachten, die zich in de laatste jaren min of meer tot hippische hoogtijdagen hadden ontwikkeld, worden gestaakt. De kosten waren te hoog gebleken: niet alleen was het onderhoud en de training van de 20 à 40 valken zeer kostbaar, ook de uitrusting van de valkeniers, die allen (met uitzondering van de cagedragers) over een paard beschikten, vergde groote bedragen (cf. VAN NES \pm 1908).

De behaalde resultaten waren niet onbevredigend, zooals de onderstaande cijfers doen zien:

1839: met 18 valken 104 reigers	1844: met 14 valken 128 reigers
1841: met 44 valken 287 reigers	1850: met 16 valken 138 reigers
1842: met 44 valken 148 reigers	1851: met 18 valken 130 reigers
1843: met 36 valken 100 reigers	1852: met 36 valken 297 reigers

Meestal kwamen de omlaag gebrachte reigers er goed af en werden zij „geringd” weer losgelaten (cf. SWAEN 1937, pp. 104/105).

Aant. 58. Onder de goed geconstateerde vergiftigingsgevallen is dat in den Noordoostpolder, waar in het najaar van 1951 naar schatting \pm 1500 Grauwe Ganzen (*Anser anser*) door het eten van muizentarwe (die met zinkphosphide behandeld was) omkwamen, het ernstigste (cf. Ned. Jager 56, nr. 21, pp. 330/331). Van veel geringer omvang was een vergiftiging op Schouwen, waar langs den binnenduinrand verscheidene lijsters door parathion om het leven kwamen. De eerstgenoemde catastrophe was aan achteloosheid te wijten; op Schouwen was dit niet het geval.

Ten slotte nog een ervaring uit de Tielerwaard, waar steller dezès op 4 Juni 1953 twee mannen aantrof, die bezig waren in de hooilanden de talrijke margrietten met M.C.P.A. te bespuiten. Verscheidene Grutto's, die boven hen alarmeerden, bewezen, dat er zich jongen in die velden bevonden en het is haast niet denkbaar, dat zulke bespuitingen voor de jongen van de weidevogels niet nadeelig zouden zijn, al was het alleen maar vanwege de onrust, die de spuitgasten veroorzaken.

Aant. 59. Het Kon. Besluit van 25 Aug. 1880 (Staatsblad nr. 164) bevatte een drietal lijsten met namen van vogels, die een zekere bescherming zouden genieten, nl. een lijst met 47 soorten, die gedurende het geheele jaar beschermd zouden worden en waarvoor de Commissarissen des Konings ook geen uitzonderingen konden toestaan. Deze lijst bevatte de volgende namen: Koekoek, Boeren-, Huis- en Oeverzwaluw, Gierzwaluw, Nachtzwaluw, Boomkruiper, Boomklever, Winterkoning, Zwartkop, Tuinfluiter, Grasmusch, Braamsluiper, Fluiter, Fitis, Tjiftjaf, Spotvogel, Groote Karekiet, Kleine Karekiet, Boschrietzanger, Sprinkhaanrietzanger, Snor, Gekraagde Roodstaart, Zwarte Roodstaart, Roodborst, Blauwborst, Tapuit, Paapje, Roodborsttapuit, Graspieper, Boompieper, Duinpieper, Groote Pieper, Gele Kwikstaart, Witte Kwikstaart, Groote Gele Kwikstaart, Kool-, Pimpel- en Zwartkopmees, Kuifmees, Zwarte Mees, Staartmees, Baardmannetje, Goudhaantje, Vuurgoudhaantje en Heggemus.

De tweede lijst telt 10 vogels, waarover de Commissarissen des Konings wel een zekere zeggenschap verkregen. Hierop komen voor: Bonte Kraai, Roek, Kauw, Spreeuw, Wielewaal, Huismus en enkele gorzen.

De derde categorie omvatte 11 vogelsoorten, die slechts gedurende de eerste 9 maanden van het jaar nuttig geacht werden; het waren: Merel, Belflijster, Groote Lijster, Kramsvogel, Zanglijster, Koperwiek, Veldleeuwerik, Boomleeuwerik, Kuifleeuwerik, Vink en Ortolaan. Natuurlijk waren deze vogels gedurende de laatste 3 maanden van het jaar niet schadelijk, maar omdat het soorten betrof, die destijds vrij algemeen gevangen en gegeten werden, wilde men het vangen vrij laten.

Aant. 60. De veerenmode heeft in de jaren 1906-1908 aanleiding gegeven tot den beruchten sterntjesmoord: „geen dameshoed was er in die dagen denkbaar zonder sternvleugels of -kop"! De jacht werd bedreven in den broedtijd, omdat het vederkleed dan op z'n mooist is en de vogels, die op zee gevischt hadden en met voedsel naar de broedplaatsen terugvlogen, gemakkelijk te schieten waren. Een buit van een paar honderd sterns per dag was geen zeldzaamheid; zij werden voor 10 cents per stuk verkocht. Men moet de gevolgen van dezen vogelmoord aanschouwd hebben, schrijft DRIJVER (cf. BUVE & DRIJVER 1937, pp. 11-13), om aard en omvang er van te kunnen beoordeelen. Het was een schande voor Nederland en dit bedrijf deed in geen enkel opzicht onder voor het uitmoorden van de zilverreigers terwille van de aigrettes, zooals wij dat uit de verhalen kennen.

Deze sterntjesmoord begon in 1906 en ging onverminderd voort tot het Kon. Besluit van 18 Juli 1908 er een eind aan maakte. Daar het in bezit hebben van sternhuidjes niet verboden was, schijnen er enkele geweerdragers te zijn geweest, die de geschoten sterns toen ter plaatse zijn gaan villen en die zoodoende nog een aantal slachtoffers hebben gemaakt, maar de massamoord was inmiddels afgelopen.

HANDSCHRIFTEN, KAARTEN, LITERATUUR

Handschriften, aquarellen enz.

- Graaf, H. W. de, 1886-1899: Ornithologische aantekeningen tijdens een 70-tal strandwandelingen. 88 pp., folio. (Archief Zoöl. Mus. A'dam).
- , 1892-1897: Vogelfauna van Callantsoog. 39 pp., losse cahierblaadjes. Gegevens over het Zwanenwater afkomstig van den jachtopziener H. Bleyendaal (1892) en verzameld tijdens twee, op resp. 10 Mei '93 en 4 Juni '97, daar heen gemaakte excursies. (part. bezit).
- Holsteyn, P. (den Ouden), 1621-1656: Album met 172 losse aquarellen van vogels, 4°-formaat. (Gem. Archief Haarlem).
- , s. d.: Aves (aquatiles) ad vivum (elegantier) depictae a Petro Holsteyn (celeberrimo pictore). Collectie van 181 aquarellen van vogels, gebonden in 2 dln., oblong-folio. (partic. bezit).
- , s. d.: enkele losse aquarellen van vogels (w.o. Witte Dodo). (Teyler's Museum).
- Jacht-Bedryff. Handschrift uit ± 1636, toegeschreven aan C. J. van Heenvliet. pp. 1-186 (*recto et verso*), met teekeningen van A. Santvoort. (Kon. Bibl. Den Haag). Men zie ook de literatuurlijst onder Swaen 1948.
- Koller, H., 1886-1891: Correspondentie betreffende vogelcollectie van „Artis”, o.a. met H. Albarda, L. v. d. Bogaert, P. C. C. Duyzend, H. W. de Graaf, A. en K. Th. Mollen en J. Pelinck Stratingh. (Archief Zoöl. Mus. A'dam).
- Lennepe, C. van, 1798-1799: FASTI FRINGILLARES, of DAGELIJSCHES WAARNEMINGEN van de MAAN, den WIND, en het WEDER; gelijk ook van de VLUGT, en het GETAL der gevangen VINKEN, op onderscheiden VINKENBAANEN, beginnende met het Jaar 1749. Uit eigen AANTEKENINGEN, en die van andere Liefhebbers, hier bijeen verzameld en geboekt, door C. v. L., EERSTE DEEL: XI + 142 pp.; TWEDE DEEL: III + 195 pp. 2 cahiers. (part. bezit).
- Snouckaert van Schauburg, R. C., 1889-1918: Waarnemingen omtrent de vogels (1889-eind Sept. 1918). Ornithologische dagboeken (partic. bezit).
- , 1935: Lijst van door mij uitgegeven geschriften 1895-1935. 408 nummers. 33 folio-paginas. (partic. bezit).
- Temminck, C. J., 1808: Histoire naturelle générale des Gallinacés. Collection de 160 dessins faits par Mlle Pauline de Courcelles & M. Prêtre. 2 vols. (Bibl. Rijksmus. Nat. Hist. Leiden).
- Trigt, S. H. W. van, ± 1810-1840: Aquarellen van Inlandsche Vogels. Vijf portefeuilles met 256 aquarellen (75 × 55 cm). (Teyler's Museum).
- Wickevoort Crommelin, J. P. van, ± 1863—1888: collectie ornithologische brieven, geschreven door H. Albarda, A. A. van Bemmelen, John M. Brown (1867-1869 predikant te Rotterdam, bezitter v. e. collectie opgezette vogels), O. Finsch, H. W. de Graaf, H. Hesselink (naturalist, Groningen), J. v. d. Hoeven, Paul Leverkühn, Jb. Lindeman (Texel), J. Th. ter Meer, Léon Olphe-Galliard, H. Schlegel, A. Suchetet (Rouaan), G. A. Venema, G. F. Westerman, J. G. Wurfbain e.e.a. (Archief Rijksmus. Nat. Hist. Leiden).

Kaarten enz.

Anonymus, ± 1705: Brabantiae Batavae Pars Orientalis, Comprehendens Tetrarchiam sive majoratum sylvaeducensem in ejusdem subjacentes ditiones. (accuratissime divisum per Nicolaum Visscher); formaat 51 × 60 cm.

Anonymus, 1734: Kaart van Mynden en de Loosdrecht; formaat 62 × 90 cm.

Anonymus, z.j.: Tetrarchia Ducatus Geldriae Ruremondana sive Hispanica.

Balthasar, Floris, 1611: Kaart van Delffland, 10 bladen.

Conders, W. en F., ± 1650: Prov. Groningae et Omlandiae Tabula; formaat 105 × 134 cm.

Krayenhoff, 1807: Kaart van Noord- en Zuid-Holland, verscheidene bladen.

Medtman, M. van, z.j.: Le Duché de Limbourg et partie du diocèse de Liège, dédiée à son Altesse Electorale de Bavière. Amsterdam, R. & J. Ottens.

Ottens, R. en J., ± 1700: Gooilandt; formaat 53 × 83 cm. Onlangs in kleuren en kleiner formaat (37 × 57 cm) herdrukt.

Pynacker, C., 1634: Drente; formaat 39 × 50 cm. In 1927 bij Van Gorcum & Co. te Assen herdrukt.

Scholten, 1821: Gekleurde kaart van het Hoogheemraadschap Schieland.

Stampioen, J., 1684: Kaart van Schieland, 9 bladen.

Zoutman, J. D., 1677: Kaart (penteekening) van den Wollefoffenpolder.

Men zie ook literatuurlijst onder A. A. Beekman 1911-1938, H. Blink 1892 en 1929, B. Schotanus à Sterringa 1698 en R. Schuiling 1934-1936.

Foto's.

Burdet, A., 1910-1922: Stereoscoopplaten van Nederlandsche Vogels. Series 1 t/m 8 en A t/m E, resp. 122 en 60 platen.

Steenhuizen, P. L., 1903: Stereoscoop-opnamen van Nederlandsche Vogels, hun nesten, eieren en jongen. Serie I t/m IV, 48 stuks.

Tepe, R., ± 1924-1928: Vogelkalenders. Den Haag, Weenk & Snel.

Literatuur.

(Hieronder vindt men niet alleen de geciteerde literatuur, maar ook een aantal geschriften, die ter kenschetsing van het oeuvre van sommige ornithologen niet mochten ontbreken. Naar volledigheid is niet gestreefd.

Een * voor aan den regel wil zeggen, dat het betrokken werk niet *in originali* werd geraadpleegd.

De volgende afkortingen, die hieronder gebruikt zijn, behoeven nadere toelichting.

Alb. d. Nat. = Album der Natuur.

Bouwstoffen = Herklots' Bouwstoffen voor een Fauna van Nederland.
3 dln.

Jaarb. C.N.V. = Jaarbericht Club Nederlandsche Vogelkundigen.

Jaarb. N.A.M. = Jaarboekje „Natura Artis Magistra”.

Jaarb. N.O.V. = Jaarboekje Nederlandsche Ornithologische Vereeniging.

Lev. Nat. = De Levende Natuur.

Nat. & Landsch. = Natuur en Landschap.

Org. C.N.V. = Orgaan Club Nederlandsche Vogelkundigen.

Versl. Meded. N.O.V. = Verslagen en Mededeelingen Nederlandsche Ornithologische Vereeniging).

- Aa, A. J. van der, 1852-1878: Biografisch Woordenboek der Nederlanden. Nieuwe uitgaaf, dln. 1-21. Haarlem, van Brederode.
- Albarda, J. Herman, 1866: Naamlijst der in de provincie Friesland in wilden staat waargenomen vogels. Bouwstoffen 3, pp. 298-333.
- , 1884: Naamlijst der in de provincie Friesland in wilden staat waargenomen vogels. 147 pp. (niet in den handel).
- , 1885: I. ornithologischer Jahresbericht (1885). Ornis 1, pp. 589-631.
- , 1885-1898: Ornithologie van Nederland. Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., serie 2, dln. 1 t/m 6.
- , 1897: Aves Neerlandicae. 151 pp.
- , zie voor necrologie onder Snouckaert van Schauburg 1915a.
- Aldrovandi, U., 1646: Ornithologiae Libri XII. *over vogelzinnen*
- Allen, Elsa G., 1951: A Sixteenth Century Classification of Birds. Proceed. Xth. Internat. Ornithological Congress, Uppsala 1950, pp. 139-143, 1 fig.
- Altum, B., 1863: Die Vögel auf Rottum, am 19. August 1862. Journ. f. Ornith. 11, pp. 72-76.
- Anker, J., 1938: Bird books and bird art. An outline of the literary history and iconography of descriptive ornithology. XVIII + 251 pp., 14 pl. Copenhagen, Munksgaard.
- Anonymus, 1899: Necrologie Joseph Wolf. Ibis 1899, pp. 468-470.
- Anonymus, 1909: Gooilust. Buiten, jrg. 3, pp. 181, 193, 196-199, 205, 208-211, 217 en 220-223, 19 foto's.
- Anonymus, 1920: Necrologie J. L. F. de Meyere. Ardea 9, p. 21, pl. 3.
- Anonymus, 1951: Ganzen stierven niet aan de cholera. Ned. Jager 56, nr. 21, pp. 330/331.
- Bakker, E. M. van Zinderen, 1942: Het Naardermeer. 255 pp., 47 foto's, vele tekst-illustr. A'dam, De Lange.
- , 1947: De West-Nederlandsche veenplassen. Biologisch-Natuurhistorisch. 136 pp., geïllustr. A'dam, De Lange.
- Balen, W. J. van, 1936: Het werkende land. Opbouw van Nederland in moeilijke tijden. XIV + 175 pp., 89 foto-illustr.
- , 1938: De Gulden Spade. (Uitgave 50-jarig bestaan Ned. Heidemij). XIV + 151 pp., 80 foto-illustr.
- Bamps, J. A., 1824: Dissertatio de migratione Avium.
- Bayer, Ch., 1933: Necrologie E. D. van Oort, 1876-1933. Zool. Meded. 16, pp. 263-265, 1 portret.
- Beaufort, L. F. de, 1950: Necrologie A. A. van Pelt Lechner. Ardea 38, pp. 84/85, pl. 2.
- , W. H. de, 1920: Coenraad Jacob Temminck (31 Maart 1778-30 Januari 1858) uit zijne brieven geschetst. Ardea 9, pp. 34-43, 2 portretten.
- Beekman, A. A., c.s., 1911-1938: Geschiedkundige Atlas van Nederland. Den Haag, Nijhoff.

de I / 12 boeke
Dolyca 1919
de II / 6 boeke / 1600
de III / 8 boeke / 1603

- Belon, P., 1555: L'Histoire de la Nature des Oyseaux. XXVIII + 381 pp., geïllustr.
- Bemmelen, A. A. van, 1856 a: De Vogels aan het strand der Noordzee. Jaarb. N.A.M. 1856, pp. 131-141.
- , & C. de Gavere, 1856 b: Lijst van Vogels in de Provincie Groningen en op het Eiland Rottum waargenomen. Bouwstoffen 2, pp. 119-130.
- , 1856 c: Bijdrage tot de kennis onzer inlandsche diernamen. Bouwstoffen 2, pp. 131-142.
- , 1862: Lijst der tot heden in de Nederlanden waargenomen Kruipende dieren. Bouwstoffen 3, pp. 96-100.
- , 1864: Lijst der Zoogdieren, tot heden in den wilden staat in Nederland waargenomen. Bouwstoffen 3, pp. 228-254.
- , 1866a: Lijst van Visschen in Nederland waargenomen. Bouwstoffen 3, pp. 418-513.
- × —, 1866 b: Aanvulling der Mededeelingen over de Zoogdieren, Vogels en Kruipende Dieren. Bouwstoffen 3, pp. 514-532.
- , 1879: Een en ander over in ons land waargenomen vogels. Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., IV, pp. LXX-CIV.
- , zie voor volledige lijst van publicaties onder G. A. Brouwer 1946.
- , zie voor necrologie onder F. E. Blaauw 1897 b.
- Bennet, J. A., en G. van Olivier, 1822: Naamlijst van Nederlandsche dieren. Iide Klasse. Vogelen (Aves). Natuurk. Verhand. Holl. Mij, dl. XI, pp. 161-401.
- Bentham, R. J., 1941: Een interessante vogelcollectie (coll. Gebr. van Dijkstra). Ardea 30, pp. 119-122.
- Berlepsch, H. von, 1900: De Algemeene Vogelbescherming, haar grondslag en uitvoering. Vertaald door H. A. A. Cr. te Arnhem. 86 pp., 8 gekl. pl. A'dam, Versluys.
- Bernink, J. B., c. s., 1927: De roep der velden. 332 pp., geïllustr. Laren, Schoonderbeek.
- Bernstein, H. A., 1866: Sur une espèce nouvelle d'oiseau de Paradis, *Schlegelia calva*. Ned. Tijdschr. v. d. Dierkunde 3, pp. 4-7, 1 gekl. plaat.
- Beusekom, G. van, c. s., z.j. (1930): Het Voegeiland. 247 pp., geïllustr. Laren, Schoonderbeek.
- × Bierens de Haan, J. A., 1921: Een merkwaardig vinkenjournaal. Ardea 10, pp. 123-128.
- , 1952: De Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen 1752-1952. Gedenkboek. VII + 422 pp., geïllustr.
- Bijhouwer, J. T. P., 1942: Nederlandsche tuinen en buitenplaatsen. (Heemschut-serie 18). 144 pp., 69 illustr.
- Blaauw, F. E., 1893: A comparative list of the birds of Holland and England. Notes Leyd. Mus. 15, pp. 183-239.
- , 1897 a: A monograph of the Cranes. VIII + 68 pp., 22 gekl. platen. royal-folio. Leiden, Brill.
- , 1897 b: Levensbericht A. A. van Bemmelen. Alb. d. Nat. 1897, pp. 301-306.
- , 1912 a: Across south America to Tierra del Fuego and back through the Smith-Channel. Notes Leyd. Mus. 35, pp. 1-74.

- Blaauw, F. E., 1912 b: Noordwestelijk Vuurland en zijn vogels. *Ardea* 1, pp. 2-11.
- , 1913: Een en ander over zwanen en ganzen op Gooilust te 's-Graveland. *Ardea* 2, pp. 23-27.
- , 1915 a: Ornithologische waarnemingen in het Zuiden der Kaapkolonie. *Ardea* 4, pp. 1-19 en 49-74, 2 pl.
- , 1915 b: De teelt van struisvogels in Zuid-Afrika. *Ardea* 4, pp. 109-111, 3 pl.
- , 1915-1919: Korte mededeelingen over: het drenken van jonge Ooievaars, het baden v. d. Wielewaal en het onder water zwemmen v. e. Waterhoentje. *Ardea* 4, pp. 112 en 128; 8, p. 132.
- , 1916 a: Een en ander over het broeden van eenige vreemde vogels op Gooilust gedurende 1915. *Ardea* 5, pp. 18-23, 2 pl.
- , 1916 b: Een en ander over den Secretaristvogel (*Secretarius reptilivorus*). *Ardea* 5, pp. 80-82, 2 pl.
- , 1917: Een en ander over bastaarden en kleurslagen. *Ardea* 6, pp. 56-61.
- , 1920: On the Type-specimen of *Chloëphaga inornata* King in the British Museum, and some further notes. *Ibis* 1920, pp. 497-498, 1 pl.
- , 1921 a: Ornithologische waarnemingen tusschen Buenos-Ayres en Santiago. *Ardea* 10, pp. 1-9.
- , 1921 b: Over bastaard-eenden (*Nettion crecca* ♂ × *Dafila acuta* ♀). *Ardea* 10, p. 190. Zie ook *Ardea* 12, pp. 43/44.
- , 1923-1925: Een en ander over Noord-Amerikaansche Vogels. *Ardea* 12, pp. 53-58; 13, pp. 37-46 en 14, pp. 95-107.
- , 1927: Op zoek naar dieren en planten in Britsch Oost-Afrika. 155 pp., 44 illustr. Amsterdam, van Holkema & Warendorf.
- , 1928: Rijherinneringen uit vele landen. 195 pp., 98 illustr. Amsterdam, van Holkema & Warendorf.
- Blink, H., 1892: Nederland en zijne bewoners. 3 dln.
- , 1929: Woeste gronden, ontginning en bebossching in Nederland voormaals en thans. 244 pp., enkele kaartjes. Den Haag, Mouton & Co.
- Blok, P. J. zie onder P. C. Molhuysen 1911-1937.
- Boddaert, P., 1768: Lyst der Plant-Dieren. (Vertaling van Pallas' „Elenchus Zoophytorum”). Utrecht.
- , 1767-1770: Dierkundig Mengelwerk. (Vertaling van Pallas' „Miscellanea Zoologica”), 6 stukken. Utrecht.
- , z. j. (1770): Dierkundige Beschouwingen etc. (grootendeels gebaseerd op het werk van Pallas (*Spicilegia Zoologica*) en Vosmaer), 6 stukken. Rotterdam.
- , 1778: Natuurkundige Beschouwing der Dieren. XXXVIII + 419 pp., 4 gekl. pl. Utrecht.
- , 1772-1783: Kort begrip van het zamenstel der natuur van den heer C. Linnaeus, met zeer veele soorten vermeerderd. Dl. 1, 1e en 2e stuk.
- , 1783: Table des Planches enluminées d'histoire naturelle, de M. d'Aubenton. Reprint by W. B. Tegetmeier 1874.
- Bonaparte, C. L., 1850: *Conspectus Avium*. 775 pp.
- *—, 1857/1858: *Iconographie des Pigeons non figurés* par Madame Knip, met 55 gekl. platen, royal folio (bleef onvoltooid).
- , zie ook onder H. Schlegel 1850.

- Boreel van Hogelanden, J. W. G., 1929: Een brief aan den Minister (van Binnenlandsche Zaken). Lev. Nat. 34, pp. 231-234, 1 illustr.
- Bos, H., c. s., 1928: Phaenologische Waarnemingen . . . vanwege de „Nederlandsche Phaenologische Vereeniging” geredigeerd. Landbouwk. Tijdschr. 40, nrs. 480-482.
- Bos, J. Ritzema, 1879: Landbouwdierkunde. Nuttige en schadelijke dieren van Nederland. 2 dln., geïllustr. (vogels: dl. 1, pp. 252-440).
- , 1897: Schetsen uit het leven der vogels. VIII + 158 pp., 10 gèkl. pl.
- , 1905: Over het afvreten van knoppen door vogels. Versl. Meded. N.O.V. 2, pp. 26-28.
- Braak, J., 1821: Catalogus avium, in Provincia Groningana indigenarum. 210 pp.
- Brisson, M.-J., 1760: Ornithologie, 6 vols.
- Brouwer, G. A., 1941: Beulaker- en Belterwijde met hun oeverlanden een „potentieel” natuureservaat. Op de bres voor Overijssel's natuurschoon. Uitgave „Het Oversticht”, pp. 47-58, 6 foto's, 2 kaarten.
- , 1943: De waarde van Nozeman en Sepp's Nederlandsche Vogelen (1770-1829) voor de faunistiek. Ardea 32, pp. 74-107, geïllustr.
- , 1946a: Circulaire „Eerbetoen nagedachtenis Dr. Jac. P. Thijsse”, Maart 1946.
- , 1946b: De ornithologische publicaties van A. A. van Bemmelen (1830-1897). Ardea 34, pp. 299-314, 1 portret.
- , 1948a: De gevolgen van de oorlog voor de Nederlandse fauna. Nat. & Landsch. 2, pp. 2-13, geïllustr.
- , 1948b: Prof. Mr. Dr. Th. van Swinderen (1784-1851) en zijn werkzaamheid in het belang van de ornithologie. Ardea 36, pp. 121-142, 1 pl.
- , en L. Tinbergen, 1939: De verspreiding der Kleine Zwanen, *Cygnus b. bewickii* Yarr., in de Zuiderzee, vóór en na de verzoeting. Limosa 12, pp. 1-18.
- Buisman, H. H., 1950: Waterwildjacht in West-Europa, een cri-de-coeur. Nat. & Landsch. 4, pp. 74-77.
- Bullock, W., 1819: Sale catalogue of the Bullock Museum. 5 parts, VI + 165 pp. (Temminck's exemplaar, dat bewaard wordt in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie).
- Burdet, A., 1913: Le Butor (*Botaurus stellaris* (L.)). Ardea 2, pp. 152-154, 4 foto's.
- , 1914: Un trait de la vie des cigognes. Ardea 3, pp. 136/137, 1 foto (het drenken der jongen op het nest).
- , 1916: Contribution à l'étude du Blongios (*Ardetta minuta* (L.)). Ardea 5, pp. 59-61, 2 foto's.
- , 1922: Notes ornithologiques en 1922. Ardea 11, pp. 124-128.
- , 1925: Notes ornithologiques d'Egypte (Hiver 1923-'24). Ardea 14, pp. 28-32 (niet verder vervolgd).
- , 1926: Contribution à l'étude du Coucou (*Cuculus canorus* L.). Ardea 15, pp. 16-19.
- , 1935: Faits et gestes d'un couple d'Oedicnèmes (*Burbinus o. oedicnemus* (L.)) près du nid. Lev. Nat. 40 (Gedenkboek Thijsse), pp. 150/151, 6 foto's.

- Burdet, A., 1937: Troisième cas de nidification du harle huppé (*Mergus serrator* L.) en Hollande. *Ardea* 26, pp. 111-115, 4 foto's.
- , en Jac. P. Thijsse, 1910: Sperwers en Gaaien. *Lev. Nat.* 15, pp. 289-293 en 312-316, 4 illustr., 2 losse platen.
- , zie voor necrologie onder Jac. P. Thijsse 1940.
- Burdet-Van der Vliet, O., 1916: Bij de IJsvogels. *Jaarb. Ned. Ver. Besch. Vogels 1915/1916*, pp. 6-8, 1 foto.
- , 1919 a: De Schildvink. *Lev. Nat.* 23, pp. 342-344, 3 illustr.
- , 1919 b: De Winterkoning. *Lev. Nat.* 23, pp. 412-414, 3 illustr.
- , 1925: In het vogelland (Texel). *Lev. Nat.* 30, pp. 97-100, 3 foto's.
- Büttikofer, J., 1883: Mededeelingen over Liberia. *Tijdschr. Ned. Aandr. Gen.*, Bijblad nr. 12. XVI + 147 pp., 1 kaart.
- , 1885-1890: Zoological researches in Liberia. *Notes Leyd. Mus.* 7, 8, 10, 11 en 12.
- , 1890: *Reisebilder aus Liberia*. 2 dln. Leiden, Brill.
- , 1892: J. P. van Wickevoort Crommelin. *Ein Nachruf. Ornith. Jahrb.* 3, pp. 76-79.
- , 1897-1899: Zoological results of the Dutch Scientific Expedition to Central Borneo. *Notes Leyd. Mus.* 19 en 21.
- , 1911: On a probably new species of the genus *Cercopithecus* (*C. petronellae*). *Notes Leyd. Mus.* 34, pp. 1-3.
- , 1914 a: De reigerkolonie in de Rotterdamsche Diergaarde. *Ardea* 3, pp. 9-13, 1 illustr.
- , 1914 b: De Koningspingoeins in de Rotterdamsche Diergaarde. *Ardea* 3, pp. 27-29, pl. 1.
- , 1917: Die Kurzschwanzaffen von Celebes. *Zool. Meded.* 3, pp. 1-86, 12 pl.
- Buve, W. B. J., en J. Drijver, 1937: De Vogelwet 1936. VIII + 310 pp., Alphen a. d. Rijn, Samsom.
- Carrière, J. E., 1929: De waterleiding in vele gevallen het behoud van onze duinen. *Lev. Nat.* 34, pp. 126-134 en 161-172, 7 illustr.
- X Clusius, C., 1605: *Exoticorum libri decem*. Cf. Liber V (pp. 94-118) en Auctarium (pp. 357-370).
- Cohen, J., 1939: *Vogelliederen*. 20 pp., Groningen, Erven A. de Jager.
- Cohen, L. A., 1840: Berigten omtrent de Nat. Geschiedenis van het eiland Rottum (gedeeltelijk gebaseerd op de aantekeningen van J. O. Karsten en J. de Graaf). *Tijdschr. Nat. Gesch. & Physiol.*, dl. 7, pp. 445-460.
- X Collaert, A., ± 1598: *Avium vivae icones, in æs incisæ & editæ ab Adriano Collardo*. 16 platen, obl. 8°.
- X —, ± 1617: *Avium vivae icones, in æs incisæ & editæ ab Adriano Collardo, et Theodoro Gallæo*. 32 platen, obl. 8°.
- Coomans de Ruiter, L., 1953: *De wonderen der tropische natuur*. 174 pp., 92 afb. Groningen, Wolters.
- Cool, Cath., 1920: In memoriam J. L. F. de Meyere. *Lev. Nat.* 25, p. 138.
- Crommelin, J. P. van Wickevoort c. s., 1853: *Aantekeningen betreffende de inlandsche vogelen*. *Bouwstoffen* 1, pp. 207-215.
- , 1858 a: *Waarnemingen betreffende vogels in Nederland*. *Bouwstoffen* 2, pp. 207-220.

X *Volcher Coiffe in Nijmegen en Schierbeek*

- Crommelin, J. P. van Wickevoort, 1858 b: Nog eenige bouwstoffen voor de ornithologie van Nederland. *Bouwstoffen* 2, pp. 287-291.
- , 1863 a: Notice sur les canards observés en Hollande. *Ned. Tijdschr. v. d. Dierk.* 1, pp. 172-178 en 227 (corrigenda).
- , 1863 b: Observations sur *Syrrhaptes paradoxus*. *Ibidem*, pp. 219-227 en 3 (1865), pp. 239-241.
- , 1865 a: Notes sur les Busards indigènes. *Ibidem* 2, pp. 3-6 en 3 (1866), pp. 237/238.
- , 1865 b: Hybrides de Canards. *Ibidem* 2, pp. 294-297.
- , 1866 a: Bijdrage tot de vogelfauna van Nederland. *Ibidem* 3, pp. 242-248.
- , 1866 b: Notes sur les Bergeronnettes observées en Hollande. *Ibidem* 3, pp. 313-317.
- , 1866 c: Description d'un Canard hybride. *Ibidem* 3, pp. 309-312.
- , 1867 a: Notes ornithologiques (*Circus aequipar*; *Phalaropus*; *Procellaria leucorhoa*). *Archiv. Néerl. Soc. Holl. Science Harlem* 2, pp. 66-88.
- , 1867 b: Contributions à l'Hybridologie ornithologique. *Ibidem* 2, pp. 447-452.
- , 1869 a: Notes ornithologiques sur la Faune des Pays-Bas. *Ibidem* 4, pp. 231-238.
- , 1869 b: Remarques sur la faune ornithologique de la Hollande. *Ibidem* 4, pp. 379/398.
- , 1872: Notes sur quelques Canards observés en Hollande. *Ibidem* 7, pp. 130-139.
- , 1873: Notes sur les Râles des Pays-Bas. *Ibidem* 8, pp. 297-322.
- , 1875: Nouvelles ornithologiques sur la faune des Pays-Bas. *Ibidem* 10, pp. 166-180.
- , 1881 a: Eenige aantekeningen omtrent inlandsche vogels. *Tijdschr. Ned. Dierk. Ver.* 5, pp. XXXI-XXXVII.
- , 1881 b: Over hermelijnen en over eenige vogels. *Ibidem* 5, pp. CV-CVII.
- , 1890: Ornithologische Mittheilungen aus den Niederlanden. *Ornith. Jahrb.* 1, pp. 94-96.
- , zie voor necrologie onder J. Büttikofer 1892.
- Daalder, J., 1903: Waarnemingen aangaande het gewone Vischdiefje en de Zilvergrijze Zeezwaluw. *Lev. Nat.* 7, pp. 223-226, 1 foto.
- Deelder, C. L., 1951 a: Enige beschouwingen over de vinkentrek in Nederland van omstreeks 1800. *Ardea* 39, pp. 222-228.
- , 1951 b: Gegevens over Bloemendaalse vinkenbanen. *Ardea* 39, pp. 321-341, 1 pl.
- Delsman, H. C. en P. J. Velsen, 1949: Dierkunde voor Indonesische middelbare scholen. 8e druk. Groningen, Wolters.
- , zie ook onder Holstvoogd, C., 1939.
- Drijver, J., 1924: Dr. Johann Büttikofer. *Versl. Meded. Ned. Ver. Besch. Vogels 1898-1923*, pp. 41-44.
- Droste-Hülshoff, F., 1867: Das Reichsmuseum zu Leyden; Crommelin's Museum. *Journ. f. Ornith.* 15, pp. 352-355; 355/356.
- , 1869: Die Vogelwelt der Nordseeinsel Borkum. XIX + 389 + 16 pp., 2 pl.

- Eeden F. W. van, 1893: Van Callantsoog tot St. Pancras. Alb. d. Nat. 1893, pp. 129-146.
- Eijkman, C., 1940: Necrologie P. L. Steenhuizen. Limosa 13, pp. 155/156.
- Engel, H., 1939: Alphabetical list of dutch zoological cabinets and menageries. Bijdr. t. d. Dierk., afl. 27, pp. 247-346.
- , 1943: A drawing of *Podiceps cristatus* once in the possession of Rembertus Dodonaeus. Limosa 16, pp. 1-3, 1 plaat.
- Evans, A. H., 1903: Turner on birds. XVIII + 223 pp. Cambridge, University press.
- Evers, G. A., 1911: De menagerie van Lodewijk Napoleon. De Natuur 31, pp. 229-231 en 303-308.
- , 1912: De menagerieën op Het Loo. Gelre, dl. 15, pp. 533-540.
- Fijnje, H. F. zie onder L. A. J. W. Sloet 1856.
- Finsch, O., 1867/1868: Die Papageien. 2 dln.
- *—, 1876: Verzeichnis der literarischen Arbeiten von Otto Finsch, 1859-1876. Nebst einem biographischen Anhang. 16 pp. Bremen.
- , 1899: Systematische Uebersicht der Ergebnisse seiner Reisen und schriftstellerischen Thätigkeit (1859-1899). 153 pp. Berlin, Friedländer.
- Frauenfeld, G. von, 1868: Neu aufgefundene Abbildung des Dronte etc. in der Privatbibliothek S. M. des verstorbenen Kaisers Franz. 17 pp., 4 pl., waarvan 2 gekl., folio.
- Francq van Berkhey, J. le, 1769: Natuurlijke Historie van Holland, dl. 1.
- Fürbringer, M., 1888: Untersuchungen zur Morphologie und Systematik der Vögel. Bijdr. t. d. Dierk., afl. 15, 2 dln.
- Gavere, C. de: zie onder A. A. van Bemmelen 1856 b.
- Gesner, C., 1617: Historiae Animalium Liber III, qui est de avium natura. 732 pp.
- Giebel, C. G., 1872: Thesaurus Ornithologiae. Bd. 1, pp. 1-252 (Repertorium ornithologicum). Leipzig, Brockhaus.
- Gijzen, Agatha, 1938: 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie 1820-1915. 335 pp., 4 pl., 1 plattegrond.
- Graaf, G. M. de, 1852: Mededeelingen betreffende onze inlandsche Vogelen. Bouwstoffen 1, pp. 155-164.
- , 1858: Dierkundige verscheidenheden: V. Beschrijving van *Turdus sibiricus*. Bouwstoffen 2, pp. 311/312.
- , H. W. de, 1889: Over *Muscicapa parva*, Bechstein. Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., 2e serie, dl. 2, pp. 158-161.
- , 1898: *Acrocephalus aquaticus* (Gmel.) broedende in Nederland. Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., 2e serie, dl. 5, pp. 302-305.
- Gray, G. R., 1844-1849: The genera of birds. 3 vols., folio. London, Longman c. s.
- Gurney, J. H., 1913: The Gannet, a bird with a history. LI + 567 pp., geïllustr. London, Witherby.
- , 1921: Early annals of ornithology. 240 pp., geïllustr. London, Witherby.
- Haak, S. P., 1901: Paullus Merula 1558-1607. IV + 164 pp., 1 portret (diss. Leiden).

- Hachisuka, M., 1953: The Dodo and kindred birds. XVI + 250 pp., 22 pl., 34 afb. London, Witherby.
- Hallema, A., 1952: Bescherming van en minachting jegens dieren in vroegere eeuwen. Wandelr. Weer & Wind, jrg. 20, pp. 184-186.
- Harting, J. E., 1906: Recreations of a naturalist, (pp. 213-221). London, Fisher Unwin.
- , P., 1864: Een bezoek aan het Schollevaarders-eiland. Alb. d. Nat., pp. 243-253.
- Haverschmidt, F., 1931: Vangstcijfers van eenige Nederlandsche eendenkooien. Ardea 20, pp. 152-169, 1 kaart.
- , 1943: De Goudplevierenvangst in Nederland. Ardea 32, pp. 35-74, 8 foto's.
- , 1949: Een oude verhandeling over den Ooicvaar. Ardea 36, pp. 257-265.
- Heerkens, G. N., 1788: Aves Frisicae. XXIV + 298 pp. 8vo.
- Hegenitius, G., 1630: Itinerarium Frisio-Hollandicum, etc. Lugd. Batavor., pp. 134-136.
- Heide, G. D. van der, en T. Lebret, 1944: Achter de schermen. Een boek over eendenkooien. 150 pp., vele illustr., w.o. 8 fotoplaten.
- Heimans, J., 1946: Necrologie Dr. Jac. P. Thijsse. Lev. Nat. 49, pp. 61-68, geïllustr.
- , 1949: Jacobus Pieter Thijsse (1865-1945), zijn persoon en zijn werk. In het voetspoor van Thijsse, pp. 11-15, 1 afb. Wageningen, Veenman.
- Hens, P. A., 1926: Aan Mr. Dr. R. C. E. G. J. Baron Snouckaert van Schauburg (ter gelegenheid van zijn 70sten verjaardag). Jaarb. C.N.V. 16, pp. 160-165, portret.
- , 1932: Idem (ter gelegenheid van zijn 75sten verjaardag). Org. C.N.V. 5, pp. 1-4, portret.
- , 1936: In Memoriam Mr. Dr. R. C. E. G. J. Baron Snouckaert van Schauburg, Eere-Voorzitter der Club v. Ned. Vogelk. Org. C.N.V. 9, pp. 97-102.
- Hess, A., c. s., 1927: Zum Andenken an Dr. Johann Büttikofer. 32 pp., 3 platen, Bern, Bühlmann & Co.
- Heurn, W. C. van, 1952: Necrologie van H. C. Siebers. Limosa 25, pp. 87-89.
- Holstvoogd, C., en H. C. Delsman, 1939: Dierkunde voor A.M.S. en kweek-school. 4e druk. Groningen, Wolters.
- Houttuyn, M., 1762/1763: Natuurlyke Historie of Uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenstel van den Heer LINNAEUS, dln. 4 en 5. (Hierin worden de vogels behandeld).
- , 1786-1798: Nederlandsche Vogelen, dl. II, pp. 175 seq. (plaat 91-100), deel III, deel IV, pp. 295 seq. (plaat 151 t/m 179, 181-187 en waarsch. 189-192 en 194/195).
- Hoytema, Th. van, 1892: Hoe de Vogels aan een koning kwamen.
- , 1893: Het leelijke jonge eendje.
- , 1895: Uilengeluk.
- , z. j. (1904): Vogelvreugd. 36 pp.
- Hunger, F. W. T., 1927 & 1943: Charles de l'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsch kruidkundige 1526-1609. 2 dln. Den Haag, Nijhoff.

- Jentink, F. A., 1894: Catalogue systématique de la collection de feu Mr. J. P. van Wickevoort Crommelin. Muséum d'histoire naturelle des Pays-Bas, XIV. IX + 94 pp.
- Jonston, J., 1650: De Avibus libri VI.
- Junge, G. C. A., 1945: Necrologie M. A. Koekkoek. Ardea 33, pp. 267-269, 1 portret.
- , en J. C. Koch, 1938: De rosse gors, *Emberiza rutila* Pall., in Nederland. Limosa 11, pp. 1-6, geïllustr.
- Junius, H., 1588: Batavia. 411 pp. Lugd. Batav.
- , 1618: Nomenclator, in quo propria rerum vocabula Gallica Belgicaque lingua explicantur. 159 pp. Ultrajecti.
- ↗ ↘
- Kirke Swann, H., zie onder W. H. Mullens 1917.
- Klaauw, C. J. van der, 1926: Het hooger onderwijs in de zoologie en zijn hulpmiddelen te Leiden. (Historische schets t.g.v. 50-jarig bestaan Zoöl. laboratorium). 131 pp. Leiden, Sijthoff.
- Kleijn, L. J., en M. J. Tekke, 1940: Necrologie Dr. J. C. Koch. Limosa 13, pp. 154/155, 1 illustr.
- ✕ Klein, J. Th., 1750: Historiae Avium Prodrromus.
- Knuttel, G., 1939: Th. van Hoytema. Elsevier's Maandschrift, Dec.-nr., 13 pp., 6 platen.
- , 1953: Theo van Hoytema. 40 pp., 9 platen, 3 afb.
- Koch, J. C., 1934 a: De Oost-Groenlandsche tapuit, *Oenanthe oenanthe sibirica* Salomonsen, aan het „Ringstation Wassenaar”, in Nederland vastgesteld. Org. C.N.V. 7, pp. 49-52.
- , 1934 b: Le sizerin roussâtre, *Carduelis flammea cabaret* (P. L. S. Müller), dans les Pays-Bas. Gerfaut 24, pp. 8-10.
- , 1934 c: Vogelzug unter Einfluss von Leitlinie und Windrichtung. Vogelzug 5, pp. 45-52.
- , 1936: Eenige biologische gegevens van den boomleeuwerik, *Lullula a. arborea* (L.). Org. C.N.V. 9, pp. 76-79.
- , 1938: Beschouwingen over het broedparasitisme van den koekoek, *Cuculus canorus* L. Limosa 11, pp. 98-115, 1 gekl. pl.
- , 1939: De britsche putter, *Carduelis c. britannica* (Hart.), een nieuwe vorm voor de Nederlandsche avifauna. Limosa 12, pp. 24-26.
- , 1940: Geelpootige Zilvermeeuwen, *Larus argentatus* subspec. in Nederland. Ardea 29, pp. 227-230.
- , en J. P. Bouma, 1929-1934: Jaarverslagen van het Ringstation Wassenaar, 1927/1928 t/m 1932/1933 resp. verschenen in Ardea 18 t/m 20, Lev. Nat. 37, Org. C.N.V. 6 en Lev. Nat. 39.
- , 1931-1936: Gegevens over den trek van *Sturnus vulgaris* (Org. C.N.V. 4, 6 en 8), *Carduelis spinus* (Org. C.N.V. 6 & Vogelzug 2) en *Carduelis cannabina* (Ardea 23).
- , 1935: Beschouwingen over vogeltrek. Org. C.N.V. 7, pp. 158-171, 5 grafieken.
- , en Tsj. G. de Vries, 1933: Necrologie Prof. Dr. E. D. van Oort. Org. C.N.V. 6, pp. 83-85, 1 portret.
- , zie ook onder G. C. A. Junge 1938.

- Koch, J. C., zie voor necrologie onder L. J. Kleijn & M. J. Tekke 1940.
- Koller, H., 1888: Naamlijst van in Nederland in den vrijen natuurstaat waargenomen vogels. Bijdr. t. d. Dierk., Feestnummer 50-jarig bestaan, pp. 1-80.
- Kossmann, F. K. H., zie onder P. C. Molhuysen 1911-1937.
- Krause, E., 1921: Alfred Edmund Brehm. Brehms Tierleben, 4. Aufl., Bd. 1, pp. XLI-LVI.
- Kruimel, J. H., 1916: Onderzoekingen over de veeren bij hoenderachtige vogels. Bijdr. t. d. Dierk., afl. 20, 2e stuk, pp. 1-93, 4 platen.
- , zie voor necrologie onder E. D. van Oort 1916.
- Lebret, T., zie onder G. D. van der Heide 1944.
- Lechner, A. A. van Pelt, 1904 a: Een en ander over de vogelwereld van Rottum en Schouwen. Versl. Meded. N.O.V. 1, pp. 42-44.
- , 1904 b: Iets over de teekening, en den aard harer variaties, bij het ei van *Sterna cantiaca*, Gmel. Versl. Meded. N.O.V. 1, pp. 49-52.
- , 1904 c: De statistische onderzoekingen van Oswald Latter omtrent de afmetingen van Koekoekseieren. Versl. Meded. N.O.V. 1, pp. 52-55.
- , 1906: Bijdrage tot de Oölogie der in Nederland broedende Vogelsoorten. De Eieren der Falconidae en der Striges. Versl. Meded. N.O.V. 3, pp. 10-25, 1 gekl. pl.
- , 1907: Oölogie der in Nederland broedende Vogelsoorten. Families Corvidae, Sturnidae en Fringillidae. Versl. Meded. N.O.V. 4, pp. 56-72.
- , 1908: De Kleine Zeemeeuw — *Larus canus* L. — broedvogel op Rottum. Versl. Meded. N.O.V. 5, p. 34.
- , 1909: Twee oölogische werken van den laatsten tijd (Dresser, Krause). Versl. Meded. N.O.V. 6, pp. 78-81.
- , 1910: Een en ander over *Motacilla boarula*, L. (Groote Gele Kwikstaart) in Limburg. Jaarb. N.O.V. 7, pp. 119/120.
- , 1910-1913: Oologia Neerlandica. 2 dln. Den Haag, Nijhoff.
- , 1917: Overzicht der specimina, in „Ootheca Wolleyana” als uit Nederland afkomstig vermeld staande. Ardea 6, pp. 21-32 en 82.
- , 1918 a: Het voormalige Zevenhuizensche Bosch, een vogeloord uit vroeger eeuwen. Ardea 7, pp. 99-108, 1 pl.
- , 1918 b: „Witte reijgher” en „Witvogel”. (Uit middeleeuwsche rekeningen.) (korte meded.) Ardea 7, p. 183.
- , 1912-1927: Varia oologica (et nidologica), I - XV. Ardea 1 t/m 16.
- , zie voor necrologie onder L. F. de Beaufort 1950.
- Leege, O., 1907: Ein Besuch bei den Brutvögeln der holländischen Nordseeinseln. Ornith. Monatsschr. 32, pp. 334-353, 357-379, 389-398 en 419-432.
- , 1935: Werdendes Land in der Nordsee. 84 pp., 197 foto-illustr. Oehringen, Ferd. Rau.
- , zie voor necrologie onder H. Nitzschke 1952.
- Levaillant, F., 1799-1808: Histoire Naturelle des Oiseaux d'Afrique. 4 vols.
- Leverkühn, P., 1888: Zweite vorläufige Mittheilung die Entenkenjoen betreffend. Ornith. Monatsschr. 13, pp. 309/310.
- (Lichtenstein's) Catalogus Rerum naturalium rarissimarum. Hamburgi,

d XXI Octobr. 1793. Reprint Willughby Society, London 1882. XVI + 60 pp.

Linnaeus, C., 1758: Systema Naturae, Editio X. Holmiae, L. Salvius.

Loisel, G., 1912: Histoire des Ménageries de l'antiquité à nos jours. 3 vols. Paris, Doin et Laurens.

× Longolius, G., 1544: Dialogus de Avibus. 97 pp., 12mo.

Lönnberg, E., 1939: The status of the Anatidae and the Limicolae in Sweden. Bulletin Int. Committee Bird Preservation 5, pp. 140-154.

Mathews, G. M., 1912: The late John Gerrard (*sic!*) Keulemans. Brit. Birds 6, p. 58.

Meerwarth, H. en K. Soffel, 1909-1911: Lebensbilder aus der Tierwelt. Vögel, 3 Bde.

Meise, W., 1950 a: Zur Deutung von A. Lichtensteins 1793 beschriebenen Vögeln aus Surinam und den übrigen Guianas. Ardea 38, pp. 182-185.

—, 1950 b: Über einige von A. Lichtenstein 1793 aus Ostindien beschriebene Vogelarten. Ardea 38, pp. 185-188.

Meise, W., en E. Stresemann, 1950: Notes on South African birds described in A. Lichtenstein's „Catalogus”, 1793. Ibis 1950, pp. 22-26.

Merula, P. G. F. P. N., 1605: Placaten ende Ordonnancien op 'tstück vande Wildernissen. Liber I t/m III, resp. betrekking hebbend op de „Houtvesterie” (XXII + 264 pp.), het „Jaght-bedryf” (124 pp.) en het „Vlught-bedryf” (59 pp.), 2 pl.

Meurs, J. H. van, 1924: Vogelwet en Jachtwet. Versl. Meded. Ned. Ver. Besch. Vogels 1898-1923, pp. 140-144.

Meursinge, N., 1851: Verhandeling over de Bonte Kraai (*Corvus cornix*) uit het oogpunt van natuurlijke historie en ontleedkunde. 332 pp., 4 pl. Groningen, Oomkens.

—, 1853: Aanteekeningen over de natuurkundige geschiedenis van het eiland Rottum. Versl. Meded. Kon. Akad. Wet., dl. 1, pp. 203-216.

Meyere, J. L. F. de, 1950: Vlaamsche Gaai. Lev. Nat. 10, pp. 165/166.

—, 1907: Twee minder bekende nestplunderaars. Lev. Nat. 11, pp. 196-198.

—, 1910 a: Enkele biologische opmerkingen over den Draaihals (*Jynx torquilla* L.). Jaarb. N.O.V. 7, pp. 62-80.

—, 1910 b: Iets over het broeden van Spreeuwen. Lev. Nat. 15, pp. 134-137.

—, 1911 a: Over het nest van den Goudvink, (*Pyrrhula pyrrhula europaea* Vieill.). Jaarb. N.O.V. 8, pp. 8-12, 1 pl.

—, 1911 b: Van vogels en nonvlinders. Lev. Nat. 16, pp. 213/214.

—, 1912 a: Enkele verschillen, van biologischen en vocalen aard, tusschen *Parus palustris longirostris* Kl. en *Parus atricapillus rbenanus* Kl. Ardea 1, pp. 46-49.

—, 1912 b: De Kuifceeuweriken te Ede. *Ibidem* 1, pp. 77-81.

—, 1912 c: Is het broeden van de Aschgrauwe Kuikendief, *Circus pygargus* (L.), in Nederland nimmer bewezen? Lev. Nat. 17, pp. 67/68.

—, 1912 d: De Hollandsche *aquatica*-nesten van Löbbecke-Thienemann. Lev. Nat. 17, pp. 383/384.

—, 1913: Thienemann en de betrouwbaarheid zijner correspondenten. Lev. Nat. 17, pp. 572/573.

- Meyere, J. L. F. de, 1916: De Nachtegaal in gevangenschap. *Ardea* 5, pp. 87-92.
 —, 1918 a: Een en ander naar aanleiding van mijn Roek. *Ardea* 7, pp. 78-93.
 —, 1918 b: Karakteristiek voor het nest van *Turdus viscivorus* L. *Ardea* 7, pp. 121/122.
 —, zie voor necrologie onder Anonymus 1920 en Cath. Cool 1920.
- Molhuysen, P. C., P. J. Blok & F. K. H. Kossmann, 1911-1937: Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, dln. 1-10. Leiden, Sijthoff.
- X Mullens, W. H., 1908: Some early British ornithologists and their works. *Brit. Birds* 2, pp. 5-13.
- X —, W. H., en H. Kirke Swann, 1917: A bibliography of British Ornithology from the earliest times to the end of 1912. XX + 691 pp. London, Macmillan & Co.
- Müller, S., zie onder H. Schlegel 1840-1845.
- Murphy, R. C., 1932: Moving a museum. *Natural History* 32, nr. 6, pp. 497-511.
- Murs, O. des, 1849: Iconographie ornithologique ou Nouveau recueil général de planches peintes d'Oiseaux. 72 gekl. platen. Paris.
- Musschenbroek, S. C. J. W. van, 1879: Aanteekening omtrent de avifauna van Terschelling. *Tijdschr. Ned. Dierk. Ver.*, dl. 4, pp. 168-173.
- Nes, N. J. A. P. H. van, ± 1908: De Hippische Sport en het Korps Rijdende Artillerie, 1793-1905. 1e gedeelte (De valkerij). XVI + 172 + 18 pp., geïllustr.
- Newton, A., 1896: A dictionary of birds. Part. IV, Introduction (124 pp.). London, A. & C. Black.
- , 1905: Books, Letters, and Papers Exhibited in the Philosophical Library, at Cambridge (during the IVth. Internat. Ornith. Congress, London, June 1905). *Proceed. IVth. Internat. Ornith. Congress*, pp. 72-81.
- Nissen, C., 1936: Schöne Vogelbücher. Ein Überblick der ornithologischen Illustration nebst Bibliographie. 95 pp., 39 zwart/wit en 2 gekl. platen. Wien, Reichner.
- Nitzschke, H., 1952: Zum Gedächtnis Otto Leege. *Die Vogelwelt* 73, pp. 53-55.
- Nozeman, C., 1757 a: Kort begrip van het Natuurlyk Samenstel der Vogelkunde getrokken uit P. H. G. Moehringii *Genera Avium*. *Uitgezogte Verhandel.*, dl. 1, pp. 585-594.
- —, 1757 b: *Onderzoek waar de Zwaluwen overwinteren*. (Getrokken uit Klein, *Hist. Av. Prodr.*, pp. 195 seq.). *Ibidem*, dl. 2, pp. 185-218.
- —, 1757 c: *Onderzoek waar de Ojevaaren overwinteren* (Getrokken uit Klein, *Hist. Av. Prodr.*, p. 220). *Ibidem*, dl. 2, pp. 260-281.
- , 1758 a: Beschryving van een Leeurik, onlangs gevangen, met eene *zonderling* gekruiste *Bek*. *Ibidem*, dl. 3, pp. 479/480, pl. XXVI, fig. 9.
- , 1758 b: P. H. G. Moehring — Geslachten der Vogelen. Uit het Latyn vertaald en met Aanteekeningen vermeerderd. (Door Arnout Vosmaer uitgegeven en van een voorrede, aanteekeningen en een literatuurlijst voorzien). 28 + 100 pp., 4°. Amsterdam, Meijer. Facsimile-Edition van 1906. Berlin, Junk.
- , 1760 a: *Verhandeling over de Stryk- en Trek-Vogelen*, getrokken uit J. T. Klein, *Hist. Avium Prodr. Uitgezogte Verhandel.*, dl. 5, pp. 18-67.

- Nozeman, C., 1760 b: *Beschryving van de Water-Spreeuw*. *Ibidem*, dl. 5, pp. 68-76, pl. XXXIII.
- , 1760 c: *Het Natuurlyk Samenstel der Vogelen, met aanwysinge der Kenmerken van derzelver Rang, Geslachten en Soorten; volgens de laatste verbeteringen van den Heer C. Linnaeus*. *Ibidem*, dl. 5, pp. 149-206. (Getrokken uit Syst. Nat. Edit. X).
- , 1761: Watson's De Dierlyke Wereld ter beschouwinge opengezet. Uit het Engelsch vertaald en met merklyke verbeteringen en aantekeningen uitgegeeven. XIV + 299 pp., 33 pl.
- , 1769: Wat is er tot nu toe over de nat. historie van ons vaderland geschreven. Verh. Holl. Mij. Wet., dl. 11, 2e stuk, pp. 1-60.
- , en C. Sepp, 1770-1786: *Nederlandsche Vogelen*. Dl. I en dl. II, pp. 93-174.
- Nuijens, B. W. Th., 1933: Doctor Volcher Coiter, 1534-1576 (?). Een Noord-Nederlandsche geleerde uit de 16de eeuw. *Ned. Tijdschr. Geneesk.* 77, IV, nr. 48, pp. 5383-5401, 2 platen.
- , 1935: De laatste tien jaren van Volcher Coiter's leven. *Ned. Tijdschr. Geneesk.* 79, II, nr. 22, pp. 2653-2659.
- Nuyens, A., 1886: *De Vogelwereld*. Handboek voor liefhebbers van kameren parkvogels. 2 dln. XIV + 256 pp., 48 gekl. pl. Groningen, Wolters.
- Oldenbarnevelt, J. G. van ..., genaamt Tullingh, 1789: *Pieter van Cuyck, Brieven over Texel en de naby-gelegen Eilanden*. VIII + 125 pp.
- Olivier, G. van, zie onder J. A. Bennet 1822.
- Olphe-Galliard, L., 1892: Christian Ludwig Brehm's ornithologische Briefe. *Ornith. Jahrb.* 3, pp. 127-162.
- Oort, E. D. van, 1904: *Beitrag zur Osteologie des Vogelschwanzes*. *Tijdschr. Ned. Dierk. Ver.*, 2e serie, dl. 9, pp. 1-144, 5 pl. (diss.).
- , 1907: *Catalogue ostéologique des Oiseaux*. *Mus. d'hist. nat. des Pays-Bas*, tome 10, pp. 1-384, 14 foto-platen.
- , 1908: *Contribution to our knowledge of the avifauna of the Netherlands*. *Notes Leyd. Mus.* 30, pp. 129-214, 2 platen.
- , 1912: Over twee voor Nederland miskende vogelsoorten. *Ardea* 1, pp. 29/30.
- , 1916: *Necrologie Dr. Jan Herman Kruiemel*. *Ardea* 5, p. 111.
- , 1918: Over een te Noordwijk aan Zee aangespoelden *Lagenorhynchus albirostris*, benevens een lijst van de Cetaceensoorten, die tot heden aan de Nederlandsche kust zijn waargenomen. *Zool. Meded.* 4, pp. 54-62, pl. 5 en 6.
- , 1920: *De Vogeltrek en zijn tegenwoordig experimenteel onderzoek*. 23 pp. (*Inaugureele rede*). Leiden, Brill.
- , 1918-1935: *Ornithologia Neerlandica*. 5 dln., 405 gekl. platen, folio. Den Haag, Nijhoff.
- , 1926: Over eenige aan de kust van Nederland waargenomen Cetaceënsoorten. *Zool. Meded.* 9, pp. 211-214.
- , 1927: Over eenige in Nederland waargenomen *Emberiza*-soorten. *Zool. Meded.* 10, pp. 71/72.
- , zie voor publicaties over avifauna van Nederland *Aant.* 48.
- , zie voor necrologie onder Ch. Bayer 1933 en onder Koch en De Vries 1933.

- Oudemans, A. C., 1917 a: Dodo-studiën. Verh. Kon. Akad. Wet., 2e sectie, dl. 19, nr. 4. VI + 140 pp., 15 pl.
 —, 1917 b: *Leguatria gigantea* Schleg. Ardea 6, pp. 37-55, 1 pl.
- Pallas, P. S., 1774: Spicilegia Zoologica. Berolini. (Afl. 4 t/m 6, 1767-1769, handelen over vogels).
- Pelkwijk, J. ter, zie onder J. Schoute 1937.
- Peus, F., 1932: Die Tierwelt der Moore, unter besonderer Berücksichtigung der europäischen Hochmoore. Handb. d. Moorkunde III. VIII + 277 pp., 35 illustr.
- Piso, Gul., 1658: De Indiae Utriusque re naturali et medica. Libri Quatuordecim. ± 330 pp., geïllustr., folio. Liber 3, sectio 2 (Quae agit de Avibus), pp. 79-96, met 38 primitieve teekeningetjes. Amstelaedami, L. et D. Elzevirios.
- Placaatboeken:
- Groot Gelders Placaet-Boeck (door W. van Loon), dl. 2 (1703), kol. 373-377. Nymegen, S. van Goor.
- Groot Placaatboek van Utrecht (door Johan van de Water), dl. 2 (1729), pp. 379-427. Utrecht, J. van Poolsum.
- Groot Placaat en Charter-boek van Vriesland (door G. F. Baron thoe Schwarzenberg en Hohenlansberg), dln. 2 (1773) en 5 (1793). Leeuwarden, W. Coulon.
- Ray, J., 1738: Travels through the Low-Countries, Germany, Italy and France, etc. 2nd. edit.
- Rhijn, L. J. van, 1911: In memoriam Mr. H. W. de Graaf. Lev. Nat. 15, pp. 391/392, portret.
- Rijkelsma, V., 1622: Wilde Eenden-Iacht, ofte Beschrijvinge vande Hollandt-sche Vogel-Koyen. 46 pp. s' Graven-haghe, by Aert Meuris.
- Roelofs, W., 1880: Eene kolonie van aalscholvers en lepelaars in de Horstermeer. Alb. d. Nat. 1880, pp. 273-279.
- Rosenberg, H. von, 1886: In Memoriam Dr. François P. L. Pollen. Ornith. 2, pp. 618-620.
- Rothschild, W., 1907: Extinct birds. XXIX + 244 pp., 45 gekl. pl., royal folio. London, Hutchinson & Co.
- Scheffer, Joh^a., 1939: De tentoonstelling van boeken, teekeningen en andere voorwerpen uit de bibliotheek van het K.Z.G. „Natura Artis Magistra” ter gelegenheid v. h. 100-jarig bestaan. Bijdr. t. d. Dierk., afl. 27, pp. 115-163.
- Scheygrond, A., 1937: Het landschap om Gouda in den loop der eeuwen. Goudsche Courant van 1 April 1937, met kaart van Schieland en de Krimpenerwaard van omstreeks 1750.
- Schierbeek, A., 1940: Sepp-Nozeman, Nederlandsche Vogelen, 1770-1829. 32 pp., 17 reproducties in kleur. Den Haag, Boucher.
- , ± 1943: Schouwburg der dieren. 160 pp. Den Haag, Hofstad.
- , 1954: „Coiter”. Opuscula selecta Neerlandicorum de arte medica XVIII. ± 350 pp. Haarlem, Bohn. (in drukproef gezien).

- Schlegel, G., 1884: Levensschets van Hermann Schlegel, annex lijst van zijn geschriften. Jaarb. Kon. Akad. Wet. 1884, pp. 1-97.
- Schlegel, H., 1828: Verhandeling over het trekken der Vogels. Natuurk. Verh. Holl. Mij. Wet., dl. 16, pp. 131-292.
- , 1830: Verhandeling over het broeden van de Koekoek. Natuurk. Verh. Holl. Mij. Wet., dl. 19, pp. 237-268, 1 pl.
- , 1837: Essai sur la physionomie des Serpens. 2 vols. Tekst: XXVIII + 606 + XVI pp., 8vo; Atlas: 21 ongekl. platen, 3 kaarten en 1 tabel, groot 4°.
- , 1842: De Diergaarde en het Museum van het genootschap „Natura Artis Magistra” te Amsterdam. VIII + 209 pp., 26 platen. A'dam, M. Westerman & Zoon.
- , 1844: Kritische Übersicht der Europäischen Vögel (Fransche en Duitse tekst). CXXXV + 116 pp. Leiden, Arnz & Co.
- , 1849: Verhandeling, bevattende een antwoord op de vraag: Welke vereischten moet eene natuurkundige teekening hebben, om zoowel den natuurkundige als den kunstenaar te voldoen. Uitgave van Teyler's 3e Genootschap. 16 afb.
- , 1852 a: Naamlijst der tot heden in de Nederlanden in den wilden staat waargenomen Vogels. Bouwstoffen 1, pp. 58-103.
- , 1852 b: Over de inlandsche dag-roofvogelen. Ned. Tijdschr. Jagtk. 1, pp. 1-36, 1 pl.
- , 1852 c: Sendschreiben an die am 6. Julius 1852 zu Altenburg versammelten Naturforscher. (Ueber das Entstehen des vollkommenen Kleides der Vögel durch Verfärben und Wachsen der Federn, unabhängig von der Mauser). Naumannia 2, Heft 2, pp. 19-40.
- , 1854 a: Over de struisachtige vogels (Struthionies). Alb. d. Nat. 1854, pp. 323-351, geïllustr.
- , 1854 b: Ook een woordje over den Dodo (*Didus ineptus*) en zijne verwanten. Versl. Meded. Kon. Akad. Wet., dl. 2, pp. 232-256, 1 pl.
- , 1854 c: De wolf onder de schapen. Jaarb. N.A.M. 1854.
- , 1854-1858: De vogels van Nederland. 2 dln. VIII + 700 pp., 362 gekl. platen.
- , 1855: Ueber meine Theorie der Verfärbung und des Anwachsens der Federn bei den Vögeln. Naumannia 5, Beilage 2a, pp. 249-251.
- , 1857 a: Handleiding tot de beoefening der dierkunde. (Natuurk. leercursus ten gebruike der Kon. Akademie voor de zee- en landmacht). 2 dln. met atlas. Breda.
- , 1857 b: Over den groei en de kleurveranderingen der vederen van de vogels. Versl. Meded. Kon. Akad. Wet., dl. 6.
- , 1858: Over eenige uitgestorvene reusachtige vogels van de Mascarenhas-eilanden. Versl. Meded. Kon. Akad. Wet., dl. 7, pp. 116-137, 1 pl.
- , 1860: Over eenige in Nederland waargenomen vreemde vogelsoorten. Jaarb. N.A.M. 1860.
- , 1860-1862: Natuurlijke Historie van Nederland. Gewervelde Dieren: Zoogdieren, Vogels, Kruijpende dieren en Visschen, met resp. 20, 53, 11 en 21 platen.
- , 1864-1866: De vogels van Nederlandsch Indië. (Het geslacht Pitta;

- De valkvogels - Accipitres; De IJsvogels). 38, 79 en 68 pp., met resp. 6, 28 en 16 gekl. platen. Leiden, Brill & A'dam, Funke.
- , 1862-1876: Muséum d'histoire naturelle des Pays-Bas. Revue méthodique et critique des collections, I-VII; contenant les monographies de *Buceros*, *Bucones*, *Cuculi*, *Coraces*, *Rapaces*, *Striges*, *Psittaci*, *Merops*, *Momotus*, *Alcedines*, *Pitta*, *Columbae*, *Struthiones*, *Cursores*, *Scolopaces*, *Ralli*, *Ciconiae*, *Ardeae*, *Ibis*, *Anseres*, *Procellariae*, *Lari*, *Sternae*, *Pelecani*, *Urinatores* et *Simiae*.
- , 1872: De dierentuin van het K.Z.G. „Natura Artis Magistra” te Amsterdam. (Vogels, Zoogdieren, Kruipende dieren). 560 pp., 28 pl., vele illustr.
- , zie voor autobiographie onder G. Schlegel 1884.
- Schlegel, H. en C. L. Bonaparte, 1850: Monographie des Loxiens. 55 pp., 54 gekl. platen. Leiden & Düsseldorf, Arnz & Co.
- , en S. Müller, 1840-1845: Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederl. overzeesche bezittingen. Uitgegeven ... door C. J. Temminck. Zoologie, Aves. 72 pp., 14 gekl. platen.
- , en A. H. Verster van Wulverhorst, 1844-1853: Traité de Fauconnerie. 90 + VIII pp., 14 gekl. en 2 ongekl. platen, atlas-folio (70 × 53 cm). Leiden & Düsseldorf, Arnz & Co.
- , en G. F. Westerman, 1860: De Toerako's afgebeeld en beschreven. Uitgave K.Z.G. „Natura Artis Magistra”. 25 pp., 17 gekl. platen, atlas-folio (70 × 53 cm).
- Schoock, M., 1661: De Ciconiis Tractatus. Editio altera. 82 pp., 12mo. Amstelædami. *De Avibus 35. 1749 pp. 167-185*
- Schotanus à Sterringa, B., 1698: Friesche Atlas. 1e uitgave. 35 kaarten. folio.
- Schoute, J. en J. ter Pelkwijk, 1937: De Slufter. Lev. Nat. 42, pp. 232-238, 5 illustr.
- Schroo, H., 1948: In en om de desa. Nrs. 1 en 2. 4e druk. Groningen, Wolters.
- Schuilings, R., 1934-1936: Nederland. Handboek der Aardrijkskunde. 6e druk, 2 dln.; 1938-1941: 2 suppl. Zwolle, Erven Tijl.
- Sclater, P. L. en W. A. Forbes, 1877: On the nesting of the Spoonbill in Holland. *Ibis*, 1877, pp. 412-416.
- Seba, A., 1734-1765: Locupletissimi rerum naturalium Thesauri accurata descriptio. 4 dln., eleph.-folio.
- Seebohm, H., 1884: A History of British Birds, with coloured illustrations of their eggs. Vol. 2, pp. 516/517.
- Selous, E., 1906/1907: Observations tending to throw light on the question of sexual selection in birds, including a day-to-day diary on the breeding habits of the Ruff (*Machetes pugnax*). *Zoologist* 10, pp. 201-219, 285-294 en 419-428; 11, pp. 60-65, 167-182 en 367-381.
- , zie voor zijn boeken onder Aant. 54.
- Siebers, H. C., 1913 a: De in Nederland voorkomende Subspecies van *Dryobates major* en *Picus viridis*. *Jaarb. C.N.V.* 3, pp. 67-75.
- , 1913 b: Avifauna van Anholt (Westfalen) en omstreken. *Jaarb. C.N.V.* 3, pp. 76-102.
- , 1915: Nidologie en Oölogie der beide Zwartkopmeezen. *Jaarb. C.N.V.* 5, pp. 20-38, 2 pl.

- Siebers, H. C., 1920: Zwarte en bonte kraai soorten of ondersoorten? Jaarb. C.N.V. 10, pp. 6-13.
- , 1923: *Dryobates major praealpinus* Burg in Nederland verzameld? Jaarb. C.N.V. 13, pp. 130-133.
- , zie voor necrologie onder W. C. van Heurn 1952.
- Sirks, M. J., 1915: Indisch natuuronderzoek. XI + 303 pp., 1 pl. Utrecht, diss.
- Slijper, H. J., 1951: Een 17e-eeuwse Hollandse tekening van de Steltkluut, *Himantopus himantopus* (L.). Ardea 39, pp. 259-261, 1 pl.
- Sloet, L. A. J. W., en H. F. Fijnje, 1856: Beschrijving van den watervloed in Gelderland, in Maart 1855. XL + 224 pp., 12 afb., 4 kaarten.
- Snouckaert van Schauburg, R. C., 1897: Aan het strand. Lev. Nat. 2, pp. 82-85, 2 illustr.
- , 1898 a: Een tocht naar de Biesbosch. Lev. Nat. 2, pp. 273-277, 2 illustr.
- , 1898 b: Op de heide. Lev. Nat. 3, pp. 5-9, 3 illustr.
- , 1898 c: Eens verzamelaars lief en leed. Lev. Nat. 3, pp. 43-46, 2 illustr.
- , 1898 d: De Noordsche Stern (*Sterna macrura*, Naum.) broedvogel in Nederland. Lev. Nat. 3, pp. 101-104.
- , 1898-1929: Ornithologie van Nederland. Ornithologische overzichten verschenen in Lev. Nat. 3-10, Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., 2e serie, 6-12, Versl. Meded. N.O.V. 3, 5 en 6, Jaarb. N.O.V. 7, Jaarb. C.N.V. 1-17 en Org. C.N.V. 1 en 2.
- , 1899 a: De vogelwereld om en bij de Rijn. Lev. Nat. 4, pp. 25-30, 2 illustr.
- , 1899 b: Een nieuwe vogel voor de Nederlandsche Fauna. Lev. Nat. 4, pp. 225/226. (*Anas discors* L.)
- , 1900 a: Alweer een nieuwe vogel. Lev. Nat. 4, pp. 261/262. (*Turdus eunomus* Temm.).
- , 1900 b: Een nieuwe IJsvogel, *Ceryle Alcyon* (L.), in Nederland. Lev. Nat. 5, pp. 28-30, 1 foto.
- , 1900/1901: Nuttig of schadelijk? / Maagonderzoek op roofvogels. Lev. Nat. 5, pp. 7-10 en 244-248; 6, pp. 274/275.
- , 1901 a: De trek der Notenkrakers in 1900. Lev. Nat. 5, pp. 217-221, 1 foto.
- , 1901 b: Aus meinem ornithologischen Tagebuche (1. Mai bis 31. December 1900). Ornith. Jahrb. 12, pp. 80-88.
- , 1902: De Ornis van Doorn. Lev. Nat. 7, pp. 71-74 en 114-120, 4 illustr.
- , 1903: Ornithologische reisherinneringen. Lev. Nat. 8, pp. 25-28 en 49-52 (Helgoland; Gätke's collectie).
- , 1904 a: Het Zwarte Roodstaartje, *Ruticilla titys* (L.). Lev. Nat. 9, pp. 48-51, 1 illustr.
- , 1904 b: De Klapekster (*Lanius excubitor*, L.). Versl. Meded. N. O. V. 1, pp. 24-32.
- , 1904 c: De Koekoek. Versl. Meded. N.O.V. 1, pp. 36-41.
- , 1904 d: Eine Fahrt durch einen friesischen Sumpf. Ornith. Jahrb. 15, pp. 230-237.
- , 1905 a: Ornithologische reisherinneringen. Lev. Nat. 10, pp. 30-34, 54-56, 73-75 en 95-97 (Texel, Eernewoude, Londen, Tring, Schotland, Halle-Schlüter, Volkmaritz-Otto Kleinschmidt, Brunswijk-Nehrkorn).

- Snouckaert van Schauburg, R. C., 1905 b: Vlaamsche Gaai (Open brief aan dhr. Thijssse). *Lev. Nat.* 10, pp. 61/62.
- , 1905 c: Plechtige inhuldiging van een gedenksteen voor Coenraad Jacob Temminck, in 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden, op 20 October 1905. (Toespraak door S. v. S.). *Versl. Meded. N.O.V.* 2, pp. 13-19. Voor een afbeelding van dezen gedenksteen zie men *De Ned. Jager*, jrg. 11, nr. 18 (28 Oct. 1905).
- , 1905 d: Verslag over 4e Int. Ornith. Congres Londen (Juni 1905). *Versl. Meded. N.O.V.* 2, pp. 20-26.
- , 1906 a: De najaarstrek der zwaluwen in 1905. *Lev. Nat.* 10, pp. 218-220.
- , 1906 b: Over de in Nederland voorkomende vormen van Zwartkopmees en Boomkruiper. *Versl. Meded. N.O.V.* 3, pp. 3-10.
- , 1906 c: Ornithologiseeren. *Versl. Meded. N.O.V.* 3, pp. 48-54.
- , 1907 a: Dr. E. Hartert's indeeling van *Parus caudatus* L. *Versl. Meded. N.O.V.* 4, pp. 7-13.
- , 1907 b: Ornithologische Verzamelingen in Nederland. *Versl. Meded. N.O.V.* 4, pp. 40-53.
- , 1907 c: Het einde eener dynastie. (Vier generaties Ter Meer praeparateur van beroep). *Versl. Meded. N.O.V.* 4, p. 54.
- , 1908: Avifauna Neerlandica. Lijst der tot dusverre in Nederland in wilden staat waargenomen Vogelsoorten. 162 pp., 10 gekl. platen. Leeuwarden, Meijer & Schaafsma.
- , 1909: Over een paar kleine zendingen van IJsland. *Versl. Meded. N.O.V.* 6, pp. 56-63.
- , 1910: Over eenige broedvogels der Canarische eilanden en van Madeira. *Jaarb. N.O.V.* 7, pp. 5-37, 1 kaartje.
- , 1911: Necrologie Mr. H. W. de Graaf. *Jaarb. C.N.V.* 1, pp. 41/42, 1 portret.
- , 1912 a: Blik op de Geschiedenis der Ornithologie van Palestina. *Jaarb. C.N.V.* 2, pp. 53-68.
- , 1912 b: Het „Vogelboekje” van Thijssse. *Ned. Jager* 18, nr. 8.
- , 1913 a: Mr. J. P. van Wickevoort Crommelin. *Jaarb. C.N.V.* 3, pp. 27/28, 1 portret.
- , 1913 b: Over eenige Vogels uit het Tian-Shan gebied. *Jaarb. C.N.V.* 3, pp. 38-40.
- , 1914: Vijf weken door Italië. *Jaarb. C.N.V.* 4, pp. 64-86.
- , 1915 a: Mr. H. Albarda (In Memoriam). *Jaarb. C.N.V.* 5, pp. 11/12, 1 portret.
- , 1915 b: Eenige aantekeningen omtrent *Antbus campestris* (L.). *Jaarb. C.N.V.* 5, pp. 57-62.
- , 1916 a: Het vinken. *Jaarb. C.N.V.* 6, pp. 56-67.
- , 1916 b: Over een verzameling vogels van de provincie Harar in Z.O. Abyssinië. *Jaarb. C.N.V.* 6, pp. 68-109, 1 kaartje.
- , 1917 a: Necrologie H. H. ter Meer. *Jaarb. C.N.V.* 7, pp. 3/4, 1 portret.
- , 1917 b: Gele Kwikstaarten. *Jaarb. C.N.V.* 7, pp. 47-54.
- , 1917 c: Drie zomers aan zee (Noordwijk-aan-Zee). *Jaarb. C.N.V.* 7, pp. 55-86.

- Snouckaert van Schauburg, R. C., 1918 a: De Keep. Jaarb. C.N.V. 8, pp. 51-56.
- , 1918 b: Trekpatrijzen en Drentsche Patrijzen. Jaarb. C.N.V. 8, pp. 65-75.
- , 1920: Lijst van de collectie door den Heer van Heijst in Juni 1919 op de Karo-hoogvlakte gemaakt. Jaarb. C.N.V. 10, pp. 52-59.
- , 1921: Uit België. Jaarb. C.N.V. 11, pp. 57-64.
- , 1924: Waarnemingen aan de Fransche Riviera. Jaarb. C.N.V. 14, pp. 57-78.
- , 1925: Een zeldzame Goudvinksoort (*Pyrrhula pyrrhula murina* Godm.). Jaarb. C.N.V. 15, pp. 121-123.
- , 1929 a: Onze oude ornithologen. Orgaan C.N.V. 1, pp. 116-132.
- , 1929 b: Synopsis Kakatoeidarum. Org. C.N.V. 1, extra nr., 68 pp., 1 kaart. Aanvulling I en II. Org. C.N.V. 2, pp. 32-34.
- , 1930/1931: De duiven van het geslacht *Columba* L. Org. C.N.V. 3, pp. 13-36, 83-100 en 158-178.
- , 1933: Tegenspoed en draaihalzen, genus *Jynx* L. Org. C.N.V. 6, pp. 11-21.
- , 1934: Uit den ouden Tijd, Over *Pristorbamphus* enz. Org. C.N.V. 6, pp. 111-116.
- , 1934-1937: De geographische verbreiding der *Pycnonotidae* van Azië en den Indischen Archipel, I - VI. Org. C.N.V. 6, pp. 140-147; 7, pp. 103-117; 8, pp. 64-70; 9, pp. 52-67 en 102-122 en *Limosa* 10, pp. 32-61.
- , zie voor necrologie onder P. A. Hens 1936.
- Soffel, K., zie onder H. Meerwarth 1909-1911.
- Staatsboschbeheer, 1926: De zandverstuivingen bij Kootwijk in woord en beeld. folio-formaat.
- , 1939: Gedenkboek 40-jarig bestaan. 216 pp., geïllustr.
- , 1946: De Nederlandsche boschstatistiek (1939 t/m 1942). 24 pp., 1 gekl. kaart. folio.
- Staring, W. C. H., 1875: Onze vogels, de nuttige en schadelijke. 61 pp. Zwolle, Tjeenk Willink.
- Steenhuizen, P. L., 1901: Het zwermen der Spreeuwen. Lev. Nat. 5, pp. 259/260 (korte meded.).
- , 1916: Naamlijst v. Vogels, in natuurstaat i. d. tuin van ... „Artis” ... waargenomen, ... Sept. 1891 - medio 1915. Ardea 5, pp. 62-65.
- , 1919: Het broeden v. d. Geoorde Fuut (*Podiceps nigricollis* Brehm) op de Ankeveense Plassen in Mei 1918. Bijdr. t. d. Dierk., afl. 21, pp. 105-107, 1 foto.
- , 1934: Het Hagelzakje of Dodaars, *Podiceps r. ruficollis* (Pall.), broedende waargenomen o. d. vijver i. h. Oosterpark te Amsterdam, i. d. lente e. d. zomer van 1934. Ardea 23, pp. 127-131.
- , 1939: In het wild levende vogelsoorten, welke gedurende de laatste halve eeuw i. d. tuin van ... „Artis” ... werden waargenomen. Bijdr. t. d. Dierk., afl. 27, pp. 364-368.
- , zie voor necrologie onder C. Eijkman 1940 en Jac. P. Thijsse 1941 a.
- Steijn, J. A. van, 1933: Duinbebossing. 318 pp., geïllustr. diss.
- Stresemann, E., 1923 a: Die Anfänge ornithologischer Sammlungen. Journ. f. Ornith. 71, pp. 112-127.

- Stresemann, E., 1923 b: Neu aufgefundenene Abbildung der ausgestorbenen „Riesenralle“, *Leguatia gigantea*. *Ibidem*, pp. 158-160. (Vorläufige Mitteilung).
- , 1923 c: *Leguatia gigantea* nach der Zeichnung von Francis Barlow. *Ibidem*, pp. 451-456, Taf. 6.
- , 1927-1934: Sauropsida: Aves. Kükenthal's Handbuch der Zoologie. Bd. 7, 2e Hälfte. XII + 899 pp., geillustr. Berlin/Leipzig, de Gruyter & Co.
- , 1951 a: Histoire des origines des „Planches coloriées“ de Temminck et Laugier. *L' Oiseau et Rev. Franç. d'Ornithologie* 21, pp. 33-47.
- , 1951 b: Aus C. J. Temmincks Briefen an H. Lichtenstein. *Ardea* 39, pp. 253-259.
- , 1951 c: Die Entwicklung der Ornithologie. XV + 431 pp., 15 pl. Berlin, Peters.
- , 1953: Analyse von C. J. Temmincks „Catalogue systématique“ (1807). *Zool. Meded.* 31, pp. 319-331.
- , zie ook onder W. Meise 1950.
- Susanna, J. A., 1858: Levensschets van Coenraad Jacob Temminck. *Hand. en Levensber. Maatsch. Ned. Letterk.* 1858, pp. 45-78.
- Susemihl, J. C. & E., 1839-1851: Die Vögel Europa's, mit besonderer Rücksicht auf Temminck's Manuel d'Ornithologie. Lief. 1-36. Darmstadt, C. Susemihl & Sohn.
- Swaen, A. E. H., 1913 a: Kleurafwijking (Heterochrosis). *Ardea* 2, pp. 35-45.
- , 1913 b: Ornithologische Mengelingen. *Ardea* 2, pp. 72-75.
- , 1914-1922: Bijzonderheden betreffende de Gierzwaluw (*Apus apus* (L.)). *Ardea* 3 t/m 11.
- , 1915: Over het broeden der houtduif (*Columba palumbus* L.). *Ardea* 4, pp. 22-31.
- , 1916: De Wielewaal. *Ardea* 5, p. 16.
- , 1923: Voyage et Avantures de François Leguat en *Leguatia gigantea* Schleg. *Ardea* 12, p. 25.
- *—, 1925: voordracht in Jaarversl. Kon. Oudheidk. Gen.
- , 1926: De Valk in de Iconographie. 35 pp., 11 illustr. Maastricht, Van Aelst.
- , 1927: Het Jacht Bedryff. *Ardea* 16, pp. 66-76.
- , 1934: Aloude Vogelkunde (I). *Ardea* 23, pp. 131-135.
- , 1935: Aloude Vogelkunde II. *Ardea* 24, pp. 42-47.
- , 1937 a: De Cura Accipitrum. XI + 28 pp., 1 pl.
- , 1937 b: De Valkerij in de Nederlanden. 132 pp., 20 platen. Zutphen, Thieme.
- , 1940 a: „Voyage et Avantures de François Leguat & de ses Compagnons“. *Ardea* 29, pp. 19-44.
- , 1940 b: Haarlemsche Herinneringen. Jaarb. Haerlem, 1940, pp. 132-140.
- , 1941: Aloude Vogelkunde III. *Ardea* 30, pp. 73-85.
- , 1943 a: Aloude Vogelkunde IV. *Ardea* 32, pp. 25-35, 1 kaartje.
- , 1943 b: De Flamingo's van Bonaire. *Ardea* 32, pp. 163-178, 1 pl.
- , 1948: Jacht-Bedryff. (Uitgegeven naar het handschrift). XVI + 120 pp., 9 platen. Leiden, Brill.
- Swinderen, Th. van, 1825: *Initia Faunae Groninganae*. IV + 20 pp., 12mo.

- Swinderen, Th. van, 1826 a: 2e Vervolg v. d. Initia Faunae Groninganae. 8 pp., 12 mo.
- , 1826 b: Lijst van Dieren, in de provincie Groningen gevonden (aanvulling). Natuurk. Verh. Holl. Mij Wet., dl. 15, 2e stuk, pp. 321-343.
- Tegetmeier, W. B., 1874: Reprint of Boddaert's Table des Planches enluminées d'histoire naturelle. XVI + 58 pp., London.
- Tekke, M. J., zie onder L. J. Kleijn 1940.
- Temminck, C. J., 1807: Catalogue systématique du Cabinet d'Ornithologie et de la collection de Quadrumanes de Crd. Jb. Temminck. VIII + 270 + 34 pp.
- , 1808-1811: Histoire naturelle générale des Pigeons. 9 fasc., X + 42 + 128 + 30 + XVI en IV pp., 87 gekl. platen. royal-folio. (niet voltooid).
- , 1813-1815: Histoire naturelle générale des Pigeons et des Gallinacés. 3 vols., resp. XVI + 500, 478 en 758 pp., 8vo. Amsterdam, Sepp & Paris, Dufour.
- , 1815: Manuel d'Ornithologie. XXXVIII + 618 pp., 8vo.
- , 1820: Manuel d'Ornithologie. 2e edition. 2 vols.
- , 1835 & 1840: Manuel d'Ornithologie, vols. 3 & 4.
- , 1827-1841: Monographies de Mammalogie. dln. I & II.
- , 1846-1849: Coup-d'oeil général sur les Possessions Néerlandaises dans l'Inde Archipélagique. 3 vols., resp. 352, 471 en 418 pp., 8 vo.
- , 1853: Esquisses zoologiques sur la Côte de Guinée. 1e Partie, XVI + 256 pp. Leiden, Brill.
- , 1854: Zoologische schetsen van eenige soorten van hoenderachtige vogelen. Bijdr. t. d. Dierk., afl. 6, pp. 49/50, 2 gekl. platen.
- , 1858: Catalogue de la bibliothèque délaissée par Mr. C. J. Temminck. 96 pp.
- , en Baron Meiffren Laugier de Chartreuse, (1820)-1838-(1839): Nouveau recueil de Planches coloriées d'Oiseaux. 5 vols., 600 pl. col. Dessins de MM. Huet et Prêtre. Paris.
- , en H. Schlegel, 1844-1850: Fauna Japonica. Aves. III + 141 pp., 120 gekl. platen. folio. Leiden, Arnz & Co.
- , zie ook onder H. Schlegel en S. Müller 1840-1845 en J. C. Werner (1826-) 1842.
- , zie voor necrologie onder J. A. Susanna 1858 en W. Vrolik 1858.
- Tepe, R., 1909: De Jacht met de Camera. 30 pp., 20 fotopl. Nijmegen, Geurts.
- , zie voor necrologie onder A. B. Wigman 1952.
- Tesch, J. J., 1935: De wulpenroep. Lev. Nat. 40, Thijssse-Gedenkboek, p. 195; zie ook Lev. Nat. 31, pp. 353/354.
- Thiebout, C. H., 1913-1917: Raven in Nederland (speciaal over een bij Zwolle broedend paar). Ardea 2, p. 156; 3, pp. 83/84 en 6, pp. 64/65.
- , 1924: Onderzoek naar den Raaf. Jaarb. Ned. Ver. Besch. Vogels 1898-1923, pp. 159-161.
- Thijssse, Jac. P., 1896 a: De Tjiftjaf (*Phylloscopus rufus*). Lev. Nat. 1, pp. 6-9, 1 illustr.
- , 1896 b: Een week in een vogelparadijs. Lev. Nat. 1, pp. 13/14, 41-44, 57-62, 86-89, 105-109 en 129-133, geïllustr.

- Thijssse, Jac. P., 1896 c: De Fitis (*Phylloscopus trochilus*). Lev. Nat. 1, pp. 22-24.
- , 1896 d: De Jan van Gent (*Sula bassana*). Lev. Nat. 1, pp. 181-186, geïllustr.
- , 1897 a: Telegraafdraden. Lev. Nat. 2, pp. 14-17, geïllustr.
- , 1897 b: Uit de Vogelwereld. Lev. Nat. 2, pp. 201-204, 1 foto.
- , 1900 a: Meeuwen. Lev. Nat. 5, pp. 153-156, geïllustr.
- , 1900 b: De Notenkraker. Lev. Nat. 5, pp. 173-175, geïllustr.
- , 1901: Over vogelnesten. Lev. Nat. 6, pp. 72-74 en 94/95, geïllustr.
- , 1902 a: Koperwieken. Lev. Nat. 7, pp. 1-4, geïllustr.
- , 1902 b: In 't Sticht. Lev. Nat. 7, pp. 45-48, geïllustr.
- , 1902 c: De Ornithologische Vereeniging op Texel. Lev. Nat. 7, pp. 146-148, geïllustr.
- , 1902 d: Spreeuwen. Lev. Nat. 7, pp. 153-157, 6 illustr.
- , 1902 e: Fotografieën van Vogels, Eieren en Nesten. Lev. Nat. 7, pp. 193-196, 215-217 en 233-237, met foto's van Steenhuizen.
- , 1903 a: De Kluit. Lev. Nat. 8, pp. 10-12, 4 foto's.
- , 1903 b: Jonge vogels. Lev. Nat. 8, pp. 61-65, geïllustr.
- , 1904: Het Vogeljaar. 316 pp., 14 gekl. platen, talrijke illustr., grootkwarto (31.5 × 23 cm). Amsterdam, Versluys.
N.B. De 2e druk verscheen in 1913 (8vo), de 3e in 1923 (8vo), beide bij Versluys, A'dam. De 4e editie, die uit 2 dln. bestaat en met louter foto's geïllustreerd is (4°-formaat), verscheen in 1938, de 5e druk bestaat weer uit één deel (356 pp., 4°) en zag in 1942 het licht; beide laatste edities werden door Schoonderbeek (Laren) uitgegeven.
- , 1905 a: Het Naardermeer. Lev. Nat. 9, pp. 193-205, 12 foto's van Tepe.
- , 1905 b: Een en ander over Gaaien. Lev. Nat. 9, pp. 243-245, geïllustr.
- , 1905 c: Nachtegaal. Lev. Nat. 10, pp. 27-30, 2 foto's.
- , 1905 d: Een prachtkijker. Lev. Nat. 10, pp. 49/50, geïllustr.
- , 1905 e: Vlaamsche Gaai (Open brief aan Baron Snouckaert van Schauburg). Lev. Nat. 10, p. 62.
- , 1905 f: De Mistelijster. Lev. Nat. 10, pp. 169-171, 1 foto.
- , 1906 a: In de duindoorns (Grauwe Klauwier). Lev. Nat. 10, pp. 191-194 en 209-213, 7 foto's van Tepe.
- , 1906 b: Terschelling. Lev. Nat. 11, pp. 6-11 en 21-24, geïllustr.
- , 1906 c: De Oeverlooper (*Tringoides hypoleucos*). Lev. Nat. 11, pp. 81-83, 1 illustr.
- , 1906 d: Het Naardermeer (aankoop). Lev. Nat. 11, pp. 116/117.
- , 1906 e: Het intieme leven der vogels. VIII + 240 pp., 50 platen naar foto's van Tepe. Haarlem, Loosjes.
- , 1907 a: Winter aan de Zuiderzee. Lev. Nat. 11, pp. 187-190, 6 illustr.
- , 1907 b: De Koolmees. Lev. Nat. 12, pp. 21-25, geïllustr.
- , 1907 c: Uit ons vogeldagboek. Lev. Nat. 12, pp. 161-165, 191-194 en 221-223, 9 foto's van Burdet.
- , 1907 d: Vogelbescherming, een eisch van den tijd. 24 pp., 2 pl.
- , 1908 a: De Meerkoet. Lev. Nat. 13, pp. 5-8, geïllustr.
- , 1908 b: De Blauwe Reiger. Lev. Nat. 13, pp. 21-24, geïllustr.

- Thijssen, Jac. P., 1908 c: De Zwarte Sterntjes. Lev. Nat. 13, pp. 101-103, 1 illustr.
- , 1908 d: Reigers en Aalscholvers. Lev. Nat. 13, pp. 130-133, 1 kaart. Zie ook Lev. Nat. 14, pp. 24-27, met nieuwe kaart van de broedkolonies.
- , 1908 e: Octoberdagen en -nachten op Terschelling. Lev. Nat. 13, pp. 148-151, 161-164 en 182-185, geïllustr.
- , 1909 a: De Snor of Nachtegaalrietzanger. Lev. Nat. 14, pp. 47-49, 1 illustr.
- , 1909 b: Een Kruisbekkenjaar. Lev. Nat. 14, pp. 83-86, geïllustr.; zie ook p. 166.
- , 1909 c: Vogelbescherming op de Waddeneilanden. Lev. Nat. 14, pp. 121-124 en 141-146, geïllustr.
- , 1910 a: Iets uit het leven van de Rietgors. Lev. Nat. 14, pp. 227-230, 1 illustr.
- , 1910 b: De Patrijsjes. Lev. Nat. 14, pp. 235-237, 1 foto.
- , 1910 c: De spreuwenwolk. Lev. Nat. 15, pp. 1-7, 3 illustr.
- , 1910 d: Vogelfotografie in Nederland. Lev. Nat. 15, pp. 25-29 en 54-57, 4 foto's.
- , 1910 e: Een jonge Zanglijster. Lev. Nat. 15, pp. 159-162, 1 illustr.
- , 1911 a: De Boomklever. Lev. Nat. 15, pp. 477-481, 1 foto.
- , 1911 b: Rottum. Lev. Nat. 16, pp. 193-198, 217-222 en 241-246, geïllustr. Zie ook Lev. Nat. 17, pp. 193-198, 1 kaart.
- , 1911-1934: Het vraagstuk van den Koekoek. Lev. Nat. 16, pp. 1-5, 2 foto's; 22, pp. 97-99; 26, pp. 23/24; 30, pp. 364-370 (6 foto's uit Burdet's film) en 39, pp. 130/131, 1 foto.
- , 1912 a: Vogelbescherming aan den Brandaris. Lev. Nat. 16, p. 502. Zie ook 15, pp. 448/449, 17, pp. 176-178 en 19, pp. 436/437.
- , 1912 b: De spreuwenkwesitie. Lev. Nat. 17, pp. 313-318, 1 foto.
- , 1912 c: Het Vogelboekje (Bibl. Lev. Nat. nr. 1). 186 pp., geïllustr. Amsterdam, Versluys.
- N.B. De 2e en 3e druk verschenen resp. in 1925 en 1929; de 4e druk (1944), die 226 pp. telt, is voorzien van nieuwe illustraties (door Rein Stuurman), w.o. 8 gekl. platen. Laren, Schoonderbeek.
- , 1913 a: Bij de Fazanten. Lev. Nat. 17, pp. 385-388, 1 illustr.
- , 1913 b: Het eiland Griend in 1912. Lev. Nat. 17, pp. 481-488 en 505-513, geïllustr.
- , 1913 c: Aanwas van de vogelbevolking. Lev. Nat. 18, p. 107.
- , 1913 d: De Ransuil. Lev. Nat. 18, pp. 409-413 en 433-437, 5 foto's.
- , 1914 a: Jan van Gent. Lev. Nat. 18, pp. 510-513, 1 kaart.
- , 1914 b: Over jonge vogels. Lev. Nat. 19, pp. 73-76, 1 illustr.
- , 1914 c: Over vogelgeluiden. Lev. Nat. 19, pp. 229-232, 246-248 en 288-289.
- , 1914 d: Een aardige overbuur (A. H. Patterson). Lev. Nat. 19, pp. 329-334, geïllustr.
- , 1914 e: Burdet's stereoscoopplaten. Lev. Nat. 19, pp. 354-356, 3 foto's.
- , 1915 a: De Fuut. Lev. Nat. 20, pp. 9-12, geïllustr.
- , 1915 b: Over Boomklevers. Lev. Nat. 20, pp. 31-33, 1 foto.
- , 1915 c: De vogels van de Noordzee-eilanden. Lev. Nat. 20, pp. 301-304.

- Thijssen, Jac. P., 1916 a: Over Leeuwerikken. Lev. Nat. 20, pp. 353/354, 1 foto.
- , 1916 b: De Groote Lijster. Lev. Nat. 21, pp. 21-26, 3 foto's.
- , 1916 c: Meeuwen, kiekendieven en lepelaars. Lev. Nat. 21, p. 56.
- , 1916 d: Nieuws uit Rottum. Lev. Nat. 21, pp. 133/134 (Broedgeval *Mergus serrator*).
- , 1916 e: De wetenschappelijke vogelnamen. Lev. Nat. 21, pp. 198-200.
- , 1917 a: Het Goudhaantje. Lev. Nat. 21, pp. 346-350, 1 illustr.
- , 1917 b: Achter de Eendracht. Lev. Nat. 22, pp. 89-93, 3 illustr.
- , 1917 c: Het uiterste Noorden in 1917 (Rottum-Simonszand). Lev. Nat. 22, pp. 185-189, 1 foto.
- , 1918 a: Uit het Naardermeer. Lev. Nat. 23, pp. 92-94.
- , 1918 b: Het trekstation Noordwijk. Lev. Nat. 23, pp. 151/152.
- , 1918 c: Een werkstukje (Bladkoninkje). Lev. Nat. 23, pp. 177/178.
- , 1919 a: Voor de speurders (Waterrietzanger). Lev. Nat. 24, pp. 57/58, 2 illustr.
- , 1919 b: Over schuilkleuren. Lev. Nat. 24, pp. 202-205, 2 foto's.
- , 1919 c: Strandleeuwerik. Lev. Nat. 24, pp. 243/244, 1 illustr.
- , 1919 d: Over vogelgeluiden. Bijdr. t. d. Dierk., afl. 21, pp. 119-122.
- , 1920: Een en ander over het Naardermeer. Lev. Nat. 25, pp. 54/55.
- , 1921 a: De Ringmusschen. Lev. Nat. 25, pp. 204/205.
- , 1921 b: Over vogeltrek (naar aanleiding van Van Oort's inaugureele rede). Lev. Nat. 25, pp. 288-290.
- , 1921 c: Voor de Aalscholvers. Lev. Nat. 26, pp. 65-70, 4 foto's.
- , 1922: Onze Ijsvogels. Lev. Nat. 27, pp. 216-218.
- , 1923 a: Burdet's vogels (5 nieuwe series stereoscoopplaten). Lev. Nat. 27, pp. 257-261, 3 foto's.
- , 1923 b: De Pestvogels. Lev. Nat. 27, pp. 314/315, 1 illustr.
- , 1924 a: In 't Staatsdomein (Lepelaar als broedvogel op Texel teruggekeerd). Lev. Nat. 29, pp. 1-5, 2 foto's.
- , 1924 b: De vogels en de Zuiderzee. Lev. Nat. 29, pp. 26-28.
- , 1924 c: De Eidereend op Vlieland. Lev. Nat. 29, pp. 134-137, 2 foto's.
- , 1925: De vogels van Nederland. Lev. Nat. 30, pp. 206-211, 6 foto's uit Burdet's films, opgenomen in 1925.
- , 1926: De staatsnatuurmonumenten op Texel. Lev. Nat. 31, pp. 205-210, 1 kaartje.
- , 1927 a: De zegetocht van de Kanarie. Lev. Nat. 31, pp. 321-326, 1 kaartje.
- , 1927 b: Wintervreugd en zingende trek. Lev. Nat. 31, pp. 367-370.
- , 1927 c: Iets uit mijn leven. De Roep der velden, pp. 179-181. Laren, Schoonderbeek.
- , 1928: Van vogelleven (Burdet's vogelfilms). Lev. Nat. 33, pp. 33-40 en 67-74, 9 foto's.
- , 1929 a: De vogels en de koude (winter 1928/1929). Lev. Nat. 33, pp. 369-373, 1 foto.
- , 1929 b: Het Waterhoen in Thijssen's Hof. Lev. Nat. 34, pp. 123-126.
- , 1930 a: Het Braamsluipertje. Lev. Nat. 34, pp. 395/396.
- , 1930 b: De Zwarte Specht. Lev. Nat. 35, pp. 61-63, 1 foto.

- Thijssse, Jac. P., 1930 c: De groote tocht. Lev. Nat. 35, pp. 89-97, 113-117, 145-150 en 179-184, geïllustr. (Texel-Vlie-Terschelling).
- , 1930 d: Een ornithologisch station op Texel. Lev. Nat. 35, pp. 177-179.
- , 1931 a: Waal en Burg. Lev. Nat. 36, pp. 65-69, 3 foto's.
- , 1931 b: Onze nieuwe gasten (*Himantopus* en *Gelochelidon*). Lev. Nat. 36, pp. 209-211, met 3 foto's van *Gelochelidon*; zie ook pp. 97/98.
- , 1932 a: Vogeltroepen. Lev. Nat. 36, pp. 262-266.
- , 1932 b: De plassen van Nieuwkoop en Noorden. Lev. Nat. 37, pp. 6-10, 2 foto's uit Burdet's woudaapjes-film.
- , 1932 c: Zwaluwen. Lev. Nat. 37, pp. 161-164, 1 foto.
- , 1933 a: Versierde nesten. Lev. Nat. 37, pp. 263-267, 4 foto's.
- , 1933 b: De Baardmeesjes. Lev. Nat. 37, pp. 362-365, 2 foto's uit Burdet's film.
- , 1933 c: De Waterral. Lev. Nat. 38, pp. 233-239, 3 foto's uit Burdet's film.
- , 1934 a: De Kneu. Lev. Nat. 38, pp. 275-278, 2 foto's.
- , 1934 b: Een nieuw natuurmonument. Lev. Nat. 39, pp. 79-81, 1 kaartje (Bakker's kooi te Wanneperveen met aalscholverkolonie).
- , 1934 c: De Kwak in Nederland. Lev. Nat. 39, pp. 233-237, 1 foto.
- , 1935 a: Natuurbescherming op de Wadden-eilanden. Lev. Nat. 40, pp. 24-27, 1 foto.
- , 1935 b: Een waar vogelvriend (Ad. Burdet 75 jaar). Lev. Nat. 40, pp. 65-67, 1 portret.
- , 1935 c: Het nieuwe natuurmonument op Texel (Thijssse's Fienweid). Lev. Nat. 40, pp. 123-126, geïllustr.
- , 1936 a: De Zilvermeeuwen. Lev. Nat. 40, pp. 259-261.
- , 1936 b: Naar de eilanden. Lev. Nat. 41, pp. 97-104, 9 foto's.
- , 1937 a: Over vogeltrek (bespreking van Van Oordt's „Vogeltrek”). Lev. Nat. 41, pp. 313-315.
- , 1937 b: De Fuut en de Koet. Lev. Nat. 41, pp. 321-324, 2 foto's uit Burdet's film.
- , 1937 c: De Middelste Zaagbek op Texel. Lev. Nat. 42, pp. 161-168, 7 foto's uit Burdet's film.
- , 1937 d: Vogels van Amsterdam. Lev. Nat. 42, pp. 251-253.
- , 1938 a: In 't hart van Noordholland. Lev. Nat. 42, pp. 277-282, 4 foto's.
- , 1938 b: Appelvinken. Lev. Nat. 42, pp. 363-366, 2 foto's.
- , 1938 c: De Witbaard-stern. Lev. Nat. 43, pp. 97-99, 2 foto's; zie ook pp. 65-67.
- , 1939 a: De Conventie van Parijs. Lev. Nat. 43, pp. 284-286.
- , 1939 b: Een document van 't Naardermeer (Roelofs' aquarel). Lev. Nat. 43, pp. 342/343, 1 illustr.
- , 1939 c: Burdet's Hop. Lev. Nat. 43, pp. 382/383, 1 illustr.
- , 1939 d: Een nieuw natuurmonument (Grote Otterskooi). Lev. Nat. 44, pp. 225-230, geïllustr.
- , 1940 : Necrologie Ad. Burdet, 19 Sept. 1860-1 Aug. 1940. Lev. Nat. 45, pp. 94-96, 1 portret.
- , 1941 a: Necrologie P. L. Steenhuizen, 1870-1940. Lev. Nat. 45, pp. 156-158, 1 portret. Zie ook Lev. Nat. 36, pp. 129/130.

- Thijssse, Jac. P., 1941 b: Nieuw Texel. Lev. Nat. 45, pp. 161-165, 1 kaartje.
 —, 1941 c: Een vischdiefjeskolonie. Lev. Nat. 46, pp. 41-45, 1 foto.
 —, 1943: Van eendenkooien tot natuurmonument. Lev. Nat. 47, pp. 140-143, 1 foto.
 —, 1946 (posthuum verschenen): Glanskop. Lev. Nat. 49, pp. 69-71, 1 illustr.
 —, zie ook onder A. Burdet 1910.
 —, zie voor necrologie onder J. Heimans 1946 en 1949 en J. Verwey 1946.
 —, zie voor eerbetoon nagedachtenis onder G. A. Brouwer 1946 a.
 Tijmstra, G. J., 1925: Na de laatste N.W.-stormen aan het strand nabij Scheveningen (*Fulmarus glacialis*, *Xema Sabini*, *Phalaropus*). Lev. Nat. 30, pp. 193-206, geïllustr.
 —, 1926 a: Vogelbescherming en jacht. Lev. Nat. 30, pp. 281-284.
 —, 1926 b: Uit een brief van Tijmstra. Lev. Nat. 30, pp. 348/349.
 —, 1926 c: De excursie van de „Nederl. Vereeniging tot Bescherming van Vogels” naar Voorne op 15 en 16 Mei 1926. Lev. Nat. 31, pp. 180-187, 6 illustr.
 —, 1927 a: Hoe onze vrije vogels op afstand te kennen. Lev. Nat. 31, pp. 279-283 en 301-307, geïllustr.
 —, 1927 b: Meeuwen (determineertabel). Lev. Nat. 31, pp. 341-349, geïllustr.
 —, 1927 c: De beteekenis van „De Beer” voor onze (en vreemde) vogels. Lev. Nat. 32, pp. 225/226 en 306-318, geïllustr.
 —, 1935: Uittreksel uit een oud dagboek (Zilvermeeuwenkolonie Wasse naar 21-5-'27). Lev. Nat. 40, Thijssse-Gedenkboek, pp. 139-143, geïllustr.
 —, zie voor necrologie onder N. Tinbergen 1946.
 Tinbergen, L., zie onder G. A. Brouwer 1939.
 —, N., 1946: Necrologie G. J. Tijmstra. Ardea 34, pp. 400/401.
 —, 1949: Jac. P. Thijssse en de biologische wetenschap. In het voetspoor van Thijssse, pp. 15-17. Wageningen, Veenman.
 Trouw, J., 1948: De West-Nederlandsche veenplassen. Historisch-Planologisch. 220 pp., 126 afb., 18 figs. A'dam, De Lange.
 Turner, W., 1544: Avium Praecipuarum, quarum apud Plinium et Aristotelem mentio est, brevis & succincta historia. 134 pp., 12mo.
 Valentijn, F., 1726: Oudt en Nieuw Oostindiën, dl. 3, pp. 297-329.
 Velsen, P. J., zie onder H. C. Delsman 1949.
 Venema, G. A., 1869: Over het eiland Rottum: I. De physionomie van het eiland en de vogels, die er hunne broedplaats kiezen. Bijdr. tegenw. staat prov. Groningen, dl. 4, pp. 379-421, 1 pl.
 —, 1873: Over de eenden. Alb. d. Nat. 1873, pp. 257-275.
 —, 1874: Over de ganzen. Alb. d. Nat. 1874, pp. 325-354.
 —, 1876: Over den kievit. Alb. d. Nat. 1876, pp. 56-64.
 —, 1877: Zwanen. Alb. d. Nat. 1877, pp. 51-60.
 —, 1878: Het vangen van eenden met slagnetten. Alb. d. Nat. 1878, pp. 253-260.
 Verster van Wulverhorst, A. H., 1840: Geschiedkundige aanteekeningen over het Jagtwezen, sedert de vroegste tijden. 192 pp., 3 pl.
 —, 1852 a: Vluchtige gedachten over de kunstmatige jagt en de middelen tot hare instandhouding. Ned. Tijdschr. Jagtk. 1, pp. 53-65.

- Verster van Wulverhorst, A. H., 1852b: Iets over de Houtsnip. Ned. Tijdschr. Jagtk. 1, pp. 97-107, 1 pl.
- , 1852 c: De Fasant (*Phasianus colchicus*, Linn.). Ned. Tijdschr. Jagtk. 1, pp. 339-349.
- , 1853: Over proefnemingen tot overplanting van buitenlandsche vogelsoorten. Jaarb. N.A.M. 1853, pp. 87-92.
- , 1855a: Over de jagt met den vogel in Nederland. Ned. Tijdschr. Jagtk. 3, pp. 251-264.
- , 1855 b: Het Korhoen. Jaarb. N.A.M. 1855, pp. 149-152.
- , 1856: Iets over den Griel. Jaarb. N.A.M. 1856, pp. 117-121.
- , 1857: Proeve eener Nederlandsche Jagtterminologie. Ned. Tijdschr. Jagtk. 5, pp. 49-88.
- , 1859: Over den Eenhoorn. Bijdr. t. d. Dierk., afl. 8, pp. 1-12, 2 pl.
- , ± 1860: Het Zandhoen uit de steppen van Azië, in Noord-Holland geschoten. Ned. Tijdschr. Jagtk. 8, pp. 17-20.
- , zie ook onder H. Schlegel 1843-1854.
- Verwey, Albert, 1924: De maker. Santpoort, Mees.
- , J., 1925: Wien de schoen past, die trekke hem aan. Ardea 14, pp. 15-23.
- , 1946: Necrologie Jac. P. Thijsse. Ardea 34, pp. 270-276, 1 portret.
- Veth, H. J., 1879: Overzicht van hetgeen, in het bijzonder door Nederland, gedaan is voor de kennis der Fauna van Nederlandsch-Indië. VIII + 204 pp. Leiden, diss.
- Vijverberg, J., 1907/1908: Vogelvervolging en musschengilde. Lev. Nat. 12, pp. 169-173, 189-191 en 207-209, geïllustr.
- Vincent, L., 1706-1715: Wondertooneel der Nature. 2 dln. A'dam.
- Vosmaer, A., 1766-1804: Natuurkundige Beschrijving eener uitmuntende Verzameling zeldzame gediertens etc., met 34 gekl. platen. Een Fransche editie, getiteld „Regnum Animale”, verscheen in 1804.
- Vries, Tsj. G. de, zie onder J. C. Koch 1933.
- Vrolijk, W., 1858: Levensberigt van Coenraad Jacob Temminck. Jaarb. Kon. Akad. Wet., pp. 65-80.
- Walsem, G. C. van, 1930: Een vergeten medicus-schilder (S. H. W. van Trignt). Ned. Tijdschr. Geneesk. 74, I, 5, pp. 529/530.
- Warren, J. A. M., 1943: Zal het Zuid-Sloe als natuurterrein verloren gaan? Lev. Nat. 47, pp. 151-155, 1 illustr.
- , 1949: Dr. Jac. P. Thijsse. In het voetspoor van Thijsse, pp. 18-22.
- Weber, M., 1890/1891: Zoologische Ergebnisse einer Reise in Niederländisch Ost-Indien. Bd. I, pl. VIII-XI.
- Weevers, Th., 1940: Dr. Jac. P. Thijsse: 75 jaar. Vakbl. Biol. 21, pp. 216/217.
- Werner, J. C., (1826-)1842: Atlas des Oiseaux d'Europe d'après C.-J. Temminck, et dessinés par J.-C. Werner. 3 vols. III + 27 pp., 530 pl. col., 8°. Een latere editie verscheen in 1848 onder den titel: Les Oiseaux d'Europe décrits par C. J. Temminck. ... Atlas de 530 planches dessinées par J. C. Werner. Paris, Baillière.
- Westerman, G. F., zie onder H. Schlegel 1860.
- Wigman, A. B., 1952: In memoriam R. Tepe. Limosa 25, p. 92.
- Willughby, F., en J. Ray, 1676: Ornithologiae Libri tres. 312 pp., 77 pl., folio.
- Witherby, H. F. c.s., 1938-1941: A Handbook of British Birds. 5 vols.

- Witkamp, P. H., 1872: De diergaarden van vroegeren en lateren tijd, inzonderheid de Diergaarde van het K.Z.G. „Natura Artis Magistra” te Amsterdam. pp. I-XXVIII, geïllustr. (In: Schlegel 1872).
- Wolda, G., 1911: Kultuur van in 't wild levende vogels.
- , 1912 a: Kultuur van in 't wild levende vogels. Lev. Nat. 16, pp. 385-392, 409-416 en 433-440, 12 illustr.
- , 1912 b: De Waterrietzanger, *Acrocephalus aquaticus* Gmel. Lev. Nat. 17, pp. 59-61 en 79-83, 3 illustr.
- , 1912 c: Duinpieper, *Anthus campestris*. Lev. Nat. 17, p. 307.
- , 1915: Kultuur van in 't wild levende vogels 1913-1914. Lev. Nat. 19, pp. 430-436, 441-449, 461-467 en 481-484, 13 illustr.
- , 1916: Verslag van de (N.O.V.-) excursie en hare inleiding op 21 Mei 1916 op Oranje-Nassau's Oord gehouden. Ardea 5, pp. 44-53.
- , 1917: Een onderzoek (bij een vogelkoopman). Lev. Nat. 22, p. 33.
- , 1918 a: De Staartmees, *Aegithalus caudatus* (L.). Ardea 7, pp. 63-77, 1 kaart.
- , 1918 b: Ornithologische Studies. 101 pp., geïllustr. 4°. Den Haag, Dept. van Landbouw.
- , 1918 c: Het merelnest. Lev. Nat. 22, pp. 389-394, 2 illustr.
- , 1919: Iets over de veeren van de vogels. Lev. Nat. 24, pp. 51/52, 5 illustr.
- , 1920 a: Merelonderzoek. Lev. Nat. 24, pp. 321-323.
- , 1920 b: Merelonderzoek 1920. Lev. Nat. 25, pp. 186-189, 1 grafiek.
- , 1921-1933: Verslag v. d. Ornithologische Afdeling, te vinden in: Verslag over de werkzaamheden v. d. Plantenziektenk. Dienst. In 1934 onder titel „Vogelkundige waarnemingen” opgenomen.
- , 1922: Afmetingen van het spreeuwenei. Lev. Nat. 27, pp. 154/155, 1 grafiek.
- , 1923: Van eenige sperwernesten. Lev. Nat. 27, pp. 300-302, 1 foto.
- , 1923 & 1927: Akklimatisierung und Deklimatisierung I en II. Genetica 5, pp. 497-526, 2 pl. en 9, pp. 157-216, figs. 23-44.
- , 1925 a: De Spreeuw. Versl. Meded. Plantenziektenk. Dienst, nr. 38. 16 pp., 1 pl.
- , 1925 b: De Roek in Nederland. *Ibidem*, nr. 39. 14 pp., 1 kaart.
- , 1931: Periodiciteit, rythme en symmetrie bij de geboorten in 1698 Amsterdamsche gezinnen met zes en meer kinderen. Statist. Meded. Bureau v. Statistiek Gem. Amsterdam, nr. 91. Tekst Nederlandsch en Engelsch. 109 pp., 33 grafieken.
- , 1932: Studies over vogels en hun omgeving. Versl. Meded. Plantenziektenk. Dienst, nr. 65. 63 pp., 24 illustr.
- , zie ook onder H. Bos 1928.
- Wood, Casey A., 1931: An Introduction to the literature of Vertebrate Zoology. Montreal, McGill university. XIX + 643 pp.
- Wurzbach, A. von, 1906-1910: Niederländisches Künstler-Lexikon. 2 dln.
- Zaunick, R., 1925: Peter Simon Pallas (1741-1811), der Begründer der paläarktischen Wirbeltierkunde. Pallasia 3, pp. 1-37, 1 portret.
- Zoetwatervisscherij, Hoofdafd. Ned. Heidemij, 1912: Rapport der Commissie: Reigers en Aalscholwers. 56 pp.

PERSONENREGISTER

- Acker Stratingh, G. 76
 Albarda, J. H. 67, 76, 77, 83, 87, 88, 91, 92, 109, 188
 Aldrovandi, U. 10, 11, 20, 154, 156, 160.
 Alexander, Prins 186
 Allamand, J. N. S. 28
 Allen, Elsa G. 155
 Altum, B. 83
 Ameshoff, A. 24
 Anker, J. 161, 163, 164
 Anna, Prinses 23, 25, 30
 Atkinson, G. 119
 d'Aubenton, E.-L. 36, 52, 79, 162

 Baars 26
 Backer 23
 Bacon, Nathanael 159
 Bädeker 58
 Bakker, E. van Zinderen 82
 Balen, W. J. van 141, 142
 Balthasar, F. 18, 185
 Bamps, J. A. 52
 Barlow, F. 183
 Barnaart, W. Ph. 41
 Barnaert, J. 26
 Bartels, M. E. G. 92, 132, 176
 Bas, W. J. M. de 111
 Bastiaanse, F. 130, 180
 Beaufort, L. F. de 87, 104, 105
 Beaufort, W. H. de 41, 50, 87, 164
 Bechstein, J. M. 54
 Beckers, H. J. N. 176
 Bedford, Duke of 79, 111, 123
 Belon, P. 4
 Bemmelen, A. A. 60, 66/67, 73, 77, 82, 86, 147, 175, 188
 Bennet, J. A. 53, 168
 Benthem, R. J. 75
 Bentinck, H. W. Baron 23
 Bentinck, W. Graaf 23
 Bergh, G. H. W. van der 75, 171
 Bergmeijer, J. 24
 Berlepsch, H. Freiherr von 116
 Bernard 26
 Bernstein, H. A. 62
 Beusekom, G. van 132, 144
 Bierens de Haan, J. A. 36, 41
 Bisschop van Tuinen, K. 77
 Blaauw, Ed. 77
 Blaauw, F. E. 73, 77, 108-111, 171, 177-178
 Blasius, R. 93
 Blasius, W. 93
 Bleyendaal, H. 82
 Blink, H. 141, 145
 Blomhof, J. Cock 50
 Boddaert, P. 25, 26, 35, 52, 161-162
 Boers, A. 23
 Boers, P. 23
 Bogaert, L. C. H. van den 75, 77, 188
 Boie, H. 46, 165
 Bonaparte, Ch. L. 2, 58, 64-66, 73, 165
 Bonelli, F. A. 165
 Boreel van Hogelanden, Jhr. J. W. G. 141
 Boucher, L. J. C. 164
 Braak, J. 52
 Brakel, C. A. van 26, 33
 Brancion, D. 11
 Brants, M. A. 77
 Breda, J. G. S. van 56
 Brederode, van 17
 Brehm, A. E. 63, 169
 Brehm, C. L. 54, 55, 63, 168, 169
 Brereton, Sir William 12
 Brink, F. H. v. d. 52
 Brisson, M.-J. 27, 28, 136, 163
 Broers, A. 176
 Brouwer, G. A. 144
 Brown, J. M. 188
 Brugmans, S. J. 41
 Bruyn, N. de 158
 Buisman, H. H. 146
 Buller, W. 80
 Bullock, W. 45
 Burdet, A. 126-129
 Burdet-Van der Vliet, O. 127-129
 Burger, H. 184
 Bürger, H. 166
 Büttikofer, J. 77, 78, 85-87, 104, 112, 113, 120, 121, 123, 135, 138, 175
 Buurt, A. 26
 Buve, W. B. J. 150, 187
 Calkoen, J. 26
 Camerarius, J. 155
 Capellen, G. A. G. P. Bn. v. d. 166
 Carrière, J. E. 141
 Cats, J. 129
 Clercq, J. de 24
 Clifford, G. 23, 27
 Clusius, C. 10, 155
 Cohen, J. 130, 180, 182
 Cohen, L. A. 83
 Coiter, V. 2, 9, 154, 155
 Collaert, A. 11, 130, 157, 158, 183
 Contreras, M. de 93
 Courcelles, Pauline de 35, 42, 79, 164
 Criellaert, J. E. 74, 171
 Crommelin, C. A. van Wickevoort 43
 Crommelin, E. van Wickevoort 74
 Crommelin, J. P. van Wickevoort 61, 66, 69-71, 112, 148, 179, 188
 Croonenburch, I. van 3
 Cuyck, P. van 38, 39, 164
 Daalder Dzn., J. 134
 Dam, D. C. van 59
 Dam, J. van 158
 Dedem, F. K. Bn. van 92
 Deelder, C. L. 36, 164
 Dijck, A. van 74
 Dijck, F. van 74
 Dodonaeus, R. 12
 Draak, R. 50, 74
 Dresser, H. E. 80, 107
 Drijver, J. 150, 152, 187
 Droste-Hülshoff, F. 70, 83
 Dubourcq, P. L. 58
 Duin, J. van der 17
 Dupond, Ch. 93
 Duyzend, P. C. C. 77, 188
 Eeden, F. van 130, 180, 182
 Elwes, H. J. 174
 Engel, H. 12, 22, 52
 Erskin, C. G. 160
 Eustachio 154
 Evans, A. H. 153
 Evers, G. A. 23
 Everts, Jhr. E. J. G. 112
 Fabricius, C. 21
 Falck, A. R. 45
 Fallopio, G. 154, 155
 Ferdinand, Czaar v. Bulgarije 53
 Finsch, F. H. O. 2, 66, 78, 90, 93, 112, 135, 138, 166, 169, 188.

- Fischer, A. L. 176
 Flamen, A. 158
 Forbes, W. A. 82, 173
 Francq van Berkhey, J. le 24, 28
 Frank, J. G. 26
 Frauenfeld, G. von 161
 Frederik Hendrik 23
 Fürbringer, M. 2, 73, 74, 135, 138

 Galle, Th. 157
 Gätke, H. 93
 Gavere, C. de 67
 Gegenbaur, C. 74
 Gergens 170
 Gesner, Conrad 4, 13, 20, 136, 156
 Gevers, A. 23, 26, 101
 Gezelle, Guido 130
 Gijzen, Agatha 41, 45, 49, 62, 136, 166, 171
 Godman, F. du Cane 80
 Godyn, Douairière 24
 Goes, A. van der 159
 Gould, J. 167, 173
 Graaf, G. M. de 61, 66-68
 Graaf, G. S. de 68
 Graaf, H. W. de 60, 66-69, 72, 77, 82, 188
 Gratama, S. 168
 Groenewegen, N. 75
 Groneman 75
 Gurney, J. H. (senior) 165

 Haag, T. P. C. 26
 Haak, S. P. 9
 Haan, W. de 166, 167
 Hachisuka, M. 161
 Hallema, A. 3
 Hallier, H. 86
 Hartert, E. 93, 138, 169
 Harting, J. E. 12
 Harting, P. 81
 Hartlaub, G. 78, 138
 Hasselt, J. C. van 166
 Havart, P. 26
 Haverschmidt, F. 19, 147, 186
 Havre, Ridder G. van 93
 Heenvliet, C. J. van 13-16
 Heerholtz, C. W. 50
 Heerkens, G. N. 36, 129
 Hegenitius, G. 158, 159
 Heide, G. D. van der 186
 Heijst, A. F. C. A. van 92
 Heimans, E. 84, 96, 103, 126
 Heimans, J. 95, 97
 Heinroth, O. 114

 Hemstra, J. Cornély van 171
 Hendriks, W. 34
 Hennicke, Carl R. 80
 Hens, P. A. 90, 93, 104
 Herklots, J. A. 60
 Hermann, Paul 25
 Hertwig, O. 74
 Hesselink, H. 188
 Heurn, Jhr. W. C. van 92
 Heuvel, M. van den 24
 Heyden van Baak, A. A. W. Bn. van der 171
 Hoedt, D. S. 62
 Hoefnagel, G. 21, 161
 Hoefnagel, J. 21, 157, 161
 Hoeven, J. van der 62, 66, 188
 Hoffmann, Ch. K. 2, 112, 130, 183
 Hogendorp, D. Graaf van 23
 Hollar, W. 183
 Holsteyn, P. 21, 160, 161
 Holthuysen, L. F. 26, 162
 Hommes, J. H. 184
 d'Hondecoeter, M. 21, 23
 Horst, L. van der 69
 Houttuyn, M. 4, 11, 23, 26-34, 163
 Hoytema, Th. van 121
 Hunger, F. W. T. 155
 Huydecoper van Maarsseveen, Jhr. Joan 171

 Illiger, C. 44

 Jacoba van Beieren 129, 180
 Jacobus I (VI) 158
 Jan, Graaf van Holland 3
 Jaspers Jr., J. 96
 Jentink, F. A. 70, 112
 Johan Casimir, paltsgraaf 154
 Jong, A. de, zie Junius, H.
 Jonston, J. 156
 Junge, G. C. A. 63
 Junius, H. 11, 13

 Kaup, J. J. 47
 Kat van Barendrecht, de 51
 Kerbert, C. 77, 104, 105
 Keulemans, J. G. 79-81, 114, 121
 Kirkman, F. B. 184
 Klapmuts, S. 34
 Klein, J. Th. 27, 136
 Kleinschmidt, O. 93, 132
 Klerk, A. de 24, 26
 Klinkenberg, G. J. 51, 74

 Klöckner, J. C. 26
 Knip, Madame P., zie Courcelles, Pauline de
 Knippenberg, H. W. Th. 75
 Knuttel, G. 121
 Koch, J. C. 131
 Koekkoek, M. A. 114, 115, 121, 123-125, 175
 Koenig, A. 80
 Koller, H., 73 125, 188
 Kops 26
 Krause, E. 107, 169
 Krayenhoff, Bn. 71, 144, 185
 Kruimel, J. H. 85, 131
 Kruseman 61
 Kuhl, H. 52, 166
 Kuhnert, W. 110/111

 Landschot, J. van 23
 Landschot, J. A. van 23
 Landsman, H. 171
 Langerak, G. van, zie Longolius
 Laugier, Meiffren, Baron de Chartreuse 44, 166
 Lebret, T. 186
 Lechner, A. A. van Pelt 2, 3, 17, 18, 91, 104, 106-108, 114, 116, 158
 Leege, O. 133/134
 Legge, W. V. 80
 Leisler, J. Ph. A. 42
 Lennep, C. van 36, 147
 Lennep, J. van 129, 179, 180
 Lennep, J. C. Sylvius van 26, 41
 Leutemann, H. 73
 Levaillant, F. 24, 42, 136, 167
 Leverkusühn, P. 186, 188
 Lichtenstein, A. A. H. 162
 Lichtenstein, M. H. K. 44, 47, 165
 Lidth de Jeude, Th. G. van 73, 74
 Lieftrinck fil., Hans 158
 Lilford, J. Lord 80
 Lindeman, Jb. 188
 Linnaeus (Linné), C. 2, 22, 27, 28, 36, 110, 136, 163
 Lodewijk, Hertog van Beieren 154
 Lois, J. 18, 147
 Loisel, G. 22, 23
 Londerseel, A. v. 158
 Londerseel, J. v. 158
 Longolius, G. 4, 153
 Lönnberg, Einar 147

- Macklot, H. Ch. 46
 Maguire 66
 Marcgraf, G. 20
 Marle, J. G. van 91
 Marshall, C.H.T. en G.F.L. 80
 Martens, Jhr. J. C. 75
 Martin, K. 112
 Martinet, J. F. 4, 11
 Marum, M. van 41
 Mathews, G. M. 81
 Meer, H. ter 170
 Meer, H. H. ter 69, 90, 170
 Meer, H. H. ter (Jr.) 170
 Meer, J. Th. ter 69, 170, 188
 Meise, W. 162
 Merian, M. jun. 156
 Merula, P. 4-9, 13, 153, 158
 Meulen, J. ter 176
 Meulen, W. van der 24, 26
 Meurs, J. H. van 151
 Meursinge, N. 52, 83, 130
 Meyer, B. 42, 44, 165
 Meyere, J. L. F. de 120-121
 Mivart, St. G., 80
 Moehring, P. H. G. 27-29, 162, 163
 Molengraaff, G. A. F. 86
 Mollen, A. 188
 Mollen, K. Th. 188
 Muis, N. 34
 Mullens, W. H. 153
 Müller, S. 46, 48, 58, 167
 Murphy, R. C. 169
 Murs, O. des 79
 Musschenbroek, S. C. J. W. van 83

 Natterer, J. 55
 Naumann, J. F. 80, 165
 Nehr Korn, A. 93
 Nes, N. J. A. P. H. van 120, 186
 Newton, A. 165-166
 Nieuwenhuis, A. W. 86
 Nieuwenhuysen, Th. 77
 Nozeman, C. 19, 26-38, 135, 144, 147, 154, 162, 163
 Nuijens, B. W. Th. 10, 154, 155
 Nuyens, A. 111

 Olivier, G. van 53, 168
 Olphe-Galliard, L. 169, 188
 Oort, E. D. van 70, 104, 111-115, 135, 140, 159, 167, 170, 178, 179
 Oort, J. van 121, 122
 Oudemans, A. C. 12, 85, 130, 161, 183
 Pallas, P. S. 2, 22, 25-26, 134, 161, 162, 165
 Palm, G. 155
 Pauw, P. 10
 Pel, H. S. 72
 Pelinck Stratingh, J. 188
 Penard, A. P. 132
 Penard, F. P. 132
 Pereira 24
 Pieneman, N. 186
 Piso, W. 20
 Ploeger, C. 26
 Pollen, F. P. L. 59, 62
 Polvliet 171
 Praedinius, R. 154
 Prêtre, J. G. 43, 79, 165
 Prévost, F. 164
 Ray, J. 20, 27, 159, 163
 Raye van Breukelerwaert, J. 50
 Réaumur, R. A. F. de 23, 27
 Reichenow, A. 113
 Reinwardt, C. G. C. 41, 56
 Rensselaar, A. van 26
 Rensselaar, J. J. van 26
 Rey, Eugène 107
 Ritzema Bos, J. 104-106, 116, 123, 151
 Rochussen, Ch. 186
 Roelofs, W. 81, 82
 Rondelet, G. 154, 155
 Røngen, H. 176
 Roo, W. de 26
 Rosenberg, H. Bn. von 62
 Rothschild, Walter von 79-81, 161, 169
 Rowley, G. D. 80
 Rumpf (Rumphius), G. E. 20
 Rüttimeyer 85
 Rijckelsma, V. 12, 129
 Saftleven, H. 21
 Sala, C. F. 86
 Salvin, O. 80
 Santvoort, A. 13
 Savery, R., 21
 Scheygrond, A. 3, 124
 Schierbeck, A. 35, 155, 156, 164
 Schlegel, G. 60
 Schlegel, H. 2, 45, 46, 48, 53-65, 72, 73, 78, 79, 85, 86, 112, 119, 135-138, 140, 161, 166, 167, 170, 188
 Schlüter 93
 Schoock, M. 11, 19
 Schorer, D. S. 26
 Schouman, A. 25
 Schreiber, C. von 55
 Schuiling, R. 144
 Schwägerichen, C. F. 165
 Sclater, Ph. L. 80, 82, 172, 173, 175
 Seba, A. 22, 25, 162
 Seebohm, H. 80, 82, 172, 174
 Selous, E. 2, 79, 134, 184
 Sepp, Ch. 26, 31, 34
 Sepp, J. 31
 Sepp, J. C. 31
 Sharpe, R. B. 80
 Siebers, H. C. 85, 92, 131-133
 Siebold, Ph. F. von 48, 57, 166
 Sillem, Gebr. 91
 Sirks, M. J. 166
 Skippon, P. 159
 Slijper, H. J. 21
 Smit, J. 79
 Snouckaert van Schauburg, R. Ch. Bn. 2, 50, 64, 67, 68, 71, 77, 78, 85, 87-94, 103-107, 109, 113, 115, 134, 135, 139, 170, 172, 176, 177.
 Sody, H. J. V. 92
 Sonderland, J. B. 58, 186
 Spruijt, G. S. van der 111
 Stampfli, F. X. 86
 Stampioen, J. 18, 185
 Staring, A. C. W. 180, 181
 Staring, W. C. H. 142
 Steenhuizen, P. L. 102, 125, 133
 Stirum, van Limburg 56
 Stolk, C. 126
 Storm, J. 26
 Stresemann, E. 2, 19, 20, 25, 41, 42, 44-48, 62, 65, 130, 156, 161, 162, 165, 166, 169, 183
 Studer, Th. 85, 112
 Stuurman, R. 100
 Suchetet, A. 188
 Susanna, J. A. 41, 42, 44, 49, 50, 64, 165
 Susemihl, J. C. en E. 58, 169, 170
 Swaen, A. E. H. 2, 12, 13, 17, 77, 116-120, 159, 160, 186
 Swierstra, K. N. 77
 Swinderen, Th. van 51, 52, 166, 168

- Talma, A. S. 151
 Tegetmeier, W. B. 36
 Teissier, J. 163
 Teijler, J. 158
 Temminck, C. J. 2, 23, 24, 34, 35, 41-52, 54, 63, 64, 72, 73, 78, 135-137, 140, 163-168, 170
 Temminck, J. 26, 42
 Tepe, R. 126, 127, 134
 Tesch, J. J. 180, 182
 Thiebout, C. H. 148
 Thijsse, J. P. 82, 84, 88, 94-104, 106, 115, 122, 125-129, 134, 135, 139, 140, 151
 Thorburn, A. 114
 Tienhoven, P. G. van 151
 Tijmstra, G. J. 131, 132
 Tinbergen, L. 144
 Tjeenk Willink, H. D. 184
 Tour, J. Baron du 26
 Trigt, S. H. W. van 52, 53
 Trouw, J. 143
 Tuntler, J. H. 184
 Turner, W. 4, 19, 20, 153
 Valentijn, F. 20
 Vallen, J. H. 176
 Venema, G. A. 76, 83, 107, 188
 Verheijk, H. 26
 Vermeulen 26
 Verster van Wulverhorst, A. H. 58, 60, 63, 73, 148, 170, 186
 Verster van Wulverhorst, F. A. 64
 Verwey, A. 130
 Verwey, Jan. 2, 100, 101, 139
 Veth, H. J. 166
 Vijverberg, J. 148
 Vincent, L. 4, 22
 Voet, C. B. 26, 161
 Vorderman, A. G. 132
 Vosmaer, A. 22, 23, 25, 26, 28, 161, 162.
 Vroeg, A. 26, 178
 Vrolijk, W. 41
 Walsem, G. C. van 52
 Warnsinck, W. 176
 Warren, J. A. M. 144
 Watson 29
 Weenix, J. 21
 Wenckebach, K. F. 184
 Werner, J. C. 44, 79
 Westerman, G. F. 51, 59, 72-74, 105, 109, 188
 Wied, Prins Maximilian zu 165
 Wijhe, J. W. van 184
 Wilhelmina, Prinses 40
 Willem, Bisschop van Utrecht 3
 Willem I (Koning) 41, 166
 Willem III (Koning-stadhouder) 23
 Willem IV 23
 Willem V 40
 Willink van Collen, Dames 75
 Willughby, F. 20, 27, 136, 159, 163
 Witkamp, P. H. 24, 59
 Wolda, G. 116-117
 Wolf, Joh. 44
 Wolf, J. 79, 172
 Wurfbain, J. G. 176, 188
 Zas, N. 129, 179, 180

ZAKENREGISTER

(In dit register zijn opgenomen steekwoorden, aardrijkskundige namen in Nederland c.a. en vogelnamen, voor zoover van historisch of faunistisch belang).

- Aalscholver 5, 7, 15, 16, 18, 37, 38, 81, 82, 135, 146, 148, 149, 158-160.
 Aalscholver, Gekuijde 159
Acrocephalus palustris, zie Boschriet-zanger
 afbeeldingen van vogels 11, 13, 19-21, 25, 35, 36, 44, 53, 82
 Amstellust 24
Anas crecca × *Anas acuta* 192
 anatomen 2, 73
 anatomie 10, 52, 74, 130, 136, 138
Anser anser, zie Grauwe Gans
Anser cinereus × *Cygnus olor* 70
Aphanapteryx broeckii 161
Ardea cinerea, zie Reiger, Blauwe
Ardea purpurea, zie Purperreiger
 avifauna's, locale 52, 67, 76, 77, 83, 91, 133
 avifauna's van Nederland 53, 60, 61, 73, 77, 92, 113, 114, 139
Avis indica, zie *Leguasia*
Avis paradisea 160
 Baardmees 33, 171
 Barmsijs 131, 142, 198
 Bataafsch Genootschap Proefonderv. Wijsbegeerte 26
 Beekvlid 74
 (de) Beer (Hoek v. Holland) 15, 67, 84, 128, 132
 Bergeend 5, 15, 40, 83, 125, 144
 Berkenrode 3
 bibliotheken, partic. 63, 77, 91, 108, 111, 167
 Biesbosch 145
 Bindelmeerbroek 3
 Binnenpolder 142
 biotoop 16, 61, 137, 140-144
 Bladkoninkje 68, 179
 Bloemendaalsche duinen (70), 127-129
 Boomkruiper 91
 Boomleeuwerik 130, 181, 198
 Boschbeek 70, 71
 Boschplaat (Tersch.) 134
 Bosch van Barnaart 117, 118
 Boschrietzanger 54, 55
 Braakman 144
 Brandaris 212
 Brandgans 33, 144
Branta bernicla, zie Rotgans

- Branta leucopsis*, zie Brandgans
Branta sandvicensis 109
 broedplaatsen 16, 39, 40, 134
 Burdet's Hop 129
 Burdet-stichting 129
 Büttikofer's Mieland 87

 Callantsoog 68, 82, 93
Carduelis flammea, zie Barmsijs
 Castricumse duin 32
 Casuaris 10
 Casuaris, Tweeël 157
Chlidonias hybrida, zie Witwangstern
Chlidonias niger, zie Zwarte Stern
Circus-species 69, 70, 83, 195, 200
 Club Ned. Vogelkundigen 105
 collectie v. Wickevoort Crommelin 69-71
 consumptie 18, 38, 106, 146, 151
Corvus corax, zie Raaf
Crex crex, zie Kwartelkoning
 cultuurgrond, oppervlakte 144
 cultuur van holenbroeders 116
Cygnus bewickii, zie Kleine Zwaan
Cygnus buccinator 109
Cygnus olor, zie Knobbelzwaan
Cygnus-soorten 75, 151

 dierenparken, zie menagerieën
 dierentuinen 74, 183
 diorama's 125
 Dodo 10, 21, 130, 204
 Dodo, Witte 161
 dompelaars 32, 34
 donsjongen 140
 Draaihals 94, 121
 Drente 141, 142
 drinkwaterleiding 141
Dryocopus martius 32
 duivenboek 43, 164, 165

 economische beteekenis van vogels 105
 eenden 14, 76
 eenden-hybriden 70, 77, 192
 eendenkooien 7, 12, 15, 34, 129, 164, 185
 eendenkooien (aantal) 185, 186
 Eidereend 133, 213
 eiercollectie 64, 91, 107, 121, 133, 140
 ekster-schouw 8, 38, 154
 embryologie 2, 183, 184
 encyclopedisten 11, 156
 ethologie 134, 152, 184
 exotische vogels 20, 21, 23, 25, 32, 42, 51, 59, 79, 80, 139, 160, 177, 178
 Eyerland 16, 38-40, 83

 Fauna Neerlandica (Artis) 67, 73, 125
 Fazant 5, 32, 146, 216
 fazanterie 43, 50, 171
 flouwen 6, 94, 118, 146
 fotografeeren 125-128, 129

 Friesland 6, 7, 8, 35, 83, 142
furor protectivus 105
 Fuut 12, 33, 76, 157

 Gaai, Vlaamsche 89, 104, 207, 211
 ganzen (wilde) 7, 33, 70, 76, 143
 Gelderland 35, 116
Gelochelidon nilotica, zie Lachstern
 genootschappen, geleerde 26, 51, 75
 Genootsch. ter bevordering der Nat. Historie (Groningen) 51
 Genootsch. ter beoefening der Natuurk. Wetenschappen (Zutphen) 75
 geographische vormen 84, 137
 Glanskop 92, 133
 Gooilust 108-111
 Goudpluvier 34, 142, 146, 151
 Goudsche bosch 3, 147
 Grasmusch, Gestreepte 68/69
 Grauwe Gans 13, 83, 142, 144, 158, 186
 Grauwe Vliegenvanger 80
 Griel 64, 128, 170, 193
 Griend 134, 145, 212
 Groningen 51, 52
 Groote Stern 34, 40, 83, 134
 Grutto 6, 7, 15, 186
 Gunterstein 75
Gyps fulvus 32

 Haagsche bosch 5, 6, 7, 9, 15
 Haagsche dierentuin 74
 Haarlemmerhout 117
 (De) Hartekamp 23, 27
 Havik 14, 143, 148
 Heileeuwerik, zie Boomleeuwerik
 Heimans-diorama 126
 Hicstaert (= stern) 15
Himantopus himantopus, zie Steltkluit
 Hoek van Holland, zie de Beer
 hoenderachtigen 4, 24, 43, 131, 149, 165
 Holl. Mij. der Wetenschappen 26, 41, 69
 Hollands Noorderkwartier 141
 Honselaersdijk 23
 Hop 12, 15, 32
 Horstermeer 16, 67, 81, 147, 172-175
 Houtsnip 6, 15, 64, 142, 143, 146
 huidcollectie 139
 huidtransplantaties 131
 Huis te Manpadt 36
 Huis te Vogelenzang 118

 IJmond Noord 71
 IJpolders 71
 IJsdruiker 10
 IJsvogel 12, 15
 Int. Ornith. Congres A'dam 110
Ixobrychus minutus, zie Woudaapje

Jynx torquilla, zie Draaihals
 Jachtwet, zie wetten

- Karekiet 76, 171, 182
 Kauw 14, 16, 18
 Kemperken, zie Kempphaan
 Kempphaan 6, 7, 83, 134, 160
 Kennemerland 8, 30, 69-71
 Kermerlandt, zie Kennemerland
 Kievit 7, 14, 150
 kievitseieren 7
 Klapekster 33, 91
 Kleine Barmsijs 131, 198
 Kleine Zwaan 144
 kleurverandering van veeren 57, 137
 Kluut 32, 102, 134, 144, 157
 Knobbelzwaan 8
 Koegras 30, 32, 144
 Koekoek 15, 131
 (De) Koog (Texel) 38
 Korhoen 5, 7, 9, 13, 64, 70, 142, 158
 kraaienhut 64, 65
 Kraanlanden 83
 Kraanvogel 5, 7, 13, 109, 158, 180
 Krimpolder 144
 Krooneend 75, 172
 Kroonkraan 10, 12
 Kruisbek 16, 143
 Kuifmees 70, 141
 kuikendieven 14, 33, 71, 83, 148
 Kwartel 9, 15, 115, 177
 Kwak 3, 5, 7, 9, 15, 17, 18, 33, 37, 38,
 142, 146, 147, 159, 160, 171, 214
 Kwartelkoning 149, 172

 Lachstern 128, 214
 landaanwinning 141
 landschapsveranderingen 140-144
Larus argentatus, zie Zilvermeeuw
 Leersumsche veld 88
Leguatia 12, 119, 130, 183
 Lepelaar 3, 5, 7, 15, 17, 18, 32, 37, 38,
 81, 82, 125, 135, 147, 157, 159-161, 213
 lijststrikken 33, 68, 105, 146, 151
Limosa limosa, zie Grutto
 Lindenheuvel 128
 Loo, Het 58
 Loo, Kleine 23, 25
 Loo, Oude 23
 Loo Hawking Club 58, 120, 146, 186
 Loosdrechtsche plassen 185
Loxia-species 59
Lullula arborea, zie Boomleeuwerik
 Lunenburg 90
Lyrurus tetrix, zie Korhoen

 Maerl, zie Grutto
Manucodiata 160
 Matkop 92, 133
 Meerkoet 76, 97
 meeuwen 40, 49, 132
 Memmert 133
 menagerieën 1, 20, 22-24, 40

Mergus serrator, zie Middelste Zager
 Middelste Zager 128, 213, 214
 Monster 15
 Moerhoen, zie Korhoen
 Molkwerum (Molqueren) 8
 morphologie 138
Motacilla-species 70, 83, 199
 musea: (Bullock) 45. (Londen, Tring,
 Brussel, Tervueren, Brunswijk, Helgo-
 land, Monaco) 93
 musschen-gilden 148
 Muy (Texel) 39, 126

 Naardermeer 16, 82, 100, 125, 126, 135
 Nachtegaal 15, 121, 150
 Nachtegaalrietzanger, zie Snor
 Natura Artis Magistra 51, 59, 67, 72,
 74, 91, 105, 125, 126
 naturaliënkabinetten 1, 22, 30, 40
 Neethof 70
 Ned. Ornithol. Ver. 1, 2, 84, 103-105,
 110, 115, 120, 140
 Ned. Ver. Bescherming v. Vogels 85, 87,
 120, 128, (152)
 nestkastjes 116, 117, 121
Netta rufina, zie Krooneend
 nidologie 116, 121, 133
 Nieuwe Waterweg 84
 Nieuwerkerksche plassen 81, 173
 Nieuwkoopse plassen 214
 nomenclatuur, binaire 27
 nomenclatuur, ternaire 138
 Noorden, polder Het 83, 100, 134
 Noordoostpolder 144, 186
 Noordsche Stern 134
 Noordwest-Overijssel 83, 142
Numenius arquata, zie Wulp
Nycticorax nycticorax, zie Kwak

 oecologie 152
 Oehoe 14, 65
 ontledkunde, zie anatomie
 Ooievaar 3, 11, 12, 19, 126, 193
 oölogie 106, 107, 131, 133
 Oost-Indische Compagnie 10, 20, 23,
 42, 136
 Oranje-Nassau's Oord 116
 Ortolaan 33
Otus scops 32

 Paarse Strandlooper 34, 94, 167
Panurus biarmicus, zie Baardmees
 Papegaaiduiker 10
Paradisea apoda 161
 Paradijsvogels 10, 160
 parathion 186
 paringsbiologie 152
Parus atricapillus rhenanus, zie Matkop
Parus palustris longirostris, zie Glanskop-
 Patrijs 5, 7, 15

- Patrijs, Drentsche 176
 Patrijs, Trek- 176
 Peel, de 142
 Phaenologische Vereniging 117
Pbalacrocorax carbo sinensis, zie Aal-
 scholver
Pbalaropus 195, 215
Phasianus colchicus, zie Fazant
Phylloscopus sibilatrix 133
 physiologie (= anatomie) 136
Picus canus 32
 Pinguin 10
 plagiators 20, 26
 plakaten 4-9, 13, 17, 18, 153
 plassen van Schieland 18, 30, 33, 37, 81,
 (171)
Platalea leucorodia, zie Lepelaar
Pluvialis apricaria, zie Goudpluvier
 polder Eendracht (Texel) 213
 poule rouge 161
 praeparateurs 46, 69, 73, 90, 125, 126, 170
 premiestelsel 71, 148
 prijzen van vogels 75, 76, 171, 172
Procellaria leucorhoa 132, 195
Prunella collaris 32
 psychologie 121, 152
 Purperreiger 34, 81, 82, 135, 147, 171, 175
 Putoor, zie Roerdomp
 Putter 21, 94, 131
 Pycnonotidae 92

 Quack, zie Kwak

 Raaf 71, 83, 118, 148
 ralachtigen 70
 Ralreiger 126
Rapbus cucullatus zie Dodo
 Ratitae 73, 177
 Reiger, Blauwe 5, 7, 17, 18, 37, 82, 171
 reigerkolonies 3, 15, 17, 18, 37, 87, 110,
 117, 142, 173, 186, 212
 Reuzenalk 10
 Ringstation Wassenaar 131
 Roe(c)k 8, 121
 roekenkolonies 117
 Roerdomp 5, 6, 7, 33
 roofvogels 14, 105, 148, 150
 Rotgans 11, 33, 156, 157
 Rotterdamsche Diergaarde 66, 74, 78,
 86, 87
 Rottum 76, 83, 145
 ruyd-voghel (ruivogels) 7
 Rijksmuseum van Nat. Historie 45, 50,
 123, 138
Rynchops nigra 32

 Saaftinge 145, 149
 Sandwichgans 109
 Saxenburg 70
 Scheelhoek 144

 Schieland 17, 30
 schietvergunning 30, 49, 104, 136
 schisma onder Ned. ornithologen 103-
 105
Schlegelia calva 191
 Schollevaer, zie Aalscholver
 Schollevaarseiland 16, 33, 37, 38, 67,
 81, 82, 142, 147
 Schoorlsch duin 32, 142
 Schouwen 106, 186
 Schrye, zie Grutto 6, 7
 Sion, De tuin 23
 Slufter 39
 Snor 75
Somateria mollissima, zie Eidereend
 somertocht-vogelen 14
 soortbegrip 137-139
 Sorghvliet 23
 spechten 12, 133, 205
 Specht, Zwarte 143
 Sperwer 71, 141 143
 spreuwenwolk 98 101
 stalnetten 104, 146, 151
 Steltkluut 21, 75, 206, 214
 steltloopers 49, 67, 94, 129, 151
 Steppenhoen 69, 170, 195
 stereoscoopplaten 125, 127, 128
Sterna hirundo 83
Sterna macrura 91, 134, 206
Sterna sandvicensis, zie Groote Stern
 sternkolonies 15
 sterns 15, 40, 49
 sterntjesmoord 151, 187
 strandloopers 34, 94, 167
 Struisvogel 12
 subspecies 137-139
 swanerie 8
Sylvia nisoria 68/69
Syrrhaptes paradoxus, zie Steppenhoen
 systematiek 27, 28, 138, 163

Tadorna tadorna, zie Bergeend
 Tapuit 32
 taxidermie 125, 170
 Terheyde 15, 34, 94
 Terheyden 143
 Terschelling 83, 134, 142
 Teyler's Museum 53
 Texel 8, 38, 83, 87, 91, 93, 125, 128, 129,
 134, 140-142, 164
 Thijsse's Fienweid 103, 129
 Tivoli (Utrecht) 74
 Toerako's 59, 73
 Trappgans 5, 13, 158
 Trippenhuys 41
 Trompetterzwaan 109
Turdus-species (zeldzame) 68, 70, 91, 206
 Twente 142

 uitlandsche vogelen 1, 30

- uitzetten van vederwild 216
 uro-genitaal apparaat 130
 Utrecht 5, 7, 74
 (Prov.) Utrechtsch Genootschap 26

 Vale Stormvogeltje 132, 195
 Valkeniersverbond „Adriaan Mollen”
 120
 valkerij 9, 14, 58, 119, 120, 129, 146
Vanellus vanellus, zie Kievit
 vangstcijfers 59, 147, 164, 186, 188
 variabiliteit 137
 Vechtstreek 82
 veerenmode 76, 85, 148, 187
 veerpatronen 131
 veilingen 45, 162
 veilingscatalogi 22, 45, 162, 165, 178
 veldornithologie 68, 84
 Veluwe 116, 120, 142, 146
 Ver. tot Behoud v. Natuurmonumenten
 87, 111, 128, 129, 135
 Verkade's albums 140
 vinkenbanen 15, 33, 36, 94, 105, 129, 131
 vinkenvangsten 16, 36, 131, 147, 164
 Vischdiefje 33, 83, 134
 Vlie(land) 38, 39
 vluchtbedrijf 5, 58
 vogelarij 7, 40
 vogelbescherming 87, 97, 102, 120, 128,
 150-152
 vogelcollecties 19, 25, 26, 28, 41, 42, 50,
 51, 53, 61, 62, 67, 69-75, 90, 169
 vogelfilms 128
 vogelkalenders 121, 127
 vogelpoëzie 129, 130, 179-182
 vogelprentenboeken 121
 vogelreservaten 87, 103, 129, 134, 135
 vogelschilders 21, 25, 31, 34, 35, 43
 vogelskeletten 10, 53, 113, 155
 vogeltrek 36, 52, 56, 112, 115, 131
 vogelvangst 6, 12, 15, 32-34, 146, 186
 Vogelwet, zie wetten
 voghel-koyen, zie eendenkooien
 vuurtorens 152
 vuurwapenen 33, 146

 Waal-en-Burg 83, 126
 Waddeneilanden 128, 133
 Waterland 34
 Watersnip 77, 93, 129, 151

 Waterspreeuw 33
 waterwildreservaten 152
 weed-killers 149
 weidevogels 6, 143, 149, 186
 Wespendif 71, 143
 wetten, Jagtwet 1814 150
 — Jagtwet 1852 150
 — Jagtwet 1857 150
 — Jachtwet 1923 151
 — Nuttige dierenwet 1880 151
 — Vogelwet 1912 89, 104, 106, 151
 — Vogelwet 1936 151
 Wielewaal 15
 Wieringen 8, 11, 32, 34, 156, 157
 Wieringerwaard 30, 33, 141
 Wijkmeer 70
 Wilde Eend 7, 34, 83
 Wilde voghelen, zie Wilde Eend
 Wildhoef 70
 Wildlust 49, 89
 Wilster, zie Goudpluvier
 Wintertaling 32
 wintertocht-vogelen 14
 witvogel 3
 Witwangstern 128
 Wollefoppenspolder 34, 37
 Workum (Worinchem) 8
 Woudaapje 33, 128, 171, 193, 214
 Wulp 7, 32, 130, 142

 Zandhoen, zie Steppenhoen
 Zanglijster 32, 33, 96
 Zeeuwsch Genootschap der Weten-
 schappen 26
 Zevenhuizensche bosch 3, 8, 15, 16-19,
 36, 108, 129, 147, 158-160, 185
 (de) Zijpe 33, 141
 Zilvermeeuw 40, 83, 107
 Zuiderzee, afsluiting 144
 Zuidplaspolder 81
 Zuid-Sloe 144
 zwaluwen 149
 zwanen 5, 7, 8, 75, 76, 151
 zwanendriften 8
 Zwanenwater 68, 82, 126, 175
 Zwarte Mees 80, 142
 Zwarte Specht 32, 143
 Zwarte Stern 33, 133, 172
 Zwartkopmees 91, 92, 133